ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО
КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО.

УРЕЖДА СЕ

отъ

Дѣловодительтъ на Дружеството

В. Д. СТОЯНОВА.

ДЪРЖАВНА МЪЖКА ГИМНАЗИЯ ВЪ ГР. СОФИЯ

> *Умъ царува,*
> *Умъ робува.*
>
> (Бъл. нар. пословица.)

ГОДИНА I.

КНИЖКА ПЕТА и ШЕСТА.

БРАИЛА.
Печатница Трижгълникъ
1872.

0

ПРОВ. 1937 г.

инв. № 11946

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.
I. Стойко Владиславовъ Софроний 3
II. За Богомилството отъ Р. Королева. (Продължение отъ кн. IV. стр. 73.) 103
III. За Отхраната (Продълж. отъ кн. III. стр. 107.) . . . 153
IV. Стихотворение:
  а). Борътъ } отъ Ив. М. Вазова 201
  б). Вѣрата ми } 204
V. Български народни пѣсни 205
VI. Критика:
  а). Хунни ли сме? отъ М. Дринова 210
  б). Исторически прегледъ на българската черкова. Отъ Іос. Кон. Иречка 244
  в). Пространенъ Христіанскый Катихизисъ 253
  г). Малъкъ Православенъ Катихызисъ 305
  д). Водачъ-тъ по пѫтя на живота 307
  е). Кратка Българска Исторія 324
VII. Книжовни Вѣсти:
  а). Читалище, повременно списаніе 334
  б). Владиславъ Краль и велики князь Борисъ . . . 336
  в). Българскый Народенъ Сборникъ 340
  г). Pisani Zakoni na Slovenskom Jugu 353
VIII. Поправки и печатни погрѣшки . . . . . 353—356

ПРИТУРКА.

IX. Разбойници — отъ Шиллера. Преведе Н. Бончовъ (продължение отъ кн. IV. стр. 96.) 97

ЖИВОТОПИСАНИЕ.

Стойко Владиславовъ
СОФРОНИЙ.

Отецъ *Паисий*, както казахме, [1] е единъ отъ онѣзи наши велики народни дѣятели въ недавното наше тѫжно минѫло, животътъ и дѣлата на които сѫ били такова могуштествено, тъй да речемъ, орудие на народното наше свѣстяване и възраждание, начало и твърда основа на сегашното наше свѣстено състояние и бѫдуште разумно развитие, високъ примѣръ за какъ трѣба да се слугува на народното дѣло и силно насърчвание на святъ подвигъ.

Ние нѣмаме оште много и положителни свидѣтелства за началото на нашето народно свѣстяване и пробуждание отъ дълбокиятъ сънъ на невѣжеството, но може съ достовѣрность да се предполага, че таквозъ едно начало е било положено въ втората половина на минѫлото столѣтие, и че първиятъ начинатель на тоя пресвятъ за насъ подвигъ е билъ присно-паметний отецъ Паисий. Така да казваме дава ни право написаната отъ него история „О царѣхъ и святихъ болгарскихъ и о всѣхъ дѣяніа болгарскихъ“, въ която светиня му се обрѫшта къмъ българетѣ съ такива сладки и свети речи за свѣстявание.[2]

Прочее, да се запознаеме съ животътъ на тойзи великъ български труженикъ и *борецъ* противъ невѣжеството и тогавашното фенерско своеволие и безбожие било-би за насъ едно отъ найинтереснитѣ и благотворни нѣшта. Отъ неговъ животъ ние фактически би се запознали съ тогавашното време и съ условията на тогавашниятъ нашъ обштественъ и домашенъ животъ. За съжаление, отецъ Паисий не е оставилъ описание на животътъ си, а намъ не сѫ познати за неговътъ животъ и за времето, въ което е живялъ той, други свѣдѣния, освѣнъ ония които можеме да извлѣчемъ отъ неговата история. Истина, Отецъ Паисий въ предговорътъ на историята си дава ни драгоцѣнни свѣдѣния, отъ които ние виждаме до какво заглъхвание е достигнѫло тогава народното чувство и народното самосъзнание и какви благородни усилия е употрѣблявалъ самъ Отецъ Паисий за да хвърли въ сърдцата на еднородцитѣ си искрица на народно чувство и съзнание. Но памятникъ за народното житие-битие, за народниятъ домашенъ животъ, за теглилата и надѣждитѣ на народътъ въ неговото страшно размирно време, за своитѣ събственни теглила и усилия за народното добро, както и за мѫчнотиитѣ и прѣчкитѣ, които срѣщталъ въ тия си благородни усилия, — такъвъ паметникъ Отецъ Паисий не ни е оставилъ, — понѣ не ни е извѣстно оште ако̀ е оставилъ.

---

[1] Глед. „Пер. Сп.“ кн. III. стр. 30—34.
[2] Тамъ же.

Искрата, обаче, хвърлѣна отъ Отца Пайсия — не угаснѫ, а напротивъ, малко по малко тя запали свештенниятъ огънь на народното чувство и самосъзнание въ сърцата на много избранни Българе, които станѫхѫ негови ученици и послѣдователи. Ние вече спомѣнѫхме на кратко,[1] какво благодѣтелно влияние е имала отца Паисиевата история на съвременницитѣ и послѣдователитѣ му, какви свети чувства сѫ се възбуждали отъ неговитѣ думи въ тѣхнитѣ сърца, а отъ изложението на г. Дринова за *Отца Паисие,*[2] сѣки е можълъ да види, че достойниятъ и вѣчнонезабравимиятъ Отецъ Паисий е ималъ много ученици и послѣдователи, които — кой много, кой малко — сѫ дѣйствували за народното свѣстяване. Единъ отъ на̀й-знаменититѣ по животътъ и народополезнитѣ си трудове неговъ ученикъ и послѣдователь, а сѫщто и съвременникъ е билъ — безъ противорѣчие — *Стойко Владиславовъ,* когото отпослѣ, като стана владика (епископъ), нарекохѫ **Софроний**, и който е оставилъ драгоцѣнни паметници както за нашата нова история, така и за нашата млада книжнина.

Преосвяштенний Софроний нашъ е обезсмъртилъ своето име не само съсъ своитѣ отечески старания, които негово преосвяштенство е полагалъ при животътъ си за полза на милиятъ си народъ, но оште и съ драгоцѣнни списания, които е той оставилъ намъ. Едно отъ неговитѣ умственни произведения е — познатото на синца ни *Толкование* или неговитѣ черковни проповѣди, които той, далечъ отъ отечеството си (въ Букурештъ), е списвалъ за милитѣ си еднородци, така штото, ако *да не могѫтъ тѣ отъ него да чуѭтъ нѣкое полезно поучение, понѣ да прочетѫтъ писанията му и да се ползоватъ отъ тѣхъ.* Тѣзи поучения, нѣма съмнѣние, че въ своето време сѫ били едни отъ на̀й-благодѣтелнитѣ нѣшта за нашиятъ народъ, заштото въ то време, когато народътъ е билъ потикнѫтъ отъ сѣкѫдѣ и лишенъ отъ правото си да слуша словото Божие на своятъ езикъ, тѣзи поучения сѫ били като благотворна роса за убитиятъ почти народенъ духъ. Обаче, не само за онова време сѫ имали тѣ голѣмо значение; това значение тѣхно не се е изгубило и за днешното време. И днесъ поученията на Преосвяштеннаго Софрония се четѫтъ по черквитѣ и посѣватъ въ сърцата на слушателитѣ сѣмена на благочестие, настаняватъ ги на добъръ пѫть.[1] Може ште мине оште много време, ште минѫтъ години, а поученията на Преосвяштеннаго Софрония ште принасятъ на народътъ оная полза, която така отъ душа и сърце е желалъ на народътъ си самъ Преосв. Софроний.

Друго негово познато намъ умственно произведение е — описанието на животътъ му, направено отъ него самаго. Това описание има голѣма цѣна за насъ както въ филологическо, така особенно и въ историческо отношение. Отъ него, както и отъ поученията му, ние ште видиме каква ѐ била народната ни рѣчь по онѣзи тъмни и тѫжовни времена, заштото Преосв. Софроний се е родилъ, отрастнѫлъ и училъ се е въ отечеството си — България, слѣдователно, не е можялъ да заеме нѣкои несвойственни на езикътъ ни *изгиби* и изражения, а е писалъ така, както се е говорило тогава, може само съ това измѣнение, каквото могло да произведе влиянието на черковнословѣнскитѣ книги. Но онова, за което животописанието на Преосв. Софрония има на̀й-голѣма важность, това е — за нашата нова история. Преосв. Софроний е живѣлъ, както ште видиме, въ нàй-тъмнитѣ за насъ времена, когато теглилата и невѣжеството у насъ сѫ достигвали до върхътъ си. А съ това време ние можеме се запозна отъ животописанието на Преосв. Софрония.

---

[1] Тамъ же, стр. 33.

[2] „Пер. Спис." кн. IV.

[1] Черковнитѣ поучения на Преосв. Софрония бидохѫ издадени преди години, въ Букурештъ, въ преработенъ видъ подъ насловъ „Евангелие, поучително". Ние не можемъ да не съжалѣваме за такава една самопроизволна работа на хора спекулянти. Чистиятъ и простиятъ Софрониевъ езикъ развindependent

Споредъ тази двойственна за насъ важность на животописанието Преосв. Софрония ние намираме за добрѣ да обнародваме този животописъ на цѣло тъй, както си е написанъ отъ Преосв. Софрония и както се е увардилъ до нашето време. На това се рѣшаваме ние толкосъ пò-вече, че до сега у насъ на цѣло не се е обнародвалъ той, освѣнъ въ „Дунавскиятъ Лебедъ“, и по тази причина тойзи драгоцѣненъ паметникъ е неизвѣстенъ или твърдѣ малко извѣстенъ на народътъ ни. Преди, обаче, да почнемъ буквалното му обнародване, ние считаме за потрѣбно пò-първо въ кратки и общи черти да запознайме читателитѣ си съ времето, въ което е живѣлъ Преосв. Софроний и е извършвалъ своитѣ велики и свѣти подвизи за въ народна полза. Това ще даде възможность на читателитѣ понѣ пò-добрѣ да разбиратъ много политически особенности въ тогавашното време, въ което е живѣлъ Преосв. Софроний, и които особенности, при сегашниятъ пò-правиленъ политически редъ, би ни сѐ показали чудни и непонятни; а отъ друга старна, характерътъ на Преосв. Софрония, неговата любовь къмъ народътъ би ни се представили още по ясно и въ пò-голѣмото си величие.

Стойко Владославовъ *Софроний* се е родилъ въ Котелъ, на 1739 година, а починѫлъ е въ Букурештъ или на 1815 г. или на 1816 г. — кога именно — не се знае точно; толкова само е добрѣ извѣстно намъ., че до 1814 г. той още е живѣелъ.

Прочее, цѣлиятъ животъ на Преосв. Софрония се пада въ нàй-лютото и размирно за Европейска Турция време. Тъкмо по него време държавниятъ строй на Османската империя се намираше въ едно тъй да речемъ, преходяще и ненормално положение, слѣдователно, удреше и на разслабвание. Една отъ главнитѣ причини на това е било туй, че по това време именно достигнѫхѫ до нàй-силно упадвание и забравение гражданскитѣ добродѣтели на Османцитѣ, съ които добродѣтели тие подирнитѣ се отличавахѫ тъй много пò-отпреди, —

въ разстояние на нѣколко столѣтия, а сега, намѣсто тѣйзи добродѣтели не владѣеше друго, освѣнъ вѣкакъвъ родъ лошевини и своеволия, които не можахѫ да не разклатятъ цѣлото здание на държавата и да не принесѫтъ на нея толкози пагуби. Тогава съ стотини чети *делибашийски, дахийски, кърджалийски* и др. върлувахѫ безнаказанно по цѣлиятъ Балкански полуостровъ, плѣняхѫ, горяхѫ и упостошавахѫ сичко по своятъ неограниченъ произволъ; всеобшта анархия господствуваше тогава, — по слѣдствие на което насѫдѣ по Европейска Турция населението се умали на полвина, занятията на жителитѣ заглъхнѫхѫ съвършенно, търговията бѣше невъзможна, а отъ това и самата държава дойде въ доста отслабнѫто състояние.

Но какъ *Правителството* е допуснѫло такъвъ единъ редъ на работитѣ, който не е можалъ да не бѫде така гибеленъ за самата държава? Тогавашнитѣ правителства и държавни мѫже, заедно съ тогавашнитѣ Султани не сѫ могли да не виждатъ сичкото зло за държавата отъ единъ такъвъ редъ на работитѣ, не сѫ могли да не познаватъ пагубнитѣ сѣтнини, кои би докаралъ на държавата такъвъ единъ редъ. Тѣ сѫ съзнавали това напълно и сѫ употрѣблявали усилия за да се изкорени злото. Но тѣхнитѣ благородни усилия не сѫ могли да иматъ желанниятъ успѣхъ по онова време. Военната организация, благодарение на която Османцитѣ покорихѫ Балканскиятъ полуостровъ, остана въ пълната си сила и слѣдъ като се утвърди тукъ тѣхното владичество, така щото побѣдителятъ и побѣжденниятъ строго се различавахѫ единъ отъ другъ: първиятъ трѣбаше да бѫде самопроизволенъ господарь, а послѣдниятъ — безпрекословенъ слуга. Таквази организация, обаче, не можеше да бѫде полезна за една държава, на която бѣше сѫдено да има единъ траенъ животъ. За такъвъ единъ животъ искаше се измѣнение на държавниятъ строй, искаше се и покорителитѣ и покоренитѣ да бѫдѫтъ равни предъ законътъ, да бѫдѫтъ еднакво любими отъ престолътъ, еднакво привързани къмъ страната. Между това, дълговременниятъ навикъ на своеволие и господство и религиозниятъ фанатизмъ на Османцитѣ никакъ не позволяваше да стане необходимото и благодѣтелно измѣнение на отношенията между побѣжденнитѣ и побѣдителитѣ. Освѣнъ туй, управлението въ османската държава ако и да бѣше, както е и сега, монархическо, но нѣмаше тая добра наредба, по която отдѣлнитѣ областни управители да бѫдѫтъ строго подчинени на едната господарева воля и отвѣтственни предъ законътъ за своитѣ дѣйствия, ами сѣки въ своята область бѣше неограниченъ властелинъ: имаше само извѣстни нѣкои обязаности къмъ правителството, а въ сичкитѣ си други дѣйствия относително къмъ своитѣ областни подчиненни — бѣше върховенъ сѫдия и повелитель. Така щтото по онова време, за което ни е рѣчта (въ минѫлото столѣтие), въ Турската империя *монархизмътъ* сѫществуваше само на слово, за форма, а въ сѫщность владѣеше *феодализмъ*. Това феодално управление достигнѫ до съвършенно безначалие въ Европейска Турция въ втората половина на минѫлото столѣтие, когато вече за турската държава почна да се чувствова настоятелна нужда за преобразования, особенно — въ военниятъ държавенъ строй. Знае се, че първоначалното военно устройство у Османцитѣ, както въобще и въ Европа, не бѣше такова, каквото е сега. Тогавашнитѣ многочисленни полчища нѣмахѫ еднакъвъ редъ, еднаква и строга дисциплина, не се управлявахѫ отъ една воля, ами отъ волята на главатаритѣ си, и въ биткитѣ редяхѫ се и се биjахѫ кой както може. Още въ Азия (на 1326 г. при *Оркана*) Османцитѣ се опитахѫ да направятъ редовна войска и тогава почти е положено начало на *Еничерското тѣло*, което при покоряванието на балканскиятъ полуостровъ, а особенно при привземанието на Цариградъ, показа такива голѣми услуги на държавата, но което отпослѣ, а особенно въ минѫлото столѣтие бѣше така вредително за сѫщата тая държава. Обаче, като се утвърдихѫ въ Европа у Османцитѣ не можяхѫ да се спазятъ вече прежнитѣ благородни юначки доблести. Упоени отъ блистателни побѣди, а още пò-вече отъ религиозенъ фанатизмъ, който не имъ даваше възможность да гледатъ инакъ на побѣжденнитѣ, освѣнъ като на осѫдени на мѫки и смърть; при това и надарени съ голѣми права и волности (спахалѫкъ) Турцитѣ, а нàй-пò-вече Еничеритѣ давахѫ воля на произволътъ си, безъ да се съобразяватъ съ намѣренията, желанията и волята на Султанитѣ и правителствата имъ. Но еднъжъ допуснѫтъ личниятъ произволъ въ

една държава, еднъжъ сниженъ законътъ и правдата предъ личната сила, — злоупотрѣбленията се размножаватъ, евява се безредицата, а пъкъ тая послѣднята води слѣдъ себе-си отслабванието на държавата. Таквози нѣщто се вършеше и въ Турската държава, особенно въ Европейска Турция въ минѫлото столѣтие. Еничерскиятъ произволъ биде причина да се поевѫтъ *Кърджалиитѣ*, *Делиитѣ* и др., кои сѫ се скитали по България и сѫ горели, убивали и грабяли. Разбира се, че при такъвъ единъ редъ на работитѣ никое правителство не можеше да счита себе-си силно и сѫществованието си усигорено. — Между това въ Европа ставахѫ голѣми преобразования и усъвършенствования. Слѣдъ дълъкъ сънъ презъ среднитѣ вѣкове, европейскитѣ народи се залувихѫ за здрава и положителна наука и подиръ единъ два вѣка достигнѫхѫ до едно голѣмо съвършенство, както въ гражданско, тъй и особенно — въ военно отношение. Османската държава, щомъ вече се утвърди въ Европа, трѣбаше да има скопчени интереситѣ си съ дригитѣ европейски държави, трѣбаше да дохожда въ стълкновение съ тѣзи държави по поводъ на своитѣ интереси и, въ случай надобности, да ги запазва неущърбени. Но това можеше да стане, само ако тая държава, подобно на другата Европа, тръгнеше по пѫтятъ на разумнитѣ преобразования и нравственни усъвършенствования. Въ минѫлото столѣтие, особенно въ втората му половина, когато нѣкои отъ европейскитѣ държави почнѫхѫ да правятъ покушения опасни за цѣлоста на османската държава (Россия на сѣверовъстокъ и Франца на югъ, въ Египетъ), нàй-много се почувствова за тая държава нужда за преобразования, особенно и по това още, че своеволието и анархията въ самата тая държава бѣхѫ вече нестърпими и тласкахѫ държавата къмъ съсипвание. Тогавашнитѣ Султани и държавни мѫже напълно съзнавахѫ тази необходимость за преобразование и правехѫ благородни усилия за това, но това именно не се допадаше на разнитѣ полчища — еничерски, кърджалийски и проч., които бѣхѫ въспитани въ неограниченъ самопроизволъ, съ който се ползовахѫ толкози години; не се допадаше това и на мнозина други отъ османскиятъ народъ, които по невѣжеството и грубиятъ си фанатизмъ считахѫ сѣко благоразумно нововведение и преобразование за отстѫпничество отъ тѣхната света вѣра. Поради това разнитѣ полчишта обевихѫ се не само непокорни на благитѣ намѣрения и желания на Султанитѣ, ами и явни врагове на държавата, противъ която дигахѫ орижието си и ѝ нанасехѫ такива люти рани. Много благонамѣренни Султани и държавни мѫжие станѫхѫ жертва на този самопроизволъ и грубъ фанатизмъ[1]). Искаше се силна воля и оште по̀-силна рѫка за да може да убоздае тоя произволъ и да положи край на пагубната за държавата анархия, За добра честь на Турската държава, покойниятъ башта на нинѣ царствуюштиятъ Султанъ, славниятъ Султанъ *Махмудъ* бѣше надаренъ именно съ такива качества, каквито се искахѫ за да се изтрѣби анархията, да се уништожѫтъ въпиюштитѣ и гибелни безчинства и унеправлания и да се тури редъ и спокойствие въ държавата, да се възвиси законътъ и правдата предъ произволътъ и грубата сила.

Това стана на̀й-послѣ: благодарение на твърдата воля, решимость и благоразумие на Султанъ Махмуда еничери, кърджалии, делии и др. малко по малко бидохѫ истребени и уништожени; но дору това не бѣше станѫло, дору еничери, кърджалии и др. бѣхѫ въ пълната си сила, нѣма съмнѣние, че тогава за сичкитѣ мирни жители, а особенно за покоренитѣ трѣбало е да бѫде много усилно. И наистина, отдѣлнитѣ управители заедно съ своитѣ *ордии*, като нѣмахѫ понятие за какъвъ да е граждански животъ и редъ, като не мислехѫ и доброто на самата държава, като не знаехѫ што е гражданска нито военна добродѣтель и честь, разбойнически се отнасяхѫ къмъ беззаштитнитѣ жители, биехѫ, колехѫ, грабяхѫ, — споредъ праизволътъ си: въ това се състоеше тѣхното удоволствие, тѣхната слава и юначеска доблесть. Ако отъ такъвъ единъ произволъ си теглеше цѣлата държава, нѣма съмнѣние, че на̀й-тежкитѣ теглила сѫ се падале на нашиятъ миренъ и трудолюбивъ народъ. Едно като покорени, а друго като немусулмани Българетѣ сѫ се гледале отъ фанатическата и невѣжественна сганъ за врагове на исламътъ и царството, противъ които си е и позволявала всевъзможни онеправдавания и мъки, толкосъ по̀-вече, че тѣзи мѫки и онеправдания се струвахѫ базнаказанно, заштото правителството, както казахме, не бѣше въ сила за да заштити отъ таквосъ безпримѣрно онеправдание на̀й-добритѣ си подданници. За зла наша честь, при тѣзи своеволия и безредици, опасни и пагубни за цѣлата държава, а особенно за нашиятъ народъ, присъедни се за този злочестъ народъ оште единъ *бичъ*, много по̀-страшенъ и по̀-пагубенъ отъ горереказанитѣ своеволия и грубофанатическо невѣжество на Еничери, Кърджалии и др. Този страшенъ бичъ е билъ — *фенерската злоба* противъ Българетѣ, която злоба именно въ минѫлото столѣтие бѣше достигнѫла до на̀й-голѣмитѣ си размѣри. Знае се, че отъ стари времена оште между двата народа — Гърци и Българе — не е могло да са укрѣпи нѣкое искренно приятелство, по тази имемно причина, че единътъ е искалъ да завладѣва и тъпчи, а другиятъ се е мѫчилъ безусловно да отблъсква таквизито честолюбиви и несправедливи домогвания. Съ покорението на Балканскиятъ полуостровъ отъ Османцитѣ, а особенно съ превземанието на Цариградъ отъ славниятъ Султанъ Мохамета II, гръчкиятъ цароградски клиръ, който и въ на̀й-злочестнитѣ минути на еднородцитѣ си не можеше да се откаже отъ честолюбивитѣ си домогвания, възползова се отъ благоволѣнието, което тойзи славенъ завоеватель показа въобште къмъ вѣроисповѣданието на своитѣ нови подданници, и сичкитѣ правдини, които Мохаметъ II даде на християнското духовенство — за благосъстоянието въобште на сичкитѣ христиене въ държавата, гръчкиятъ клиръ ги убърна въ орудие за снижаването и опропастяването на Българскиятъ народъ. Отъ тогава оште почна тойзи клиръ съ лъжи, хитрости, клевѣти и интриги да разпространява своята духовна власть, а заедно съ нея и гръчкиятъ езикъ, по отечеството ни, да глоби съ всевъзможни неправди народътъ ни, така штото въ минѫлото столѣтие по цѣла Тракия, Македония и даже България върлувахѫ гръчкитѣ владици и въ българскитѣ черкви господствуваше гръцкиятъ езикъ, а горкиятъ Българинъ не смѣеше или се срамуваше да се нарече Българинъ.[1]) Само въ Охрида бѣше се е запазила што-годѣ духов-

---

1) Така Еничеритѣ, които въ краятъ на минѫлото столѣтие бѣхѫ се усилили особенно въ Цариградъ до толкова, штото бѣхѫ, тъй да речемъ, зели тойзи градъ въ рѫцѣтѣ си и се разпореждахѫ съ самиятъ престолъ, убихѫ Султанъ Мустафа IV, наслѣдникътъ Селимовъ (Селимъ III), за това, че той искаше да тури въ дѣйствие плановетѣ на предшественника си и да направи въ държавата нѣкои прѣобразования.(1808 г.), а на̀й-по̀-вече — да введе редовна войска. Такава сѫшта сѫдба постигнѫ послѣ и Мустафа Байрактаря (Трастиниаклуолу), който като станѫ, при приемника на Султанъ Мустафа, велики везиръ, тури намѣрение за преобразования.

1). Глед. думитѣ на отца Пансия въ Пер. Спис. кн. III. стр. 32.

ната българска независимость, но въ средата на минѫлото столѣтие грѫцкитѣ коварства истребихѫ и този остатъкъ на черковната ни независимость.[1]) Слѣдъ тойзи подвигъ грѫцкото духовенство вече можеше свободно да свирепствува по отечеството ни, толкосъ пò-вече, че времената бѣхѫ тогава такива, штото, както казахме, *който надвие, той зема;* законъ, правосѫдие, ограничение на личниятъ произволъ — нѣмаше; освѣнъ това, реченното духовенство прикриваше злодѣянията си подъ булото на светата вѣра, а народътъ ни отъ невѣжество и голѣма простотия търпѣше и търпѣше сички тѣйзи съсипителни за него злодѣяния, търпѣше ги за *правда Божия.* Какъ безобразно и безбожно ни е мѫчило, съсипвало и унижавало грѫцкото духовенство, — извѣстно е вече на цѣлъ свѣтъ.

И така, ето какво е било положението на нашиятъ народъ презъ минѫлото столѣтие. Едни сѫ го убивали тѣлесно, а други — духовно. Първитѣ обаче сѫ правиле това зло на народътъ ни безсъзнателно, безъ сѣка обмисленна цѣлъ, или, както казватъ, *задня мисъль,* а само по една жедность къмъ злодѣйства, отъ една дълбока грубость и звѣрштина; но послѣднитѣ, (грѫцкото духовенство т. е.), съ строго обмисленна цѣль трупахѫ злочестини на главата ни. И тая цѣлъ бѣше — съвършенното загинвание на народътъ ни. За постигвание на тая цѣль грѫцкитѣ „Божи служители“ забравяхѫ и съвѣсть, и честь, и вѣра, и Бога. И какво, мажахѫ ли да си постигнѫтъ погубната цѣль? Тѣхнитѣ злонамѣренни усилия направихѫ само това, че народътъ ни пригегли много, че той достигнѫ до такова злополучно състояние, штото бѣше изгубилъ вече сѣко народно чувство и съзнание, така штото съвършенното му загинвание като че бѣше вече настанѫло. Но Богъ, въ своята предвѣчна мѫдрость и благость рѣшилъ другояче. Той е спазилъ въ Българскитѣ сърца искрата на народноста имъ и е далъ на тойзи народъ скромни, но могуштественни дѣятели, които разпалихѫ тая искра така, штото сичкитѣ усилия и домогвания на фанариотитѣ останѫхѫ суетни, — както въобште остава суетно всѣко беззаконно дѣло. И нѣма съмнѣние, че правосѫдието Божие ште имъ възвърне *излиха* за потъпканата правда и тѣ горчиво ште се разплаштатъ за злодѣянията си. *Богъ оставя, но не забравя.*

И така, минѫлото столѣтие е било нàй-лошо време за Българскиятъ народъ отъ всѣка една старна. А въ това именно време е живѣелъ и дѣйствувалъ нашъ приснопаметний Софроний. Той прочее е билъ очевидецъ на сичкитѣ злочестини, които ни сѫ стрували нашитѣ лични врагове и враговетѣ на самата държава, той е видѣлъ съ очитѣ си какъ е билъ смазванъ и злѣ онеправдаванъ народътъ ни; пò-вече отъ полвинъ вѣкъ той е гледалъ и непрестанно слушалъ охканията и болкитѣ на свой милъ народъ, и е сичко описалъ — за память и назидание наше.

Но Преосв. Софроний не е билъ само простъ зрителъ на нашитѣ теглила и не ни е предалъ описанието имъ като просто и хладно историческо изложение. Той самъ е билъ страдалецъ, а въ сѫштото време и дѣятель неуто̀мимъ за да облекчи што-годѣ страданията на милитѣ си еднородци. Оште пò-вече: той, като достоинъ сътрудникъ на отца Паисия, обърнѫлъ е своята дѣятелностъ именно къмъ оная старна, отъ която нàй-сигурно и нàй-законно би се почнѫло истинското свѣстяване на Българскиятъ народъ и неговото всецѣло запазвание. Тая старна е — умственното народно развитие. Списанията, каито е оставилъ той на езикътъ ни, даватъ пълно право да го почитаме за единъ отъ нàй-първитѣ начинатели и основатели на книжнината ни слѣдъ толкосъ годишното нейно съвършенно заглъхвание. Като четемъ списанията на Преосв. Софрония, особенно неговото животописание, отъ което така ясно се вижда неговата голѣма любовь къмъ народътъ, и неговътъ честенъ характеръ, и като си прекараме презъ умътъ онѣзи усилни за народътъ ни времена, въ които е живѣлъ Преосв. Софроний, ние не можемъ да не кажемъ, че Преосв. Софроний е билъ така сѫшто ве-

---

3). Забѣлѣжително е, че Преосв. Софроний, който е живѣлъ именно въ това време, когато се е унищожила Охридската патриярщия, въ своето животописание не спомѣнува ништо нито за сѫществованието на тая патриаршия, нито за нейното унищожение. Вижда се, фанариотитѣ тъй искусно сâ карали своитѣ работи, штото по онова време въ Тракия и България сâ забравили вече за каква да е независимость на своето духовенство, или пъкъ независимоста на охридската патриаршия по онова време е била така незначителна, штото нейното съвършенно унищожение не е направило никакво впечатлѣние на убитиятъ тогава народъ.

ликъ мѫжъ, какъвто е билъ за насъ и отецъ Паисий, единъ отъ онѣзи мѫже, които нарѣдко се раждатъ на свѣтътъ и които като че отъ Бога сѫ назначени да дадѫтъ тържество на правдата, да съживяватъ народи и да имъ показватъ пѫть къмъ тѣхното трайно и честито живѣение. Че това не е преувеличвание, вижда се отъ животописътъ на Преосв. Софрония.

Преосв. Софроний, както видѣхме, родилъ се е въ едно отъ нàй-размирнитѣ и тежки времена, и именно на 1739 г. И оште отъ дѣтинство сѫдено му било да начене страдалческото си живѣение. На тригодишната негова възрасть умрѣла майка му, и татку му, слѣдъ време, се оженилъ за друга, която не обичала Стойка, ами го сè *отритвала*, — както се изражава въ животописътъ си самъ Преосв. Софроний. За добра негова честь, обаче, татку му го е обичалъ и го е далъ на *учение*. Тогава не е имало българско учение, а който е иштѣлъ да се научи нѣштичко на книга, трѣбало е да учи грѫцки. Така правилъ и Преосв. Софроний. Двѣ години е ходилъ той на учение (отъ 9—11 година), и, както се и самъ изповѣдва, прилѣжавалъ е много, заштото въ продължение на това време той изучилъ грѫцкиятъ *Часословъ* и *Псалтиръ*. Не се знае до гдѣ можеше да достигне тая грѫцка наука на Стойка, но на 1750 г. татку му умрѣлъ въ Цариградъ отъ чумата, и сирачето Стойку било усиновено отъ стрика си, който го е далъ на занаятъ. Слѣдъ години, обаче, този му стрика умрѣлъ и той въ Цариградъ и Стойку утишелъ тамъ да му прибира имотътъ и капиталътъ. Това утивание е било *предопредѣлено* за Стойка, заштото, може де се каже, че това утиване въ Цариградъ е рѣшило бѫдуштата сѫдба на Преосв. Софрония. Въ Цариградъ той едвамъ можялъ благополучно да се оттърве отъ рѫцѣтѣ на нѣкакви-си лошеви Турци, които подъ предлогъ, че тескерето му не е добро, затворили го въ едно подозрително мѣсто. Както и да е, но като прибралъ каквото стриково си е намѣрилъ, той се върнѫлъ въ Котелъ, дѣто го чакали бѣди. Стрика му ималъ да дава, а дору е билъ Стойку въ Цариградъ, другитѣ му роднини усвоили и прибрали пò-вечето онъ онова, што е ималъ стрика му въ Котелъ, тъй штото Стойку, като усиновенъ отъ стрика си и слѣдователно, задълженъ да му плашта дългътъ, трѣбало е да го плашта съ каквото е можялъ. Но онова, што е донесълъ той отъ Цариградъ, и онова, што не сѫ прибрали и усвоили роднинитѣ стриково му въ Котелъ, не стигало за да се заплати дългътъ, по причина на което Стойка съ желѣзни вериги на шия хвърлили въ тъмница, отъ дѣто го освободили тогава само, когато роднинитѣ му сѫ се смилили за него и съ онова, което обсебили отъ стрика му, поразплатили малко дългътъ му. Това приключение, обаче, хвърлило Стойка въ голѣма сиромашия, заштото колкото събранъ капиталчицъ е ималъ — разнесълъ го е. Между това, на скоро преди туй той се е и уженилъ, и жена му, за зла негова честь, била малко гордичка, та никакъ не рачала да се помири съ настанѫлата сиромашия. *„Колико укорения търпѣхъ отъ жену мою, почто бѣше мало горделива!“*, казва въ своятъ животописъ Преосв. Софроний, като описва тогавашната си сиромашия. Въ такива стѣснителни обстоятелства Стойку се е рѣшилъ да напусни Котелъ и да иди по селата за да се прехранва отъ занаятътъ си. Но на Стойка не било сѫдено да си прекарва мирничката днитѣ въ нѣкое затънтено мѣсто; Провидѣнието му е назначило друго поприште. Трѣбало е той да стѫпи въ поприштето на обштественната дѣятелность и да бѫде изложенъ на сичкитѣ безпокойства и теглила, които въобште сѣкогажъ сѫ неотлѫчими спѫтници на тая дѣятелность, а толкосъ пò-вече у насъ и оште по онова време. Първенцитѣ въ Котелъ, като не искали да се лишѫтъ отъ единъ малко-много ученъ за онова време свой съгражданинъ, не пуснѫли Стойка да отиде по селата, ами го придумали да стане попъ. Тѣ дали на Шумненскиятъ тогавашенъ владика 70 гроша за да го упопи. Владиката се съгласилъ, и Стойку вече се е приготвилъ: приготвилъ си е дрехи, и изповѣдалъ се — по обичаятъ. Но грѫцкото користолюбие не можяло да се не изкаже и надъ скромниятъ Стойка. Когато вече останѫло единъ день дору да запопятъ Стойка, владишкиятъ дяконъ дохожда при него и като му връшта 70-тѣхъ гроша, казза му, да се не готви за попство, заштото другъ нѣкой-си далъ на владиката 150 грош. и тогози послѣдниятъ штѣлъ да запопи владиката. Сиромахъ Стойку се слисалъ и не знаялъ што да стори, толкосъ пò-вече, че да се връшта незапопенъ — срамота, а пъкъ пари нѣмалъ за да склони владиката да го запопи. Но Котленскитѣ първенци занесли на владиката оште 30 гроша и съ много молби едвамъ го склонили да запопи Стойка. И това е станѫло на 1 Септ. 1762 г. Ште рече, че Стойку се е запопилъ на възрасть 23 годишна.

Отъ тая минута се почева общественната дѣятелность на Стойка; но за това пакъ отъ тая минута се начеватъ и пò-тежкитѣ теглила за него. До тойзи периодъ на животътъ си, той като частенъ човѣкъ, теглелъ е само за своитѣ частни работи и погрѣшки, но отъ сега нататъкъ той трѣбало е да тегли като човѣкъ обштественъ, — и отъ самото обштество на което е слугувалъ и — за погрѣшкитѣ на това обштество. И наистина, оште отъ начало на упопванието му започватъ се подобенъ редъ теглила. Заштото той знаялъ да чете што-годѣ, а другитѣ попови, што били съ него въ Котелъ, не знаели и толкова, възненавидѣли го и много пѫти го накловаждали на владиката, който го е *аргосвалъ* не еднъжъ и не дважъ. *„И така неспокойно нѣколико години проминувахъ живѣние мое“*, оплаква се Преосв. Софроний. Но това е било само началото, или тъй да речемъ, цвѣтето на неговитѣ страдания въ обштественното поприште негово. Колкото пò-нататъкъ, толкова пò-вече сѫ ставали теглилата му. На 1768 г., когато имаше война между Турция и Россия, и когато насѫдѣ изъ отечеството ни е имало войска, пò-вечето състояшта отъ *башибозуци*, Котелъ также е билъ пъленъ съ войска, отъ която Преосв. Софроний много си е теглилъ. Като попъ, той трѣбало е да ходи въ черква за да служи, но много пѫти сѫ го срѣшвали по улицитѣ нѣкои отъ войскаритѣ и по причина на грубото си невѣжество и жестокосердие, както и фанатизмъ, биели сѫ го и често сѫ му разпуквали главата. Освѣнъ това, войницитѣ тогава сѫ се разполагали по кѫштята. Стойку, едно като попъ, а друго като такъвъ, който е знаялъ да пише, трѣбало е да дава на войскаритѣ записки или тескеренца, кой въ коя кѫшта да се разположи. Много пѫти, обаче, *конакътъ* не се е допадалъ на своеволниятъ и гордъ войскаринъ, който разгнѣвенъ се е връшталъ при попъ Стойка да го бие, зашто да го прати на такава кѫшта, която не била споредъ штението му. *„Много ме биехѫ*, казва сиромахъ попъ Стойку, *много пѫти теглехѫ на срешта ми пиштовъ за да ме убиятъ; веднъжъ единъ сосъ копие хвърли на мене, ала не сполучи да ме удари, другъ пѫть единъ ме хвати за браду и мало остана да іѫ отътъргне“*. Но войната се свърши, мирътъ се сключи на 1776 г. Преосв. Софроний утишелъ въ Св. Гора, отъ дѣто, като се върналъ, залувилъ се да учи дѣцата на четмо и писмо. Миренъ билъ той въ това време, но — както казза самъ той — дяволътъ, който е въобште завистникъ на сѣко добро нѣшто, подбудилъ владиката да направи попъ Стойка *Икономъ* и да го прати по селата, за да глоби селенитѣ и да събира богатство за владиката. Попъ Стойку, вече икономъ, испълнилъ желанието на владиката и ходилъ по селата за да глоби сиромаситѣ селени. Но благородната българска душа скоро се свѣстила и видѣла сичката пропасть между желанието на владиката и сиромашията на селенитѣ. *„Покварихъ азъ благоговѣйное живѣние мое*, изповѣдва се попъ икономъ Стойку, *начинахъ да ходѫ по угождение на владика, по гречески обичай да глубимъ человѣцѣтѣ; станахъ судия, ала повече за пари. Ала Богъ святий воздаде ми праведно по дѣломъ“*. Какво му е било *воздадено* отъ Бога *по дѣломъ?* Преосв. Софроний сичкитѣ си послѣдуюшти теглила приписва на това злополучно назначаване да ходи по селата да събира отъ селенитѣ владичнина. А тѣзи страдания не сѫ забавили да го налетятъ. Скоро подиръ като се върнѫлъ той отъ събирвание владичнина, *османъ-пазарджийскитѣ аги* сѫ се скарали помежду си за това, кой да бѫде *аянинъ* въ Котелъ. Това скарвание се е свършило съ убиванието на едного отъ агитѣ, а пъкъ за туй убивание трѣбало е да теглятъ невиннитѣ котленци. Тогавашниятъ Силистренски паша хвърлилъ за туй убийство *джереме* на Котленци 5,000 гроша и затворилъ попъ иконома Стойка заедно съ други двама първенци въ тъмница, — съ туй намѣрение, че ако би до 3 деня Котленци не заплатятъ *джеремето*, да убие затворницитѣ. За малко попъ Стойку штѣлъ да стане *изкупителна* жертва за съгражданитѣ си, заштото на опредѣленното време Котленци не могли да съберѫтъ исканитѣ 5,000 гроша, а тази невъзможность се е приписвала на попъ Стойковитѣ внушения. Както и да е, но затворницитѣ сѫ се оттървали, като сѫ били бити еднъжъ и дважъ. — Слѣдъ това освобождавание, обаче, Преосв. Софроний нѣколко години наредъ е билъ подложенъ на други теглила — нравственни, които сѫ били пò-люти за него, отъ колкото физическитѣ. Той се е разболялъ и, като не му помогнѫли никакви лѣкарства, той, като не е можялъ да бѫде чуждъ отъ суевѣрие, позволилъ на нѣкоя-си баба да му врачува. Но за това врачувание духовникътъ му запретилъ да служи и да се пречиштава 6 години. Е-въ тѣзи 6 години-е, той изпитвалъ люти нравственни мѫки. Хората го гледали на криво, а другитѣ попове на сѣка стѫпка го хуляли, укорявали, не му показвали никаква честь, ами оште, когато му давали нѣшто дѣлъ отъ черква, казвали му презрително: *„Ето, като нѣкой слѣпъ те храниме!“* Сичко това много наскърбявало попъ Стойка. *„Толико послужихъ азъ на селски работи, колико крати излѣзохъ азъ на везирския диванъ заради селска помоштъ; двадесеть години учихъ дѣцата имъ книжное учение, и на всяка недѣля и на всяки празникъ сказувахъ имъ поучение, толико добро имъ направихъ и тѣлесно и душевно, они нáй-послѣ не ме погледувахѫ! А свяштенници, мои ученици, укорявахѫ ме на всяки день“*. Това оплакване на Преосв. Софрония, което, вижда се, че излиза отъ неправедно оскърбена душа, служи ни за доказателство, че обштественнитѣ дѣятели не трѣбва да чакатъ удобрение и съчувствие отъ своитѣ съвременници.

Слѣдъ такива душевни тѫги и наскърбения Преосв. Софроний се е отдалечилъ въ Анхиялската епархия, дѣто тамошниятъ владика го приелъ добрѣ и му далъ енория отъ 12 села. Но скоро и тукъ бѣдата го намѣрила. Въ селото Шехларъ живѣлъ въ то време нѣкой-си *султанъ*, който залибилъ дъштирята на селския чорбаджия. За да оттърватъ момата, пò-скоро ѭ ужениле съ единъ младъ Българинъ, а вѣнчалъ ги е попъ икономъ Стойку. Като се научва султанътъ за това, заканилъ се непремѣнно да убие попъ Стойка, и еднъжъ, като го срѣшва на пѫтя, когато послѣдниятъ утивалъ отъ едно село въ друго, пристѫпилъ къмъ испълнение на намѣрението си. Като го снелъ отъ конятъ, той го ударилъ два пѫти по гърбътъ съ *тепенджекътъ* на пушката си и извадилъ пиштовъ да го убие; но попъ Стойку въ тази опасна минута не се изгубилъ, ами сърдчено уловилъ пиштовътъ на Султана. Разгнѣвениятъ Турчинъ извикалъ на човѣкътъ си да намѣтне на попъ Стойкувата шия *юларятъ* отъ конятъ му (отъ попъ Стойкова конь) и да го убѣси на ближното дърво. Повелѣнието се изпълнило и Турчинътъ се качилъ на дървото и потеглилъ да бѣси сиромаха попъ Стойка, но този послѣдниятъ тъй яката държалъ вѫжето, штото сичкитѣ усилия на Турчина останѫли напразни. Господарятъ, като видѣлъ това, потеглилъ пушка да убие светиня му, но този му се примолилъ, и така въ нея минута не го убилъ, ами го подкаралъ съ вѫжето на шия, за да го обѣси въ селото. По пѫтя, обаче, Турчънътъ накаралъ попъ Стойка да се закълне, че ште накара момичето да напусне мѫжътъ си и да иде при него (т. е. при Турчина), и тогава вече го пусналъ. — Намѫченъ и тукъ и наплашенъ, попъ икономъ Стойку напуснѫлъ тѣзи мѣста и утишелъ въ Арбанаси, дѣто сѫ се преселили и дѣцата му. Тукъ нѣколко време той сѣдялъ въ единъ мънастиръ безъ сѣко особенно занятие. Въ сѫштото това време въ истиятъ тойзи мънастиръ умрѣлъ Врачанскиятъ владика и — за чудо голѣмо — предложено било на икономъ попъ Стойка да заеме мѣстото му. По какви съображения се е рѫководилъ тогавашниятъ Търновски Митрополитъ, като е предлагалъ на *Българинъ* да стане владика: да ли е мислялъ той въ попъ Стойка да има такъвъ единъ подчиненъ, който безпрекословно да изпълнява неговитѣ заповѣди, — не се знае. Както и да е, но попъ Стойку билъ *поканенъ* и *склоняванъ* да стане владика. Забѣлѣжителни сѫ думитѣ на Гръкътъ *протодияконъ*, съ които е той склонявалъ попъ Стойка да *приеме* да стане владика. *„Слушай, отче*, казвалъ *той*, когато този послѣдниятъ не скланялъ на предложението, *ние слугуваме по 20 години, та не можемъ да се удостоимъ да приемемъ архиерейство, а другия* **пари** *даватъ, а тебе те канятъ безъ пари и ти не штешъ!“* Слѣдъ много мисление той склонилъ, и на 1794 г. билъ посветенъ въ архиерейство подъ име **Софроний**.

Трѣбало би въ такъвъ единъ *санъ* Преосв. Софроний да е видѣлъ спокойствие; но това не се е случило. Ако и да е трѣбало Преосв. Софроний да събира отъ народътъ пари, за да изплати онова, което Митрополитътъ е искалъ отъ него, — а това е било голѣмо количество; но Българетѣ, безъ да гледатъ на това, на сѣкѫдѣ го приемали съ голѣма радость, заштото той служалъ въ черква и казвалъ поучения **по нашему Болгарскому язику,** — нѣшто, което другъ пѫть не сѫ чували отъ владика бѣднитѣ Българе. Обаче, нито владиката, нито народътъ не могли дълго време да се наслаждаватъ и да се радватъ единъ на други. По онова време именно безначалието и своеволието на разни отдѣлни *аги* или *паши* достигваше до върхътъ си, и Преосв. Софроний е билъ принуденъ да бѣга отъ село на село и да се крие, а по нѣкогажъ той се е скривалъ и въ турски кѫштя, даже въ *харемитѣ,* както се е случило, когато въ Плѣвенъ дошелъ нѣкой-си *Юсуфъ-паша* съ 6,000 души и *запиштяло малко и голѣмо,* Христиени и Турци (1798). Слѣдъ година 1800, Преосв. Софроний не можялъ вече да изтърпи и се оттеглилъ въ Видинъ съ намѣрение скоро пакъ да се върне при паството си. Но тогавашниятъ Видински властитель, *Пазвантооглу,* който е така знаменитъ съ своята непокорность на царската воля, по нѣкакви си свои съображения задържалъ го 3 години, въ разстояние на които Преосв. Софроний много си теглилъ отъ гордоста и грубоста на нѣкого-си иеромонаха. Слѣдъ три години, обаче, той успѣлъ да утиди въ Букурештъ, дѣто тогавашниятъ Унгаровлахийский митрополитъ *Доситей* приелъ го е много добрѣ, а като зелъ слѣдъ време позволение отъ своятъ първоначаленъ митрополитъ (т. е. отъ Търновскиятъ), Преосв. Софроний останѫлъ въ Букурештъ до самата си смърть.

Въ Букурештъ било е добро на Преосв. Софрония, но тая добрина и това спокойствие не удовлетворявали неговата душа, която е тѫжала за отечеството си, тѫжала е за народътъ, за паството, което е било поручено нему. И неговата скърбь е била толкозъ пò-дълбока, че той е оставилъ това паство въ такова едно усилно време. „*Имамъ обаче едну скорбь,* казва той въ краятъ на животописътъ си, *и боюся отъ Бога да ме не суди Богъ, като узехъ оное паство на рамена своя и оставихъ го*“. И ето, за да поутиши што годѣ душевната си скърбь и тѫжение, Преосв. Софроний се е залувилъ за полезенъ трудъ, — да списва книги на отечественниятъ си езикъ, за да може и отъ това далечно мѣсто да бѫде полезенъ на своето паство и на цѣлиятъ свой народъ.

И така, ето какъвъ е билъ Преосв. Софроний. Отъ повърхностното това изложение на животътъ му, което нарочно направихме тукъ, ние виждаме въ тойзи нашъ народенъ дѣятель честна и благородна душа, твърдъ характеръ, голѣма, искренна любовь къмъ народътъ и добра и твърда воля — да услужи на този народъ, да му принесе до колкото му е било възможно надлежна полза. И тѣзи душевни качества сѫ толкосъ пò-драгоцѣнни, толкосъ пò-величественни, колкото времената, въ които е живѣлъ Преосв. Софроний, сѫ били тежки и усилни. А както видѣхме, времената сѫ били много усилни тогава. Между това, въ тѣзи толкова усилни времена Преосв. Софроний не е нито помислялъ да дири нѣкои незаконни срѣдства, при помошта на които да усигурява за себе-си добъръ животъ; напротивъ, той самъ е страдалъ заедно съ страждуштето свое паство, като въ сѫштото време се трудилъ ако не *дѣломъ,* понѣ *словомъ* да облекчава страданията на това-си паство. Времената сѫ били усилни и, както видѣхме, много пѫти грозна смърть е стояла надъ главата на Преосв. Софрония, но той нито е помислялъ да се откаже отъ своята дѣятелность, съ която сѫ били съединени толкози мѫчнотии и страдания. Чакъ когато му е доусилняло твърдѣ много, той се е отдалечилъ въ Букурештъ, но ние вече видѣхме какъ много се е съкрушавалъ за това и какви полезни трудове е предприемалъ, за да бѫде полезенъ и отъ това далечно мѣсто на еднородцитѣ си. Въ такива усилни времена и при толкози безпокойства и теглила, които трѣбало да претърпѣва самъ, Преосв. Софроний можялъ е оште, освѣнъ черковнитѣ поучения, да обучава и малкитѣ свои еднородчета, въ което мѣсто му се е представяло случай и възможность, на четмо и писмо. Оскърбяванъ и онеправдеванъ отъ многома, Преосв. Софроний е отплаштавалъ съ добри дѣла; притиснѫтъ отъ сиромашия и голѣма нужда (особенно когато е билъ владика, трѣбало е да плашта и дългъ и данъкъ на митрополитътъ си), той не си е позволявалъ никакви насилственни средства за да глоби и безъ това осиромашелиятъ народъ, ами е търпѣлъ сиромашия и нужда заедно съ паството си. Еднъжъ само си е позволилъ той да глоби народътъ, и то не по своя воля, а по волята на владиката (когато, както казахме, направили го икономъ и го пратили по селата да събира владичнина), но колко много се кае той за тая-си постѫпка и какъ чистосердечно приписва сичкитѣ си послѣдуюшти страдания на тази своя, макаръ и неволна, грѣшка спрямо народътъ! Това е черта на истинно благородна душа, черта на една нàй-голѣма искренна любовь къмъ народътъ. И какво голѣмо смирение у Преосв. Софрония! Никъдѣ въ животописанието си, той не говори за себе-си съ хвалба, не превъзнася своитѣ дѣяния, не иска почетъ за тѣзи свои дѣяния, които сѫ принесли такава голѣма полза на народътъ ни. „*И за мене недостойнаго Бога да молятъ, невѣжество исправити и трудившаго ся проштение сподобити*“. Ето думитѣ, съ които Преосв. Софроний си свършва своето животописание. При такова едно голѣмо смирение, Преосв. Софроний се е отличавалъ и съ голѣма сердечна доброта. Многома и много сѫ го обижавали и онеправдали, по причина на други той самъ е теглилъ много, но сичкитѣ свои страдания, както душевни, така и тѣлесни, той не приписва никому, освѣнъ на своитѣ погрѣшки и грѣхове.

Величието на характерътъ и въобште на сичкитѣ душевни качества на Преосв. Софрония ште ни се покажѫтъ въ всичката си пълнота, особенно като си прекараме презъ умъ при какви усилни времена и обстоятелства е ръсталъ и се е въспитавалъ Преосв. Софроний. По онова време въ Котелъ, както и на сѫдѣ почти по другитѣ старни на отечеството ни, не ѐ имало нито първоначални, колко-годѣ уреденички български училишта. Твърдѣ на рѣдко се е намѣрвало по онова време мѣста въ Българско, дѣто е имало нѣкои *мірене* или духовни лица — Българе, да учѫтъ дѣцата на прочитъ и писмо само отъ черковнитѣ книги. А тамъ, дѣто се е предавало „пò-голѣмо“ учение на българскитѣ „прости“ младенци, тамъ се е учило гръцки (τὰ ρωμαϊκὰ) и тò първо ἄλφα-βήτα, и подирѣ на гръцкитѣ черковни книги (часословъ, псалтирь и проч.), а по край тѣхъ — и нѣкои *митически* приказки отъ гръцкото старо време и по нѣкои *мистическо-схоластически* историйки, изработени отъ суевѣрното и невѣжественно гръцко духовенство отъ Фенеръ и отъ сѫдѣ по „*еленски*“ міръ. При такива обстоятелства, Преосв. Софроний не е ималъ възможность да придобие учение и образование пò-голѣмо нито въ Котелъ, нито другадѣ въ отечеството си, макаръ да е горела душата му за учение отъ малка оште. Между това, ние виждаме отъ неговитѣ списания и преводи, че той е знаялъ доста добрѣ и гръцкиятъ и старобългарскиятъ езикъ, — какъвто е билъ този послѣдниятъ въ тогавашнитѣ черковни книги, печатани въ Русия и по нѣкои мѣста въ Австрия и въ Венеция. Нѣма съмнѣние, че за да придобие подобно познание трѣбало е да полага самъ голѣми усилия, да прилѣжава много и много да чете и прочита разни книги и на двата казани езици. Това ни служи за доказателство на оште една благородна душевна чертà у Преосв. Софрония, и именно, че той е билъ и горештъ любитель на науката. — Времето, обаче, и обстоятелствата не сѫ му дали възможность да придобие потрѣбната наука, и при сичко това, Пр. Софроний пакъ е направилъ толкози полезни за народътъ ни работи, които обезсмъртяватъ неговото име, които внушаватъ на насъ високо уважение къмъ него и му даватъ право да заеме въ българската история едно отъ нàй-първитѣ мѣста въ редътъ на първитѣ ни дѣятели при народното ни възраждание.

Времената, въ които е живѣлъ Преосв. Софроний, били сѫ много лошеви, самъ той лично много е страдалъ, и при сичко това оште, нѣмалъ е никакви леснини, — понѣ такика, каквито имаме ние сега, — за да придобие и се убогати съ наука. На сѣка една стѫпка въ своята дѣятелность той е срѣшвалъ голѣми мѫчнотии и спънки. Но ето, че и при такива твърдѣ неблагоприятни условия той е принесълъ голѣма полза на народътъ си. Дѣто е минувалъ той е проповѣдвалъ словото божие на еднородцитѣ си, дѣто е сполучвалъ възможность той е обучавалъ малкитѣ дѣчица на четмо по баштинътъ имъ езикъ, и съ това е отварялъ на народътъ пѫть къмъ траенъ народенъ животъ и доброчестина. И сѣмето, което е посѣйвалъ Преосв. Софроний така усърдно и съ такава любовь, принесло е надлежнитѣ и спасителнитѣ плодове. Князъ *Стефанъ* (а пò-право = *Стойко*) *Вогориди*, Д-ръ *Петъръ Беронъ*, за които штемъ пò-долу да споменемъ нѣколко думи, особенно върху тѣхнитѣ безсмъртни заслуги на българскиятъ народъ; учитель приснопаметний *Райно Поповичъ*, който почти около половина столѣтие е учителствувалъ въ разни мѣста по отечеството ни и особенно въ Пловдивскитѣ старни, дѣто е отхранилъ и изучилъ много ученици за добри граждане и достойни търговци, както видиме насѫдѣ отъ тѣхъ по отечеството ни; при тие оште и други много наши родолюбци, които сѫ принесли, както споменѫтитѣ, такава голѣма полза на народътъ ни, и които сѫ били такива горешти дѣятели при възраждането на българский народъ. — всички тие, както се научаваме, били сѫ непосредственни и посредственни ученици и отхраненици на Преосв. Софрония. Положително знаемъ оште, че князъ Ст. Вогориди родѣе се твърдѣ отблизо съ Софрония.

Освѣнъ това, Преосв. Софроний, макаръ при такива неблагоприятни обстоятелства, той пакъ е намъ оставилъ такива драгоцѣнни паметници за новата ни история, както и за езикътъ ни, които сѫ принесли въ своето време, принасятъ и сега и за напредъ ште да принасятъ на народътъ надлежна полза.

Но какво е въодушевлявало Преосв. Софрония на такива подвизи? Какво е било причина, дѣто той, при толкозито усилни времена, при толкозито голѣми теглила и безпокойства, пакъ не се е отказалъ отъ народътъ си, не се е отказалъ отъ трудната си задача — да бѫде полезенъ на тойзи свой народъ, ами е търпѣлъ сичко и сѐ е гледалъ, колкото му е било възможно, да принесе полза на еднородцитѣ си? Причина на сичко това е билъ неговътъ честенъ и благороденъ характеръ и негова искренна непритворна любовь къмъ народътъ. Тойзи характеръ и тая любовь сѫ правели това, дѣто Преосв. Софроний не е утивалъ вънъ отъ отечеството си и отъ тамъ съ думи само да проглушава свѣтътъ, че той нàй-много и нàй-искренно обича народътъ си и, безъ да се съображава, безъ да разбира даже интереситѣ на народътъ си, да вика, че той *ратува* за тѣзи интереси, ами си е оставалъ среди народътъ, мѫчилъ се е съ мѫкитѣ на този народъ, радвалъ се е съ неговитѣ радости и — принасялъ му е полза. Истина нѣмало е тукъ викъ, шумъ, крясъкъ, нѣмало е голѣми и безсмисленни предприятия, нѣмало е надѣжда за голѣма слава и желание за безсмъртно име, ами е имало дѣятелность скромничка и споредъ силитѣ, но за то — дѣйствително полезна, дѣятелность такава, каквато именно е била необходима за доброчестината на народътъ.

Намъ е драго да говоримъ за Преосв. Софрония, въ когото имаме единъ отъ тѣзи народни дѣятели, които сѫ се отличавали съ такива богати и хубави нравственни качества и душевни способности. Характерътъ и въобште душевнитѣ способности и нравственни качества на Преосв. Софрония правятъ ни едно много хубаво, утѣшително и насърчително впечатлѣние, и ни възбуждатъ желанието да се мѫчимъ да си обеснимъ условията, при които сѫ се развили и окрѣпнѫли сички тѣзи достоподражаеми качества. Извѣстно е, че пробуждането, развитието и убогатяването на душевнитѣ и умственни наши способности много зависи и отъ самото мѣсто, дѣто се раждаме и порасваме. На тая истина можеме се увѣри нàй-добрѣ, ако земнемъ да изучимъ основателно нѣкои животописи, отъ вѣшто перо писани, животописи на такива личности, които сѫ се отличили и прославили съ великитѣ си трудове за обштественна полза. Мѣстото, въ което се ражда човѣкъ и порасва, има на човѣка двойно влияние: едното влияние произхожда отъ физическитѣ или природни условия на мѣстото, а другото — отъ нравственната и умственна сфера на жителитѣ на това мѣсто. Подъ това двойно влияние человѣческитѣ умственни способности и нравственни качества току речи че получватъ окончателното си образование и укрѣпване. Кога е така, и за пò-основателно разбиране и обеснение душевнитѣ и нравственни качества на Пр. Софрония, не ште е излишно да кажемъ нѣколко думи и за мѣстото, дѣто се е родилъ и пораснѫлъ той, и да разгледаме това мѣсто именно отъ двѣтѣ необходими гледишта, — споредъ както изисква естеството на работата, т. е. не ште е излишно понѣ повърхностно да разгледаме *Котелъ*, мѣсторождението на Преосв. Софрония, въ отношение *физическо-географическо* и *нравственно*.

Котелъ се намира въ северна България, посредъ голѣмитѣ хълмове, които се разклоньватъ и кръстосватъ отъ гърбоветѣ на малкиятъ балканъ, што се протача къмъ североисточна посока отъ голѣмиятъ балканъ или стара-планина близо до Сливенъ. И така, Котелъ съ сичката си нàй-ближна околнина лежи близо до Стара-Планина — тъкмо въ ѫгълътъ, който се образува отъ *меридиянътъ* подъ гр. 24 и отъ успоредната линия подъ гр. 43 сѣверна ширина.

Котелъ, който на права посока отъ Черно море на западъ отстои около 9 нѣмски мили или наши 18 часа, разложенъ е въ една такава долина, която наистина прилича на *котелъ,* защтото е наоколо почти на сѫдѣ обиколенъ съ на̀й-разновидни и доста високи хълмове, на които политѣ допиратъ до самиятъ градъ — Котелъ. Отъ това, първото още население на това мѣсто отъ Словѣнобългаретѣ е наименовало туй мѣсто *Котелъ,* както и самитѣ Турци отпослѣ, като дошле въ България, кръстили го съ сѫщтото име по езикътъ си — *Казанъ = Котелъ,* макаръ че Турци никога не сѫ живѣли въ Котелъ, нито пъкъ сега има да живѣѭтъ тамъ.

Хълмищтата и бърдата, съ които е обиколенъ Котелъ, по своята разновидность, лѣтно време образуватъ единъ много хубавъ видъ. Онѣзи бърда и рѫтове, които се намиратъ на сѣверна старна отъ градътъ, сѫ безъ гора, — голи и по̀-вече камънисти; но сичкитѣ други сѫ покрити по̀-много съ разновидна гора, както съ *букове, джбове, габъри, лѣски* и пр., и съ сѣкакъвъ родъ билини и цвѣтя, както: *тимингуга, здравецъ, иглика, кухчичина, минзухаръ, синчецъ, божуръ* и др. Отъ добитъкътъ въ Котленската околнина се вѫдятъ доста добри овци, а особенно кози и свини, които за прехрана намиратъ доволно желѫдъ дѫбовъ и буковъ изъ горитѣ. Отъ дивитѣ гадови и гадини въ Котленско има вълци, лесица и пр.; намѣрватъ се и мѣчки, сърни, рогачи, зайци, костени жеби (костенурки), търълешти (ежове), змии (и отровни), сѣкакъвъ родъ гущтери и проч. Въ геологическо отношение Котленската околнина се състои отъ пѣсчиви каменни слоеве, еднакви съ онѣзи на карпатскитѣ гори въ Австрия;[1]) намѣрва се още доста добра жълта глина и друга червеногивезена пръсть, по нѣйдѣ и добъръ варъ, бѣлъ като каменнь киречъ.

Близо до Котелъ има забѣлѣжителна пещера, наречена *Нирецъ,* коя отстои на сѣверозападъ отъ града. А на сѣвероизтокъ, въ разстояние на два часа, възвишава се и се простира единъ доста голѣмъ и високъ хълмъ (баиръ), който са нарича *Урушка стѣна* и на който източанта старна се наваля къмто *Герлово.* Само отъ къмъ югоизточната старна на Котелъ има охолно мѣсто за проходъ, което се нарича *Котленский буазъ,* отстоящте около половинъ часъ отъ градътъ. Отъ дѣсна старна на тоя буазъ, при на̀й-тѣсното мѣсто, възвишава се единъ твърдѣ стръмнястъ и високъ рѫтъ, по който едвамъ може човѣкъ да се покачи пѣшки и то само отъ къмъ югозападната старна. Тоя рѫтъ има видъ почти като пирамида, и на върхътъ му спазилъ се е до днесъ остатъкъ на крѣпость отъ старо време, за това тоя рѫтъ се и нарича *градъ,* въ който, казватъ, да има и вода. На югозападъ отъ „градътъ“, други по̀-голѣмъ рѫтъ простира се на посока къмъ западъ отъ истокъ, презъ който има пѫтека за конници и пѣшци между Котелъ и Жеравна. На̀й-високото мѣсто на тоя рѫтъ, презъ дѣто се прекарва пѫтеката, нарича се *вѣтрила,* защтото тамо всѣкога — и въ на̀й-тихо лѣтно време — сѐ духа силенъ вѣтъръ. Отъ „вѣтрила“ половинъ часъ къмъ западъ сѐ по сѫщтий рѫтъ отъ сѣверната му старна намѣрва се едно твърдѣ стръмно мѣсто, което е забѣлѣжително по това, че носи име *разбой.*

Близо до самиятъ Котелъ наоколо, както и по всичката околина на Котелъ извира на много мѣста само студена вода, която е чиста и бистра като на̀й-добъръ кристалъ. Особенно на западъ отъ градътъ извира голѣло количество бистра и много студено вода изъ нѣколко дупки отъ политѣ на единъ каменливъ рѫтъ. Мѣстото, дѣто извира водата, нарича се (котленски) *изворъ,* и всѣка отъ дупкитѣ на тоя изворъ има свое особенно име. Водата на Котленский изворъ не присѫхва никога — нито въ на̀й-сухо лѣто, и тя е толкова много, щтото при самий изворъ съставлява единъ значителенъ потокъ и рѣкица, която минава презъ срѣдата на една отъ югозападнитѣ части на града, и отъ тамо тече къмъ югоисточна посока презъ Котленский буазъ (проходъ), та послѣ, като залавя посока къмъ югъ, втича се въ Жеравненската рѣка на сѣверъ половинъ часъ отъ Градецъ. Тойзи Котленски потокъ, който се нарича *Котлешница,* въ самий градъ и на доло, до средъ Котленский проходъ, кара много *дараци* за влачене вълна, *тѫпавици* (валявици или дулапи) за валене аба, *бари* за валене губери, козеци, плъсть и пр., *воденици* (жерки или мелници) за брашно, и пр.

---

[1]) Виж. Jahrbuch der k. k. geologischen Anstalt. Jahrgang 1870. XX. Band. No. 3. Wien p. 408—410.

Климатътъ въ Котелъ и въобште по сичката Котленска околия е сухъ, благоразтворенъ и здравъ. Зимата започва Димитров-день и трае чакъ до сами Гергюв-день. Зимата въобште бива хубава, съ много снѣгъ, който се държи чакъ до пролѣть. И лѣтното време е пò-вече хубаво и здраво. Лѣтенъ день по тѣзи мѣста почти никога не ставатъ голѣми и тежки горештини; и дъждъ не вали твърдѣ често въ лѣтно време, но, когато вали, бива пò-вечето силенъ, та ставатъ силни порои, които причиняватъ по нѣкога доста штети на тамкашнитѣ жители.

Въ географическо отношение Котелъ е като срѣдоточие на нѣколко осамотени, но не малолюдни бъргарски населения, които, освѣнъ отъ югъ, отъ сичкитѣ други старни сѫ обиколени само съ турски населения. — На североистокъ, три часа отъ Котелъ, простира се околията *Герлово*. Тя обема около 4 ☐ нѣмски мили или наши 8 четвъртити часа. Населенията по тая старна сѫ всички турски, освѣнъ село *Върбица*, което се намѣрва на югъ въ Герлово и на което жителитѣ му сѫ: Българе, Турци и нѣшто Цигане. Българетѣ, които сѫ пò-много отъ другитѣ житали въ туй село, иматъ си доста добра черкова и едно първоначално училиште. Отъ Котелъ три часа на северъ намѣрва се село *Тича* (тур. *Чатакъ*), пò-малко отъ Върбица. Въ Тича има до 1500 жители, пò-многото Българе, а другитѣ Турци и нѣшто Цигане. И Тичане иматъ черкова и училиште. На северъ петь часа отъ Тича намѣрва се градецъ *Османъ-Пазаръ*, дѣто има жители едвамъ до 4000, пò-голѣмата часть Турци, а другитѣ Българе. На западъ четири часа отъ Котелъ намѣрва се едно малко село, което се нарича *Кипилово*, и на което жителитѣ сѫ Българе и Турци. На югоистокъ отъ Кипилово има село *Нейково* съ 4-500 жители, чисти Българе. На югъ отъ Котелъ намѣрва се село *Жеравна*, съ 3500 жители, — Българе, има и до 100 души Цигане. Въ Жеравна има малка но хубава и лична черкова, доста добро училиште за момчета и момичета; и читалиште. На югоистокъ отъ Котелъ е село *Градецъ*, което, отъ къмъ народонаселението, черковата и отъ другитѣ си общти заведения, е сѫщо като Жеравна, — само градешката обштина е пò-богата материялно отъ Жеравненската обштина. На юдъ отъ Жеравна два часа има село *Ичера* (тур. *Вечера*), дѣто жителитѣ сѫ само Българе на брой колкото Тичане. И въ Ичера има черкова и училиште. На североистокъ единъ часъ и полов. отъ Градецъ има село *Медвенъ* (тур. *Папас-коій*), на което жителитѣ сѫ сѫщо както въ Тича: Българе и Турци; Българетѣ, които сѫ пò-много, иматъ черкова и училиште.

Котелъ принадлежи на Осман-пазарското окрѫжие и политически счита се оште за село, макаръ че населението му да е пò-многолюдно отъ Османъ-Пазаръ. Котелъ е български градъ съ 10,000 жители, отъ които около 500 сѫ турски Цигане, а всички други — чисти Българе. Кѫштята въ Котелъ сѫ почти всички дървени, но доста добро и хубаво направени. Тѣ сѫ твърдѣ на гѫсто и една до друга, заштото, дѣто градътъ е разложенъ, мѣстото е малко, па и до краиштата не самиятъ градъ вече се въздигѫтъ отсѫдѣ пò-вече стрѫмни рѫтове, дѣто здания нарѣдко и твърдѣ мѫчно и съ много разноски могѫтъ да се въздигѫтъ. Но и отъ друга старна Котленци гледатъ да имъ сѫ кѫштята на близо до гѫститѣ махали, заштото инакъ доста често и особенно въ размирно време, били би изложени на разни опасности отъ обири, нападания и убийства. И така въ Котелъ твърдѣ нарѣдко се намѣрва кѫштя съ пò-голѣми дворове и градини. Тъй сѫщо и улицитѣ сѫ пò-многото твърдѣ тѣсни, — пò-вечето за ходенье пѣшкомъ. Но въ Котелъ както двориштата така и улицитѣ сѫ въобште всички чисти, и доста добрѣ послани съ камъни. По стрѫмнитѣ мѣста кѫштята иматъ видъ като да сѫ направени една връзъ друга. По срѣдъ градътъ на пò-въздигнѫта старна намѣрва се Котленската голѣма черкова,1) на която по височина, пространство и особенно по боготство, на рѣдко се намѣрва подобна въ отечеството ни. Кирамидитѣ, съ които сѫ покрити кѫштитѣ, сѫ твърдѣ червени, и коминитѣ имъ сè бѣли и високи, та на пѫтникъ, който се приближава къмъ Котелъ, особенно впечетление правятъ Котленскитѣ кѫштя съ тамкашниятъ ве-

---

1) Котленци се канѣхѫ вече презъ години да си направятъ оште една черкова, но, да ли вече сѫ ѭ направили или не, ний точно не знаемъ.

ликолѣпенъ храмъ, който се вижда срѣдъ града надъ сички здания възвишенъ. Въ Котелъ има нѣколко първоначални и срѣдни училища за момчета и дѣвойки: Котленци иматъ и читалище.

Пò-вечето Котленци се занимаватъ съ овчарство, и една часть съ абаджийство: малцина сѫ които се занимаватъ съ търговия — прѫснѫти по разни старни изъ България, Тракия и по Влашко. Котленци сѫ въобще пò-многото заможни хора, защото обичатъ да се трудятъ и да пестятъ, — чьрта превъзходна. Но, отъ друга старна, тѣ, за съжаление, още не сѫ се утрѣсили добрѣ отъ дълбокото заблѫждение което ги прави да не сѫ още усърдни ревнители за науката, просвѣщението и напредъкътъ, което ще ги направи отъ сѣка старна богати и благополучни. Спорѣдъ богатството си, Котленци можахѫ отколѣ вече да се гордѣѭтъ съ добра нарѣда и устройство на своитѣ общественни заведения и особенно съ доброто състояние на училищата си, но тѣ напротивъ оставатъ и до сега много назадъ въ туй отношение отъ други пò-малолюдни и не тъй заможни български градовца и села. Причината на това неприятно и неутѣшително явление не е отъ това, че белки въ Котелъ никакъ нѣма чувствителни и усърдни родолюбци, които да не желаѭтъ просвѣщението. Не, въ Котелъ има и сега, както е имало и отъ преди много години насамъ горещи ревнители за народното просвѣщение, даже и такива ученолюбци, които, както ще видимъ пò-долу, принесли сѫ въ свое време всеобща полза не само на своето родно мѣсто Котелъ ами и на много други български мѣста и даже на цѣлото ни отечество. Главната, ако не и единстванната — причина на това обаче, както ний знаемъ, е народоубийственний духъ на гръкофанариотското духовенство, съ който сѫ били еднородцитѣ ни и въ Котелъ отхранвани и отгледвани отъ много години насамъ. Особенно по Софрониевото време, не пò-малко и въ нашето столѣтие почти до Кримскиятъ бой, Котелъ е билъ едно отъ нàй-якитѣ и силни мѣста за свърталище и ятаклъкъ на безкрайнитѣ суевѣрия на гръкофанариотскитѣ черноризци, които бѣхѫ успѣли да направятъ и Котелъ една отъ нàй-плодоноснитѣ мандри за себе-си — **ако пастыри добрии!** бѣхѫ потъмнили на хората умоветѣ и сърцата съ сѣкакви пустовѣрия — да бѫдѫтъ нàй-фанатически убожатели на това духовенство и да не мислятъ за нищо друго освѣнъ да спечелятъ пари за да ходятъ по нѣколко пѫти на Свята Гора и на Божи Гробъ, та да пълнятъ съ пари джоба на казанното духовенство. Поклонението на тия святи мѣста е било представено на Котленци за единственното срѣдство на благочестивий пѫть за спасението на душата. До преди малко време ходили сѫ Котленци винѫги въ многобройно количество да посѣщаватъ реченнитѣ свети мѣста, и, като благочестивѣйши поклонници, оставяли сѫ тамо голѣмо количество злато и сребро — **сѐ о спасении душъ своихъ!** И наистина, въ Котелъ за това малцина сѫ оние, които не сѫ ходили понѣ на Св. Гора; а на *Божи Гробъ* ходили сѫ половината отъ Котелъ, ако не и пò-вечето, особенно отъ пò-старичкитѣ, та сѫ честити да се наричятъ *Хаджии*. Ние тукъ не щемъ съ това да кажемъ, че не трѣба нашитѣ еднородци отъ Котелъ и отъ дѣ да било да ходятъ по светитѣ мѣста, особенно оние, каито сѫ си наредили добрѣ домашнитѣ си работи, наредили сѫ и всичкитѣ си селски, градски общественни и народни работи, та се улесняватъ да посѣтятъ такива свети мѣста, които иматъ за всѣки християнинъ голѣмо историческо-религиозно значение. Но да не гледаме първо да отхранимъ своитѣ рожби, своитѣ братя и сестри съ истинна християнска наука и съ полезни и потрѣбни за презъ животътъ ни познания; да не гледаме да спомагаме на слабитѣ си родове и роднини; да не гледаме да си понаредимъ училищата, както и други наши общи заведения и народни работи; да не гледаме да жертвуваме по нѣщо за своитѣ български черкови, мънастири и други светини:[1]) да не гледаме да жертвуваме за образование и повишение на своето народно духовенство; да не гледаме да жертвуваме по нѣщо за да се сдобиемъ и ние съ своя народна книжнина, съ свои разни вѣстници и други полезни списания, които ще направятъ голѣма полза за народната ни доброчестина: а на мѣсто това, нàй-главниятъ ни идеалъ да се състои въ това само, — да спечелимъ пари, та да прахосваме половината, даже и пò-вечето за убогатяване и украшение гнѣздата на грьцкитѣ калугери, които за това наше добро винѫги сѫ ни отврѫштали и ни отврѫштѫтъ съ толкова голѣми злини и пакости върху народътъ ни, — всичко това не мислимъ никакъ да е за насъ пѫтятъ на истинното християнско благочестие, пѫтятъ на нашето спасение, а напротивъ е пѫть за нашата крайна злочестина и на този и на онзи свѣтъ!

---

[1] Нашитѣ български светини, както Рилский мънастиръ и други много по отечеството ни, както тоже не сѫ пò-малко прочути по своето историческо-религиозно значение, надъ които така сѫщото обитава и се проявлява божията благодать, — защо не сѫ бивали тъй много и ревностно посѣщавани отъ еднородцитѣ ни, както оние на Света Гора и Божи Гробъ, които почти всички сѫ въ рѫцѣтѣ на гръцкитѣ калугери?

Както обаче е било въ котелъ до преди години, вече не е тъй сега. И тамъ вече почна спасителната свѣтлина да распръсква мъглата на невѣжеството и пустовѣрието, и нѣма съмнѣние, че не подиръ много време и Котелъ ште стане единъ отъ нàй-първитѣ участници въ обштиятъ напредъкъ на милото ни отечество.

Както мѫжето въ Котелъ, тъй и женитѣ сѫ твърдѣ трудолюбиви, пестовни и добри кѫштовници, — даже тѣ надминуватъ мѫжето съ трудолюбието си. Отъ тъмна мърчина по зора до тъмна мърчина вечерь *рабукятъ*1) Котленки непрестанно: влачатъ, предѫтъ, мотаятъ, сноватъ, навиватъ, тъкѫтъ аби, губери, козеци, черги, килими, платно, пешкири, възглавници, и проч.; перѫтъ, мажѫтъ, месятъ и пекѫтъ хлѣбъ, шиятъ; „хóгятъ за дърва“; „хóгятъ на тѫпавица да валятъ аби“ и на бара да валятъ губери, козеци и проч.; „хóгятъ на воденица да мелятъ брашно“; „хóгятъ чакъ на Сливенъ да донасьватъ по еднò бре́ми житу“.2) Котленка, кога отхожда на тѫпавица или воденица и проч., ако има малко дѣте, задѣва го върху си на една старна въ цѣдило и като запае на поясъ хурката, тръгва и по пѫть работи. Котленки сѫ горешти любителки на разни пѣсни и други весели провиквания и смѣхове. Котленки нàй-спорно работятъ, кога пѣятъ и се веселятъ; тѣ обичатъ да хитруватъ и въобще сѫ голѣми присмѣхулки. За това днесъ каквото се случи въ Котелъ, утрѣ за него вече е готова приличната пѣсень; ако е приключението жалостно и пѣсента е жална, ако е смѣшно и пѣсента е смѣшна, сатирическа и проч. Обичятъ да излазватъ на „хората“ вънъ отъ кѫшти на улицата предъ вратитѣ си, дѣто оставатъ по цѣли часове да работятъ задружно и да приказватъ. Штомъ съгледатъ на нѣкого нѣшто особенно, или да е облеченъ нѣкакъ необикновенно, или да има вървежъ нѣкакъвъ особенъ, или да говори особно нѣкакъ, — изеднъжъ му прикачватъ нѣкоя сатирическа пѣсень или припѣвка. — Котленки сѫ обште чисти, *скупосни*, напети и хубавелки, дългокоси и черноoки. На ростъ женитѣ, както и мѫжето въ Котелъ, сѫ пò-вечето средни, отъ колкото високи, при това сѫ оште яки и силни. Тѣ сѫ набожни и редовно си ходятъ въ черкува, а въ празднични дни, подиръ черкува, кога се наобѣдватъ, обичятъ да ходятъ на разходка, особенно момитѣ, кѫдѣ изворътъ за студена вода, дѣто се срѣштатъ съ момцитѣ; ходятъ оште и по други пò-ближни рѫтове и гори да събиратъ разни цвѣтя, които пресѣйватъ и разплодяватъ предъ кѫштята си по двороветѣ.

Каквито рѫкодѣлни произведения излазватъ въ Котелъ, всички сѫ правени отъ рѫцѣтѣ на женитѣ само, и нàй-голѣмото количество отъ тия произведения сѫ *абитѣ*, които се разнасятъ за проданъ по цѣлъ балкански полуостровъ, даже и по мала Азия.

Въ Котелъ, особенно у женскиятъ полъ, освѣнъ стари пѣсни отъ разни времена, увардили сѫ се и много стари обичаи, нрави и други разни предания, които сѫ твърдѣ важни за историята ни, особенно въ културно отношение, и които чакатъ да ги събере единъ день пò-скоро и опише вѣшта нѣкоя рѫка. —

Въ историческо отношение Котелъ има доста забѣлѣжителни работи, но като не ни сѫ добрѣ извѣстни, не можемъ за тѣхъ ништо положително да кажемъ. Ште споменемъ само штото знаеме за Котелъ — отъ чуване и предание.

Споредъ всичка вѣроятность, както се вижда, Котелъ е билъ заправенъ преди паданието на българското царство; само когато вече минѫхме подъ османското владичество, Котелъ тогава е подбралъ да се умножава и да нарасва отъ други ближни наши селения, които сѫ запустявали въ разно време и на които жителитѣ отъ разни неволи сѫ бивали принудени да се разбѣгватъ и преселватъ другадѣ. Пò-многото жители на пр. отъ *Раково*, което се е намървало около три часа далечъ отъ Котелъ на югозападъ, преселили сѫ се въ Котелъ, когато се е развалило Раково отъ Кърджалий-

---

1) Рабукятъ на мѣсто работятъ — за пò-добро разбиранье на тая разница на рѣчта ни въ Котелъ гл. „Пер. Спис.“ на „Бълг. Кн. Др.“ кн. II. стр. 107, 108.

2) Тамъ же.

скитѣ времена. И така, Котелъ, като си е умножилъ отъ време оште жителството, можалъ е отъ послѣ и въ на̀й-усилни времена да отблъсва юнашки страшнитѣ чети на делибашии, кърджалии и други подобни пакостници, които правяхѫ такова зло и на народътъ ни и на държавата. На около Котелъ въздвигнѫти сѫ били каменни зидове, отъ дѣто Котленци храбро сѫ се бранили отъ неприятелитѣ и никога не сѫ оставяли да влезе нѣкой въ градътъ имъ нито даже да се приближи до него. И дору до днесъ има на около Котелъ нѣколко малки каменни четвъртити стаи съ плочи покрити, и които се намърватъ на единъ и на два часа разстояние отъ градътъ до сѣки пѫть, който отива за Котелъ. Тия се наричатъ *варди*[1] и у всѣка варда има, особенно лѣтенъ день, по нѣколко души сегмени (пандури) да „вардятъ“. Но отъ тѣхъ по̀-вечето докарватъ вреда и тегота на Котленци и на другитѣ мѣста въ тая околия отъ колкото полза, заштото не си изпълняватъ съвѣстно длъжноста.

Споредъ както чуваме, Котелъ е отъ оние наши селения, които оште отъ старо време били сѫ надѣлени съ извѣстни правдини — като мѣстни привилегии — отъ държавата, къмъ която пъкъ имали сѫ за това нѣкакви особенни длъжности. Котелъ е разложенъ на мѣсто, което е твърдѣ важно въ стратегическо отношение, заштото се намира, както видѣхме, по средъ малкиятъ балканъ до самото сѣверно подножие на голѣмий балканъ, дѣто на близо се намърва проходътъ, презъ който минава на̀й-ближниятъ и по̀-правъ пѫть отъ средня Тракия (Романя) за Шуменъ и Русе и за всичкитѣ старни на долний Дунавъ. За това Котелъ е билъ една отъ на̀й-първитѣ побалкански стражници оште по времето на българското царство. Котленци не сѫ давали на царя войници за въ движимата му войска, ами войници отъ тѣхъ мѣста сѫ били за мѣстна служба[2] и наричали сѫ се сулицоносци (харбаджии), заштото главното имъ оруже е било

---

[1] Варда е готска или старонѣмска дума (= Warda или Warta), която значи на български стража (беклеме, беклентия). И българский глаголъ вардѭ (пазѭ) произхожда отъ тая дума. Въ нашиятъ езикъ е спазена тази дума, като остатъкъ отъ едно време, когато нашитѣ прадѣди сѫ имали ближни и по̀-чести сношения съ старитѣ Нѣмци (Германи). И нѣмскиятъ глаголъ warten, който значи чакамъ, не е освѣнъ чисто произхождение отъ думата warta.—

[2] За движима войска царятъ еземалъ войници отъ Жеравна, Градецъ, Ямболъ, Сливенъ и проч. и проч. и за това реченнитѣ градове и села се наричатъ и до днесъ войнишки села.

сулицитѣ (маждряцитѣ), буздуганитѣ и други подобни, — сирѣчь такова оружие, каквото е могло да се употрѣблява тогава по планинскитѣ мѣста, дѣто лѫкътъ не е можалъ толкосъ да върши работа, както по равнитѣ мѣста. Тая помѣстна служба военна на Котленци останѫ и слѣдъ като минѫхме подъ османский скиптъръ, и се е удържала почти до преди единъ вѣкъ и половина.

За такава държавна услуга Котленци сѫ били надарени съ извѣстни правдини, които послѣ и Османцитѣ не само сѫ ги признали, ами и уголѣмили — споредъ нуждитѣ на тогавашно време. Въ сѫщность главнитѣ пунктове на тия привиллегии сѫ били:

1-о. Котелъ признатъ и повишенъ за градъ съ пълна мѣстна автономия (самоуправление) подъ име *войводство.*[1]

2-о. Не е позволено на Турци да се заселватъ въ Котелъ, нито дълго време да се бавятъ тамъ.

3-о. На войска — нито въ размирно време, кога минува презъ и по край Котелъ, не е позволено тамъ (въ Котелъ) да преседи или преноштува.

4-о. Въ военно или въ друго размирно време правителството изпроважда отъ своя старна въ Котелъ по единъ комисаръ (— *бумбаширъ, гавазъ* и проч.), който остава тамо за да се изпълнява казанниятъ 3-ти пунктъ отъ тия правдини, дору настане пакъ миръ и тишина.

5-о. Даждието си събиратъ Котленци сами[2] и на върховното правителство го внасятъ чрезъ войводата си.

Ето тие правдини, които до преди два вѣка сѫ имали пълно уважение и отъ които нѣкои и до днесъ сѫ увардили понѣ формално нѣщичко отъ това уважение, били сѫ главната причина, дѣто Котелъ никога не се е разбѣгвалъ или развалялъ презъ толкова премежливи времена.

Днесъ върховната власть въ Котелъ се въвѣрява въ рѫцѣтѣ на едно правителствено лице съ титла: *субашъ* или *ага*, който бива винѫги Турчинъ или понѣ отъ мохамеданско вѣроизповѣдание.

---

[1] И началникътъ на Котленското самоуправление наричалъ се е войвода, както и до днесъ, особенно по̀-старитѣ въ Котелъ хора, наричатъ войвода тамкашниятъ управитель, който имъ се изпроважда отъ правителството съ име субашъ, ага, и проч.

[2] Котленци сѫ давали твърдѣ малко даждие отъ начало, и то е било събирвано отъ сѣко мѫжко лице, което е било глава на една фамилия.

Въ обичаитѣ, нравитѣ, облѣклото, прехраната (геченмекътъ) и въ сичко друго Котленци сѫ твърдѣ подобни на жителитѣ отъ другитѣ околни села, на̀й-паче отъ *Градецъ, Жеравна, Ичера, Медвенъ, Тича, Варбица* и *Катуништа,*— село, на югоистокъ отъ Жеравна, подъ единъ рѫтъ до самата Жеравненска рѣка, отъ дѣто преминаватъ Жеравненци да отхождатъ на Градецъ. Катуништа, която сме пропуснѫли по̀-горѣ да споменемъ, е едно малко селце отъ 20—30 кѫштя, населено отъ чисти Българе, които сѫ по̀-вечето орачe и дърводѣлци, както и Ичерене, Нейковчане, Тичане и Върбичане, но женитѣ имъ по̀-многото се занимаватъ сѐ съ работенье аби, както Котленки, Жеравненки и Градечанки. Само по говорътъ си Котленци на̀й-много се отличаватъ отъ съсѣднитѣ си жители. Въ Жеравна. Градецъ, Катуништа и въ Ичера жителитѣ по говоръ уприличватъ по̀-вече на Сливненци; Нейковци и Кипиловчане — на Търновци, а Медведчане, Върбичане и Тичане — на Котленци. И по характерътъ Котленци се различаватъ малко отъ другитѣ си съсѣдни жители: Котленци обичатъ да похитруввcomponentsатъ и да се понадигватъ, а другитѣ сѫ въ туй отношение по̀-простодушни отъ тѣхъ и не тъй взискателни. Но въ сичката Котленска околия на̀й за похвала сѫ Градечане отъ сѣка една старна. —

Подиръ всичко това, трѣба да забѣлѣжимъ ожте, че Котелъ и сички почти околни нему селения принадлежѫтъ ка преславскошумненската епархия, владиката на която има постоянното си сѣдалиште въ градътъ Шуменъ. Разстоянието е 15 часа отъ Шуменъ до Котелъ, който се намърва на юго-западъ отъ реченний градъ. Като до преди малко време бѣше никакво съобштението между Шуменъ и Котелъ както и по всѫдѣ изъ отечеството ни въобште; и като отъ друга старна цъвтѣше разбойничеството както не малко го има и до тосъ часъ на сѫдѣ по нашитѣ старни, при всичко че царювото ни правителство има голѣмо желание и на̀й-строги наставления разпрашта непрестанно дѣто трѣба, за да се изтребватъ такивато злини по държавата, ставаше пѫтуването отъ едно мѣсто на друго твърдѣ затруднително даже и за политическитѣ ни началници, па така е било и за духовнитѣ ни управители; колкото за търговското ни съсловие, не ште дума, че пѫтуването и до тосъ часъ въ отечеството ни е едно отъ на̀й-премежливитѣ, на̀й-мѫчнитѣ и на̀й-опаснитѣ работи за всѣки единъ търговецъ. При всичко това, Преславскошумненскитѣ архиереи, както Венеаминъ, Порфирий и пр., отъ голѣма обичъ къмъ своето повѣрено тѣмъ благочестиво стадо, сѐ полагахѫ всѣкъ трудъ да обикалятъ своята цѣла *диесцеза* редовно два пѫтя презъ годината, за да благославятъ и поучаватъ своето възлюбленно стадо ἐν Χριστῷ. Особенно за въ Котелъ гледахѫ зимно време да пристигнѫтъ по Колада или по Сурваки, а лѣтно време по Възнесение Христово или понѣ по Петровъ-День, та че оставахѫ по цѣли недѣли — да благославятъ и поучаватъ . . . . А когато се случеше да напада голѣмъ снѣгъ и фуртуна да настане голѣма и да трае двѣ три недѣли въ Котленско, когато вече сѫ били пристигнѫли тамо владицитѣ, тогава вече и самото Божие Провидѣние проявляваше своето желание и повеление на преосвяштеннѣйшитѣ архиереи, да посѣдятъ въ Котелъ по̀-вечко, за да иматъ по̀-много време за архиерейското свое дѣйствувание между благочестивѣйшитѣ християни въ Котелъ и по другитѣ околни мѣста. Гостоприемството на Котленци къмъ владицитѣ бѣше за неизказване: посрѣштахѫ ги и ги приемахѫ съ на̀й-голѣма слава, — като да посрѣштахѫ нѣкого си князя, който иде право отъ небето и носи на Котленци ключоветѣ отъ рая; за обиталиште давахѫ имъ на̀й-болерски и на̀й-хубави кѫшти, дѣто цѣлъ день се ѣдѣше и пиѣше много и всѣкакви гозби и питиета.

Побудителната причина, дѣто струвахѫ Котленци такива *икрамлѫци* на владицитѣ, не бѣше тая, че тѣ (Котленци) имахѫ едно съзнателно уважение и почитание къмъ свештенниятъ санъ, както трѣба инакъ да има отистина всѣки благочестивъ и добъръ християнинъ, но — безмѣрното суевѣрие на Котленци, страхътъ имъ предъ силата и политическото могуштество, въ което бѣхѫ облѣчени владицитѣ, и ожте — суетното онова желание на по̀-вечето богатички Котленски граждане и чорбаджии да се *покурдисватъ* предъ другитѣ си съграждане, че иматъ *почитъ* у владиката. За съзнателно уважение и почитание къмъ владицитѣ не можеше да има и причина, заштото са̀митѣ владици съ ништо не възбуждахѫ това уважение и почитание. Владицитѣ като пристигахѫ въ

Котелъ, не правяхѫ нищо друго, освѣнъ еднъжъ-дважъ ако отслужахѫ въ черква св. литургия, сичкото друго време прекарвахѫ въ посѣщтение на пò-богатичкитѣ граждане, които въ благодарность на една такава честь угощтавахѫ ги колкото мóжахѫ пò-добрѣ. Подобни посѣщтения били би доста полезни на Котленци, ако владицитѣ се ползувахѫ отъ тѣхъ, за да ги обръщтѫтъ въ средство за пò-доброто проповѣдвание словото Божие, за пò-доброто поучение и наставление въ добриятъ пѫть на посѣщтаемитѣ. За съжалѣние, владицитѣ нѣмахѫ до толкова уважение къмъ себе-си и къмъ сапътъ си, што да постѫпвахѫ както подобаваше на санътъ имъ, а отъ друга старна — тѣ нѣмахѫ онази добродѣтель, която кара человѣка да отплащта добро за добро, — и поради това, въ подобнитѣ посѣщтения владицитѣ на мѣсто да даватъ нѣкакви-си добри и полезни поучения и наставления, залъгвахѫ простодушнитѣ Котленци съ разни долни и недостойни даже и за простъ човѣкъ *анекдоти* и съ други всѣкакви суевѣрни приказки. Но лошевото е туй, че Фанариотитѣ владици се ползувахѫ отъ простодушието на Котленци и отъ тѣхната готовность да имъ угождаватъ — и съ своитѣ си хвалби за сичко што е гръцко, а съ своитѣ присмивания и укори надъ сичко, што е българско, мѫчахѫ се да убиѭтъ въ Котленци всѣко народно чувство, всѣко уважение къмъ българската народна рѣчь, къмъ българското народно име. Въ кѫщтата на Българинътъ, на неговата *софра*, предъ неговътъ хлѣбъ и гозба Гъркътъ владика хулеше всичко што е българско. Да отплащташъ съ зло добро е нàй-лошето нѣщто, което се осѫжда не само отъ религията и отъ преосвѣтениятъ човѣчески разумъ, ами и отъ религията и навикътъ и на нàй-послѣдниятъ необразованъ, неопитоменъ дивакъ, но Фанариотитѣ-владици не го намѣрвахѫ това недостойно и несообразно съ санътъ си, който имъ повелѣва да отвръщтатъ *добро* за *зло*. Простодушнитѣ но себелюбивитѣ и суетни Котленци, за честь считахѫ, ако имъ се случваше да заслужатъ похвала отъ владиката за това на пр., че тѣ хубаво вече говорятъ *τὰ γρεκικὰ*, че женитѣ и дѣцата имъ говорятъ вече на тойзи тънакъ езикъ, и се силяхѫ горкитѣ да надминаватъ единъ други въ ревноста си къмъ усвояване на сичко гръцко, а забравене на сичко свое, на сичко българско.

А за да иматъ пò-голѣмъ успѣхъ въ това отношение, гръцкитѣ владици въ светиятъ Божи храмъ и отъ самиятъ свети престолъ, на мѣсто нѣкоя полезна проповѣдь, предавахѫ на архиерейско осѫждание сички български обичаи, злѣ укорявахѫ женитѣ, за дѣто оставатъ така бавни въ удържванието на тѣзи народни обичаи и като средство за изправление и изкупление на такива тежки беззакония препорѫчвахѫ разни гръцки суевѣрни и пò-нелѣпи обичаи.

Пò-многото такива бѣхѫ отношенията на владицитѣ къмъ Котленци. Вижда се само отъ себе, че при такива отношения не е могло да има мѣсто никакво-си *съзнателно* уважение отъ старна на Котленци къмъ владицитѣ, защтото дѣто има съзнание и разумность, тамъ не може да сѫщтествува таквози раболѣпство, което е позволявало на владицитѣ така лошо да се надсмиватъ надъ Котленци и съ тѣхното гостоприимство, съ тѣхниятъ хлѣбъ и гозба да ги биѭтъ по хлавитѣ и да ги тласкѫтъ въ пропаста на невѣжеството. Пъкъ, ако си премислиме, че отношенията между наложенното намъ гръкофанариотско духовенство и нашиятъ български народъ сѫ били на сѫдѣ такива отъ 3-4 вѣка насамъ, тогава не може да ни бѫде никакъ чудно, дѣто сме остали толкова назадъ въ развитието; дѣто се е образувалъ въ насъ такъвъ пò-вече лошъ характеръ; дѣто още не сме дошле въ едно пò-голѣмо съзнание за да премисляме сами и да се трудиме съ всички възможни жертви за общтото свое добро; дѣто нѣмаме още потрѣбното съгласие помежду си и любовь, за да можемъ да извършваме общтественнитѣ си работи съ пъленъ успѣхъ, какъвто искаме да видиме въ тѣхъ; дѣто нѣмаме още почти никакъ самоутвърждение, великодушие и благородна проницателность, за да уцѣняваме пристойно и познаваме, както трѣба, доброто, полезното и хубавото отъ злото, вредоносното и лошавото.

Ето на кѫсо нашиятъ повърхностенъ но достаточенъ разгледъ на мѣстото, дѣто се е родилъ и порасалъ нашъ приснопаметний Софроний. 1) Ние направихме тоя разгледъ

---

1) Като настоящтето си описание на Котелъ направихме въ Браила, дѣто не намѣрихме за Котелъ никакви рѫководства, нито нѣкои си лица, които би познавали Котелъ добрѣ и би могли съ готовность да ни отговорятъ на всичко, за което ги попитахме; и, отъ друга старна, като и ний сами не сме били въ Котелъ отъ 15 годинъ насамъ: твърдѣ е възможно въ настоящтето ни изложение за Котелъ да се намѣрватъ тукъ-тамѣ нѣкои не-

върху Котелъ, първо, за да познаеме пò-добрѣ Софрония, както пò-горѣ рекохме; второ, за да запознаеме читателитѣ пò-обстоятелственно както съ самий Котелъ така и съ околнитѣ нему други села и мѣста, които доста често се срѣштатъ въ Софрониевата автобиография; и, трето, за да дадемъ при тоя случай пò-голѣмъ поводъ за описание мѣстата по отечеството ни на оние наши просвѣтени единородци, които винѫги се намѣрватъ и живѣѭтъ вѫтрѣ по отечеството ни, та иматъ винѫги пò-голѣма възможность да изучватъ и описватъ мѣстата, дѣто живѣѭтъ. Преди всичко, за единъ народъ нàй-потрѣбно е да се запознае — малко много — съ минѫлото (историята) и съ настоящтето си, заштото който народъ не знае колко-годѣ своята история, своето отечество и въобште себе-си, той, колко инакъ да е напреднълъ, не може прокопса, той ништо не може извърши здраво и трайно, и неговото бѫдуште до тоѓава ште бѫде съмнително или ште се намѣрва подъ въпросъ, до когато не се сдобие съ достаточни познания за своето минѫло и настояште. Така и ний Българетѣ само тогава ште почнемъ своитѣ народни и общи работи да извършваме съ редовенъ и истинъ успѣхъ, и тогава ште можемъ да заячимъ както трѣба основата за своето трайно и честито бѫдуште, когато си изучимъ историята, отечеството и себе-си. Безъ туй, ние винѫги ште куцаме, — и работитѣ ни съ насъ заедно. За туй ний обрѫштаме сериозното внимание на всичкитѣ си просвѣтени еднородци и нàй-паче на оние, които не живѣѭтъ вънъ отъ отечеството, да гледатъ да изучватъ и описватъ които старни могѫтъ отъ милото ни отечество, — да ги описватъ въ което отношение пò-могѫтъ. Таквато описания, ако сѫ правени отъ хора добросъвѣстни и вѣшти, иматъ за винѫги драгоцѣнна важность не само за насъ но и за цѣлъ въобште ученъ свѣтъ. Много е желателно прочее, штото и отъ нашитѣ еднородци пò-вештитѣ учени да се заловятъ вече за подобни работи, съ който ште направятъ на отечеството си вѣчни и много похвални услуги.

точности, за които молиме да ни извинятъ пò-вѣдуштитѣ, заштото ний ште да сме се допуснъли въ тѣсъ неточности безъ да штемъ. Молиме за извинение, но искаме въ съштото време и да ни се укажи именно на таквато съштественни неточности, за да се управятъ съ време, ако наистина се намѣрятъ таква. —

Колкото и да е нашиятъ разгледъ кѫсичъкъ за Котелъ — споредъ потрѣбноста, сè абаче, въ извѣстно отношение, допуснѫхме се и въ подробности, но което не направихме освѣнъ че бѣхме пò-вече движими отъ съображенията, които пò-горѣ излагаме — за необходимоста и ползата да изучваме своето отечество и себе-си.

Котелъ, както видѣхме, и неговата околина въ физическо отношение е една отъ нàй-хубавитѣ, здравитѣ и веселитѣ старни въ отечеството ни. Но колкото е тоя предѣлъ красенъ и привликателенъ въ отношение физическо, толкова злочестъ е билъ до преди малко години — въ нравственно отношение. При всичко това, и тоя нашъ градецъ сè има съсъ што да се радва наедно съ другитѣ български градове, сè е честитъ и той да се похвали съ нѣколко свои отлични сѫграждене, отъ които е видѣлъ и вижда добро Котелъ и самото ни цѣло отечество. Ний штемъ да си позволимъ и мимоходомъ да споменемъ тука пò-извѣстнитѣ намъ отъ тѣхъ, до колкото можемъ за сега.

Слѣдъ Стойка Владиславова Софрония иде:

Князь Стефанъ Богороди, който бѣше единъ отъ първитѣ дипломати при Високата Порта цѣли тридесетъ години отъ адриянополский міръ чакъ до смърта си; родилъ се е въ Котелъ около 1784 и починѫ на 1860 (?) въ Цариградъ. Цѣлиятъ български народъ има само нему да благодари че днесъ имаме народенъ храмъ въ самиятъ Цариградъ и че тоя сѫштиятъ — престолни — градъ можахме да изберемъ за нàй-яко срѣдоточие, отъ дѣто да работимъ пò-законно и пò-здраво за пълното придобивание на българската наша духовна независимость и на народното ново възраждание.

Д-ръ Петъръ Беронъ или пò-право *Беровичъ*, който се е родилъ въ Котелъ на 1797 и който лана на 21 Марта починѫ мѫченически въ Кралюво (Крайово), е първиятъ до сега Българинъ — при възражданието ни —, който посвети току речи всичкиятъ си животъ съ изключително занимание въ науката и който, като стѫпи юнашки въ храмътъ на физикоматиматическитѣ науки, бидѣ тамо цѣлъ половинъ вѣкъ работникъ съ едно отлично прилѣжание и трудъ, штото възбуди на учениятъ свѣтъ голѣмо почудвание за своитѣ богати, дълбоки и много познания върху реченнитѣ науки.

Д-ръ Беронъ бѣше такожде единъ отъ ония български първи родолюбци и по своята велика любовь къмъ отечеството и народътъ си, на които направи той голѣми добрини. Той бѣше първиятъ ни еднородецъ, който на̀й-първо премисли за избавението на Българката отъ грозното ѝ и прескърбно положение, въ което е била тласнѫта отъ дълбоката тъмнина и невъжество на преминѫлитѣ вѣкове, премисли, казвамъ, да ѭ избави отъ тая пъклена злочестина, като се погрижи по възможности за нейното пристойно образование. И така, което премисли, безъ забава усѫштестви го и на дѣло съ превъзходна готовность, като въ растояние на много години дава̀ штедри пожертвования за отварение и поддържвание дѣвойски училишта въ родното си мѣсто Котелъ, по Шуменско и по други мѣста въ отечеството ни. Тъй сѫшто е той самъ поддържалъ учители и за въ мѫжскитѣ училишта въ Котелъ. Главната основа за умственното и нравственно развитие и напредвание на единъ народъ и държава е добрѣ отхраненията и достатъчно просвѣтениятъ женски полъ. Народъ прочее и държава безъ достойни жени не могѫтъ да напредватъ и да бѫдѫтъ благополучни, колко инакъ и да не сѫ лишени отъ другитѣ тоже необходими условия за тѣхната доброчестина. За туй, Д-ръ Беронъ, съ проницателниятъ си великъ духъ, оште преди 25 годинъ обърнѫ своето внимание на̀й-първо върху женскиятъ нашъ полъ, премисли и на дѣло стори начало самъ за въздиганието му.

Днесъ всичкиятъ ни народъ има прочее нему едному да благодари на̀й-първо, за дѣто и нашето отечество вече има тукъ-тамѣ пробудени и малко-много просвѣтени дъштери, които вече сами зехѫ да помислятъ за своята доброчестина, дѣто и тѣ вече почватъ да участвуватъ въ дѣлото на своето развитие както и въ дѣлото на обштиятъ нашъ напредъкъ.

Д-ръ Беронъ е заслужилъ почетно мѣсто такожде въ особеннести и на българското книжовно поприште, като преди половинъ вѣкъ почти (на г. 1824) е съставилъ и издалъ такъва една книжка — *„Рибенниятъ Букварь“* —, съ която е принесълъ въ свое време истинна и не малка полза на драгиятъ си народъ.¹)

---

1) Нинѣшнитѣ ни букварн и другитѣ ни подобни учебничета, които се „съчиняватъ“ и издаватъ 50 годинъ подиръ изданието на „Рибенниятъ Букварь“, сѫ много по̀-долни отъ казанниятъ букварь на Беровича. даже нищо и никакво сѫ въ сравнение съ него и времето му, когато е видѣлъ свѣтъ.—

Трѣба да забѣлѣжимъ оште, че Д-ръ Беронъ оставя *всичкиятъ* си имотъ за просвѣштението на народътъ си, който имотъ не е по̀-малко отъ 500,000 франка, както сме извѣстени.

Въобште всичкитѣ дѣла и подвизи на Д-ръ Берона сѫ тъй велики и благородни, и за насъ особенно тъй поучителни и занимателни, както и самата му биография, штото заслужватъ да се опишатъ, колкото е възможно, по̀-скоро, нъ да се опишатъ отъ человѣка напълно вѣштаго, отъ человѣка, който притежава всичкитѣ потрѣбни за тая работа качества и способности. Не е прочее доволно, който ште се земне за тая работа, да е познавалъ доста отблизо покойникътъ, но трѣба оште да има вѣшто перо, просвѣтенъ и богатъ умъ съ познания, и право и родолюбиво българско сърце, заштото, ако биографията на Д-ра Берона както и на всичкитѣ ни други отлични и многозаслужливи мѫжие, се опише вѣрно, тя и въ бѫдуштитѣ времена еднакво ште служи на българскитѣ поколения за голѣмо назидание и насърчвание къмъ благородни предприятия и дѣла за тѣхното благополучие както и за благополучието на человѣчеството въобште.

Отъ перото на такъвъ авторъ ний би много желали да приемнемъ часъ по̀-скоро пълното животописание на незабравенниятъ Д-ра Петра Берона, за да го обнародваме въ книжкитѣ на „Пер. Списание“.¹)

Неофитъ Хилиндарский (Бозвелията), който не ни е извѣстно кога се е родилъ, но знаемъ само че е родомъ Котленинъ, и починѫлъ е на Свята Гора около 1848. Цѣли 18 годинъ (1830—1848), той непрестанно е дѣйствувалъ *вѫтрѣ* измежду народътъ ни съ едно гиганско усилие и трудъ за пробужданието и свѣстяванието на Българетѣ отъ нѣколко стотниятъ имъ дълбокъ сънь и серсемлѫкъ — да се отърватъ отъ грѫцкото духовно юго и да си придобиѭтъ черковнитѣ правдини, които сѫ били тъй злочести да ги изгубатъ оште преди нѣколко вѣка.

Между година 1830 и г. 1835 Неофитъ е списалъ и издалъ нѣколко тогава твърдѣ полезни за народа ни книжки,

---

1) Извѣстени сме, че Д-ръ В. Х. Стояновъ-Беронъ, сестринъ синъ на покойниятъ Д-ръ П. Берона, списва биографията на покойникътъ, и ний сме увѣрени, че негова милость ште може отлично да извърши тая благородна работа.

отъ които на̀й-забѣлѣжителна е Географията му за България, придружена съ една малка хартица на европейска Турция. Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ още, че до тогава ний не сме имали на езикътъ си какво-годѣ списание географическо особенно География за отечеството си.

Дѣ што е писалъ и говорилъ, всичко-всичко е било насочено само къмъ една цѣль — *спасението на предрагиятъ му народъ — да се избави отъ Гръкофанариотитѣ.*

Освѣнъ Илариона (Стояновича) Макариополскаго, не знаемъ други Българинъ — нито отъ міренетѣ нито отъ духовнитѣ, който по онова време да е работилъ за общтото ни на̀й-голѣмо народно добро тъй рѣшително, тъй самопожертвователно и тъй горѣщто, както Неофитъ Бозвилията, който за това, че е убичалъ народътъ и отечеството си отъ всичка душа, бидѣ презъ туй всичко време подложенъ на толкова мѫки и теглила отъ старна на грѫцката цариградска патриархия, дору на̀й-сетнѣ, слѣдъ едно съ на̀й-жестокъ начинъ заточение на Свята Гора, починѫ горко въ тамкашнитѣ подземни тъмници отъ грѫцка злоба.

И така черковниятъ ни днесъ въпросъ, дѣто вече е стигнѫлъ до тамъ, щтото не можемъ да не го считаме за окончателно рѣшенъ отъ всѣка една старна, имаме на̀й-първо да благодаримъ Неофиту Хилиндарскому и Илариону Макариополскому, които — по Неофитовото време — положихѫ въ душата и сърцето на народътъ на̀й-яката и непоколебима основа за въздигванието на зданието на българската черковна независимость.

Гаврилъ Кръстьовичъ, родомъ también отъ Котелъ, но и той не ни е извѣстно кога се е родилъ, чуваме само да е преминѫла вече възраста му 55 години. При всичко, че негова милость пò-вече отъ 30 годинъ насамъ се намѣрва непрестанно въ държавна служба въ османската империя, никогажъ обаче не е престалъ той да не се труди и за общтото ни народно добро съ голѣмо прилѣжание и охота. По край частнитѣ и особенно по край званичнитѣ си много занимания, г. Кръстьовичъ сѐ смогва да изработи и да спише по нѣщто полезно за народа си, особенно по дѣлото на черковниятъ ни въпросъ. Съ мѫдритѣ си съвѣти и постѫпки, и съ своето вѣщто перо, той е на̀й-много заслужилъ по дѣлото на черковниятъ ни въпросъ отъ всички други міренеБългаре, които *пò-отколѣ* прибивавать въ цариградъ.

Подиръ тие споменѫти наши родолюбци, ний можехме съ не пò-малка охота и благололение да кажемъ нѣколко думи и за други нѣкои родолюбиви Котленци, както за Капитана Георгия С. Мармарчова Буюклуоглу, за Стойка Чорбаджи Поповичъ, за синоветѣ му — Михаила и особенно С. Раковскаго, ако да имахме изискаемитѣ познания за тия личности и особенно ако не намѣрвахме днешно време за не тъй сгодно, да се говори за работи не добрѣ още оцѣнени и приети. За покойнаго *Раковски* само толко щте си позволимъ да забѣлѣжимъ, че и той е много заслужилъ на народътъ си, на̀й-паче когато издаваше „Дунавскый Лебедъ“, като успѣ да възвърни Българетѣ благополучно отъ народоубийственното имъ преселение вънъ отъ отечеството и да зададе смъртоносни рани на идеята за да приемнѫтъ Българетѣ унията. Ако преселението на Българетѣ въ Руссия бѣше станѫло на 1860—61 въ единъ такъвъ размѣръ, въ какъвто вече се приготвяше да стане, и ако отъ друга старна по онова време се приемнеше унията отъ половината Българе или понѣ отъ една значителна часть, както бѣше зела да клони вече работата къмъ това, сетненитѣ на тия събития не щтѣхѫ да бѫдѫтъ, разбира се, други освѣнъ на̀й-пагубни за сѫществованието на народътъ ни. За потъикванието на тѣзъ злочестини, покойний Раковски съ великата си енергия и рѣшителность съдѣйствова твърдѣ много.

На̀й-сетнѣ не можемъ тука да не споменемъ съ уважение името и на *Д-ръ Василя Х. Стоянова-Берона,* който также е родомъ Котленинъ и който отъ 10—15 годинъ тъй прилѣжно се труди на българското книжовно поле.

Дѣто си позволихме тука съ нѣколко думи да споменемъ имената на пò-извѣстнитѣ до сега наши еднородци отъ Котелъ, били сме на̀й-много отъ това подканени, да възбудимъ пò-голѣма охота помежду си насѫдѣ по Българско, за да не оставяме въ забрава забѣлѣжетнитѣ си еднородци, ами пòотвреме да ги изучваме и, като имъ дадемъ надлежното всестранно оцѣнение, да записваме тѣхната блага споменъ съ неизгладими слова въ народната си история, защтото паметта на истинно заслуживштитѣ людие както сега така и въ всичкитѣ бѫдущи вѣкове служи за нáй-здрава душевна храна и подпора на человѣшкото потомство; спомента на такива хора, ште прибавимъ, е даже главний двигатель на человѣшкиятъ напредъкъ и съвършенство. А пъкъ за народъ, както нашиятъ днесъ, който вече силно подбира да жеднѣе за храна душевна и който въ сѫштото време вече и осѣшта отъ день на день пò-голѣма нужда отъ такъва подпора — за своето пò-съзнателно закрѣпвание и усрѣдоточвание въ себе-си, за единъ такъвъ народъ толкова пò-вече е нужно да знае добрѣ своитѣ отлични синове. Честа, славата и въобште всичката доброчестина на единъ народъ не е друго освѣнъ скупомъ услугитѣ и добринитѣ на неговитѣ вѣрни и отлични синове. Ако прочее единъ народъ не познава услугитѣ на своитѣ отлични мѫжи, той, — ште рече, не познава себе-си и съ това дава свидѣтелство, че се намѣрва въ положение оште твърдѣ неутѣшително. А който народъ не умѣе оште да оцѣнява своитѣ добри и заслуживши синове, не умѣе да ги почита и уважава, такъвъ народъ съвсѣмъ е недостоинъ да има подобни синове, такъвъ народъ не заслужва никакъ доброчестината, виновницитѣ на която сѫ неговитѣ отлични мѫжие, и нáй-сетнѣ такъвъ народъ дава явно свидѣтелство предъ свѣтътъ, че не е оште достоинъ да се радва съ истинно и пълно съчувствие и уважение отъ другитѣ народи.

Отъ гореказанното слѣдва че съ споменуванието на нѣколцината ни пò-отлични еднородци отъ Котелъ не сме искале да покажемъ че само Котелъ е родилъ забѣлѣжни родолюбци или че тоя градъ стои много пò-горѣ въ туй отношение отъ другитѣ български градове и села, но намѣрението ни е било, нѣка кажемъ пакъ, да изучимъ и упознаемъ неизвѣстнитѣ си родолюбци и всички такива да ги имаме добрѣ вече запечатани въ паметта си за винѫги. Колкото за другитѣ старни въ пространното ни отечество, ний знаеме че и по тѣхъ старни сѫ се родили много и се раждатъ други пò-отлични български родолюбци, но тука рѣчта ни е, че трѣба всички да ги изучимъ и да ги знаемъ.

Въ Котелъ, споредъ неговото физическо положение и споредъ това, че населението му е било винѫги чисто българско, могло би да се родятъ пò-вече хора, които съ време да се отличатъ особенно и съ юнашки и

слободенъ духъ, както еднородцитѣ ни отъ Копривщица1), Шипка, Дебърско2) и пр. и пр. Но главната пречка на това е било до сега нравственната старна на Котленското жителство, помежду което суевѣрията и други подобни хватили сá отвреме дълбоки корени и сá дошле въ размѣръ доста широкъ. А тамъ дѣто природата е доста жива и буйна, но отъ друга старна и суевѣрията завзели вече широко мѣсто между жителството, както видѣхме да е въ Котелъ, тамъ не тъй много могътъ да се родятъ хора съ слободенъ духъ и хора за положителна и пò-голѣма умственна дѣятелность, заштото колкото отъ една старна богатата природа би дала пò-голѣма възможность да се развиватъ, убогатяватъ и усъвършенствувватъ умственнитѣ и душевни дарби на младитѣ, толкова отъ друга старна владѣяштиятъ тамо суевѣренъ духъ между възрастнитѣ убива въ тѣхъ и потъпква всичко такъво при самото му възникване.

По тая причина хората въ Котелъ, както и въ други подобни мѣста по отечеството ни сá пò-вече склонни да бѫдътъ боязливи и мечтатели отъ колкото да иматъ мошть за истинна положителность.

Преди да пристѫпимъ до самото изложение на Софрониевата автобиография, считаме за нужно да кажемъ нѣколко думи върху способътъ на изложението ѝ, което ште направимъ, както и върху важноста и значението на автобиографията, и върху другитѣ причини, които ни поткανихѫ да изложемъ самата тая автобиография, тъй да кажемъ, буквално — слѣдъ своитѣ нѣколко оцѣнителни думи за нейѫ.

Софрониевата автобиография, която е намъ извѣстна и която тъкмимъ да изложимъ тука за нашата публика, е напечатана въ българский вѣстникъ *„Дунавскый Лебедь“* (виж. год. II. бр. 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61). Редакторътъ на реченний вѣстникъ, покойний *С. Раковски*, като започва отъ брой 55 на листа си да излага тая автобиография подъ заглавие: „**Драгоцѣнни памятници** за **Българскаѭ новѫ историѭ**. I. житіе и страданія *Грѣшнаго Софронія*“, прави слѣдната забѣлѣжка:

„Той-зи драгоцѣнъ памятникъ ся съобщи намъ отъ многоуважаемаго господина Виктора Григоровича, профессора Казанскаго университета, кой го е нашелъ и приписалъ въ Рускы ты архивы, дѣ много наши старини и древности стоѭтъ покрыти и непристѫпни всѣкому! Той е писанъ отъ самаго отца Софрония, какъ то ся види, въ Букурещъ и о-

---

1) Виж. за Копривщица въ „Българ. Книж.“ Цариградъ, 1860, год. III. бр. 17, стр. 10—14.

2) Виж. за Дебърско: „Описаніе Быта Болгаръ“. Ст. Верковича. Москва 1868. стр. 13.

писаемы ты приключеныя, кои започвѫть отъ 1739, достигвѫть до 1810.

Каквѫ важность има за нашѫ тѫ новѫ Историѭ, всѣкъ ученъ и благоразуменъ Българинъ може да сѫди, кѫту го прочете съ внимание; защото въ него ся обѣма една епоха за коѭ твърдѣ малко описаныя ся сѫ открыли до сега и іавѣва ся единъ такъвъ ревностенъ и родолюбивъ Българинъ, отецъ Софроный, кой не само е былъ духовенъ учитель и разпространитель Българскаго іазыка, въ тѣхъ тьмны и тяжкы времена, нъ іеще е ималъ да прави и съ политичьскы работы.

Ные го обнародваме точно въ іазыка какъ то ни е съобщенъ, кѫту си допустихме да употрѣбимъ по нѣгдѣ си днѣшно правописание, защо то, отъ причинѫ на приписчикы ты, много мѣста бѣхѫ невразумитьлны.

А защо то днѣшни ти младежи твърдѣ малко познавѫть неѭ епохѫ и приключеныя та, коихъ мимоходомъ споменува отецъ Софроный, разсѫдихме за нужно и полезно да направимъ на края и нѣколко си разіасненыя и бѣлѣшкы врьху тѣхъ, до колко то е намъ по настоіащему възножно. При томъ да прибавимъ и іеще нѣщо си за отца Софроныя и неговы ты за народа ни трудове отъ 1810 до смърти му, кѫту допьлненіе славнаго му житія.

Колко добро бы было за нашѫ тѫ книжнинѫ, ако днѣшни ти учени, кои живѣѭтъ въ Българиѭ, быхѫ събирали по нѣщо си и быхѫ го обнародвали!“

Съ тая си забѣлѣжка покойний Раковски, колкото на кѫсо толкова пакъ отлично характеризува историтеското значение на Софрониевата автобиография както и самата Софрониева личность като „духовенъ учитель и разпространитель Българскаго іазыка, въ тѣхъ тьмны и тяжкы времена“... Но това характеризование е направилъ само за просвѣтенитѣ ни еднородци и особенно за оние Българе, които доста добрѣ знаѭтъ минѫлото на своятъ народъ, и които въ сѫщтото време съ непрестанно и пълно внимание слѣдятъ за сегашниятъ му вървежъ. Колцина ли обаче имаме такива достойни синове български? Малцина сѫ, да, оште твърдѣ малцина — отъ колкото се изисква! За това Раковски, като вѣштъ знатель на народътъ си, благоразсѫдилъ за „нужно и полезно“ да снабди изложението на Софрониевата автобиография съ забѣлѣжки на краятъ, до колкото му е било възможно, и да прибави „іеще нѣщо си за отца Софрония и неговы ты за народа ни трудове отъ 1810 до смърти му, кѫто допълненіе славнаго му житія“. За зла наша честь обаче ние не можемъ да се възползуваме отъ тие забѣлѣжки и прибавки на Раковски, заштото „Дун. Лебедъ“ престанѫ да излазя тъкмо по онова време, когато идеше редътъ на тие забѣлѣжки и прибавки да се обнародватъ. При всичко, че реченнитѣ отъ Раковски прибавления не штѣхѫ, както сме увѣрени, да бѫдѫтъ достаточни и удовлетворителни за сегашно време, сè бѣше обаче пò-добрѣ да ги имахме на рѫцѣ сега, че можеше да стане пò-пълно и пò-съвършенно настояштето ни оцѣнение за Софрониевата автобиография, за неговитѣ други умственни трудове и дѣятелность, както и за самата негова личность.

Както и да е, но колкото отъ насъ зависѣше, ние положихме всички намъ възможни усилия и грижи, за да бѫдемъ колко пò-много полезни на еднородцитѣ си и съ това си изложение.

Софрониевата автобиография, както вече се изражихме пò-нагорѣ, е единъ твърдѣ важенъ *исторически* документъ — особенно за насъ — Българетѣ, важенъ не само заштото е писанъ отъ единъ отличенъ нашъ еднородецъ, който е билъ очевидни свидѣтель на всичко, што съдържава реченний документъ, но и по това нàй-много, заштото пуска ни той доста ясна светлина върху нàй-тъмнитѣ и нàй-печални страници на нашата народна и черковна история отъ цѣлата половина на минѫлото столѣтие. Отъ тоя документъ ний виждаме доста ясно истинното състояние на отечеството си и особенно вѫтрешниятъ граждански и духовни животъ на Българетѣ по онова нàй-грозно време за насъ. Тоя документъ обаче е не малко важенъ и за всѣки въобште историкъ който би се зелъ да пише историческо описание на балканский полуостровъ отъ минѫлото столѣтие; такъвъ историкъ, ако иска да се почита за истинни историкъ, трѣба непремѣнно да е изучилъ и казанниятъ документъ, който тъй сѫщто е важенъ, полезенъ и много поучителенъ и за всички османски държавници и пò-първи гръцки духовни сановници, които би желали отъ сѐ сърце да бѫдѫтъ полезни на държавата и народътъ.

Софрониевата автобиография има още и друга за насъ важность и значение, а именно въ езикословно отношение. При всичко че тя е писана не на говоримиятъ български чистъ езикъ, а доста изобилствува съ смѣсь отъ старобългарскиятъ тогава черковенъ езикъ, има обаче въ неіѫ не малко думи и особенно цѣли говорови изгиби тъй чисто народни, щото могѫтъ съ тѣхъ да се ползуватъ и на̀й-вѣщитѣ наши сегашни списатели, особенно же езиковѣдцитѣ ни. Като е живѣлъ много години Софроний и прекаралъ на̀й-пълниятъ си възрастъ между еднородцитѣ ни въ сѣверозападна България (—сирѣчь по Шопско, Вратца, Плевенъ и пр.), трѣба доста да е привикнѫлъ на тамкашното българско нарѣчие, защото въ автобиографията му, както и въ другитѣ негови умственни произведения намѣрваме думи, даже и изражения, които не сѫ освѣнъ едни отъ отличителнитѣ свойщини на българското нарѣчие въ Шопско и въ другитѣ мѣста по западна България — отъ българското нарѣчие въ източна България.[1])

Онова, което много жалѣемъ тука е, че преписътъ на Софрониевата автобиография не е напълно вѣренъ, както свидѣтелствува и самъ п. *Раковски* въ гореизложенната забѣлѣжка, за което той си е позволилъ да употрѣби „по негдѣ-си днѣшно правописание“. Нашето желание бѣше да имахме самиятъ оригиналъ на това произведение или понѣ неговътъ точенъ преписъ, та да го обнародваме тъй, както си е той — безъ на̀й-малко промѣнение. Но като нѣмаме нито оригиналътъ му, нито пъкъ обнародванието му въ „Дунав. Лебедъ“ е вѣрно споредъ оригиналътъ, ами и тамо намѣрваме доста непослѣдователность въ правописанието, тъй сѫщто и въ пунктуацията му, ние, като се вече рѣшихме да обнародваме това произведение въ „Период. Списание“ на „Бълг. Книж. Дружество“, никакъ не се двоумихме да го облечемъ съ наше правописание и още да го снабдимъ съ по̀-точна пунктуация, — а въ всичко друго да го изложимъ тъй, както си е то обнародвано въ гореказанний листъ. Само, дѣто ни се види потрѣбно, щемъ да си позволимъ да правимъ нужнитѣ обеснения, до колкото ни бѫде възможно, за да може всѣки, който го чете и слуша, да проумѣва и разбира всичко.

Отъ всичко това, що казахме до тука за Софрониевата автобиография, вижда всѣки, каква важность ѝ отдаваме. Прочее, като има тя толкова голѣмо значение, особенно за насъ Българетѣ, желателно е да стане и бѫде добрѣ извѣстна на всѣки Българинъ. Истина, че тойзи документъ е билъ обнародванъ, но отъ тогава насамъ минаватъ се вече цѣли десетъ години; освѣнъ това, обнародванието му е било въ такъвъ единъ политически журналъ, който не е можалъ да направи желаемото разпространение, упознавание и едно живо и трайно увардвание на тоя документъ между сичкиятъ ни народъ.

Заради това ние съ особенно задоволение приехме да обнародваме това Софрониево произведение въ нашитѣ книжки, като сме напълно увѣрени, че щемъ да сторимъ съ това една истинна радость и благодарение на еднородцитѣ си и въобще на всѣки други съжитель нашъ, който искренно желае народната ни и държавна доброчестина.—

По край всичко това, ние не можемъ да не спомѣнемъ тука съ пълно благоговѣние паметта на покойни Раковски за усердната му и родолюбива грижа, що е положилъ за да обнародва тая Софрониева автобиография. Тъй сѫщто и многоуважаемий профессоръ въ словѣнската наука, господинъ *В. Григоровичъ*, заслужва всѣка честь и похвала отъ всинца

---

1) Българската наша татковина — въ географическо отношение раздѣля се на сѣверна и южна България. Сѣверна България е оная часть на отечеството ни, която днесъ по политическо-званично наименование се нарича подунавска область (туна-велиятâ) и която обема: 1. сичка Мала Скития или днешна Доброджа; и 2. дольня и горьня Мисия. Южна България обема: 1. Тракия, наречена днесъ Дринополска область (Едрине-велиятâ); 2. Македония, наречена сега Солунска область (Селеник-велиятâ); и 3 часть отъ источнитѣ старни на средня Албания. А споредъ главната разлика, по която езикътъ ни има двѣ нарѣчия — источно и западно, дѣли се и цѣла България на источна и западна. Граничната линия между тия двѣ половини на отечеството ни започва отъ самий Дунавъ между Никополь и Рѣхово, минува презъ Плевненско, Тетевенско, Златишко, Ихтиманско, Самоковско и отъ тамъ продължава се къмъ югъ по край западнитѣ плещи на родопската планина, и стига до самитѣ заливи Кавалский и Орфанский на Бѣло (срѣдиземно) море.

При други единъ по̀-умѣстенъ случай, ний щемъ да се опитаме и по̀-обстоятелственно да обяснимъ българскиятъ міръ и въ едно и въ друго отношение, до колкото ни стигатъ познанията по тая часть.

ни за улеснението, което е благоизволилъ да даде Раковскому, за да обнародва казанната автобиография въ листа си.

ЖИТИЕ И СТРАДАНИЕ ГРѢШНАГО СОФРОНИЯ.

Азъ грѣшний въ человѣцѣхъ родихъ се на село Котелъ отъ отца Владислава и отъ матери Мария, и положили първое име мое Стойко. Като съмъ билъ три лѣта, приставила се мати моя и отецъ мой поелъ другу жену, што бѣше люта и завистлива, и родилъ съсъ неіѫ мужеское дѣте, и тъкмо свое дѣте гледаше, а мене все отритваше; и като бихъ деватъ години, подадохѫ ме на книжное учение, понапрѣди не би възможно да пойдѫ на учение, по што пòвише боленъ и немоштенъ бѣхъ. Като пойдохъ на учение, голѣмо прилѣжание и остроумие имахъ, и скоро изучихъ простое чтение, понеже у България не има философское учение на словѣнски езикъ, наченѫхъ да учѫ по греческий езикъ, и изучихъ октоихъ (часословъ). Като наченѫхъ псалтиръ (пѣсникъ), приide вѣсть, какъ се преставилъ отецъ мой на Цариградъ отъ чумата[1]) въ лѣто 1750, останѫхъ азъ безъ отца и безъ матери. Тогава бѣхъ единайси години; тогава ме узе стрий мой на мѣсто сина, по што не имаше чеда, и предаде ме на занаятъ. И като бѣхъ седемнадесеть години, престави се и стрий и стрина моя на скоро единъ съсъ други; ала и стрий мой на Цариградъ умрѣ, понеже бѣхѫ и двоицата джелепи. И принудихѫ ме длъжници и ортаци негови да пойдѫ на Цариградъ мѣсто сина его, да добиремъ[2]) што имаше да узема онъ пари отъ касапитѣ по джелетский обичай.

Ала като сѫ касапитѣ по всѫдѣ разнесени, по Цариградъ и по Анатолская стръна, у единъ день хочехме,[3]) съсъ едного ортака неговаго, да идемъ у Анатолская стръна, и отидохме на скелята, да преминемъ съсъ ладка (каикъ) и гледахме при царскитѣ палати ладии, а ний человѣци прости, като бѣхѫ они близко до Юскюдаръ и като отхождахме до тѣхъ, гледахме на едно мѣсто народъ много и двоица пехливени се борятъ; и отгорѣ имаше високи палати, не знаиме, ала можеше да буде и самий царь тамо, и като престанѫхѫ они отъ борене, повлѣкохѫ да пойдатъ къмто царскитѣ палати. Всичкия оня народъ и ний съсъ тѣхъ ведно пойдохме и станѫхме между царска порта и между Яли-Кіошкъ, што бѣхѫ тамо вързани царскитѣ ладии, и като стоехме тамо и чюдехме се, камо да пòидемъ, яви се тамо единъ бостанджия[4]) и рече: „што ходите ви тука? скоро да пойдите отъ тука, по што отсѣквамъ вамъ глави ваши!“ и ний се извинѣвахме како сме человѣци чужденци и прости, и като се върнѫхме назадъ, фатихѫ ни тамо што вардѣхѫ Яничеритѣ и искахѫ да убиѭтъ насъ като преминѫхме съсъ оний народъ. И като се освободихме отъ тамо, пойдохме на обштая скеля и приминѫхме на Юскюдаръ.[5]) Ала бѣхъ юнаша тогива младъ и красенъ лицемъ, а тамошни Турци содомити като ме видѣхѫ, тосъ часъ фатихѫ да ме испитватъ заради харачийска хартия, найдоша моя недобра и затворихѫ ме далѣко у една градина, што имаше тамо Турци, свирѣхѫ и играяхѫ, смѣяхѫ се у една одая, што бѣше близо при путь, ала азъ се смислихъ зашто ме затворихѫ мене тамо и по случай имаше ключь отъ вътрѣ, и той часъ заключихъ азъ.

Ами колико содомититѣ они прохождахѫ и молѣхѫ да имъ отворіѫ, подавахѫ ми изъ прозорцу жълтици, а азъ видѣхъ каква е работата, наченѫхъ да викамъ. И имаше насрѣшта доми еврейски, тосъ часъ приидоша нѣкои евреи и питахѫ ме: зашто викашъ? и азъ сказахъ имъ вся причина и пойдоша до другаря моего и подадоша мало пари на харичия и освободиша ме отъ ония содомити.

И събрахме колико можихме и приидохме на село[6]) съсъ здравие, и като сложихѫ (смѣтнѫхѫ), останѫ стрий мой длъженъ гроша 400[7]) и натоварихѫ ги на мене, да ги изплаштамъ азъ.

Но като пойдохъ на Цариградъ, роднини мои повече разграбиша домовния вѣшти и съкриша ги и приидоша длъжници стрийний съсъ судия турски да преписуватъ домовния вѣшти, и мало што наидоша и мнѣша, како съмъ ги азъ скрилъ, и повелѣ судия да ме биятъ на фалага, а селския Кнезъ[8]) не даде ме, знаеше какъ не съмъ азъ повиненъ; но затвориша ме у вериги желѣзни и държеша ме у затворка три дни, доклѣ извадихѫ мало нѣшто оште роднинитѣ мои и отпустиша ме. И отъ това извадиша върхъ афоризмо, како не съмъ скрилъ нѣшто, и като пойдохъ на Шуменъ до владиката да управямъ себе, мало останѫ што хочеша да побиютъ насъ хаидуци[9]) на путь. Ала пò-прѣжде, доклѣ не бѣхѫ собрали ония длъжници да си иштатъ стоката, понудихѫ ме роднини мои да ме оженятъ, по што не имаше кой да ме гледа. И азъ като бѣхъ осемнадесеть години, младъ, глупавъ и не знаяхъ, како ште хоче да излѣзи стрий мой долженъ и како хочутъ да натоварятъ всия неговий дългъ на мене, имахъ азъ мало пари, ала купихъ дома стрийнаго въ животъ его, и като се оженихъ, разнесохъ ги; но имахъ надѣжда на занаятъ мой. И послѣ съсъ судъ, като натоварихѫ тоя долгъ на мене и азъ не имахъ една пара готова сирмия. Ами доклѣ исплатіѭ ония долгъ, какова сиромашия потеглихъ: нужда, тѣсное и прискорбное живение проминувахъ; колико укорение търпѣхъ отъ жену мою, по што бѣше мало горделива. — И намислихъ да оставіѭ и домъ и жену, да пойдѫ долу по селата[10]) да работіѭ, да ся кивернисамъ. И чули нѣкои първѣишии чорбаджии, какъ хочу да пойду, позоваша ме и рѣкоша: „не ходи нигдѣ, сѣди: у тия дни хочетъ да прииде владика нашъ, и да му се молимъ да те стори свяштенникъ.“ И въ третий день прииде архиерея и помолихѫ му се: и онъ той часъ изволи да ме хиротониса въ недѣлю; и подадохѫ му седемьдесеть гроша, ала бѣше у срѣда то исплатение, и азъ си готвѣхъ за въ недѣля потрѣбная. Въ петъкъ вече прииде икономътъ и принеси ми паритѣ и рече: „да знашъ, како не има да те учини владика свяштенникъ, по што другий подаде сто и петьдесеть гроша, того хоче да хиротониса“. Ами какова ли скърбь и сожаление ме обузе, като се исповѣдахъ на Духовнику и узехъ мартория, изготвихъ си вся потрѣбная! Ами кому да скажѫ тасъ скорбь мою! Потекохъ до ония человѣци, што се бѣхѫ молили и паритѣ дали, и они пойдохѫ и далоша оште тридесеть гроша. И рукоположи ме въ лѣто 1762 Септемв. 1. Ала като знаяхъ мало да четѫ, другии (т. е. пò-вече отъ тѣхъ) свяштенници ненавидѣхѫ ме, по што они вси на то врѣме бѣха орачи; и отъ безумная младость моя нерачахъ да имъ се покорявамъ, като бѣхѫ тако прости и неучени, а они ме наваждахѫ на архиерея и колико ме пѫти аргосва и ненавидѣша ме! И имаше архиерей протосингелъ Грека неученнаго, некнижнаго, онъ ме много ненавидѣше, понеже то есть вѣшть природна: ученъ человѣкъ ученаго люби, и простъ простаго,

и пиянъ пиянаго. И така неспокойно нѣколко години проминувахъ живение мое.

Въ лѣто 1768, наченѫ се войска (баталия), Турчина съсъ Московоца.[11]) Ами какво да скажемъ, като повлѣкохѫ ония лютии и свирѣпии агарене, какво ли зло не сторихѫ по Христиени! што имъ на умъ не прииде, това не сторихѫ! Колико человѣци избиша! А нашее село като е на четири пѫтя, и домъ мой бѣше весма далечъ отъ църкви, а по обичаю нашему потрѣбно бѣше да се наидѫ у църкви — и на вечерня и на утрѣнна на вѣкий день, колико ли улици обикалѣхъ, доклѣ пойдѫ у църква — и да си прийду паки у домъ; колико ме крати фанахѫ и бихѫ ме, и глава ми пробихѫ и иштѣхѫ да ме убиятъ, ала Богъ ме сохрани.

Послѣ наченѫхѫ да минуватъ паши и полагахѫ ме да пишѫ тескери, да подавамъ за конаци. Като пишахъ бързи, а они не аресвахѫ конацитѣ свои и дохождахѫ назадъ, колико крати пиштоли изваждахѫ на мене да ме убиятъ! Веднашъ единъ съсъ копия фърли на мене, ала не се случи да ме удари. И нàй-послѣ поминѫ прехвалний Джезаерли (Алджерский) Хасанъ паша,[12]) отхождаше на Русчукъ, и азъ по обичаю раздавахъ тескери за конаци, единъ ме фати за браду и мало останѫ да іѭ отъргне! Като се намѣстиша вси, позова паша четири старци при себѣ, и единъ отъ нихъ бѣхъ азъ.

Прииде единъ чаушъ, што сѣдѣше вѣкоги на село,[13]) проводенъ бѣше отъ везиря зарадъ да заштитява селото отъ войската, и като пойдохме съсъ него до пашевая порта, рѣче онъ: „Сѣдѣте ви тукъ да пойдѫ азъ горѣ, да разумѣіѭ, зашто ви зове пашата“, и като излѣзе горѣ, викнѫ на него пашата и съборихѫ го долу у затворка, а ний наченѫхме да бѣгаме кой кудѣ види! А азъ побѣгнѫхъ камто пашова конакъ близу, а не се смислихъ, како пашата сѣди горѣ на кіошка, хоче да ме види. И като ме видѣ, викнѫ: „што бѣгашъ бре, фатѣте го и принесѣте го при пашата!“ Ала съсъ каковий страхъ! и попита ме: „Зашто бѣгашъ бре, кой те гони?!“ а азъ му рекохъ: „ефенди, ний есми рая, вѣкоги боязливи есми като зайци, и като вдигнѫ ти чауша, убояхме се и бѣгаме“; а онъ рече: „коя вредъ имате ви отъ това?

азъ ви позовахъ да ви питамъ за пѫть". Страшенъ паша бѣше, и пойде на Русчукъ и сѣдѣше тамо.

Въ лѣто 1775 побѣди Московица Турцитѣ и преминѫ Дунавъ; узѣ на маасаре (обсада) и Русчукъ и Силистра и Варна. Тогива у нашее село сѣдѣше Арнаутска паша, вардѣше клисурата, да не бѣга турская войска, какво иматъ обичай.14) Случи се тамо и кадия и чауша и субаша, като чухѫ, како е узелъ Московица везиря на мансаре, побѣгнѫхѫ вси на Сливенъ. Колико ли страхъ потеглихме, да ни не поплѣнятъ, като бѣгатъ. Вардѣхѫ Християнитѣ и денемъ и ноштемъ, и държѫ мансарето дни 22 и сторихѫ миръ, и отидохѫ си Московцитѣ, оставиша и турскою землю и влашкою. И послѣ пойдохъ на Свята Гора, и сѣдѣхъ тамо шестъ мѣсеца, и прийдохъ отъ тамо и учахъ дѣца на книжное учение, и добрѣ преминувахъ. [Ала диаволъ, што е вѣкоги на добро завистливъ, повдигнѫ архиерея и понуди ме да ме учини епитропъ-*икономy*, и поквариxъ азъ благоговѣйное живение мое, наченѫхъ да ходіѫ по неговое угождение, по греческое обичай, — да глубемъ человѣцитѣ, зарадъ сродство и зарадъ другия вѣшти; станѫхъ судия, ала повѣче за пари, али не за мене, ами да угодѣвамъ на архиерея.15)] Ала Богъ святий въздаде ми праведно по дѣломъ, но това послѣди хочемъ да скажемъ. [Не се поминѫ много врѣме, станѫ една крамола между агитѣ на Осмамъ-Пазаръ,16) кой да буде аянинъ, и султану Върбишкий17) положи единого аянина, а вѫлията го не ште и приведохѫ Бекиръ-паша отъ Силистра да ги управи.18) Като прииде онъ, уби султанскаго аянина, а ний пойдохме десеть человѣци отъ нашее село, и като се утъкмихѫ, фърлихѫ на село наше десеть кесии (5 тисешти гроша) и затвори пашата троица человѣци, што бѣхъ и азъ единъ отъ нихъ, а оние прати за пари на село, ала имъ учини пашата срокъ за три дни да пренесутъ паритѣ. Сѣдѣхме ний тамо затворени, минахѫ три и четири дни, не дохождатъ! Чухме, како отишли на Върбица да се плачѫтъ отъ пашата на Султану. Наченахѫ мои другари да плачетъ съсъ сълзи: „ахъ, посѣче ни пашата!" Не се поминѫ единъ часъ, прииде пашовъ человѣкъ и рече: „прииди папазъ (попе), зове те пашата!" Молѣхъ се тайно Богу да ми прости съгрѣшение мое, по што бѣхъ отчаелъ себе! Като прийдохъ при пашата, рече ми: „гдѣ вашитѣ человѣци бре, да

принесутъ пари?" и азъ му рекохъ: „ефенди, три дни есть, како сѫ пойшле, когда да съберутъ толкова пари и да ги принесутъ!" А онъ ми отговори: „Гявуръ, иди скоро и пиши, да ги не събирѫтъ отъ раета, ами да ги уѕематъ отъ нѣкои търговци, по што до три дни оште ако не приидѫтъ, и васъ посѣчамъ и паритѣ два ката земамъ отъ нихъ!" И азъ писахъ това и пратихме человѣкъ. Като се минѫхѫ три дни, они не дохождатъ, и ний глѣдахме като овци на заколение! На третия день паки ме призова пашата. Тогава, като отхождахъ, крайно отчаяхъ себе-си и отъ страхъ не можахъ на пашата да отговоріѫ, што ми думаше. Като пойдохъ до него, видѣ ме, како не могѫ да отговоріѫ, съсъ кротость ми рече: „Не приидоша ли ваши человѣци!" и азъ рекохъ: „Ефендимъ, ви есте благоутробенъ; потърпи мало, какво да буде, тие до довечера прихождатъ", а онъ не хочеше да потърпи, ами прати тоя часъ мубаширинъ и узе оште хиляда гроша. Ами што потеглихъ у затворката! имамъ недугъ почечулний сирѣчь маесълъ, тогава отъ противное ѣстие бѣше ме хватилъ; хочемъ да излѣзимъ по вънъ, а они ме не пуштатъ, псувахѫ ме, та отъ страхъ и отъ недужная тѣснота, упадоша вси власи глави моей!

Тогава послѣ не сѣдѣхъ миренъ, ами купихъ двѣ хижи близо при чърковата и направихъ ги изнова, и што имахъ пари, все ги разнесохъ. И, като се поминѫ мало, разболѣхъ се азъ, ала не болесть да лѣгнѫ на постеля, ами ме фати една тѣснота сърдечная и не можѣхъ да сѣдіѫ на едно мѣсто, доклѣ да преброи человѣкъ десеть числа, ами ходѣхъ като лудъ покрай водитѣ и плачѣхъ. Мнѣше ми се, како хоче да искаче сърце мое отъ уста моя! У таказая тѣснота бѣхъ. Подаде ми Богъ наказание заради безумная лудость моя, што бѣхъ се разгордилъ зарадъ това епитропство, да глубявамъ неповинннии человѣци!] А тамо доктори не има, ами нѣкои баби баехѫ ми и цѣлѣху ме, ала никоя полза! Ходихъ и на Цариградъ, толкова пари разнесохъ, не мало.]

По това наченѫ Турчина войска (баталия), и съсъ Московица и съсъ Нѣмеца,19) и зимуваше Исуфъ паша, — везирь на Русчукъ, а синъ мой пойде у Влашко и узе свини, и по нѣкоя причина стори зараръ (изгуби) 1400 гроша; и, като видѣ, како се удолжихме много, онъ пойде на ордуета и станѫ граматикъ на Касабъ-баши. Слѣдъ нѣкой день разболѣ се и попадия, лѣжа болна шесть мѣсеци, и пристави се. Нападнѫ ни и другая харчь (разноски), отъ една стърна войска минуваше, конаци имахме, отъ другая старна, должници ме не оставѣхѫ, искахѫ си паритѣ, хочехѫ да ме затворятъ. [И като уздравѣхъ мало, заради оное баение запрѣти ме духовнику, три години да не служѫ литургия. И като се минѫхѫ три години, подаде ми духовнику дозволение, ала деспоти (владиката) ми не даваше, по што имаше да узема отъ сина моего заради свои пари файдѫ (лихвѫ) а не глави, гроша 84. „Дай ми, рече, тие пари, да ти подамъ позволение, да служишъ литургия!“ (та ме държѣ оште три години безъ литургия!)] Ами што потеглихъ отъ поповетѣ! Колико ме поношавахѫ и укорѣвахѫ ме, и не давахѫ ми достойная честь, и коги ми се дѣлѣше думахѫ ми: „ето като нѣкой слѣпецъ те храниме!“ што бѣхѫ мои ученици. Таковое укирение и срамъ търпѣхъ шесть години.

Като бѣше везирская ордия на Мачинъ, Касабъ-баши прати сина моего съсъ едного своего человѣка да събиратъ овци по Филиппийская стрънѫ,*) и събраша. И той ага прати сина моего съсъ двадесеть хиляди овци на ордията, и остави до седемьстотинъ оть тамо, да ги продаде; и като поминѫ, продади ги; узе ги Хаджи Власю и Матей, и прѣдадохѫ ги они на едного человѣка да пойде на Адриянополи, да ги продава на корбанъ-байрямъ турский. И като пойшле до Фѫндѫклий,26) свадили се тамо помежду си овчаритѣ и убили едного отъ нихъ; фатилъ ги тамошний султанъ и положилъ ги у затворка, и ония овци оставилъ. По тие дни изишелъ билъ отъ Адриянополи Бостанджи-баши да пази клисуритѣ, да не бѣгѫтъ Турцитѣ отъ войската, и придалъ султану оние затворници на Бостанджи-баши, а ний отъ това никоя вѣсть не имахме. У единъ день приидоша на село наше двадесеть бостанджии да питатъ, кой продалъ тие овци? а старци нашей рѣкоша: „Тие се овци продадохѫ у поповая хижа, того питайте, кой ги е продалъ, кой ги е купилъ, онъ знай, ний не знайме“. И позоваша ме тамо и предадоша ме на оние мучители бостанджии; и заведоша насъ

---

*) Пловдивско.

з. р.

троица до Бостанджи-баши на Сливенъ, и онъ станваше да пойде къмто Казанлѫкъ и предаде насъ на орта-чаушъ. Повдигнѫ се и наченѫхѫ да пойдутъ по оное поле до Коритенъ. Бѣше мѣсецъ Иулие 23 день, толико бѣше време жарко и жешко, като огънь, а намъ свързаша руцѣ назадь и понудиша ни пѣши да ходимъ! Ходихме колко два часа, и отъ пекъ запрѣхме, по што они на коне, а ний пѣши, како възможно есть равно да ходиме! Хаджи Власие, като бѣше пò-старъ, паднѫ на земля та баелдиса (прималѣ). Прати орта-чаушъ да пита Бостанджи-баши, по што бѣше близко слѣдъ насъ, да всади ли насъ на конетѣ наши, а онъ рекълъ: „Не имали топузъ (боздуганъ), да бий да ходятъ, ако ли не могѫтъ да ходятъ, да имъ отсѣче глави и да ги остави!“ И като чухме това, не останѫ у насъ сърце, чудѣхме се какво да сторимъ! Наговорихме се и обѣштахме иа того чауша тридесетъ гроша, понеже Турци на пари лесно приклюнѣватъ. И като поотдалечихме мало, всади ни на коня наши; и пойдохме дò Коритенъ село и тамо кондисаша. И поминѫ се колко единъ часъ, приведоша насъ при Бостанджи-баши, и първо попита мене: „Кой продади тие овци?“ и азъ рѣкохъ: „Исляимъ-ага, а Хаджи Власие ги узе.“ „Ами колко овци продади?“ и азъ сказахъ: „седемъ стотинъ“. Ами оште не продади ли?“ и азъ рекохь: „не знамъ, токмо толкова знаѭ.“ „Не знашъ ли, пезевенкъ!“ и той часъ повелѣ та ме фърлихѫ съсъ очи на земята и сѣднѫхѫ троица на мене и наченѫхѫ да ме биѭтъ по боси нозѣ. Съхрани Боже! бостанджийское биение немилостиво! бияхѫ ме и думахѫ ми: „скажи колко овци продаде?“ и азъ като не можахъ вече да търпѭ, присѣче ми се сърце отъ болести, рѣкохъ: „отпустите ме да скажѫ“ И оставиша ме, „скажи“, рѣче; „знаѭ“, рѣкохъ, „како продади Касабъ-баши на двоица джеллепи оште овци, ала колко овци и по колко ги продаде, не знамъ“.

Тогива викнѫ: „скоро идѣте, убѣсѣте того пезевенка!“ Повлѣкохѫ ме бостанджии да ме убѣсятъ, азъ теглѭ камто бостанджии, а они ме теглятъ на вънъ! раздрахѫ ми дрѣхитѣ, заборавихъ и биене и болесть! И тоя часъ нападнѫхѫ нѣкои аги, што бѣхѫ при него, и измолихѫ ме отъ бѣсение; и положиша насъ у желѣзни вериги при другии затворници, што имаше до двадесетъ и петь, Турци, Христиени, Цигани, ала по̀-вече Арнаути, што бѣхѫ побѣжали отъ ордията като ѭ развали Московица на Мачинъ. И Хаджи Власие бихѫ, ала по̀-мало. И на всѣкий день набиваша на коли отъ оние Арнаути прѣдъ очи наши, и прихождахѫ бостанджии при насъ и устрашавахѫ насъ, како хочятъ и насъ на коли да набиятъ! И послѣ положихме оние агапари, и измолихѫ насъ; слѣдъ петь дни отдадохме глоба хиляда и петь стотинъ гроша. Отпусти насъ, ала овчеритѣ не отпусти, и рѣче: „коги пойдѫ на Адриянополе, тогива ги отпуштамъ“. Ала доклѣ да пойде на Адриянополе онъ, прииде му манзалия (свалванье отъ чина), и останахѫ они овчери, наши селени, у затворки. Ами што притѣглихме отъ нихнитѣ жени! Преминѫ единъ паша отъ село, и ония жени потекохѫ да подадутъ жалба отъ насъ; ами азъ што да сторѭ! и другое зло, но като чухъ, побѣгнѫхъ у гору, и сѣдѣхъ тамо два дни, доклѣ си пойде пашата. И сѣдѣхѫ они овчери тамо у затворка три мѣсеца. Послѣ извади Касапъ-баши ферманъ отъ везиря, и извади овчеритѣ и овцетѣ узе отъ султана и отъ глоба оная узе половина отъ Бостанджи-баши маазилину (падшаго), сирѣчь — 750 гроша. Той Бостанджи-баши бѣше отъ Карнобатъ, Сербезоолу на име Мехмедъ.

Като се свърши вся оная работа, тая зима сѣдѣхъ у домъ мой; ала, като ми не даваше деспоти позволение да служѫ литургия и свештенницитѣ като ме укорѣвахѫ на всѣкий день, и като ме прѣдадоша старитѣ безъ кабахатъ (вина) на Бостанджи-баши, като толкова послужихъ азъ на все селенски работи; колико крати излѣзохъ на везирския диванъ заради селская помошть; двадесеть години учихъ дѣцата имъ книжное учение, и на всѣкая недѣля и на всѣкий праздникъ сказувахъ поучение, и толкова трудъ, што подѣхъ, и толкова добро што имъ сторихъ, и тѣлесно и душевно, они на̀й-послѣ ме предадохѫ на Бостанджи-баши да ме убий! Сproти това и мене дотѣгнѫ и едно отъ това, друго отъ попское укорение, да ме не хранятъ като слѣпецъ, отъ тая тѣгота въстанѫхъ и пойдохъ на Ахиялска Епархия,*) и онъ ме прие съсъ радость и даде ми енория дванадесеть села съсъ Карнобатъ ведно.

---

*) Сирѣчь Ахиловска епархия.

Укл.

Знаѣхъ како е Сербезъ-олу тамо, што узе глоба отъ насъ и пакъ ѭ узехѫ отъ него назадъ съсъ ферманъ, нъ държахъ се на правина, по што оние овци азъ нито ги продадохъ, нито ги купихъ, тъкмо се продадохѫ и купихѫ въ моя хижа. И като пойдохъ тамо да попувамъ, радвахѫ ми се христиени много, и отъ Марта до Святая Троица сѣдѣхъ мирно. Тогива на той день прииде ферманъ, пакъ Бостанджи-баши да буде, и той часъ прати слуги и фатихѫ ме и посади ме у страшная затворка, и държа ме четири дни, ништо ме не вреди, по што бѣше тие дни на Карнобатъ панаиръ, и имаше единъ султанъ гостенинъ у домъ его, за това не би му възможно да ме узлоби нѣшто. Бѣхме четворица у една верига кратка, не можѣхме да полѣгнимъ никакъ, ами, ако полѣжѣхме отъ насъ двоица, а оние двоица стояхѫ. Дохождахѫ бостанджии при мене, и псувахѫ ме и думахѫ: „кой часъ си пойде султану, той часъ хочемъ на̀-прѣки на колъ да те набиемъ, да се научите, како се узема отъ Бостанджи-баши глоба назадь“. И не пуштахѫ при насъ едного христиенина да пристѫпи! Глѣдахъ като волъ, кой часъ хочутъ да ме умъртвятъ! На петий день пойде си султану, и като излѣзи изъ порти его, той часъ прииде бостанджи да ме пита: „како ми е име скажи право?“ и азъ му сказахъ. Хочѣше да ми уземе илляма да ме убие! Като чухѫ това христиенитѣ, стекохѫ се на моление отъ касабата (града) и отъ селата, като бѣше панаиръ, та бѣхѫ тамо събрани. Мужие припаднѫхѫ на едного неговаго человѣка и жени припаднѫхѫ на матери его, и помоли се матерь его да ме харижи (остави) мене ней, зарадъ да не оскърбява христиенитѣ съсъ мое убиване; и съсъ голѣмое моление свободиша ме отъ оная лютая смърть. И като се бѣше заклѣлъ да ме убий, той день наби на колъ едного урука намѣсто мене, што бѣше онъ убиица, а оная глоба, што ѭ зѣхѫ отъ него назадь, узе отъ мене все равно.

Ами отъ това вече послѣ на скоро не ми се случи мене паки другая бѣда, отъ тая по̀-страшная и нужднѣйшая! Имаше у моя енория едно село на име Шехлари, и тамо сѣдѣше султанъ на име Ахмедъ-Герай, и имаше своя жена ханская дъштеря; той султанъ възлюбилъ една християнская дѣвойка, да ѭ уземе за втора жена, отъ това село на едного

Ованъ-Чорбаджи, што се призоваваше Кобанджи-олу, а оная ханская дъштеря не дава му позволение да уземи вторая жена, и тако държеше оная бѣдная дѣвойка четири петь години, нито ѭ узема, нито ѝ подава позволение да се ужени. У единъ день ме позоваша на Карнобатъ да вѣнчѣѭ една свадба, и попитахъ: „отъ гдѣ есть тая дѣвойка?“ и ония ми сказахѫ, како тая дѣвойка, што хочѣше султану да ѭ уземе за вторая жена, ала ѝ подаде позволение сеги де се ужени, и така е приведохме тука; и азъ повѣрвахъ и вѣнчахъ ихъ.

Слѣдъ три дни разбрахъ, како гонилъ султану отца ея да го убий, а онъ побѣгнѫлъ и уфатилъ брата ея, и билъ го много и углубилъ го, и азъ тогава убояхъ се и приидохъ въ усумнѣние голѣмое. Слѣдъ това пойдохъ на едно село што се нарича Костенъ, тамо тъкмо има църква у Карнобатский кадалѫкъ (окружие), да служѫ литургия въ день святихъ апостолъ Петра и Павла. Прииде нѣкой человѣкъ на име Милошъ, та ме позова зарадъ една бързая работа, и азъ слѣдъ обѣда востанѫхъ и отхождахме съсъ того Милоша въ путь, но глѣдахме на едномъ мѣсто, мало отъ путя далечно, мужие и жени жънутъ нива, и двоица Турци сѣдятъ при нихъ на коне; и като минувахме у путь, позовахѫ ни да пойдемъ при нихъ, и като приближихме, рече Милошъ: „Султану есть“, а онъ ме попита: „ти ли си на тия села попъ?“ и азъ отговорихъ: „Азъ есмъ рабъ вашъ“. а онъ ми рече: „ти ли вѣнча Куванджиіевая дъштеря на Карнобатъ?„ отговорихъ: „азъ есмъ человѣкъ чужденецъ, на скоро приидохъ и не знаѭ, коя есть Куванджиювая дъштеря“. А онъ той часъ дигнѫ пушка своя и удари ме съсъ тепеджику два пути по плѣштитѣ мои, послѣ извади пиштолъ на мене, е азъ като бѣхъ близо до него, фатихъ му пиштолу, а онъ привика на человѣка своего: „скоро дай въже, да убѣсѭ то го пезевенка!“ И той пойде и узе отъ моя конь юларя (у-главника) што бѣше два ката и фърли го на шия моя; и имаше тамо една върба, дрѣво, и той часъ възлѣзе онъ на върбата и теглѣше ме съсъ юларя на горѣ, ала руцѣ мои като не бѣхѫ свързани, държахъ юларю и тъглѣхъ го на долу, и молѣхъ се на султану да ме поштади, а онъ сѣдѣше на коня своего, викнѫ на Милоша съсъ голѣмъ гнѣвъ и рече: „прииди и вдигни того пезевенка, бре!“ и Милошъ начелѫ

да му се моли заради мене, ала кото го удари съсъ пушечкий тепеджикъ по лицето, разкаса му челюста. Тогива султану-си обърнѫ камто върбата лице свое, и вдигнѫ пушката на человѣка своего и викнѫ му: „зашто не тъглишъ въжето, бре, сега те свалямъ отъ върбата!“ Онъ тъглѣше на горѣ, ала и азъ тъглѣхъ на долу, по што руцѣ мои не биша свързани. И като вдигнѫ султану очи свои на горѣ, Милошъ, другаръ мой, побѣгнѫ, и не имаше кой да ме вдигни. Тогава султану рече на человѣка своего: „слѣзи долу, да пойдемъ на село, и тамо да го убѣсимъ, да го видятъ вси человѣци!“ И подадохѫ ми въ руцѣ мои коня моего, да го водѭ за юздата, и оний ме повлѣче съсъ въжето на шията ми, а султану идѣше слѣдъ мене и псуваше ме и думаше: „коги азъ тебе не убиѭ, ами кого да убиѭ! да вѣнчѣешъ ти моята жена съсъ гявурина!“ и азъ мълчахъ, по што бѣхъ отчаялъ себе отъ живение. Ала като ме водѣше прѣзъ полето, бѣше трѣва и буренъ до колѣнѣ, и не можѣхъ да ходѭ, колико крати падахъ, а онъ тъглѣше въжето, въ малѣ хочеше да ме придави! И султану, като идѣше слѣдъ мене и псуваше ме, чактиса (цѫкнѫ) пиштолъ узадѣ ми, ала не фати огънь. Послѣ пакъ чактиса и фати огънь, ала или ме не сполучи или на мене не фърли, по што бѣше піянъ. И като излѣзохме на путь, рече на человѣка свой: „стой!“ и ний станѫхме.

Тогива запрѣгнѫ пушка своя на срѣшту мене близу и рече ми: „Гявуръ! скоро сега прииди на вѣру нашу, по што ето той часъ хочешъ да пойдешъ отъ той свѣтъ!“ И азъ какво да сторѭ отъ смъртний страхъ, испосахнѫхѫ ми устата, и не можѣхъ да продумамъ, токмо толкова му рѣкохъ: „а, ефендимъ! хичъ вѣра съсъ пушка бива ли? ама хочешъ да убиешъ едного попа, отъ свѣтъ похвала ли хочешъ да приемнишъ?“ и онъ на много часъ държѣше пушката на срѣшту мене и мислѣше. Послѣ ми рече: „раздѣлешъ ли оная невѣста отъ мужа ея?“ и азъ отговорихъ: „воистина, кой часъ идѫ на Карнобатъ, раздѣлямъ ги“; „закълни се“ — рече, и азъ што да сторѫ отъ страха смъртний, заклѣхъ се и рекохъ: „валахи, билехи, раздѣлямъ ги!“ Тогива ми помогнѫ и неговий человѣкъ, и рече: „ефенди! што трѣба да ги раздѣлѭ, онъ токмо да ги афореса, тя само хоче де побѣгне отъ него“. Тогива рече на человѣка своего: „кога е тако, отпусти го, да си пойде у путь свой“.

И азъ като въсѣднѫхъ отъ тамо за единъ четвертъ пойдохъ на село Сегменъ, што е отъ тамо два часа, и тамо на скоро испихъ три четири чаши люта ракия, и като сѣднѫхъ, тогива ме съвзе страхъ и начнѫхѫ да треперѫ като отъ тресавица. И до единъ часъ дофтаса тамо и Милошъ, и като ме види, подиви се и вниде въ ужасъ: „охъ, отче мой, че живъ ли си! азъ," рече, „като побѣгнѫхъ, много глѣдахъ отъ далечъ на върбата, висишъ ли убѣсинъ, и не имаше те, ала като пукнѫ пушката, рекохъ: ето отиде отъ тоя свѣтъ, сиромахъ попъ Стойко!"

Ето тако пострадахъ азъ зарадъ чужди причини, и като свършихъ тамо година, пойдохъ на Кара-Пунаръ, сѣдѣхъ и тамо една година, ала тамо мирно прѣминѫхъ, и като излѣзохъ отъ тамо, плачѣхѫ христиенитѣ зарадъ мое разлучие, искахѫ да сѣдіѫ и другая година, ала не би ми възможно да сѣдіѫ, по што се вдигнѫхѫ дѣцата наши отъ Котелъ и пойдохѫ на Арбанаси[21]) да сѣдятъ, та имахъ нужда да идѫ при тѣхъ.

И въстанѫхъ и пойдохъ на Арбанаси, Марта 13, и сѣдѣхъ до Иулия тако празенъ; на единъ мънастирь сѣдѣхъ колко два мѣсеца, и у тия дни приide Врачанский епископъ киръ Серафимъ боленъ и по мало дни прѣстави се къ Господу. И поминѫ се нѣкой день, пойдохъ до протосингела Търновскаго Киръ Григория да го питамъ зарадъ нѣкоя мънастирска потрѣба, а онъ ми рече: „Ти остави мънастиря, по што ний хочемъ да те учинимъ Врачанский епископъ", а азъ се отричахъ, како не съмъ достоинъ за таковий чинъ: едно, едно съмъ старий лѣтами, бихъ 54 лѣт.; друго, чуемъ како е оная епархия разнесена на много малки села, та трѣбува на много служение, а онъ говорѣше како непрѣменно хочемъ да те учинимъ, и съсъ тия хорати минѫхѫ се колко 15 дни, на сами день Въздвижение Честнаго Кръста прииде у домъ нашъ архидиаконъ Киръ Теодосия и рече ми: „ето, отче, толкова дни има, како те канимъ за архиерея, и ти не хочешь! А сега ме прати господинъ Митрополитъ (бѣше на име Матей), тамо есть четири епископи его съсъ нихний съвѣтъ, како вси тебе видѣхѫ достоинъ за Врачанскаго епископа, ами виждъ, та подай единъ отвѣтъ, хочешъ ли да будешъ или не хочешъ, по што азъ на това пришелъ есъмъ". „Слушай", рече, „отче: ние слугуваме по двадесеть години, та не можемъ да се удостоимъ да приемъ

немъ архиерейство, а другий мито (пари подкупка) давѫтъ и молбеници полагѫтъ, а тебе пришло това дарование безъ мито и безъ молебници!" И азъ като мислѣхъ, какъвъ отвѣтъ да дамъ, почнѫхѫ дѣцата да ми гаворіѫтъ: „зашто, отче, не хочешъ да се обѣшташъ, като те молятъ, да имаме и ний отца архиерея?" И азъ по тѣхни хорати, приклонихъ се и обѣштахъ се. И архидиаконъ цѣлуна ми рука, и пойде си. Послѣ ме призовахѫ на Митрополи, што бѣхѫ и епископитѣ, и цѣлувахъ рука; бѣше день четвъртъкъ, и рече ми митрополитъ: „да будешъ готовъ за въ Недѣлю да те рукоположимъ на архиерейство". Ала какъ се случи, рукоположихѫ ме на свештенство въ лѣто 1762 мѣсеца Септемврия на 1 день въ Недѣлю, а на архиерейство ме рукоположохѫ въ лѣто 1794, паки на мѣсецъ Септемврия 13 день въ Недѣлю! И съсъ която одѣжда бѣше облѣченъ тогдашний архиерей Киръ Гедеонъ на Котелъ, като ме хиротониса на свештенство, у тая одѣжда облѣкоша мене, като ме хиротонисаша на архиерейство! И като станѫхъ архиерей, у тое день велика радость станѫ у Митрополи (въ Търново) и у домъ нашъ трапеза — учреждение великое. Послѣ сѣдѣхъ на Арбанаси три мѣсеци, доклѣ ми прииде ферманъ и повелѣние отъ Цариграда. И повдигнѫхъ се да пойдѫ на епархия моя, Декемврия на 15 день; ала бѣше лютий студь и снѣгъ; имахъ намѣрение да постигнѫ на епископия моя за Рождество Христово, и като пойдохъ на Плевенъ, почудихѫ се христиенитѣ, какъ съмъ дързнѫлъ да пойду на таковое време на Враца.

ЕТО ПЪРВАЯ СМУШТЕНАЯ ВѢСТЬ СЕ ЗАЧЕНѪ.

И азъ попитахъ: „какво е това смуштение къмто Враца?" а они ми рекоша: како има Пазванджи-олу[22]) крамола съсъ Генчъ-ага и съсъ Хамамджи-оглу, што ги е изгонилъ изъ Видинъ и они събрали войска Турци и Арнаути, да се биѭтъ съсъ Пазванджия, ала, като не могѫтъ да пойдѫтъ на Видинския кадалѫкъ отъ Пазванова войска, сѣдятъ по враченскии села! Ами како да пойдемъ ний на Враца! Сѣдѣхъ на Плевенъ и на четвъртия день въстанѫхъ и потеглихъ къмто Враца; пратихъ напрѣдъ человѣци селени, ако има войска по селата, да потекутъ на срѣшта насъ, да ми скажѫтъ, да се възвърнимъ пакъ на Плевенъ. И тако пойдохме до село Коюнлари, што е полъ путь на Плевенъ, ала посрѣде нощти приидоша человѣци и сказаша, како дошле на село Браница до 400 пандури[23]) Пазвански, што е единъ часъ близу то село Коюнлари. Ала то име пандури, ний като не знаехме, обзе ни единъ страхъ, чудѣхме се, камо да пойдеме! Пратихъ человѣци да ми хватятъ ясакчия, ала отъ студь и отъ страхъ не хоче никой да пойде! Станѫ обѣдъ, человѣци не дохождатъ! а менѣ страхъ да не припаднѫтъ пандуритѣ, да ни съблѣкѫтъ; ала едвамъ нашли едного Турчина, повдигнѫхме се отъ тое село, и като приближихме до Враца, гледаме толико войска излѣзе отъ Враца и иде на срѣшта насъ, ала не знаѣхме, какова е тая войска; доклѣ разбрахме, колико страхъ потѣглихме! А то били Врачени, отхождали да гонятъ оная войска, по што разсипали и съблекли Враченскитѣ села.

И приидохъ на епископия моя, ала и тая не е по̀-долу отъ затворка! Нека буде! И приехѫ ме христиенитѣ радостно, и ходѣхъ по църквитѣ въ Недѣли, въ праздници, и полагѫхъ поучение по нашему болгарскому езику, а они христиени, като не чули отъ други архиерея таковое поучение, имахѫ ме като едного философа! Ходихъ по селата, събрахъ мирията, ала помощть — милостиня, каквото има обичай, зѣло мало ме подариша, по што у тая година бѣше голѣмъ гладъ по всея Болгария; двадесеть пари бѣше една ока брашно. Обѣштавахѫ ми се за напрѣдъ, ако подари Богъ изобилие, да ме помогнутъ.

Като свършихъ Враченский кадалѫкъ, на мѣсецъ Иуния, въстанѫхъ да пойдѫ на Плевенъ да събирамъ и тамо. Пратихъ человѣци, като приближихме до Плевенъ, да подадутъ вѣсть, како хочемъ тамо да пойдемъ, приидоша, на срѣшта ни нѣкои попове и рекоха: „Деспоти! не е възможно да приидешъ сега у Плевенъ, по што се биѭтъ у внутрѣ Топузъ-олу и Налбантъ-олу за аянлѫкъ, кой да буде аянинъ, и не излази единъ христиенинъ отъ дома своего, и ний нощтемъ скритомъ излѣзохме“. И като заминѫхме по край Плевенъ, чухме пушкитѣ като пукѫтъ, ала доклѣ заминимъ, какъвъ ли страхъ потѣглихме! И пойдохме на Арбанаси, ала като излѣзохъ азъ изъ епархията, божиемъ попущтениемъ, тое лѣто удари една чума напрасно, и запали се вся епархия, и касабитѣ (градоветѣ) и селата. Не оста чисто едно село, грѣхъ ради нашихъ и, отъ тоя смъртоносний страхъ, сѣдѣхъ на Арбанаси четири мѣсеци; што бѣхъ събралъ отъ Враченский кадалѫкъ пари, разносехъ ги. По мѣсецъ Октомврия приидоша Плевняни да ме уземѫтъ и рекоша: „има чума ощте, ала по̀д-вечъ по Турцитѣ, а по христиенитѣ се мало присѣче“. И азъ пойдохъ съсъ нихъ на Плевенъ; прииде единъ попъ да ми цѣлува рука, глѣдамъ го, лицето му като огънь запалено, и като хочеше отъ мене да си пойде, чуемь другий попъ му дума: „защто цѣлуна на деспоти (владиката) рука? не видишъ ли себе-си, како те фатило чумата?“ ала наистина бѣше тако, по што тая нощть умрѣ. На утрѣ приидоша да иштѫтъ отъ мене попове да го погрѣбѫтъ, „ако не пратишъ“, рече, „поповетѣ, а ний отхождахме на агата (управителя) и уземаме ги силомъ да го погрѣбѫтъ! Они до сега вси чумави погрѣбоша, ами того попа защто да не погрѣбутъ?“ И азъ што да сторѭ, претихъ ги и погрѣбохѫ го; и на утрѣ приидоша вси при мене и азъ видѣхъ, како се смѣсихъ съсъ нихъ, намислихъ да служѫ литургия да се причаштѭ святихъ таинъ, ачи какво Богъ подари.

И ходихме послѣ изъ Плевенъ и по селата, святихме воду по всюду, и Богъ ме съхрани. И така поминѫхме тие двѣ години, и што събрахъ едвамъ си отплатихъ мирията и файда (лихва) и покрихъ си трошакътъ, не можихъ да свалѭ отъ борча си.

А въ лѣто 1896 нападнѫхѫ пазвански хаидути и напълнихѫ вси села и касаби, вече неможихъ да излѣзѫ нигдѣ. Провождахъ поповетѣ да събирѫтъ мирията, ала нуждно половината не можахѫ да уезматъ. На тая се годинѫ подигнѫ Урумъ-Еливалеси Мустафа Паша съсъ 40 хиляди войска връхъ Пазвантъ-Олу и държахѫ Видинъ много време на мансаре (въ обсада), и не можихѫ да му сторѭтъ нашто. И като си пойде Мустафа Паша, Пазвански хайдути пакъ изпълнихѫ епархията моя все.

Бъ лѣто 1797 смѣсихѫ се кърджалиитѣ съсъ Пазванскитѣ человѣци и приидоша върху Враца и държахѫ ѭ мансаре осьмь деня и биехѫ се, ала неможихѫ да влѣзѫтъ вътрѣ.

А азъ два дни по̀-напрѣдъ нощтемъ побѣгнѫхъ да пойдемъ на Рѣхово, та да приминемъ на влашката земя; откѫса се товарникъ конь нашъ у тая нощь и липса ми (изгубили-се) за двѣста гроша нѣщто. И доклѣ прѣминемъ на Дунава, колико ли страхъ патѣглихме, Богъ знай. И пойдохъ на Арбанаси, посѣдѣхъ мало, доклѣ се махнѫхѫ кърджалиитѣ отъ епархията ми, и пакъ пойдохъ подъ есень на Враца.

Въ лѣто 1798 пакъ се подигнѫ войска царская връхъ Пазвантъ-олу множество многое, пощто бѣше обладалъ до Русчукъ и до Варна. Повдигнѫ се Капетанъ-Паша (турский адмиралъ) отъ Цариградъ съсъ толкове тапове, и прѣхвалний Кара Османъ-олу отъ Анатолия и други двадесеть и четири паши и вси аяни отъ Урумъ-Ели; сказувахѫ до триста хиляди войска се събрали връхъ Видинъ, и държахѫ го мансаре шесть мѣсеци и биехѫ се, ала не можихѫ да му сторѭтъ нищо. Ами азъ тогава гдѣ не бѣгохъ! наеднѫ овчярска кошара сѣдѣхъ на Иуния мѣсеца двадесеть дни, доклѣ прѣминѫ първая войска. Като се мало послаби путя, ноштемъ пойдохъ на Тетювенъ прѣзъ гората; връшинитѣ очитѣ ми хочехѫ да извадятъ! и тамо сѣдѣхъ два мѣсеца, и като пойде войската първая къмто Видинъ близу, въстанѫхъ отъ Тетювенъ да пойдѫ на Враца за въскресение Христово, и на путь хочехѫ нѣкой Турци въ малѣ да ме убиятъ, заради една чюзда причина. Тогава Силихтаръ-Хюсеинъ-паша, като отхождаше за Видинъ, изгори Габрово и Арбанаси разграбиша кърджалиитѣ, што ги имаше съсъ себе и нашие домъ все разграбиша и не останѫ ни лажица ни паница, и мои дрѣхи и книжя што имахъ все узѣша, и всия домъ разкопаша; а дѣцата побѣгнѫли на Котелъ, а отъ тамо на Свищовъ пойшле. А азъ, като не би възможно менѣ отъ войска да ходѫ по епархията моя, пойдохъ съсъ търновския протосингелъ да събираме търновския епархия, и послѣ пойдохъ на Свищовъ, найдохъ дѣцата голи, сѣдѭтъ на рогозина, и азъ пари не имахъ да имъ купѫ дрѣхи! скорбъ голѣмъ!

На Августа мѣсеца пойдохъ на епархията моя, и все войска бѣше на Видинъ, биехѫ се да го уземѫтъ. Ами какъвъ ли страхъ потѣглихъ като ходѣхъ по селата да събирамъ мирия! Вращахѫ се и бѣгахѫ Турци делии отъ ордията, съблачахѫ селата и субашитѣ (сѣлскитѣ управители) обирахѫ, а азъ ходѣхъ поселата. Най-послѣ, като развали и разсипа Пазвант-олу по св. Димитрия царската ордия, азъ бѣхъ по селата, сипнѫхѫ се Турци отъ Видинъ по селата да бѣгѫтъ, ами съсъ какъвъ трудъ и страхъ пострадахъ, доклѣ се добиѭ веднѫшъ до Враца! каковий ли гори и колки долини обиколихме! И тамо мало нѣкой день по сѣдѣхъ, прийде вѣсть, како иде на Враца Алю-паша съсъ петнадесеть хиляди войска, ноштемъ приидоша конакчии, и азъ като чюхъ, въстанѫхъ на осемь часа да бѣгамъ отъ Враца вънъ, нощь тъмна, врѣме бѣше дъждовно, а планина стръмна висока; коликоли крати падахъ на пѫтю, доклѣ пойдохъ на Черепишъ-мънастиръ, и като пойдохме на мънастиръ, не найдохме никого, калугери побѣгнѫли, мънастиря затворенъ и не знаемъ гдѣ сѫ! хеле се случи единъ на путь, селянинъ, та ги знаялъ, како бѣгѫтъ у една пещеря, и заведе ни при тѣхъ; и сѣдѣхъ тамо при нихъ у оная пещеря двадесеть и четири дни и узехъ студь и разболихъ се, и четири дни боленъ лѣжехъ тамо. Послѣ се згрѣяхъ и мало поуздравѣхъ, и въстанѫхъ да пойдѫ у други мънастиръ, што е на софийская епархия, ала тамо планини високи, конь не може да се ѣзди, а менѣ болѣхѫ нозѣтѣ, не можахъ да ходѭ пешъ, а възходъ и низходъ има два часа; и доклѣ да възлѣзѫ и да слѣзѫ, въистинѫ съсъ сълзи оплаквахъ животъ мой! И тамо сѣдѣхъ 14 дни, и прийде ми писмо отъ Враца, како убилъ Капитанъ-Паша Алю-Пашу на Рѣхову и войската му се разнесла, и на Враца приишелъ другий-Исуфъ-Паша да зимува тамо и питалъ: „како е епископия праздна? И Исуфъ-Паша добъръ человѣкъ, ами да си идешъ не епископията. ала бѣше снѣгъ глубокъ, зима люта, десеть часа есть отъ тамо, едвамъ за три дни пойдохме. И на Враца колко десеть дни мирно, послѣ прийдоша у Враца десеть байраци Арнаути, и като не имаше праздни хижи за конаци, напълнихѫ епископията колко петнадесеть души да сѣдѭтъ тамо, азъ да ги хранѭ, а одая (стая) имаше само една (имаше и друга ала ѭ бѣхѫ разсипали Турци), врѣме зимное, студь голѣмъ, пощто изпървенъ не било епископия, ами билъ метохъ (общти имотъ) черковний, за калугери да бѫдѫтъ тамо. Ала доклѣ найду врѣме да побѣгнѫ отъ нихъ, колико лъжи не положихме! Ами у коя хижа да пойдѫ, като сѫ все испълнени съсъ Турци! Побѣгнѫхъ при татаръ-ага-си (главатаръ куриеровъ и управитель пошти въ тѣхъ времена. У.) азъ съсъ зеленъ кълпакъ! Питахѫ ме: „што си ти?“ да реку, владика есмь, не дава ми рука, ами рекохъ: „докторъ есмь.“ И они ме питахѫ за лѣкови, и менѣ какво би възможно дадохъ имъ отвѣтъ. Послѣ като би вечеръ, пойдохъ у едного христиенина и приемя при своя челядь, пошто не имаше дрѣгая хижа праздна нигдѣ, а слугитѣ мой вънъ глѣдахъ како хочутъ да измрѫтъ отъ студь! Искамъ да излѣзѫ отъ Враца на вънъ, ала пашовии Арнаути позѭтъ капиитѣ (вратитѣ) и питѫтъ: кой отходи и кой доходи. Ами какво да сторѭ, пратихъ на прѣдъ тварнику съсъ двоица Турци тамоштни, а азъ завихъ главумою съсъ шалъ (чялма-пошъ) и узехъ въ руку камчикъ (бичь) и подбрахъ напрѣдъ сеизину, и като пашовъ татаринъ (скороходецъ) бързо излѣзохъ изъ капията, и не познахѫ ме, какъвъ человѣкъ есъмъ; и пойдохъ пакъ на Черепишъ-мънастирь, а на епископията удържахѫ оние Арнаути, все постѣли и съдини и жито и ичимикъ и вино, все изѣдоша и продадоша. И на тоя мънастиръ не можахме да сѣдимъ, въстанѫхъ да пойдѫ на другий, што е подалечъ отъ Враца; пойдохме вечаръ на едно село, а то се разбѣгало, нѣма ни единъ човѣкъ, не има хлѣба, не има дрѣва, а студь лютъ, ноштъ дълга, по Декемврия мѣсеца, хочехте отъ студь да измрѣме! На утрѣ въстанѫхме рано, пѫть не има, снѣгъ глубокъ, четири часа едвамъ за два дни, пойдохме на карлюкавския мънастирь. Тамо сѣдѣхъ петь шесть дни, и учинихме Рождество Христово; и тамо наченѫхѫ да прихождѫть Турци отъ войската, пошто като се върнѫхѫ отъ Видинъ, по вси касаби наоколо имаше паши; по селата пашалии ходѣхѫ повише да се хранѭтъ и да съблачѭтъ селата; и не би възможно да сѣдѭ и на той мънастиръ, но пойдохъ пакъ на Тетювенъ и тамо сѣдѣхъ 40 дни. И приидоша нѣкои человѣци по Февруария мѣсеца и сказаша како въстанѫли капитанъ-пашавитѣ дѣлии, што двѣ хиляди зимувахѫ на Плевенъ, и азъ се зарадвахъ и пойдохъ на Плевенъ, ала ми не дайде на умъ, како е на Враца Исуфъ-Паша, а на Ломъ Гюрджи-Паша, а на Влашко на срѣшту Ломъ Силихтарь Хюсейнъ-Паша, што сѫ най-лоши зулумджии (мѫчители), ами ако поминѫтъ на Плеленъ, камо азъ да бѣгамъ? Не бѣгахъ азъ како есъмъ злосторилъ нѣшто, ами име мое голѣмо, Владика, а Пашата

зулумджий, да ме фати. съсъ десеть кесии (5000 гроша) на е възможно да се освободѭ; а азъ при менѣ не имамъ сто гроша! Дофтасахме (достигнѫхме) на Плевенъ на задушная субота и сѣдѣхъ миренъ до сирния петъкъ, дофтасахѫ вечеро кѫсно на Гюрджи-Паша делиитѣ, разбихѫ врата, прийдоша и до нашие конакъ (домъ) 12 делии съсъ коние, а ние не имахме хлѣбъ, ни ичимикъ, ни плѣва, ни сѣно, паднѫхме на молба и подадохме пари, и пойдоша у другий домъ, сказаша, како за утра иде Гюрджи-Паша съсъ четири хиляди войска, ами азъ камо да побѣгнѫ на вънъ? не може да се пойде нигдѣ! а да сѣдѭ у христиенская хижа не е възможно, нъ побѣгнѫхъ и скрихъ се у единъ турский харамъ. Помислихъ, како онъ хоче да сѣди день или два, и хоче да си пойде ала не би тако, пошто онъ сѣдѣ десеть дни, и като въстанѫ онъ, у той день прииде Исуфъ-Паша съсъ шесть хиляди воиска, и не оставихѫ ни христиенский ни турский домъ праздни. Повдигнѫ се единъ викъ, писъкъ къданскии (турски жени), ала кой ги слушаше? Прийдоша и на наший конакъ, нъ не имаше тамо мѣсто за коние, та не аресахѫ (не имъ се угоди).

Ами доклѣ ходихѫ и обиколѣхѫ онии домъ, азъ отъ страхъ побѣгнѫхъ при самая кадѫна, а она, по нихное обичай, обрашташе лица свое отъ мене, да ѭ не гледамъ. А той Паша сѣдѣ 12 дни, и тако сѣдѣхъ у оний турский хоремъ 26 дни. Бѣхѫ великии пости, а у Турчина не имаше за ѣденье ништо, чаршия (търга) заключена, и всѣкий христиенинъ имаше у домъ свой Турци, и кому дохождахъ азъ да ми принесе нѣшто ѣстие! И тамошнии человѣци не сѫ толкова праксани (опитни) да иматъ архиерея на почесть, да оставамъ ѣстие, ами много дни и безъ хлѣбъ оставахъ, пошто оний Турчинъ бѣше сиромахъ, повише кукурузний хлѣбъ ѣдѣхѫ, нъ имаше мало зелие армея (кисело), а друго ништо. Ами колко страхъ имахъ да не иде нѣкой да ме скаже, понеже много пари хочѣхѫ да иштѫтъ отъ мене, а азъ като не имахъ, мни ми ес, како ме убивахѫ. И като си пойдоша они, излѣзохъ азъ изъ оний харемъ, и пойдохъ у домъ епитропа моего; и не се поминѫхѫ три дни, чу се изъ градо смуштение голѣмое, и попитахме, што е то? рѣкоша: „Кърджалиитѣ дошле на край градо, и искѫтъ да влѣзѫтъ у градо непременно!“ И гледахме кадѫни и христиенски жени, всѣкая носи съсъ себе изрядния вѣшти свои, и плачѫтъ и бѣгѫтъ къмто турская крѣпкая махала. Той часъ востанѫ епитропа и жена его, узехѫ мало вѣшти съсъ себе-си и побѣгнѫхѫ отъ дома своего, ами азъ камо да побѣгнѫ? Съвѣтоваша ме нѣкои человѣци да пойду у единъ ханъ, што е уграденъ крѣпко каменою стеною, има тамо и Турци много, та не могѫтъ да уплѣнѭтъ того Кърджалиитѣ; и азъ пойдохъ на оний ханъ, и сѣдѣхъ тамо 15 дни, доклѣ прѣминѫхѫ Кърджалиитѣ къмто Търново. Ето прифтаса и Св. Лазаръ (праздника), у тоя день востанѫхъ отъ хано и пойдохъ на Божигробский метохъ, и мирно прѣминѫхъ страстная седмица, и на самая Пасха служихъ литургию и радовахме се, и на деветь часа пойдохме на вечерня по обичаю, като наченѫхме цѣлование съсъ Христосъ Въскресе, чухме како се потръси градо, и вдигнѫ се единъ обштий гласъ и викание, и што бѣхѫ у църква человѣци, вси потекохѫ на вънъ, останѫхъ азъ самъ у църкви, облѣченъ съсъ архиерейская одѣжда, чюемъ отъ вънъ викъ, плачъ, ала не знамъ, што е то за голѣмая мълва, и не смѣмъ да излѣзимъ и да надникнимъ на вънъ, по што бѣше църковная уграда слаба, гледа се отъ всѫдѣ; и той часъ излия се отъ свише единъ градъ като орѣхи едъръ, ала мало държѣ и прѣминѫ. Тогива прииде единъ свештенникъ у църквата и сказа ми, како пришле Пазвански хайдути колко двѣ хиляди, и строшили порти и врата, и у нашие метохъ кондисали и все мои вѣшти удържали; ами азъ камо да пойдѫ, замаяхъ се! Тогива имаше тамо бегликчий Киръ Костадинъ съсъ чуфадаръ, съсъ бостанджии и до 60 души съсъ него пазаргедени овчари, пришле бихѫ да уземѫтъ овци за бегликъ по обичаю, и пратихъ того свештеника до него, и приидоша негови чоловѣци и узехѫ ме отъ църкви и приведоша ме на неговий конакъ, и сѣдѣхъ тамо 19 дни; и тамо имаше отъ Пазванскитѣ на конакъ, пиени бѣхѫ и чинехѫ зло, того ради узе двоица человѣци отъ агата имъ што бѣше Гошанцалѫ Халилъ, та сѣдѣхѫ тамо, съсъ насъ ведно хлѣбъ ѣдѣхѫ; дохождахѫ отъ вънъ и Кърджалии, и азъ сѣдѣхъ между тѣхъ, влашка качула имахъ на главу мою, зовахѫ ме „язаджий (писарь) Стоянъ!“ не можахъ нити да си четѫ нѣшто, ни молба да стоіѭ.

У одинъ день рече ми Костадинъ чорбаджи: „Ний хочемъ да пойдемъ на Търнову, ала прѣзъ Влашку, по што не смѣимъ отъ Кърджалиитѣ да пойдемъ отъ право“. Ами азъ наченѫхъ да мислѭ, какво да учинѫ? да останѫ на Плевенъ между Кърджалиитѣ самъ, не бива; да пойдѫ на Враца, не смѣѭ, да пойдѫ съсъ нихъ на Влашко, какво да сторѭ, ште ми се да пойдѫ на Враца, ала не смѣѭ да узмѫ Турчинъ ясакчия, да не скаже нѣкому по вънъ. Ами узехъ едного человѣка христиенина отъ Костадинъ чорбаджи, и въстанѫхме ноштемъ, а ноштъ мала, по Мaия мѣсеца. Тръгваме четворица души, прѣзъ гóрията, презъ полето на посока, а не у путь, и пойдохме до Искъръ рѣка, а оная рѣка безъ ладия не се минува никакъ; има село Коюнлари на срѣшта, викаме, не се чува отъ рѣчния шумешъ; человѣкъ не се явлѣетъ никакъ, а вечеръ настанѫ, дъждь идѣше; да пустимъ пушка, не смѣйме, да не има у село нѣкои пазвански хайдути. Какво да сторимъ, замаяхме се! хеле видѣхме едного говедаря, и позна ни, и пойде да скаже въ село, и приидоша человѣци съсъ ладия, ала тая ладия смъртное корито есть! узема три четири само человѣци, а конетѣ приплавѫтъ голи. Ами на-ли, като накарахме конетѣ да проплавѫтъ, на-ли побѣгнѫ назадъ у гору единъ конь, Боже мой! какво да сторимъ? притѫмнѣ ни на очи! Оние конье минѫхѫ отсрѣшта, тоя пойде на гору, они ли да гледаме, того ли да фатиме! Ами оную смъртную рѣку ноштемъ у тъмность, како да прѣминимъ? хочемъ вси да се издавимъ! Ала подаде Богъ, та ония конь не пойде на далеко, развърнѫ се и пойде при оние конье; и като минѫхме оная рѣка, свѣтнѫ ни мало на очи, пошто къмто Враца толкова страхъ не имаше отъ Кърджалиитѣ. И пойдохме на Враца, и то лѣто тамо сѣдѣхъ до святаго Димитрия, не смѣихъ да излѣзѫ по вънъ никакъ: И по св. Димитрия въстанѫхъ и пойдохъ на Плевенъ, и тамо бѣхѫ пазванскитѣ хайдути, и сѣдѣхъ до святаго Николая, и събрахѫ поповетѣ мирията. Послѣ видѣхъ како наченѫхѫ они много да се събирѫтъ (пазванскитѣ войници) на Плевенъ, убояхъ се, да ми не учинѫтъ нѣкое зло, и въстанѫхъ отъ Плевенъ въ лѣто 1799, на Декемврия мѣсеца, и пойдохъ на Никополь да прѣминамъ Дунаву, и да пойдамъ пакъ на Влашко, ала Дунаво като бѣше замръзнѫлъ и отъ двѣ стърни, та не можеше да се премини, за това сѣдѣхме у Никополь шесть дни. Послѣ чухме, како иде у Никополь Гявуръ-Имамъ, и убояхъ се, и много пари подадохъ, и прѣнесохѫ ме на Дунаво, ала съсъ какъвъ страхъ! проби се ледъ и потѫнѫ единъ конь и удави се, а оние коние свързахѫ и по ледо ги прѣвлѣкохѫ. И доклѣ пойдимъ у Зимниче, хочехме отъ студь да помреме! Влашка земя гола, не познава се ни путь ни мѣсто, шесть часа (путь) есть. едвамъ за три дни пойдохме!

Въ лѣто 1800, паки се подигнѫ войска царская върху Пазваджия, Мурузъ-бегъ Букурешкий изъ Влашко, а Пашии отъ Турско. Ала за каквая причина, да ви кажемъ: Имаше единъ султанъ на Върбица село (окрѫжие Прѣславско) та бѣше славенъ по што покори Нѣмцитѣ на Гюргево, и спроти това се разгорди, и не хочеше да се покорява везирю, като бѣше на Шуменъ съсъ ордията турская, а везиръ повелѣ да му разсипѫтъ палата. Онъ побѣгнѫ у Московия,*) и тамо сѣдѣ шесть години; послѣ прииде съсъ московская рука у Цариграду, и повелѣ му царь, паки да си направи палати свои, а онъ, като отхождаше на Върбица, събираше войска Турци, Християни и пойде на Видибъ, не знамъ што хоратихѫ съсъ Пазванджия, ала излезе рѣчь, како се наговорили съсъ Пазванджия: Султано да стани царь, а Пазванджия Везирь. За това ли, за друго ли? пакъ се подигнѫ войска връхъ Видинъ, и азъ какво да сторѭ, харашлѫкъ (разноски) ми не останѫ, мирия искѫтъ отъ мене, да пойдѫ зло, да не пойдѫ пакъ зло; първо потрѣба есть да се уземе буйрултия отъ Видинския паша, и тако да събирамъ мирия; а азъ съмъ безъ митрополия и безъ епископи, буюрунтия не е възможно да уземѫ. Имаше единъ калугеръ у Влашко на Маркуца мънастирь игуменъ, ала бѣше человѣкъ упорливъ, не подклоняваше главу никому, а нàй-пò-вече на угровлахийския митрополитъ, и онъ по нѣкой судъ бѣше го заключилъ у затворка, а той по неговая противность, што да учини? пратилъ человѣкъ у Видинъ и обѣшталъ на Пазванджия четиридесеть кесии (20 хи. грош.) пари, да го учини архиерея на Видинъ, по што Пазванджия имаше гнѣвъ и ненависть на Видинскаго архиерея по нѣкоя си причина, ония Калиникъ калугерь, като знаеше това все, за това и пойде на Видинъ, съ нѣкоя лъсть, и разпѫди Пазванджия онаго архиерея, и узе му все што имаше, и прати того Калиника на митрополи, да сѣди на мѣсто архиерея, доклѣ му принесе позволение отъ патриарха, да го учини Видинский владика, и азъ съсъ того Калиника, като имахъ приятелство отъ ветхое време, пратихъ молебное писмо до него, като има дързость до Пазванджия, да ми извади отъ пашата или отъ кихаята му едно тескере — писмо да пойдѫ до събира мирията. И онъ ми пише „да проидешъ на Враца, и да пратишъ человѣкъ да ти пратѭ тескере.“ И азъ не знаяхъ неговая лъсть, нъ востанѫхъ и пойдохъ на Враца, и поминѫ се нѣкой день, доклѣ да пратѭ азъ человѣкъ мой на Видинъ, онъ прати Пазванское тескере за мене съсъ мубаширь да ме уземи, да пойдѫ на Видинъ. И пойдохъ на Видинъ, два три мѣсеца служахъ по църквитѣ; тако ми пишаше и тескерята пашовая, како трѣбвамъ на християнитѣ на малое време, да имъ вършѫ слугувание, и пакъ да си пойдѫ на епархията. И азъ като наченѫхъ да искамъ позволение, прииде до мене пашовъ человѣкъ и рѣче ми: „доклѣ не буде той Калиникъ владика, тебе не е възможно нигдѣ да идешъ!“ Ами азъ какво да сторѭ, азъ сиромахъ злѣ се вързахъ: И сѣдѣхъ на Видинъ три години. Ами што потѣглихъ азъ отъ того Калиника калугеря!

Сѣдѣхъ при него като нѣкой послѣдний слуга! не хочеше да ме знай никакъ за человѣка, а оставѝ за архиерея! Бѣше съсъ Турцитѣ, съсъ пазванскитѣ хайдути ведно, и не смѣяхъ да продумамъ нѣшто хорати; не пушташе ме нигдѣ да се проходѭ, токмо у църква, и то съсъ нѣкого свештенника; ала и да ме пушташе, болѣхѫ ме нозетѣ, не можахъ да ходѭ; въ църква сѐ съсъ каруца ходѣхъ, и то мансаре държа двѣ години и полъ. Какъвъ ли страхъ потѣглихъ и колико скърбъ и грижѫ имахъ! И поченѫ се пакъ третое мансаре на Видинъ, ала отъ далеко сѣдѣхѫ. На Плевенъ сѣдѣше Пляса-паша съсъ 15 хиляди Арнаути, а на Берковца сѣдѣше Гюрджи-паша съсъ толкова войска, а отъ влашка земя Мурузъ-бей съсъ Ибраилъ-Назарѫ и Аидинъ-паша съсъ толкова войска. А Пазванджия имаше при себе Кърджалиитѣ, што бѣхѫ на три билюка: Манафъ-Ибрахимъ съсъ двѣ хиляди души Кърджалии, онъ порази Пляса-паша и узе му все уредъ,*) што имаше и принесе все у Видинъ, а Пляса-паша побѣгнѫ, гдѣ очи видѣша! И приведоша отъ войската му на Видинъ до хиляди души, и даде имъ Пазванджия по единъ хлѣбъ и разпѫди ги. А другий Кърджалия Филибели-Кара-Мустафа, онъ бастиса (нападнѫ) ноштемъ Гюрджи-паша и узе му все уредъ и принесохѫ го на Видинъ. А другий бюлюкъ-баши бѣше Гушанцалѫ-Халилъ, и оште много такива хайдути пазванджийски стоѣхѫ крѣпко срѣшту царская войска, и не дадохѫ имъ да приближіѫтъ до Видинъ близу. И нàй-послѣ съсъ пазванское позволение минѫхѫ Кърджалиитѣ на Влашко и изгорихѫ Кралюво**) и села много, человѣци избиша. Тогива побѣгнѫ Михалъ войвода у Брашову и митрополитъ унгровлахийский и вси боери и епископи влашки отъ страхъ кърджалийский; и тако учиниша миръ съсъ Пазванджия. Тогива прати Пазванджия того Калиника на Букурештъ съсъ педесеть Турци на Ипсиланти бея[24]) и хиротонисахѫ го Видинский архиерея съсъ бейско позволение. И като прииде на Видинъ, тогива и азъ слѣдъ единъ мѣсецъ поисках̄ъ позволение да си пойдѫ на епархията слѣдъ три години, ала Кърджалиитѣ бѣхѫ по епархия моя, та не би ми възможно да пойдѫ тамо; и помислихъ да пойдѫ на Кралюво, да посѣдіѫ тамо, по што ми бѣше много дотегнѫло отъ тоя Видинъ, и гледахъ единъ часъ пò-скоро да се куртолисамъ (отървѫ) отъ тамо. И сѣдѣхъ на Крайову до двадесеть дни и много ми почтение учини каймакаму (управитель Кралюва) што бѣше Костаки Караджа; и като сѣдѣхъ на Крайову, у единъ день прииде вѣсть, како идѫтъ Кърджалиитѣ на Крайову; тая ноштъ побѣгнѫ каймакаму отъ Крайову и боери и търговци, и калигери и попове, останѫхъ азъ самъ у епископията; и азъ хочехъ да побѣгнѫ, ала кола не можихъ да найдѫ, та какъвъ страхъ потѣглихъ и тамо, ала не придоша. Послѣ се развърнѫхѫ вси, и пойдохѫ си на доми свои. И азъ, като видѣхъ како Кърджалиитѣ не станватъ отъ епархията моя, въстанѫхъ отъ Крайову и пойдохъ на Букурештъ при дѣцата, по што тамъ четяхѫ епистимия на бейската академия; и пойдохъ и поклонихъ се святому Митрополиту унгровлахийскому, што бѣше на име Доситей, человѣкъ старъ лѣтами, ученъ и въ мѫдрости наказанъ. Онъ ме прие любезно и заведе ме при бея, што бѣше Костадинъ войвода Ипсиланти,[25]) и при нѣкои боери, и сказа имъ како есъмъ сѣдѣлъ на Видинъ три години и толико нужда и скърбъ што есъмъ притѣглилъ; и призова ме на митрополията и даде ми келия да сѣдіѫ тамо при него, и на всѣкий день да буду на трапеза негова; и азъ му сказахъ вся моя нужда: како ме изгабосохѫ испърво и натоварихѫ ме епархията скупа за петдесеть и петь кесии, и четири години не съмъ ходилъ на епархията си, нито съмъ узелъ една пара, нито съмъ далъ мирия, ни файда за тия пàри, та сѫ станѫли борчь (дългъ) више отъ осемьдесеть кесии! Епархията се разсипа, села не останѫхѫ, изгорихѫ ги Кърджалиитѣ и пазванскитѣ хайдути, человѣци се разбѣгахѫ по Влашко и по други стърни, а синодъ не вѣрва, ишти все равно, и не е възможно да излѣзѫ на главѫ съсъ тая епархия и съсъ тоя дългъ; и онъ ме уштедри и помоли се на бея, да ме извади отъ синодъ паретисъ сир. оставка да буду освободенъ отъ тая епархия, и бея, Богъ да го подари многолѣтствие, послуша го и прати на синодъ, и принесе ми писение оставителное, и свободихъ се отъ тия страхове и отъ тия временния нужди, имамъ обаче една скърбъ и бою се отъ Бога, да ме не суди Богъ, като узехъ оное паство на рамена своя и оставамъ го, нъ паки надѣю се на Бога всемилостиваго, како го не оставихъ зарадъ почивание мое, нъ отъ голѣмая нужда и отъ тешкий дългъ, што ме натоварихѫ и што не вѣрватъ, како се разсипалъ свѣтъ, а нàй-много оная стръна, што е близу до Видинъ, што е живилиште варварское и хайдутское.

---

*) Сирѣчь Русия.

з. р.

За това се трудіѫ денемъ и ноштемъ да испишѫ нѣколико книги по нашему болгарскому езику, та, ако не би възможно менѣ да сказувамь имъ съсъ уста моя, да чуіѫтъ отъ мене грѣшнаго нѣкое полезное поучение, а тий да прочетутъ писание мое и да уползуютъ се, и, за мене недостойнаго, Бога да молять невѣжество мое исправити и трудившаго се проштение сподобити, да би получити и намъ дѣснихъ стояннихъ въ день страшнаго въздаяния, — аминъ.

Сие ми усърдно вамъ жалаемъ, и ви трудившему се благонаклонни будите и здравстуите! —

---

*) Уредъ значи припаси (la provision).

**) Кралюво или днесъ — Крайова.

з. р.

ЗАБѢЛѢЖКИ.

Защото печатницата нѣма доволно букви отъ пò-дребний видъ за повече забѣлѣжки една подиръ друга положени, принудихме се да изложимъ тука съ обикновенни букви означеннитѣ вече потрѣбни забѣлѣжки отъ наша старна на Софрониевата автобиография, както слѣдватъ по числата.

Стр. Забѣл.

52 1) Чумата е една епидемическа болесть, на която собственното гнѣздо е Египетъ, отъ дѣто послѣ се разпространява по околнитѣ съсѣдни старни и отъ тамо почти по цѣла западна Азия и по южна и срѣдня Европа. Тая болесть, която въ разни времена, отъ непамти вѣка до преди 30-40 годинъ, е опустошавала споменѫтитѣ старни, вече не може тъй много бѣснува особенно въ Европа, отъ като нѣкои отъ първитѣ и пò-просвѣтенитѣ европейски държави опитахѫ тая болесть и причинитѣ на нейното заразително разпространение, и зехѫ подиръ това нужнитѣ мѣрки за нейното пресѣкване и задушавание.

При други единъ пò-умѣстенъ случай ний може да поговоримъ пò-вече за тая болесть, която много пѫти е опустошавала и нашата та́тковина, както особенно въ г. 1837, два три пѫти въ минѫлото столѣтие и пр. и пр. А за сега, който обича да чете за неіѫ, припорѫчваме слѣднитѣ съчинения за тоя предмѣтъ:

а) Clot Bey de la Peste observée en Egypte. Paris 1840

б) Della peste e della publica administrazione sasanitaria Ven. 1840.

в) Pruner Die Kraпkheiten des Orients Erl. 1847.

„ 2) Да доберемъ на мѣсто *да доберѫ* е форма глаголна на западното българско нарѣчие, отъ което Софроний, като е живѣлъ доволно време и въ северозападна България, както вече споменѫхме на приличното мѣсто, има доволно смѣсъ езикътъ му въ автобиографията както и въ другитѣ негови списания.

Стр. Забѣл.

52 3) Хочехме на мѣсто *штѣхмѣ* или *иштѣхме, искахме*. Хочехме е днесъ пò-вече сърбска дума (=оћу, оћеш, оће и др.) а облечена съ фългарска форма. Старобългарски: хотѣти, хоштѫ, хоштеши βούλεσθαι, θέλειν velle. Виж. Lexicon Palslov. Gr. Lat. Fr. Miklosich. Vindobonae 1862. p. 1094.

53 4) Бостанджия или мн. чис. *бостанджии* били сѫ, както чуваме, хора правителственни, които сѫ се навъртали при криминалнитѣ сѫдовищта и които сѫ имали длъжность и право да улавватъ па първа заповѣдь пристѫпницитѣ и да ги тургатъ подъ предписанното имъ наказание. Бостанджиитѣ не сѫ били пò-долни мѫчители отъ Яничеритѣ по своето време въ османската държава, и не е чудо това, защото Бостанджиитѣ не само длъжность но и пълно право сѫ имали, и да улавватъ и да наказватъ пристѫпници.

Кога се унищожи Бостанджийството, не ни е извѣстно, но на да ли пò-напредъ отъ когато се унищожи крайно Яничерството.

Тъй сѫщо не знаеме, што значи именно думата *бостанджия*, и отъ дѣ произхожда, и да ли е чиста дума турска или персийска или арабска. Турцитѣ обаче съ думата *бостанъ* означаватъ: 1) мѣстото, дѣто лѣтно време се сѣіѫтъ зеленитѣ водни плодове, и на̀й-паче оние отъ тѣхъ плодове, които ни служатъ за ослада, както: дини, любеници (пѫпиши), и пр.; и 2) самитѣ реченни плодове. И така по това *бостанджи* значило би както и днесъ значи лице, което сѣе или продава отъ споменѫтитѣ плодове.

Такивато плодове особенно на Истокъ сѫ въ голѣма обичъ у хората. За туй можемъ безъ всѣко съмнѣние да мислимъ, че ще е имало и въ старо време отредени хора, нарочно да се грижатъ и да доставятъ винѫги отъ казаннитѣ плодове на султанскиятъ дворъ и на други негови пò-първи велможи; и тие хора наричали сѫ се и тогава *бостанджии*. А отъ послѣ, когато султановото правителство е от-

Стр. Забѣл.

редило, тъй да кажемъ, хора-ловци и наказатели за пристѫпницитѣ въ държавата, може би да сѫ се отредили за тая служба нàй-първо отъ султанскитѣ бостанджии по височайша воля и заповѣдь. И така твърдѣ е възможно да произхожда отъ това наименованието на бостанджийството, което не е било освѣнъ полиция на криминалнитѣ сѫдовишта въ османската империя.

Сѫщто по тоя начинъ е станѫло наименованието на други достойнства и чинове у разни други народи. У Нѣмцитѣ н. пр. думана Marschall или Feldmarschall значи главнокомандуюштий надъ войската. Думата Marschall фр. maréchal е служна отъ двѣ думи старонѣмски, — отъ march=*конь* и schalc=*ратай*. Въ думата marschall или marschalk наричали сѫ се изпърво надзирателитѣ на царскитѣ коние, а отъ послѣ цариетѣ съ това име сѫ нарекли своитѣ военни войводи; а сега Нѣмцитѣ и други съ тая дума наричатъ своитѣ върховни генерали. Виж. Slovn. Nauč. D. V. v Praze 1866. стр. 140—141.

И така наименованието на нѣмскитѣ и на други пò-първи европейски военачелници значи собственно *сенс-баши.*

По тоя сѫщти начинъ получили сѫ нашитѣ първенци своето наименование *чорбаджи* отъ Турцитѣ. *Чорбаджии* или *чорбаджибашии* наричали сѫ се изпърво надзирателитѣ на чорбата (супата) при Яничеритѣ, у които както чорбата така и пилафътъ били сѫ въ голѣма обичъ; а отъ послѣ Турцитѣ, за пò-голѣма честь, започнѫли *чорбаджии* и *чорбаджибашии* да наричатъ пò-първитѣ хора отъ христиенитѣ.

53 5) Юскюдаръ (Скутари) е градъ, който се намърва срѣщту Цариградъ на азиятската старна край самиятъ брѣгъ на цариграшкий проливъ. Жителитѣ му сѫ вече до 100,000, пò-лече Турци, които иматъ нѣколко великолѣпни джамии и много хубави надгробници, дѣто почиватъ коститѣ на много отъ пò-

Стр. Забѣл.

голѣми турски велможи и други сановници отъ Цариградъ. Между другитѣ великолѣпни здания принадлежатъ оште палатътъ на великий везирь, поштенский конакъ и пр. Около 250 крачки отъ морето намърва се една усамотена скала (кѫнѫра), върху която се въздига кулята наречана *кжз-калеси*=дѣвойска твърдина; тя е висока 74 ноги, и отпреди била е свѣтилникъ предъ морето за корабитѣ ноштемъ. Цариграшкий проливъ между Юскюдарь и Цариградъ има ширина до единъ четвъртъ часъ, и за туй Юскюдарь счита се за предградие на Цариградъ. Тука е прѣплувалъ боспорътъ прочутиятъ английски поетъ Байронъ (Byron). Сравни Slov. N. Rieger. T. VIII. v Praze 1870. стр. 513—514. и T. II. v Praze. 1862. стр. 55—56.

53 6) На село значи *на Котель.* И тъй, дѣто срѣшнеме пò-надолу тая дума въ Софрониевата автобиография, штс разбираме Котелъ.

„ 7) 400 гроша по онова време, сирѣчь преди 120 години, въ сравнение съ днешно време имали сѫ цѣна колкото сега 400 жълтици австрийски.

„ 8) Кнезъ, чисто българска рѣчь, която се намърва въ употрѣбление нàй-много въ западна и особенно въ севѣрозападна България, и която до сега е увардила първоначелното си историческо значение въ простолюдието, — т. е. *кнезъ,* и сега както и въ пò-старо време, значи *първенецъ, начелникъ* въ обштината на едно село или градъ, и пр. Въ старо време, дору прадѣдитѣ ни живѣли патриярхаленъ животъ и не сѫ оште имали пò-значителенъ животъ въ държавно отношение, наричали сѫ своитѣ пò-първи и пò-имотни мѫжие както и управителнитѣ начелници на своитѣ фамилии, обштини, села и пр. наричали сѫ ги *кметове, кнезове, жупани,* и пр. А пò-отпослѣ, когато Българетѣ както и другитѣ словѣнски племена вече сѫ започели да се усредоточватъ пò-вече и пò-вече, да си устрояватъ държави въ размѣръ пò-голѣмъ и да укрѣпватъ държавниятъ си животъ, ду-

ДЪРЖАВН

мата *кнезъ* тогава е получила у насъ днешното значение на *князь*, сирѣчь наименование на единъ *управитель* или *владѣтель, господарь* надъ една областъ, подвластна на други по̀-голѣмъ и независимъ владѣтель, както н. пр. сърбскиятъ князь наспроти нашиятъ царь; или наименование на *владѣтель* на една земя независима, както н. пр. Черна Гора. Срав. Slov. N. Rieger. IV. v Praze 1865. стр. 722.

Думата *кнезъ* на старобългарски се пишала така: кнѧзь или кънѧзь, и се тълкова на старогръцки ἄρχων, латински princeps. Кнѧзь, кънѧзь има сѫщий коренъ съ старонѣмската дума kunig (. днесъ König=краль, царь), и изговаря се *кнензй* или *кънензй*, нѣм.=*куниг*. Виж. Lexicon Pal.-Slav.-Gr.-Lat. Mikl. Vindobonae 1862. p. 294.

Сѫщо таково сходство има и старобългарската дума чѧдо съ нѣмската kind, английски child, pl. children=*чилдрен*, старогръцки τέκνον.

Ст. бъл.	чѧдо	изговори	чендо.
Нѣмс.	kind	„	кинд.
Англ.	child	„	чайлд.
Ст. гръц.	τέκνον	„	текнон.

Звукътъ, който се означава въ старобългарский езикъ съ мѣкиятъ юзъ=ѧ, днесъ се чуе въобште като *е* въ новобългарский езикъ; а малкиятъ ерь=ь въ думата кнезь нито вече се чуе нито пакъ смѣкчава *з*-то задъ себе-си, който звукъ се чуе вече твърдо въ тая дума, заштото казваме кнезове, а не кнезюве или князеве, както, за съжаление, и до сега се пише почти отъ всички български писатели и писачи, — нѣкои отъ принуждение, но по̀вече отъ незнание. За това думата *кнезъ, князь*, кнѧзь, въ кое-годѣ значение и да ѭ земнемъ, трѣба обаче да не ѭ пишеме на новобългарски другояче освѣнъ кнезъ (или, оште по̀-добрѣ — кнез, безъ *ъ*, който звукъ вече никакъ не е потрѣбенъ за въ новобългарскиятъ езикъ на край думитѣ, окончаѭщитѣ се на съгласна, заштото не се чуе тамо никакъ вече).*)

По тая сѫща причина ний пишемъ езикъ (—по̀добрѣ іезикъ или іезик), а не язикъ или языкъ, заштото на старобългарски тая дума е писана така: ѩзыкъ.

54 9) Хайдуци на мѣсто *хайдути*. Български чисто е *хайдутинъ* един. чис.; *хайдути* мн. ч., а *хайдуци* е по̀-вече сърбска форма. Произхождението и историята на хайдутитѣ както и днешното имъ значение малко много сѫ извѣстни на българската наша публика. Ний обаче штемъ други пѫть да поговоримъ особенно и за хайдутството въ България, ако ни се види потрѣбно. А колкото за сега, ний припорѫчваме на по̀-любопитнитѣ читатели слѣднитѣ списания, отъ които могѫтъ доста добрѣ да изучатъ хайдутството:

а) Болгарскія Пѣсни, *Безсонова*. Москва 1855. стр. 110—133.

б) Български Народни Пѣсни. Бр. Миладиновци. Загребъ. 1861. стр. 227—339.

в) Slov. N. T. III. v Praze 1863. стр. 579.

г) Horské junáctvo (hajductvo) bulharské. V. D. Stojanova, въ ческото белетристично списание „Květy“. v Praze, č. 14—15.

„ 10) Долу *по селата* разбира Софроний югоисточна днесъ България или инакъ наречена Тракия, която старна народътъ ни край Стара-Планина отъ северна България нарича *Руманя* или *Романя*, — тъй сѫщо и всѣки житель — христиенинъ, особенно Българинъ, отъ Тракия нарича го *Руманецъ* или *Романецъ*.

Нашитѣ прѣдци, когато сѫ се заселили — въ V. и особенно въ VI. столѣтие п. Р. Хр. на балканский полуостровъ, не сѫ заварили тамо оште чистогръцка ами римска (източноримска) държава, и видѣли сѫ тогава, че население чисто гръцки по тѣхъ старни не е имало, освѣнъ само по ония предѣли, дѣто ги има отистина и днесъ; а пò-многото население на балканский полуостровъ отпреди и до тогава съставлявали сѫ тракоилирскитѣ племена, на които потомцитѣ и до днесъ сѫ се увардили на брой до 1,600,000 — *Албанцитѣ* (Арнаутитѣ). Въ пò-предишнитѣ вѣкове обаче балканский полуостровъ, билъ е цѣлиятъ непосрѣдственно владѣние на всемiрниятъ тогава римски престолъ. Отъ това прочее нашитѣ прѣдци, както сѫ заели пространни предѣли на балканский полуостровъ както отъ самѣ така и отвѫдь Стара-Планина, преди да си съставятъ пò-голѣма и напълно самостоятелна държава, наричали сѫ се и тѣ *Романци* — като съжители на источната римска империя; тъй сѫщо нарекли и новото си отечество — *Романя*, сирѣчь римско владѣние. Това име се е спазило и до днесъ у нѣкои Българе, както пò-горѣ означаваме. Но у Гръцитѣ и до тосъ часъ това име не само се е увардило, но то има оште и таково значение у тѣхъ, штото никакъ не може да бѫде угодно на Демостеновитѣ и Периклиевитѣ потомци, заштото простолюдието у Гръцитѣ не знае че принадлежи на Еленштината, ами казва за себе-си: ἐγὼ εἶμαι ῥωμαῖος = азъ съмъ Римлянинъ, ὁμιλῶ τὰ ῥωμαϊκὰ = говорѭ римски. А у Българетѣ *Романецъ* не значи *Римлянинъ*, а пакъ Българинъ, но Българинъ отъ Тракия.

---

*). И самъ Софроний писалъ е тая дума кнезъ, както ѭ чулъ отъ народътъ, който по̀-добрѣ знае граматика си отъ колкото неговитѣ досегашни граматикописатели. Освѣнъ учителя г. Перванова въ Ломъ, ний другиго въ България отъ ученитѣ ни Българе не познаваме, който да отбира малко много отъ филология и особенно отъ словѣнската филология, — да обира, казваме, тъй, както се изисква на днешно време.

55 11) Тая война между Турция и Русия трая почти цѣли шесть години, и се свърши на 11 Июния 1774 — подиръ смърта на Султан-Мустафа III, на когото възаряването станѫ въ г. 1757; а на рускиятъ престолъ бѣше тогава Екатерина II, която се възцари на г. 1762 и починѫ на 1796. Мирътъ на войната сключи се и се подписа при *Кючюк-Кайнарджикъ* (въ Силистренско окрѫжие) подъ слѣднитѣ условия, предложени отъ руска старна тогавашному Султану Абдулъ-Гамиду:

1. Да се припознае независимоста на кримскитѣ, буджашкитѣ и кубанскитѣ Татаре;

2. Да се отстѫпи на Русия Азовъ, Керчъ, Еникуля и Кѫмбурну;

3. Да се открие слободно плаване на рускитѣ търговски кораби отъ черно море въ средиземно;

4. Да се предостави на рускитѣ подданници въ турскитѣ области всичкитѣ права, съ които се ползуватъ Френцитѣ и другитѣ нàй-добрѣ покровителствованни народи (въ Турция);

5. Да се даде прошка на всичкитѣ христиени, турски подданници, които сѫ се дигали противъ Турцитѣ по времето на войната;

6. Да бѫдѫтъ волни рускитѣ резиденти въ Цариградъ да ходатайствуватъ при Диванътъ за молдавскитѣ работи;

7. Да се заплати на Русия 4,500,000 рубли (или наши пари пò-вече отъ 80,000,000 гроша) за военнитѣ разноски;

8. Да се припознае императорскиятъ титулъ на руската владѣтелка.

Виж. Рус. История Соловьева. Изд. VII. Москва 1867. стр. 320 — 322.

55 12) Хасанъ-Паша е билъ отъ Алджирско или — по арабски *Ал-Джезаиръ*, и за това се е наричалъ той *Джезаирли*.

Алджирско е земя, която се намѣрва въ сѣверна Африка и която обема до 6500 ☐ мили. Народонаселението на тая земя качи се сега до 2,700,000 души, отъ които Туземцитѣ се броѭтъ до 2,400,000, Европейци до 200,000, половината на които сѫ Френци, а другитѣ Италиянци, Испанци и пр.; и 100,000 Евреи. На 1520 Алджирско като се усвои отъ Османцитѣ, преобърнѫ се въ турски пашалѫкъ. Въ подирнитѣ времена опитвахѫ се не веднъжъ да го отнемѫтъ Испанцитѣ, слѣдъ тѣхъ Френцитѣ, Англи-

Стр. Забѣл.

чанетѣ; въ началото на нашето столѣтие опитахѫ се да го покарѭтъ Американцитѣ, подирь тѣхъ пакъ Англичанетѣ, но не можихѫ. Дору нàй-сетнѣ го обсеби Франция и на г. 1830, и го положи подъ своята върховна власть. Виж. Slov. N. Rieger. T. I. v Praze 1860, стр. 162 — 164.

55 13) Сравни на Котленци привилегиитѣ на стр. 35, редъ 21.

56 14) По онава време само Яничаритѣ сѫ се считали за редовни войскари въ османската държава, а другото османско войнство съставлявало се е почти всичко отъ наети войници и доброволници (баши-бузици). Отъ тие наети или доброволни войскаре имало е нѣкои съ обичай да бѣгатъ въ военно време, когато сѫ се осъштали че ште трѣба да подкачатъ и прекаратъ борби пò-страшни и пò-тѣжки.

На сегашниятъ ни царь покойниятъ му башта, султанъ Махмудъ, отъ като изтреби Яничерството на г. 1824, уведи въ държавата си редовното войнство (низамлѫкътъ).

„ 15) Тукъ думитѣ на самаго Софрония пò-ясно говорятъ и пò-живо и вѣрно свидѣтелствуватъ за голѣмата ускѫдность отъ нравственность на гръцкото духовенство отъ колкото би могло на читателитѣ да послужи нашето обяснение по тоя предмѣтъ. Ште кажемъ само, че това духовенство, което нѣколко столѣтия е вързувало наредъ до преди малко години насѫдѣ по отечеството ни, и което и до тосъ часъ продължава да върлува въ не една старна въ югоисточна и въ югозападна България (въ Тракия и Македония), изобилствува и до сега съ тая ускѫдность, която вече е станѫла негова първа отличителна чърта.

„ 16) Въ минѫлото столѣтие особенно въ втората му половина, както казахме въ начело на това си изложение върху Софрониевитѣ дѣяния и животъ, въ османската държава — нàй-паче въ европейскитѣ ѝ области владѣло е тъй голѣма анархия насѫдѣ, штото заповѣдитѣ и разпорежданията отъ царювото правителство въ Цариградъ даже и на самиятъ царь волята бѣхѫ зели вече да не се чуватъ никакъ и да не се земватъ въ внимание отъ областнитѣ и отъ други тамкашни управители и пò-първи други личности. И така, при тия обстоятелства, почти насѫдѣ по европейска Турция отъ време на време дигахѫ се между османскитѣ първенци голѣми крамоли и боюве кръвопролитни, които работи имахѫ чистъ характеръ на междуособна гражданска война. Съ тия си противодържавни дѣла османскитѣ нѣкои първенци домогвахѫ се и се надпреварвахѫ, кой отъ тѣхъ да може да зауземе пò-голѣмъ и пò-изгоденъ държавни постъ, за да може послѣ да върши оште пò-голѣми и каквито ште беззаконства. Като сѫ земали за предлогъ преобразованията, които царятъ заедно съ вѣрнитѣ си около себе съвѣтници е искалъ да уведе въ държавата си — за доброчестината на всичкитѣ жители, успѣвали сѫ тѣ между простолюднитѣ населения особенно между мохамеданското простолюдие да възбудятъ силно негодование и срѣшту самиятъ царь и неговото върховно правителство за споменѫтитѣ преобразования, които отъ тѣхъ (отъ царювитѣ) противници сѫ се представѣли на народътъ като коренно противни работи на мохамеданската вѣра, на турската честь и на славата и достолѣпието на Османството въобште.

Стр. Забѣл.

Такава е била и крамолата между Осман-пазарскитѣ аги и върбишкиятъ Султанъ, за когото пò-долу слѣдва особенната ни забѣлѣжка.

Съ такива велеиздайски злочинства, до колкото ний знаемъ, отличили сѫ се въ европейска Турция отъ втората половина на минѫлото столѣтие до сега *Мустафа-Байрактаръ* отъ село Тръстеникъ, близо до Русе; *Пазватооглу* на Видинъ; *Али-Паша Яненски* и пр., които бѣхѫ се до толкова усилили въ своитѣ противодържавни домогвания, штото направихѫ опитвания за усвояванието не само на царювото правителство но и на самиятъ царски престолъ, за което, разбира се, получихѫ прилизното наказание.

Виж. „Дун. Лебедъ“ год. I. бр. 6. стр. 24.

При тѣсъ грозни обстоятелства, разбира се, че на̀й-много християнетѣ сѫ си тегли и отъ тѣхъ особенно нашиятъ кротъкъ и миролюбивъ народъ.

56 ¹⁷) Презъ втората половина на минѫлото столѣтие, по времето на войнитѣ между Турция и Русия преселихѫ се отъ кримскитѣ Татаре доста фамилии въ европейска Турция, които бѣхѫ по̀-вечето отъ родътъ на хановетѣ (царието) на реченнитѣ Татаре. За това нечаканнитѣ тѣзи гости приехѫ се съ приличнитѣ тѣмъ почести отъ турското правителство, което още ги и улесни съ доволно материялни средства и ги обдари съ пространни землишта (чифлици), на вѣчни времена, да ги владѣѭтъ и да се ползуватъ съ тѣхнитѣ богати произведения; а за по̀-голѣмо уважение, тие висославни гости отъ държавата нарекохѫ се *Султани*, което наименование нѣма друго значение освѣнъ просто една титла.

Единъ отъ тие Султани е и върбишкиятъ Султанъ, на когото потомцитѣ и до днесъ живѣѭтъ на Върбица, село, което споменѫхме въ туй изложение на срт. 28. ред. 21.

Който желае да получи по̀-обстоятелственни свѣдѣния за тие султани и особенно за върбишкитѣ султани, може доволно да му послужи за това ческото белетрестическо списание „Květy“, виж. брой 102 и 103. год. 1863, въ Прага.

„ ¹⁸) По онова време въ сѣверна България*) имало е два главни върховни царски управители, отъ които на единъ сѣдалиштето е било *Видинъ* а на другиятъ *Силистра*.

57 ¹⁹) Нѣмско-австрийский императоръ *Іосифъ II.* срѣшнѫ се съ руската императорка Екатерина II въ Херсонъ, когато тя бѣше слѣзла отъ Петербургъ да направи пѫтувание по *Таврия* (Кримъ), и при това високо посѣштение наговорили сѫ се да бѫдѫтъ въ приятелски съѭзъ за да си помагѫтъ взаимно. Отъ тоя сговоръ побояли се Турцитѣ въ Цариградъ, като помислили, че Екатерина и Іосифъ ште да обърнѫтъ орѫжието си противъ Турция за да усвоятъ нейнитѣ въ Европа владѣния и да си ги подѣлятъ. За туй, като се хвъргва въ затворка рускиятъ посланникъ въ Цариградъ, обявява се отъ Турция война на Русия въ г. 1787. Екатерина прибързва по̀-скоро да се приготви за бой, и отъ друга старна прави възвание къмъ всичкиятъ християнски свѣтъ за война съ Турцитѣ, особенно императора Іосифа II. е молила за помошть. Тогава императорътъ подига се срѣшту Турция съ 200,000 души войници, които сѫ се разложили край турскитѣ граници отъ Адриатическо до до Черно море. Турцитѣ обаче успѣватъ юнашки да пресѣкѫтъ тая отъ войници линия и да навлазятъ въ Банатъ. Отъ тоя нечаенъ успѣхъ на Османцитѣ австрийската войска бѣше се смѫтила до толкова, штото една ношть, като бѣше се принѫдила да се тегли назадъ отъ Караншебесъ, намѣрваше се въ голѣма бъркотия, та войскаритѣ пушкахѫ едни на други, не познавашти себе-си и мисляшти, че сѫ нападнѫти отъ неприятелятъ. По край тая злочестина за австрийското военство появили се бѣхѫ и болести, така штото броятъ на войницитѣ зачелъ бѣше да се умалява всѣки день. И самиятъ императоръ, като се поболѣлъ, завръштва се на Вѣна, а за срѣшту Турцитѣ изпраштa *Лудона*, на̀й-знаменитий тогава австрийски военачелникъ. Той притеква въ Банатъ, отъ дѣто, като прогонва Турцитѣ, отправя се къмто сърбскій *Бѣлградъ*, който и отнемва храбро отъ Турцитѣ. Въ туй време умирва Иосифъ II. въ Вѣна, и на негово мѣсто качва се на австрийскиятъ престолъ братъ му *Леополдъ*. Той прекѫсва боятъ съ Турцитѣ, и влизва въ преговори съ тѣхъ да направи миръ, който се и сключи на г. 1791 *въ Свиштовъ* съ условие, штото Турцитѣ отстѫпватъ на Австрия *Стара Оршова* и часть на Хърватско при *У-*

---

*) Виж. въ туй изложение забѣлѣжката на стр. 50.

Стр. Забѣл.

на, за което пъкъ Австрия трѣбаше да се задължи на Турция, че вече нѣма помага на Русия.

Главниятъ военачелникъ надъ руската войска, която заедно съ австрийската войска е оперирувала срѣщу Турцитѣ презъ г. 1788, бѣше *Потемкинъ*, първиятъ угодникъ на Екатерина II. Нàй-първо Потемкинъ обсади *Очаковъ,**) който слѣдъ шесть мѣсеца предаде му се, макаръ че храбро се бранихѫ Турцитѣ въ тая си твъргина. На другата година 1789 Руситѣ съ Австрийцитѣ обнехѫ цѣло *Влашко* и *Богданско* (Молдавия). Отъ тамо, като бѣше се заканилъ Потемкинъ да потегли въ България и къмъ Цариградъ, Австрия прекѫса тогава съѭзътъ си съ Русия; и въ сѫщото време други още европейски владѣтели, особенно Прусия, заплашвахѫ Русия съ война, ако би Екатерина да не сключи миръ съ Турцитѣ. Отъ тѣхъ шведский краль *Густавъ III.* зачено бой съ Русия, но, подиръ малко време, примири се, за който миръ Потемкинъ не се съгласяваше. На г. 1790 умира Потемкинъ, и подиръ това, като *Суворовъ* превзе отъ Турцитѣ *Исмаилъ,***) спре се войната между Русия и Турция, и Екатерина отвори преговори съ Турцитѣ за миръ, който се сключи на 1792 г. въ *Яшъ* съ туй условие, че остава въ рѫцѣтѣ на Русия полуостровъ Кримъ, Очековъ и въобще всичкиятъ сѣверни брѣгъ на Черно море.

Виж. *Dějе všeobecné.* K. Ninger. T. III. v Praze. 1863. стр. 103—4. *Русская Исторія* Соловьева. Москва. 1867. стр. 330—333. Сравни: Slov. N. Rieger. T. IV. стр. 1410.

---

*) Очаковъ е било по онова време твърдина и градъ татарско-турски, лежащъ на сѣверниятъ черноморски брѣгъ между Одесса и Херсонъ.

**) Исмаилъ бѣше първа и нàй-яка турска твърдина на сѣверниятъ дунавски брѣгъ близо при устието на тая рѣка. За туй Суворовъ, тойзи руски Ханибалъ, едвамъ съ трети юрюшъ (пристъпъ) успѣ да превземе Исмаилъ, дѣто голѣмо количество руска войска се потруши и загинà; така и отъ турска старна паднѫхà само убити и ранени до 30,000 души, и 10,000 заробени.

Исмаилъ преминà съвършенно на рускитѣ рѫцѣ подиръ Букурешкиятъ миръ на г. 1812, но слѣдъ Парижский миръ на г. 1856 трѣбаше Руситѣ да го върнътъ пакъ на Османцитѣ, които го присъединихà на Молдавия.

Дору бѣше тоя градъ въ рѫцѣтѣ на Русия, цъвтѣше и напредваше въ сѣко отношение; жителитѣ му бѣхà стигнѫли тогава до 32,000 души. Но отъ като се дръпнѫхà Руситѣ отъ тамо, Исмаилъ хванà да испадва, и жителитѣ му днесъ едва-ли стигнѫтъ до 20,000 души, които отъ день на день испадватъ и усиромашаватъ.

Виж. Slov. N. Rieger. T. IV. стр. 93—4. Сравни Т. VIII. стр. 1141.

Стр. Забѣл.

58 20) Фѫнджѫклии, село голѣмо, на югъ лежаще три часа отъ Ямболъ въ югоисточна Българиия (Тракия).

64 21) Арбанаси се счита като предградие на Велико Търново, отъ дѣто отстои, както чуваме, единъ четвъртъ часъ на югоисточна старна. При всичката ни добра воля и старание да кажемъ тука нѣколко думи за Арбанаси, не можихме обаче да намѣриме нѣкое описание за това мѣсто или понѣ да сполетяме въ Браила на пò-компетентни лица, отъ които да земняхме потрѣбнитѣ ни за Арбанаси свѣдѣния; а и ний, като не сме ходили по тѣхъ старни, не можемъ отъ себе-си нищо положително да кажемъ за това инакъ достозабѣлѣжително мѣсто въ Търновско.

65 22) Пазванджи-оглу или Пазвантооглу е билъ страшенъ бунтовникъ, който въ краятъ на минѫлото и въ началото на нашето столѣтие направи голѣми и не малко залиси и главоболия на османската държава. Неговий дѣдо е билъ родомъ Българинъ, а отъ послѣ се е потурчилъ. На Пазвантооглу бащата му *Омеръ*, който бѣше на Видинъ паша, биде убѣсенъ, защото е билъ много богатъ. Да-ли наистина за тая причина е билъ убѣсенъ или за друга, ний положително не знаеме. Макаръ обаче да е убѣсенъ преди 80 години, намъ сè ни се вижда твърдѣ сумнителна причината на убѣсванието му — за това че е билъ много имотенъ человѣкъ. Но, като е билъ много заможенъ тоя паша и, отъ друга старна, като тъй високъ държавенъ сановникъ, ималъ е, безъ съмнѣние, голѣмо влияние по тѣхъ старни, та, ако би и да сѫ го блазнили, както синъ му,

нѣкакви голѣми идеали, н. пр. да завладѣе и отнеме цѣли области царски и да имъ стане господарь, тогава заслужилъ е напълно наказанието си. Твърдѣ е вѣроятно, такава илиже друга подобна да е била причината на убѣсванието му.

Както и да е било, но синъ му *Османъ*, штомъ видѣ баща си убѣсенъ по височайша заповѣдь, дигва се срѣшту Високата Порта и срѣшту самиятъ царь — да си отмъсти за баштиновата си смъртъ. При самото си подигание на г, 1794 имаше вече около си до 5000 момци войници, съ които успѣ да превземе градътъ Видинъ и да се укрѣпи въ него. Штомъ се разчу това събитие. отъ всички старни хукнѫхѫ да тичатъ доброволници на Видинъ при Пазвантооглу, дѣто въ 7-8 мѣсеца бѣхѫ се набрали нѣколко хиляди — сѐ отборъ юнаци. Тие размирници бѣхѫ отъ разни вѣри и народности, но пђ-вечето християне, и отъ християнетѣ нѐ-много бѣхѫ Българетѣ, които съставлявахѫ, тъй да кажемъ, конницата (кавалерията) на Пазвантооглу. И прочутиятъ българчкиятъ юнакъ *Хайдутъ-Велко**) намѣрвалъ се е

тогава въ служба при Пазвантооглу, — тъй сѫшго и *Конда* отъ Сливенъ.*) Подиръ Българетѣ имаше на̀й-много Арнаути, и слѣдъ тѣхъ такива Османци, които бѣхѫ станѫли крайно неблагодарни отъ самиятъ царь и отъ неговото въ Цариградъ върховно правителство за идеитѣ и стремленията му — да уведе преобразования въ държавата и да промѣни до тогавашний редъ на работитѣ въ неѭ. На̀й-сетнѣ прибѣгнѫхѫ и нѣколко Кърджелийски полчишта*) при Пазвантовата войска, които и минѫхѫ напълно подъ негова власть въ л. 1797.

---

*) Хайдутъ-Велко, родомъ Българинъ отъ Бѣлградчишкото окрѫжие. Той, още дору е билъ юноша, показалъ бѣше че неговата душа ште се отличи съ нечуто юнашство. Изпърво той е хайдутувалъ отдѣлно съ негови нѣколко вѣрни другаре. Но послѣ, когато Пазвантоозлу е подкачилъ да събирва за войнството си и отъ християнитѣ отборъ юнаци, Хайдутъ-Велко е отишелъ на Пазвантова служба, дѣто е намѣрилъ доста широко поприште за развивание и усъвършенттвование на първата си душевна дарба — юнашството. Сърбитѣ обаче като се дигнѫхѫ противъ Далитѣ на 1804, Хайдутъ-Велко остави тутакси Пазвантина, комуто не малко услужи съ юнашката си десница, и отиде да помога на въстанѫлитѣ Сърби. При тѣхъ останѫ той чакъ до смърта си. Тукъ въ растояние на цѣли 8 години (отъ 1804 до 1813) показа, особенно въ г. 1807 и въ г. 1813 — такива юнаштва, штото му се очудвахѫ нàй-храбритѣ не само Турци но и Сърби; — даже започнѫхѫ отъ това и да му завиждатъ силно мнозина отъ сърбскитѣ войводи, както н. пр. Младенъ, който бѣше отреденъ отъ Кара-Георгя да иде при Хайдутъ-Велка на помоштъ въ Неготинъ, а той не рачѝ и казалъ бѣше за Велка: „той може самси да си помогне, не трѣба му помоштъ! нему пѣѭтъ при трапезата по 10 пѣвци похвалителни пѣсни, а менѣ не; зеръ такъвъ юнакъ нé може да се брани“…

Ето какъ се е случила Велковата смърть:

„Една сутрина, като правяше Хайдутъ-Велко смотра (прегледъ) на войнството — по обичаятъ си, и, като управяше единъ чрезъ неприятелитѣ разваленъ обкопъ, позна го единъ турски топсия (понеже не бѣхѫ твърдѣ далеко едни отъ други); помѣри добрѣ, даде огънь на топътъ и смъкнѫ Хайдутъ-Велка тутакси на земята, и разкѫса му тѣлото на двѣ половини. Велко чакъ и на издиханието си е храбрилъ (насърчвалъ) войнството, и послѣдната му дума е била: дръжте се!“

(Виж. Касабовъ: Освобождението на Сърбитѣ. Бѣлградъ. 1860. стр. 70).

Твърдѣ смѣшни ставатъ нѣкои отъ Сърбитѣ, които и до днесъ се мѫчатъ да увѣрятъ свѣта, че Хайдутъ-Велко е билъ родомъ чистъ Сърбинъ, наистина тѣ сѫ — въ туй отношение — тъй сѫщо смѣшни, както Гръцитѣ, които лъжатъ и свѣта и себе-си, че не сѫ били родомъ Българе но Гръци мнозина наши еднородци, които сѫ услужили случайно на Елевштината по времето на *Завърата*….

*) Конда е билъ родомъ тоже Българинъ — отъ Сливенъ, който, по своето юнашко и дързовито сърце, е струвалъ голѣми пакусти въ Сливенъ и въ околнината на тоя градъ. Когато сѫ дошли Кърджалиитѣ по тѣхъ старни, той се е придружилъ съ тѣхъ, и послѣ задружно ходилъ е и върлувалъ съ тѣхъ по всичка Македония, отъ дѣто нàй-послѣ е преминѫлъ въ Сърбия. Тукъ показа той нàй-добрѣ ве-

И така Пазвантооглу, като се усили до толкова, успѣ да овладѣе доста голѣмо пространство земя и народъ, и да ги има нацѣло подъ своята власть. Почти всичкиятъ тогава видински пашалѫкъ и нѣщо по̀-вече а именно отъ Никополско на Дунавъ и на югъ отъ Плевненско, Врачанско, Софийско, Пиротско чакъ до Нишъ, и отъ тамо (въ днешна Сърбия:) Алексанишко, Зайчарско и Неготинско чакъ до Дунавъ — всички тойзи тераториумъ (землиште), който е обемалъ по̀-вече отъ 500 ☐ мили,**) бѣше въ рѫцѣтѣ на върлиякъ тойзи Султановъ душманинъ, който за столнина бѣше си избралъ на̀й-пригодното и и на̀й-утвърдено мѣсто-градъ *Видинъ* на Дунавъ. По

личината на своятъ дързовитъ духъ, като въ Бѣлградъ предъ стенитѣ на калето скрои единъ планъ, по който съ 6 души само успѣ на 30 Ноемврия 1806 сутринта рано да отвори Бѣлградското кале и него день да мине това кале напълно въ рѫцѣтѣ на Сърбитѣ слѣдъ 4-5 часа.

Сърбскитѣ, а тъй сѫщо и нѣкои български „историци“ утвърждаватъ, че Конда е билъ родомъ Арнаутинъ православнаго вѣроизповѣдания. Но това не е истина, защото и до днесъ по̀-стари хора въ Сливенъ повнятъ и приказватъ за своятъ съгражденинъ Конда, комуто и пѣѭтъ пѣсенъ — кога е отхождалъ съ Кърджалиитѣ отъ Сливенъ.

*) За Кърджалиитѣ вижъ въ края на забѣлѣжкитѣ.

**) И тъй Пазвантовата държава не е била много по̀-малка отъ днешното княжество Сърбия, на което обемътъ едвамъ стига до 800 ☐ мили.

него време, както и до днесъ, видинската твърдина (кале) бѣше една отъ първостепеннитѣ по край Дунавъ османски твърдини — по своето укрѣпение и въ стратигически изгледъ пригодно положение. По нѣкое време Пазвантовата сила преминѫ Дунавъ и прострѣ се по югозападнитѣ страни на Мала Влахия, дѣто градъ Кралюво (Крайова), Чернецъ*) и пр. бѣхѫ припознали Пазвантовата власть.

Обстоятелствата по него време въ европейска Турция бѣхѫ отъ сѣка старна благоприятни за да стигне Пазвантооглу до една такава сила, и отъ това сѫштествованието на самото султаново владичество въ Европа да се наближи вече да се тури подъ въпросъ. Управителнитѣ върховни началници на политическитѣ и военнитѣ власти въ сърбскитѣ области, които не штѣхѫ нито да чуѭтъ за преобразователнирѣ стремления на Султанъ-*Селима III*,**) съвсѣмъ бѣхѫ престали да приематъ и изпълнятъ царски заповѣди и разпореженя отъ Цариградъ, ами на̀й-строго се държахѫ о старий редъ на работитѣ, който редъ и прибързахѫ ушъ да утвърдятъ — съ нови и на̀й-страшни своеволия наспроти царската вѣрна рая и неговото суверенно право. Отъ това Султанътъ принуди се на̀й-сетнѣ да дигне съ орѫжие Сърбитѣ противъ тейзи негови върли отстѫпници, които Сърбитѣ успѣхѫ подъ предводителството на храбриятъ си войвода *Кара-Гіоргя* да ги изчистятъ до край отъ земята си, и подиръ това, подъ предводителството на *Милоша Обрановича* да си спечелятъ напълно своето политическо и народно вѫтрешно управление — подъ суверенството на царятъ ни.***)

По него време не по̀-малка анархия владѣеше и въ българскитѣ области, както и по всичкитѣ други старни на европейска Турция. Освѣнъ това, Султанътъ, по него време и пò-отпреди, бѣше принуденъ не веднъжъ да води войни дълги и трудни съ Австрия и особенно съ Русия, която по тѣхъ времена бѣше зела силно да се уголѣмява и разпростира особенно на югъ, дѣто не можеше да нѣма Турция чести стълкневения съ неіѫ.

---

*) Чернецъ е старъ български градъ, който се намѣрва ½ часъ на истокъ отъ Турну-Северинъ. Днесъ, особенно отъ като се основа и подигна̀ Турну-Северинъ — преди 20-25 год., Чернецъ отъ тогасъ насамъ намѣрва се въ положение твърдѣ вече западнѫло.

**) За Султанъ-Селима виж. Slov. N. Rieger. T. VIII. стр. 230. Сравни: Dictionnaire de la Conversation T. XVI. Paris. 1862. p. 96.

***) Виж. Die serbische Revolution. Von Ranke. Berlin. 1844.

Всичко това за Султанътъ и за неговото върховно правителство имаше твърдѣ пагубни сетнини, защтото при тоя редъ на работитѣ Султанътъ бѣше обиколенъ съ мнозо врагове — и отъ вънъ и отъ вѫтрѣ, та не знаеше, дѣ преди да турга редъ, кого преди да помирява и пр. Търговията и другитѣ занятия на мирнитѣ населения съвсѣмъ бѣхѫ се спрѣли, отъ това и хазната съвсѣмъ се изпразни. И така Султановата сила естественно трѣбаше значително да ослабнѣе — и отъ вънъ и отъ вѫтрѣ.

А това бѣше за Пазвантооглу единъ нàй-приязненъ моментъ, който той умѣ да схвати съ отличниятъ си проницателенъ духъ и отъ който не се забави да се и възползува овреме —, както не можеше да бѫде пò-добрѣ за него. Нинѣ преста да мисли Пазвантооглу какъ да стои отбранително срѣщту Султанътъ, ами почнѫ вече да премисля и скоро да зема мѣрки, за да се пусни съ нападателна борба срѣщту върховниятъ си господарь. За туй влѣзе той пò-скоро въ преговори съ пò-извѣстнитѣ тогава и пò-влиятелни незадоволници и противници на Султанътъ по европейска Турция. Отъ една старна намѣрваше се въ тейзи преговори, а отъ друга съ нàй-голѣма чуврѫстина и енергия уголѣмяваше и уячавашо военната си сила, която вече бѣше докаралъ пò-вече отъ 10.000 души сè отборъ войници, добрѣ убучени и настанени, и готови за дългъ и тежъкъ походъ. Освѣнъ тѣсъ, имаше още нѣколко хиляди войскаре, които съставлявахѫ неговата, тъй да кажемъ, нередовна военна сила, и които бѣхѫ

отредени — едни да правятъ партизански битки, а други да пазятъ и бранятъ калето на Видинъ.

Сега вече увѣри се Пазвантооглу напълно, че ще може да си постигне идеалътъ — *да отнеме на Султанътъ владѣнията му въ Европа и да стане той независимъ тѣхенъ господарь.* Но за окончателното постигване на цѣлта си, не бѣше доволно, разбира се, да разбие и да смаже военната и политическа мощь на Султана, ами по край това необходимо бѣше нàй-сетнѣ да превземе и самата му столнина — *Цариградъ.*

За това Пазвантооглу, като бѣше си настанилъ вече доста добрѣ работата, безъ да губи време ни нàй-малко, потегли въ г. 1798 къмъ истокъ отъ Видинско. Но тогава, като знаѣхѫ добрѣ въ Цариградъ отше отпреди за намѣрението и тоя подвигъ на Пазвантооглу, изпратихѫ на срѣщта му отъ всички почти старни голѣма сила царски войски, които го принудихѫ да се тегли съ войската си чакъ до самий Видинъ, и послѣ на Видинъ държахѫ го въ обсада нѣколко мѣсеца. Нàй-сетнѣ, по св. Димитра Пазвантинътъ надби царскитѣ войски и ги натири отъ Видинско, за което Султанътъ, като се намѣрваше особенно въ то време въ голѣмо утѣснение отъ сѣка старна, призна Пазвантина за васаленъ (подвластенъ) нему управитель надъ всичкиятъ Видински пашалѫкъ.

Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ, че Пазвантооглу още двѣ години преди това бѣше припознатъ отъ Цариградъ зъ *видински паша,* макаръ това припознавание да бѣше временно, защтото станѫ тъй да речемъ, насилно — подиръ побѣдата на Пазвантина срѣщту царскитѣ войски, които — на брой до 40,000 души — бѣхѫ го загащтили на Видинъ. Слѣдъ година време подиръ туй, като дойдохѫ и се присъединихѫ нѣколко отъ кърджелийскитѣ билюци съ него, тогава той много се вече усили, и, както видѣхме, не се забави да открие и започне нападателна война съ върховниятъ си господарь. Тосъ пѫть сетненитѣ отъ тойзи му подвигъ излѣзохѫ пò-честити за него, зaштото принуди се Портата да го припознае за полузависимъ господарь на всичкиятъ тогава видински пашалѫкъ. Отъ това си положение, разбира се, не бѣше Пазвантина крайно благодаренъ, но сега чакаше да дойде друго пò-благоприятно време, за да си подкачи пакъ работата и да си постигне цѣлта, която пò-горѣ назначихме. За туй той не губѣше никакъ време, а слѣдваше да крои планове и непрестанно да работи за постигванието на възлюбленниятъ си идеалъ. Не минѫ много време, и той пакъ влѣзе въ преговори — съ всички пò-извѣстни и пò-влиятелни Султанови противници, между които е имало нѣкои отъ влашкитѣ и богдански князове; имало е доволно и Гръци, Арнаути, Бошняци, даже и нѣколко Маджаре; и въ това време именно се е наговарьвалъ Пазвантооглу и съ върбишкиятъ Султанъ, за когото свидѣтелства и нашъ Софроний, и който Султанъ, зарад своитѣ услуги, които стори на царятъ ни въ боятъ срѣщу Австрийцитѣ при Гюргюво въ г. 1788, бѣше твърдѣ подивялъ, та не щѣше никакъ да знае за царятъ.*)

Отъ друга старна и Портата не стоеше съ кръстосани рѫцѣ предъ домогванията и стремлението на Пазвантина. Тя правѣше всички възможни усилия, за да може часъ пò-скоро да го разбие и да го накаже, както се пада на такъвъ държавенъ злотворникъ. И така въ л. 1800 навлязохѫ отъ всички старна много войски царски въ видинскиятъ пашалѫкъ, които стигнѫхѫ послѣ и до самитѣ стени на Видинъ; и отъ Влашко дойде имъ друга войска на помощь. Ала и сега нищо не можихѫ да сторятъ на Пазвантина, който отъ време на време ги надбиваше и храбро отъ Видинъ ги протерваше на вънъ по видинската ближна околнина. Тази работа продължи се така двѣ-три години. Но подирѣ, като бѣше се усилила анархията на сѫдѣ по европейска

---

*) Виж. Софр. Автобиография стр. 74.

Турция и особенно върлуванията на Даиитѣ въ сърбскитѣ старни, трѣбаше една голѣма часть отъ царскитѣ войски при Видинъ да се дръпнѫтъ отъ тамъ за други старни, дѣто тѣ бѣхѫ станѫли необходими. Тогасъ Пазвантина нѣмаше тъй много грижа и страхъ за своето упазвание на Видинъ. А въ г. 1806, когато Сърбитѣ бѣхѫ веча успѣли да изгонятъ даиитѣ отъ предѣлитѣ си и съвсѣмъ да ги изчистятъ — по височайша царска заповѣдъ, и когато, подирѣ това, заискахѫ Сърбитѣ отъ царятъ си да имъ подари вѫтрешно самоуправление за тѣйзи имъ услуги, тогава царятъ намѣри за благоразумно да се помири съ Пазвантооглу, който на втората година умрѣ, безъ да може да си насити многожедната душа съ други пò-голѣми слави и почести....

Нѣка сега прибавимъ тукъ още нѣколко думи — относително за характерътъ и другитѣ нравстенни свойства на Пазвантина.

Пазвантооглу е билъ храбъръ, рѣшителенъ и неустрашимъ мѫжъ. Колкото отъ една старна е билъ строгъ и неупросимъ — дѣто трѣба, толкова отъ друга е билъ великодушенъ и благъ — както всѣки истински юнакъ. Пъргавината, постоянството и твърдоста на волята му сѫ били първитѣ свойства на характерятъ му. Щтото е промислилъ добрѣ и рѣшилъ да извърши, никога това не отлагалъ, но щомъ е видѣлъ пригодната за това минута, завчаски го е полагалъ въ дѣйствие. А това именно е било тайната — ключътъ на всѣкъ неговъ успѣхъ. Макаръ че пò-първитѣ си хора, които сѫ се намѣрвали около му — като съвѣтници и непосрѣдственни приимачи на разпорежението му, макаръ да си ги е избирвалъ за малко — много сходни на характерътъ му, сѐ пакъ нищо не е оставялъ да бѫде извършено безъ негово пò-първо прегледвание, до колкото е било възможно.

По душа и сърце такъвъ е билъ Пазвантооглу Османъ. Но той е билъ още горещъ любителъ особенно и на хубоста и великолепноста, за което и до днесъ свидѣтелствуватъ въздигнѫтитѣ отъ него толкова великолѣпни и добродѣтелни здания, и други пò-малки украшения изъ града Видинъ, както прекрасни шадарвани, чушми, кладенци, и пр.*)

Пазвантинътъ е ималъ и свои изковани пари, които сѫ извѣстни у насъ подъ име — *пазванчета*.

66 23) Пандури, по Пазвантовото време, означавало е отборъ — войници, които сѫ се считали като тѣлесна гвардия (обрана) на господаря си.

Име *„Пандуръ“* е дошло въ Сърбия и послѣ въ България отъ Маджарско (Унгария), дѣто така се наричатъ властнитѣ слуги, които биватъ въурѫжени да изпълнятъ полицейни длъжности. Въ минѫлото столѣтие (между г. 1740 и 1770) по времето на австрийската императорка *Мария Терезия*, когато ставахѫ боюве между Австрия и Прусия, наричахѫ се „Пандури“ хърватскитѣ войнишки чети, които бѣхѫ нередовни и леки войскаре и които нàй-побѣдоносно се държахѫ въ реченнитѣ бойове подъ извѣстниятъ си храбъръ войвода *Трънко*.

Сравни. Slov. N. Rieger. T. VI. v Praze. стр. 70.

76 24) По него време надъ Влашко бѣше кнезъ (бей) Ипсиланти Александъръ, който се е родилъ въ Цариградъ въ г. 1725, и произхожда отъ стара гръкофанариотска фамилия оште отъ *Комненци*, както казватъ. Изпърво е билъ въ държавна служба при Високата Порта — като Драгоманинъ, а послѣ билъ е наименованъ господарь на Влашко — отъ г. 1774 до г. 1782, дѣто издаде законникъ. Малко време предъ започването на австрийско-руската война срѣшту Турцитѣ, пакъ станѫ господарь на Влашко, отъ дѣто като заробенъ биде отведенъ въ Австрия на Брюнъ,**) и тамо останѫ до сключването на

Яшскиятъ миръ (въ г. 1792). Подиръ, като се завърнѫ въ Цариградъ, замислилъ да работи за претопението на Гръцкитѣ съ Османцитѣ въ единъ народъ, за което, като го угади Портата, биде усмъртенъ мѫченически въ г. 1805.

Виж. Meyer's Conver.-Lexikon. Band XV. Hildburghausen. 1870. p. 990.

77 25) Константинъ войвода Ипсиланти е билъ синъ на Александра Ипсиланти, за когото споменѫхме въ предидуштата си забѣлѣжка. Оште въ младитѣ си години Конст. Ипсиланти бѣше сторилъ намѣрение, съ 8000 души да услободи Грърцко. Съзаклетието обаче се откри, и той си утърва животътъ съ бѣгъ на Вѣна.

Послѣ Султанътъ го упрости, и той се завърнѫ пакъ на Цариградъ, дѣто станѫ на Портата драгоманинъ. Въ г. 1799 наименова се господарь на Богданско (Молдавия) и подиръ малко — на Влашко. Отъ той-зи постъ като се сне въ г. 1805, отиде въ Петербургъ, и на втората година завърнѫ се отъ Русия на Букурештъ съ 20,000 души Козаци — като тѣхенъ началникъ. Тогава той състави полкъ отъ доброволници — Гръци, и, като подклаждаше огъньтъ на Сърбитѣ срѣшту Турция, скрои изново планъ да услободи Гръцко отъ Турция. Но подиръ Букурешкиятъ миръ (въ г. 1812) Конст. Ипсиланти трѣбаше пакъ въ Русия да търси убѣжиште, дѣто Киевъ му се опредѣли мѣсто за прибивание, и тамо починѫ въ г. 1816.

Той имаше петь синове: *Александъръ, Димитрий, Георгий, Николай и Григорий;* и една дъштеря *Ма-*

---

*) Виж. Kanitz: Reise in Süd-Serbien und Nord-Bulgarien. Wien. 1868. p. 51.

**) Брюнъ, словѣнски = Бърно е главенъ градъ на маркграфство Моравия, на който жителитѣ стигѫтъ до 60,000 души, пò-вече Чехо-словѣне и Нѣмци, има доста и Евреи. Отъ 10—15 годинъ въ земитѣ на ческата корона тоя градъ е станѫлъ срѣдището на промисленнитѣ вълнени произведения, на които годишната цѣна вече стига до 15,000,000 фиорина или пò-вече отъ 30 милиона франки. Въ тойзи градъ има голѣмо количество разни учебни и други добротворни заведения, за изброяването на които не е достаточна една макаръ дълга тукъ забѣлѣжка. Между великолѣпнитѣ многобройни нови и вѣти храмове забѣлѣжителенъ е особенно епископский храмъ св. Петра, който се намѣрва върху нàй-възвишенното мѣсто на града, наречено Петровъ (н. Petersberg = Петровъ-рѫтъ), който храмъ е основанъ по времето на моравский князъ Моймíра, а послѣ подновенъ отъ нàй-славниятъ моравски царь Светополкъ въ г. 884 и усветенъ отъ българскиятъ апостолъ св. Методий. Въ Бърно е починѫлъ и основателятъ на словѣнското езиковѣдѣние — славний Іосифъ Добровский въ г. 1829, за споменъ на когото е въздигнѫтъ хубавъ желѣзенъ паметникъ надъ гробътъ му.

Сравни: Slov. N. Rieger. T. I. v Praze. 1860. стр. 903—5.

рия. Първитѣ два сѫ извѣстни у насъ отъ времето на „Завѣрата“ (в 1821 — 27). За тѣхъ штемъ да спонемъ други пъть, кога имъ дойдѫ редъ. Тукъ само за сестра имъ ште кажемъ, че тя се е родила на г. 1798 и починѫла е въ Парижъ преди 9 години. Пò-многото отъ имотътъ си е пожертвовала за услобождението на Гръцко, и въ Парижъ на г. 1854 основà заведение за сирачета.

Виж. Meyer's Conver.-Lexikon. Band. XV. p. 990—91. Сравни: Dictionnaire de la Conversation. T. XVI. p. 1028—29.

Като допълнение на забѣлѣжкитѣ си тука — ште споменемъ и за *Кърджалиитѣ* нѣколко думи — споредъ свѣдѣнията, които намѣрваме за тѣхъ въ „Дун. Лебедъ“ (год. I: бр. 6. стр. 24) отъ Раковски, понеже други пò-точни и пò-обстоятелни свѣдѣния за Кърджалийството не ни се паднѫхѫ на рѫкѫ, при всичко че положихме трудъ да търсимъ. Безъ библиотека или безъ книги понѣ нàй-потрѣбни — така се описва всѣки пò-важенъ предмѣтъ — съ много непълнота и неточности. И Бесоновъ (виж: Бол. Пѣсни. Москва 1855. стр. 112) споменува по нѣщто за Кърджалиитѣ, но и неговото за тѣхъ споменувание е твърдѣ мимоходно и ускѫдно.

Споредъ Раковски ний разбираме: 1) че Кърджалиитѣ сѫ се появили въ краятъ на минѫлото столѣтие — и то нàй-първо въ *Хас-Кюю* и въ околията на тоя градецъ — въ Тракия; 2) че Кърджалиитѣ сѫ сѫштествовали до 20 годинъ; и 3) че тѣхниятъ брой билъ стигнѫхъ до 25,000 души, между които е имало и християни, а между тѣсъ и доволно Българе, на които главатарятъ е билъ *Индже-Войвода* отъ Сливенъ. Кърджалиитѣ както на царштината въобште така особенно и на мирнитѣ населения и нàй-паче на Българетѣ сторили сѫ голѣми и безбройни злини, за които и до днесъ може всѣки да приказва на пространно въ България, особенно пò-староитѣ хора. За това ний, ако да бѣхме се намѣрвали сега въ България, можахме сами да си доставимъ доста свѣдѣния за Кърджалиитѣ, на които появлението и въобште историята не сѫ малко любопитни и за насъ полезни — да се изслѣдватъ потънко.

ЗА БОГОМИЛСТВОТО

(продължение*).

Историята на Богомилската ерееь.

До тукъ ние разгледахме онѣзи религиозни учения възточни, които сѫ предшедствовали на Богомилството и които сѫ могли да служятъ за сѣме, отъ което се е развило послѣдньото; разгледахме также и това, до колко религиозното състояние у Българетѣ и въобште у Словѣнитѣ до преди Християнството е могло да приготви поле, на което Богомилството е могло да изникне и да укрѣпне. Сега ште изложиме самата история на Богомилството.

Поколѣни́ето, което е било свидѣтель на благочестивитѣ подвизи на ученицитѣ св. Методия (885), а особенно на св. Климента Охридски (916) и неговитѣ ученици, които ревностно сѫ се трудили въ полето на народно-християнското просвѣштение на България, — това поколѣние е било свидѣтель и на изникванието тамъ Богомилската ересь. Твърдѣ може да бѫде даже и това, както казва и *Петрановичъ*,[1] че плевелитѣ на ереста изникнѫли отъ онова „чисто сѣме“ на евангелското благочестие, което съ такива грижи е било насадявано отъ благочестивитѣ сътрудници на словѣнскитѣ просвѣтители. Твърдѣ е вѣроятно и това, че отечеството на Богомилството е било Македония и Тракия, дѣто отколѣ оште е имало колония павликиянска. Понѣ авторитетнитѣ учени признаватъ, че отечеството на Богомилската ересь е било поселението на словѣнското племе *Драговичи*, близо до Солунъ.[1] А колкото што се отнася до историческитѣ извѣстия за поевяванието на Богомилската ересь, — тѣзи извѣстия сѫ твърдѣ малко. Знае се само това, че основатель на Богомилската ересь билъ *„попъ Богомилъ“*, за когото Козма презвитеръ казва „а по истинѣ Богу немилъ“.[2] Като се основава

---

*) Виж. кн. IV. стр. 52—73.

[1] Петрановичъ, Богомили, црьква Босаньска и крьстяни. З-дръ. 1867. стр. 44. Забѣл. 1.

---

[1] Инквизиторъ **Райнеръ Саконни**, който 17 години е билъ представитель на еретическата общтина Ломбардска (въ половината на XIII в.), слѣдъ обръштанието си въ католичество, изложилъ учението на оставената отъ него ересь въ своето съчинение: „Summa des Cattaris.“ Това съчинение дава ни нàй-подробни и нàй-важни извѣстия за сичката въобште богомилско-катарска ересь. Той изчислява сичкитѣ дуалистически черкви, които сà били нему съвременни, до 16, и казва, че много отъ тѣзи черкви въ неговото време съштествували между словѣнитѣ, и именно — Ecclesia Slavoniæ, ecclesia Latinorum de Constantinopoli, Ecclesia Græcorum de Constantinopoli (въ тая черква билъ знаменитиятъ патриархъ Никита, който въ XII в. тургалъ епископи по албигойскитѣ епархии), Ecclesia Philadelphia Romaniole, Ecclesia Bulgariæ, Ecclesia Dugraniciæ. Двѣтѣ послѣдни черкви, казва Райнеръ, били изворъ на сичкитѣ послѣдующти дуалистически учения, — „et omnes habuerunt originem de duabus ultimis“ (глед. Histoire et doctrine de la sects des Cathares. т. 1. р. 2, 16 и 58. — Осокинъ. Истор. Альбиг. 1, стр. 152). Словото „Dugraniciæ“ се писва различно отъ писателитѣ въ среднитѣ вѣкове: Drogometia, Druguria, Dugunthia и пр. **Шмидтъ**, като се основава на името „Druguria“, предполага, че тази нàй-стара еретическа обштина била въ Tragurium или въ Трогиръ (Трау) въ Далмация. А Шафарикъ, основавштицъ се пъкъ на словото „Drogometia“, казва това да е било словѣнското племе **Дреговичи** въ Македония, (глед. „Древности Шафарика“, прев. Бодянскаго, 11, 1. 362, 369), у които въ IX в. съштествувала особенна епархия „Δρουγουβιτεία“, подчинена на филипополскиятъ митрополитъ. Освѣнъ това къмъ югъ отъ **Гемуса**, въ Тракия, около Филипополь билъ и другъ предѣлъ, който въ среднитѣ вѣкове се наричалъ „Dragovithia“ и билъ населенъ съ словѣне, Вижда се, тукъ сà живѣли и заселенитѣ около Солунъ Драговичи, които отпослѣ били отбутнъти къмъ западъ и югъ. И до сега филипополскиятъ митрополитъ се нарича „Ἔξαρχος τῆς Θρακίας Δραγουβιτίας“, което доказва, че тази область отколѣ се е наричала съ това име. Шмидтъ, като не му се ште де се откаже отъ мнѣнието си, че Трогиръ ималъ значение за словѣнскиятъ **Катаризмъ**, а пъкъ и като отстъпва предъ авторитета на Шафарика, допушта, че заедно съ трогирската еретическа секта съштествувала оште и Драговицка, — така също стара и влиятелна. Петрановичъ, обаче, и Осокинъ опровергаватъ това мнѣние на Шмидта, като доказватъ, че въ Трогиръ никога не е съштествувала таквазъ еретическа черква, така също и въ Далмация (Петран. стр. 94—95; Осокинъ — Исторія Альбигойцевъ. 1,152). Левицкий като не одобрява мнѣнието на Петрановича и Осокина, казва за люлката на Богомилството, че тя е била въ страната на Драговичитѣ, тъй като тази старна е граничяла съ тракийскитѣ павликиянски поселения, а оште и по това пъкъ, че въ мѣстата съпредѣлни съ тая старна (съ страната на Драговичитѣ), както въ Филипополь, Меленикъ, Мэгленъ и Солунъ, — въ слѣдующтитѣ времена Богомилството било силно разпространено.

[2] Правосл. Собесѣд. 1864. г. ст. 487.

на думата „попъ“, т. е. свештеникъ отъ бѣлото духовенство, г. Левицкий предполага, че ереста се евила не въ мънастиръ, слѣд., не отъ онѣзи обштини, които сѫ били склонни къмъ Мессалиянство, и че, поради това, Богомилството произлиза не отъ Мессалиянството, а е основано на манихейско-павликиянски основи. Близкото тогава потомство прокълнавало „попа Богомила“, восприимшаго манихейскѫя сію ересь“.[1] Слѣдователно, главни основи на богомилското лжеучение сѫ били реформаторски стремления, които сѫ се упирали на дуализмъ и на ненависть къмъ сѫштествуюштата православна черква.

Ереста ли получила своето име отъ „Богомила“, или той отъ ереста, но тъй или инакъ, — съ това название нàйдобрѣ се изказва задачата и стремленията на сектата, както и названието *„истинни Християне“*,[2] което название Богомилитѣ прилагали на себе-си, — подобно на своитѣ учители — Манихеи и Павликияне. Въ този смисълъ, споредъ както предполага Левицки, а не само за една игра съ словата било казано отъ словѣнскиятъ обличитель на ереста, Презвитера Козма, че „попъ Богомилъ билъ, по истинѣ рещи, Богу немилъ“[3]).

Попъ Богомилъ е живѣлъ въ царствованието на Петра Симеоновича (927—968).[4] Той турналъ твърда основа на сектата и билъ *вождъ* на първитѣ български еретици. Развиванието и разпространението на основанната отъ него ересь той оставилъ на своитѣ избранни ученици, които били достойни приемници на неговата ревность и влияние. Имената на попъ Богомиловитѣ ученици, които сѫ били приемственно предстоятели на сектата, запазили сѫ се въ Синодикътъ на царя Бориса. Тѣ били: *Михаилъ, Тодуръ, Добри, Стефанъ, Василъ* и *Петъръ*. Двамата послѣдни сѫ извѣстни и въ гръцкитѣ паметници и сѫ забѣлѣжителни съ това, че ревностно проповѣдвали ереста, имали голѣмо влияние на народътъ и умрѣли съ трагическа смърть (въ XII в.). За тѣзи двата ште кажемъ на своето мѣсто.

Ето това е сичко, което положително се знае за началото на сектата и за нейнитѣ първи предстоятели. Но какви сѫ били частнитѣ домогвания на противочерковната дѣятелность на Богомила, — за това може само да се догаждаме, а положително да се́ каже нѣщто — трудно е, заштото нѣма фактически дадени. Тъй на пр., учредилъ ли е Богомилъ благоустроена еретическа иерархия, каквато забѣлѣжваме послѣ у западнитѣ *Катари*, и ималъ ли е и власть, като папата, или значение на богомилски Моисея,[1] или той и неговитѣ ученици само въ смисълъ на Павликиянството сѫ били предстоятели на сектата (antesiquani) и въ този смисълъ ли сѫ се наричали *апостоли*[2] — трудно е да се рѣши. Г. Левицкий, като се основава на чисто павликиянскитѣ антипатии на първитѣ Богомили къмъ сѣка черковна организация, както и на отричаньето нейната *богоучрежденность*,[3] склоненъ е да приеме послѣдньото предположение.

---

[1] Синодикъ царя Бориса. Временникъ 1855, кн. 21.
[2] Правосл. Собесѣд. Май, стр. 106.
[3] Прав. Собес. 1864, Апр. стр. 481.
[4] Въ Синодикътъ е казано: „попа Богомила, иже при Петрѣ цари Болгарстемъ“.

Новопоявившата се ересь се е разпространила твърдѣ бързо както въ самата България, така и въ съсѣднитѣ старни, а слѣдъ полвинъ вѣкъ, тя е достигнѫла до на̀й-далѣчнитѣ старни на западъ. На сѣкъдѣ едни и сѫшти обстоятелства сѫ способствували за разпространението на ереста.

Еретическата проповѣдь въ Тракия се е усилила съ цѣла колония на проповѣдници отъ Павликиени. Гръчкиятъ императоръ, Иванъ Цимисхий, като покори България (972 г.) и заштото не вѣрваше, че тя ште бѫде спокойна, населилъ на нейнитѣ граници и около Пловдивъ, както и самиятъ Пловдивъ съ значително число Павликиени, които бѣше зелъ въ плѣнъ отъ Сирия. „Императорътъ се надѣвалъ, че тѣзи поселенци ште му бѫдѫтъ надѣжни пазители противъ нападенията на сѣвернитѣ Скити“, казва Анна Комнена. Но тази надѣжда не се сбѫднѫла. „Преселенцитѣ, — народъ свободолюбивий и непокорний, като станѫхѫ обладатели на Филипополь, не считахѫ за ништо своитѣ обязателства къмъ Византия. Тѣ не заштиштавали, а напротивъ притѣснявали православнитѣ и пъргаво разпространявали своето лжеучение. Това еретичество като рѣка се е разлѣло по околноститѣ на Филипополь, а съ тая рѣка се слѣла и друга, подобна на неѭ, — Богомилството, и отъ тогава Филипополь е станѫлъ настояшта столица на разни безбожници“.[1] Вѣроятно, въ това време е изникнѫла въ околниститѣ на Филипополь еретическата черква, която се е наричала Филаделфийска.[2]

Въ Тракия новоевившата се ересь е намѣрила твърдѣ въсприимчива почва именно въ мънастиритѣ, дѣто калугеритѣ, лишени отъ рѫководителното начало на черквата, лесно сѫ се увличали отъ крайноститѣ на едностранниятъ *аскетизмъ*, както и на съзерцателноста, които сѫ били сходни съ старото Мессалиянство. *Кедринъ* свидѣтелствува, че ужъ Мессалиянството отдавна оште се е вмъкнѫло въ мънастиритѣ по Тракия и тамо се е удържавало скритомъ.[3] Това показва обаче, че е излѣзло на видѣло не Мессалиянството, а Богомилството е начеǹѫло силно и бързо да се разпространява по Тракия — което не могла да не забѣлѣжи и сама Византия. — Това е било въ началото на XI в. Слуховетѣ за страшнитѣ еретици, които се покланяли на Сатаната и които попълнили Тракия, достигнѫли и до Костантинополь. Разбира се, че многома сѫ начеǹѫли да тълкуватъ за туй опасно бѣсовско навождение. И ето, че въ това време единъ отъ Византийскитѣ богослови пиши трактатъ „За дѣятелноста на бѣсоветѣ“, и въ този смисълъ обеснява поевяваньето на Богомилството въ Тракия.[4]

---

1) Гильфердингъ, 1, 131.

2) Синодикъ царя Бориса нарича ги „мнимиапостоли“. Козма презвитеръ така се изражава за съвременнитѣ нему еретици: „Нови апостоли и предтечи на антихриста“ (Правосл. Собесѣд. 1864 г. Іюн. 202). Анна Комнена (кн. XV, 385) казва, че Василъ ималъ ученици, οὓς καὶ ἀποστόλους ὀνόμαζεν.

3) „Како бо хотятъ нарицати „крьстяни“ не имѣюще крьстящихъ я поповъ, ни евхіи поповскихъ ищуще?... (Козма Презв. Правосл. Собесѣд. 1864 Май). „Еретици сами въ себѣ исповѣдь творятъ и рѣшаютъ, Апостолу рекшу: исповѣдуйте другъ другу прегрѣшенія; неже точію мужи того творятъ но и жени, еже ругу достойно есть“, (Юль. 325). Слѣдователно, строго наредена иерархия, каквато ние виждаме отпослѣ (въ XII—XIII вв.) у Богомилитѣ и западнитѣ Катари, не е била друго освѣнъ — отклоняванне отъ първоначалниятъ характеръ на сектата.

---

1) Anna Comnena l. XIV.

2) Ecclesia Philadelphiæ in Romaniæ. Reiner, p. 1767, у Шмидта, 1, 57.

3) Кедринъ. Histariorum compendium 2 vol. Bonnæ. 1838. ч. 1, p. 514. Петрановъ. стр. 37.

4) Познати сѫ нѣколко писатели съ порекло *„Пселъ“* (гл. Лева Аллация „Diatriba de Psellis“). Авторътъ на казанната брошура е живялъ въ първата половина на XI в., и слѣдов., билъ е съвременникъ на презвитера *Козма*, за когото така често споменуваме тука. Сравнението на тѣзи двама съвременни писатели — единътъ многоученъ въ престоленъ градъ риторъ, а другиятъ простъ селски иерея въ непросвѣштенна „варварска“ старна, — въ сѣко едно отношение не говори въ иолза на първиятъ. Така

Богомилската ересь, подиръ въ Тракия, направила първитѣ по времето и трайноста успѣхи въ Македония, и именно — въ страната Охридска (въ X—XI вв. България се е съсредоточавала въ Македония).[1] Тука тая ересь е основала черква, нàй-стара и нàй-влиятелна слѣдъ Дреговичката, и именно — черква *Българска*,[2] и оште една — така сѫшто стара, която е извѣстна подъ име *Мѣленицка.*[3]

За разпространението нá богомилската ересь изъ Българско въ X—XI вв. сѫ способствовали тогавашнитѣ политически обстоятелства на България. Това време е нàй-кървавиятъ периодъ на Българската История. България се бори на животъ и смърть съ Византия за своята независимость, и тази отчаянна борба е пълна съ жестокости. Ожесточението е достигвало до нечуени злодѣяния, въ които *„образованната Византия“* много е надминѫла необразованната или — както сѫ казвали Гърцитѣ — *варварската* България.

Ние ште си позволимъ да направимъ тукъ кратичко начертание на тойзи кръвавъ периодъ отъ Българската История.

Подиръ смъртта на *Велики Симеона*, на българскиятъ престолъ сѣдналъ синъ му Петъръ, който „не е билъ наслѣдникъ на неговата слава и на неговитѣ свойства, нито пъкъ на кръвожедноста и свирѣпоста му, ами е билъ чуждъ на сичко това“, — споредъ както се говори въ едно византийско сказание. Во времето на Петра България като че се промѣнява; тя вече не е приличала на онази България, която е била въ Симеоновото време. При Петра развитието и въз-

---

3) Гильфердингъ. т. I, стр. 227.
4) Hist. de Cathares. Шмидтъ 1. p. 58.
5) Тамъ же.

и въ отношение на тѣхнитѣ показания за Богомилитѣ: колкото е искренъ, правъ и честенъ Козма, толкова е неискренъ, надутъ и леккомисленно-суевѣренъ *Псѣлъ*, — като Гръкъ въобште.

Казаната Пселлова брошура е написана въ форма на разговоръ между двѣ лица, отъ които едното се нарича Траксъ (Θρὰξ), а другото — Тимотей. Θρὰξ двѣ години отсѫтствува отъ Костантинополь, и въ тѣзи двѣ години е живялъ въ страна, въ която се намирали Мессалияни. Името Θρὰξ е издумано не безъ цѣль: тò трѣбало да показва на произхождението, а може и характерътъ на убѣжденията на говоряштия, така точно, както името на другото лице — Византиеца, трѣбало е да изражава благочестие или православие. Тимотей моли Тракса да му разкаже нѣшто-си за еретицитѣ, които е видѣлъ той (Траксъ), заштото — казва Тимотей, — „азъ много сѫмъ слушалъ, че тѣ дълбоко сѫ се впъхнѫли въ черквата, но да се запознаѭ съ тѣхъ, — нѣмамъ никаква възможность“. Траксъ съобштава на събесѣдникътъ си слѣдуюштитѣ свѣдѣния за еретицитѣ — Мессалияне, — които той нарича евхити и ентусиасти. „Тѣхното учение, казва Траксъ, води си началото отъ Манеса. Манесъ проповѣдвалъ двѣ *начала* въ мiрътъ — Богъ добъръ и Богъ лошевъ. Той противопоставялъ на благиятъ владика небесни злиятъ земни, на творецътъ на доброто — виновникътъ на злото. Евхититѣ присъединили на това и третьо начало: тѣ признаватъ *едного Отца и два сина*. Отецъ владичествува самъ надъ върховнитѣ, *надмiрнитѣ* нѣшта; младиятъ синъ — владѣе небесниятъ, а голѣмиятъ синъ — земниятъ мiръ. Нѣкои отъ тѣзи еретици еднакво почитатъ и двата сина на туй основание, че ако за сега тѣ и сѫштествуватъ раздѣлно, но заштото произлизатъ отъ единъ отецъ, трѣба нѣкогажъ пакъ да се слѣятъ въ него. Нѣкои-си пъкъ почитатъ младиятъ синъ, заштото той владѣй горнята и пò-хубава часть на вселенната, а пò-голѣмиятъ синъ тѣ не презиратъ, ами се боѭтъ отъ него, заштото той може да имъ стори зло. А други съвършенно се отричятъ отъ небесниятъ владика и отъ сè сърце се предаватъ на земниятъ властитель, *Сатананла*, и му даватъ почтителни имена, като го наричатъ *первороденъ* творецъ на растенията и животнитѣ и на сичкиятъ органически мiръ. Къмъ него, казватъ тѣ, небесното има зависть, заштото той така добрѣ урежда земното! Небото отъ зависть прави землетресения, дава градъ, войни, гладъ и др. Заради това тѣ кълнѫтъ небесниятъ синъ“.

„Тѣзи еретици се раздѣлятъ на посвештенни и непосвештенни. Сатанаилъ размѫшта умоветѣ на посвештеннитѣ съ нѣкакви-си призраци, които тѣ считатъ за *бого-*

диганието на Бялгария се спира, а настжпва време на нейното упадвание. България става вече безсилна противъ врагътъ, безсилна и вжтрѣ.[1] Но на̀й-голѣмото зло е било това, че Симеонъ предъ смърта си завѣшталъ е българскиятъ престолъ на Петра, по̀-малкиятъ си синъ отъ втора жена, сестрата на боярина *Георгя Суръсубула,* който е билъ назначенъ *опекунъ* на Петра и правитель на българското царство, а Михаила, — по̀-голѣмиятъ си синъ отъ първата жена, отстранилъ отъ престолътъ. Народътъ билъ недоволенъ отъ това; туй неудоволствие оште по̀-вече се е усилило, когато Суръсубулъ, за да поддържи своето разклацукано правителство, обърнжлъ българската политика и вѣковото съперничество на България съ Византия замѣстилъ го е съ на̀й-тѣсна дружба. Освѣнъ това, самъ българскиятъ господарь, Петъръ, се е оженилъ за грцката царевна, Мария, и съ този начинъ е завързалъ съ Византия на̀й-тѣсни врѣзки. Тази женитба е била зловѣшто събитие за България, залогъ на пълно господство на Византия при Петровътъ *дворъ.*[1] И отъ това, България е станжла зрѣлиште на междуособни войни, поприште на непрестанни възмуштавания. На̀й-по̀-вече народътъ е негодувалъ на Петра и на ржководителятъ му Суръсубула, а особенно ги ненавиждали Симеоновитѣ сподвижници. Въ България избухналъ мятежъ подъ предводителството на по̀-малкиятъ Петровъ братъ, но скоро съзаклѣтницитѣ били изловени и наказани. Бунтътъ обаче се е продължавалъ въ България. Голѣмиятъ Симеоновъ синъ, Михаилъ, — хвърлилъ и той калугерскитѣ дрехи (Михаилъ билъ покалугеринъ отъ

---

[1] Гильфердингъ, т. I, стр. 111.

[1] Тамъ же.

вижданиe. За да се сдобиятъ на тѣзи боговиждания, тѣзи еретици ѣджтъ човѣчески *особенности,* отъ което, по тѣхнитѣ слова, демонитѣ ставатъ къмъ тѣхъ по̀-дружелюбни. Това е върхътъ на тѣхното безумие и се извършва не само отъ предстоятелитѣ имъ, които тѣ наричатъ апостоли, ами и отъ евхититѣ и гноститѣ. Вечеръ, когато се запалватъ свѣштитѣ, и у христиенитѣ се пѣятъ *гимни* въ честь на господювитѣ страдания, еретицитѣ се събиратъ въ осамотени стаи и тамъ извършватъ оште по̀-голѣми ужаси, отъ колкото казанитѣ горѣ“.... Тукъ Траксъ (т. е. самъ Пселлъ) дава пълна воля на фантазията си. Той разказва, че еретицитѣ въ тѣзи осамотени хижини извършвали и *кръвосмѣшение,* и *дѣтоубийство,* и лоши *врачувания* или *волхвования,* и че сичко това еретицитѣ сж го правели „за да се затриятъ онѣзи божественни знакове, които се намирать въ нашата душа подобно на царски *гербъ* (тура̀), и отъ които сонмътъ на демонитѣ бѣга съ трепетъ. И тѣзи-е еретици, при сичкото туй, съблазняватъ даже благочестиви мжжие и ги правятъ да земватъ участие въ тѣхнитѣ събрания“.

До тукъ разказва Траксъ. Слѣдъ него започва Тимотей и разказва на приятеля си слѣдуюштето: „Като бѣхъ оште *отрокъ,* азъ се оплакахъ на дѣда си, че на сѣкждѣ всички добри стремления и любовь къмъ науката отслабватъ. Азъ го питахъ: да ли нѣкогажъ работитѣ ште зематъ добро направление? Старецътъ ми отговори, че, напротивъ, близо е туй време, когато хората ште наченжтъ да живѣѭтъ по̀-лошево и отъ звѣроветѣ, заштото владичеството на Антихриста се е приближило. Неговото пришествие се предвожда отъ лъжливи учения, беззаконни дѣйствия и сѣкакви ужаси, за които ни разказватъ грѣчкитѣ трагедии. И въ това беззаконие, прибави старецътъ, ште бждатъ вмъкнжти не само простиятъ народъ, ами и много учени мжжие“ (гл. Хр. Чтен. 1870 г. 3. стр. 375—377).

„Ний нарочно преписахме този пъленъ съ лъжи и мръсотии разказъ, казва г. Левицкий (отъ когото ние го заимствуваме буквално), заштото той твърдѣ добрѣ характеризува не еретицитѣ, ами самиятъ авторъ и съвременното му общтество. Не е чудно, дѣто това общтество, което е джхало съ идеитѣ на Пселла за власта на демонитѣ и е вѣрвало сѣкакви приказки за нѣкакви-си нечуени еретици-злодѣи, като се е срѣшнжло послѣ лице съ лице съ еретическата пропаганда, която така сжшто е разсжждавала за бѣсовската сила, но съ по̀-голѣма тактичность, — лекичко и безъ да се догади само̀ увличало се е отъ тая пропаганда“.

Симеона съ немѣрение престолътъ да бѫде обезпеченъ за Петра) и се е залувилъ за бунтъ. Къмъ него сѫ прибѣгнѫли и сичкитѣ онѣзи Българе, които сѫ се отказали отъ власта на Петра. Но Михаилъ на скоро умрѣлъ и неговитѣ сподвижници сѫ се отдалечили отъ отечеството си. Слѣдъ Михаила представитель на Симеоновитѣ стремления се явява силниятъ бояринъ *Шишманъ Мокръ* съ своитѣ четире синове. Цѣлта на сичкитѣ тия възмущтения е била — да се стропали Петровото владичество и България да се избави отъ византийското влияние.[1])

При такива бѣдствия на България нападa и *великй князъ Руски, Светославъ,* виканъ отъ Гърцитѣ. Въ късо време Светославъ завладѣлъ много крайдунавски градове, както и *Доростолъ* (Силистрия), дѣто се е затворилъ съ дружината си. Българетѣ не сѫ се противили на руският кнезъ, ами сѫ бѣгали отъ него. Това тъй много наскърбило царя Петра, щтото — разказватъ — той се разболѣлъ силно и скоро подиръ това — умрѣлъ. Съ смърта на Петра България е останѫла безъ господарь, защтото наслѣдницитѣ на престолътъ, Петровитѣ синове, сѫ се намирали въ това време въ цариградъ. За царь се е провъзгласилъ Шишманъ и сичката България била възмутена. Византийскиятъ Императоръ Никифоръ, като се е уплашимъ да не би въ България да земе върхъ партията, която е била противна на Византия, побързалъ да прати въ България Петровитѣ синове, *Бориса* и *Романа*, но бъркотиитѣ и смущтенията не сѫ се прекъсали и слѣдъ това.

Светославъ е билъ езичникъ и за то никакъ не се е грижалъ за черковнитѣ работи на България, а Българетѣ въ това време не сѫ мислили нищто друго, освѣнъ какъ да се оттърватъ отъ нечаканото иго. Подиръ упорни сражения съ Гърцитѣ Светославъ е билъ принуденъ да се отдалечи отъ България и да остави тая старна въ рѫцѣтѣ на Цимисхия. Разбира се, че България не е могла да се надѣва за нищто добро отъ Цимисхия. Византия винѫги се е стремила да подчини Българетѣ и въ политическо и въ духовно отношение. Сега, когато България, изнемощтяла отъ междуособна война, обезсилена и почти смазана отъ нашествието на Рускиятъ кнезъ, намирала се е въ рѫцѣтѣ на Гърцитѣ, тѣ не

---

[1]) Гильфердингъ. стр. 120. т. I.

сѫ могли да не се възползоватъ отъ този толкосъ сгоденъ за тѣхъ случай и да не докаратъ отдавнашнитѣ си горещти намѣрения въ изпълнюване. И наистина, скоро подиръ завоеванието на България отъ Цимисхия, Българскиятъ патриархъ *Даманъ* биде низложенъ и подчиненъ на цароградскиятъ, а Българското царство се е обевило уништожено.[1])

Подиръ смърта на Цимисхия (976 г.) България се *дигна* и подъ предводителството на единого отъ Шишмановитѣ синове, Самуила не само си е получила самостоятелноста, ами още бѣше си разширила предѣлитѣ далеко на югъ, чакъ до Адриатическото море, Пелопонезъ и Архипелагъ. Но Византия, която видя, че трѣба непремѣнно съвършенно да смажи Българетѣ, защтото въ противенъ случай тѣ щте смажѫтъ нея, употрѣби сичкитѣ си усилия и слѣдъ тридесетгодишната, жестока и кръвополитна борба (отъ 981 до 1019) при Императорътъ си *Василия* (Българоубийца) постигнѫ си намѣрението: България пакъ биде уништожена, обърнѫта въ грьцка областъ и лишена отъ сѣка политическа самостоятелность.

Но бѣше при този случай жестокость, която — да кажемъ съ думитѣ на г. *Гилфердинга*, можà да сцѣпенѝ съ ужасъ даже и убиецътъ на бащта, братя и племенници. Образованната Византия съ своята безчеловѣчность е напълнила отъ ужасъ и нàй-безчеловѣчната душа, каквато е могла да произведе „*варварската* България“.[2]) Въ 1014 г. 29 Иулия, Императоръ Василий Българоубийца сполучилъ да земе въ плѣнъ 15000 Българе, и ги пуснѫлъ да се върнѫтъ у тѣхъ си, като оставилъ насѣки сто слѣпи по единъ кривъ и съ едно око. Самуилъ, който се намиралъ въ столицата си, *Пресна*, като видѣ тѣзи злополучни свои ратници, отъ *ужасъ* паднѫлъ безъ чувства (баялдисалъ), а слѣдъ два деня и умрѣлъ (на 15 Септемврия 1014 г.). „За такива злодѣйства, казва г. Левицкий, не било потрѣбно да бѫде човѣкъ *еретикъ-Българинъ*,[3]) доволно е да бѫде Византиецъ“[4]).

Ето какво е било въобще състоянието на сичкиятъ народенъ животъ на Българетѣ. Отъ една старна непрекъснѫти войни (969—1019), които неизбѣжно сѫ влѣкли подирязи безбройни физически бѣдствия, като сѫ подкопавали нравственнитѣ основи на гражданскиятъ, обштественниятъ и домашенъ животъ на Българскиятъ народъ, а отъ друга — нашествието на Светослава, грѫцкото иго, освобождението при Самуила, а послѣ пакъ ново и много пò-тежко иго византийско, — сичко това на̀й-добрѣ е спомогнѫло да се разбъркатъ както нравственнитѣ понятия на народътъ така и строятъ на неговътъ обштественъ животъ, които не бѣхѫ ощте достатъчно утвърдени и укрѣпени въ християнството.

---

[1]) Тамъ же. гл. VIII.

[2]) Тамъ же. стр. 255. Тукъ г. Гильфердингъ употрѣблява думата „варварска“ въ присмѣхъ на Византийцитѣ, които винѫги наричали България „варварска“.

[3]) Самуилъ билъ привърженецъ на Богомилитѣ, и тукъ г. Левицкий разумѣва Самуила.

[4]) Христ. Чтеніе 1870. 3. стр. 379.

Разбира се само отъ себе, че това сѫ били на̀й-благоприятни обстоятелства за разпространението на ереста. Еретицитѣ *нагледно* обеснявали на народътъ произхождението на сичкитѣ бѣдствия; тѣ заштиштавали угнѣтеннитѣ отъ онѣзи, които сѫ ги угнѣтавали отъ името Божие; тѣ на̀й-послѣ, съ всичка ревность зели на себе-си ролта на учители и водители на народътъ къмъ спасение, заштото тази роль се е пренебрегавала отъ онѣзи, които сѫ били длъжни да ѭ изпълняватъ. А слѣдъ сичко това тогавашното общтество не е могло да не посрѣшне съчувственно еретическата проповѣдь, не е могла и ереста да не направи голѣмъ успѣхъ.

Ний ште си позволимъ да направимъ малко едно извлечение отъ бесѣдата на ревностниятъ изобличитель на ереста, *Презвитерътъ Козма*, въ която бесѣда той твърдѣ явно изобразява тогавашното обштество. „Господь попусти скорбемъ, казва презвитеръ Козма, приходити на рабы своея“... „Селики бѣды ратныя и всѣхъ настоящихъ золъ земли сей грѣхъ ради человѣчьскихъ, каждо насъ помысли, глаголя: еда се мене ради послалъ Богъ *рать* на землю“?1) „Многа бо прелесть и многа неправда прозябе на земли; вси бо уклонихомся: ови въ *еретичьство*, ови въ *разбоя*, ови въ *блудъ*, ови въ *клевети* и *ненависть братьи*, ови въ *високоумье* и *лъности*, ови въ *пьянства* и въ *беззаконныя игры* и въ прочія грѣхи, богатыхъ домы паче церкви любимъ, и ту аки вранове на мертвечинѣ стервящееся и отъ тѣхъ помощи чающе“...2) „Мнози бо отъ человѣкъ паче на игры текутъ неже въ церковь, и

---

1) Правосл. Соб. 1864 г. Іюнь стр. 215.
2) Тамъ же „ „ Іюль стр. 330.

кощуны и *бляди* (срамни представления) любятъ... Да по истинѣ нѣсть лѣпо нарицати христіаны творящихъ таковая; съ гусльми и плесканіемъ (рѫцѣ) и пѣсньми бѣсовскими вино пьютъ, и *срящамъ* и *сномъ* и всякому ученю сатанину вѣруютъ“...1)

Бѣдствията, войнитѣ, развалата на обштественниятъ животъ, и „отъ дружины пакость всяка и насилья отъ старѣйшихъ, денье работы властель земныхъ, нишета и строенье человѣчьско“, — сичко това докарвало народътъ до лъжливо убѣждение, че „нѣсть мощно спастися живущи въ твари сей рекше въ мірѣ, т. е. че спасение чов҄ѣкъ можялъ е да намѣри само въ мънастирътъ и то „облекшись въ черныя ризы“.2)

Калугерството въ България евило се е, вижда се, заедно съ християнството. На калугеритѣ слѣдъ малко наченѫли да гледатъ съ голѣмо уважение, заштото нѣкои отъ тѣхъ сѫ се отличавали съ своятъ строгъ животъ и суровъ *аскетизмъ*. Самъ царь Петъръ Симеоновъ на пр. нарочно е ходилъ да види знаменитиятъ въ негово време отшелникъ, *Ивана Рилски*, когото г. Гилфердингъ счита за основатель на калугерството въ България.3) За сѫштествованието на добрѣ устроени мънастири въ България въ първитѣ три вѣка подиръ приеманьето на християнството, — нѣма никакви извѣстия. Причинитѣ на таквози евление се криятъ — безъ сѣко съмнѣние — въ обштиятъ вървежъ на политическитѣ работи въ България въ X—XI вв. Тогавашното политическо положение на България и нейната вѣчна борба съ Византия не само разваляли обштественниятъ и черковниятъ животъ на Българетѣ, но били оште причина и на това, — да нѣма и благоустроени мънастири, тъй като мънастититѣ, които сѫ начевали да ставатъ, часто сѫ се разрушавали „отъ ратаго нашествія“.4) Таквосъ евление представлява и иночеството.

„Азъ рече, богатъ есмь, да пострадати хощу въ монастири и спасти душу свою въ нищетѣ живя, а здѣ въ мірѣ нельзя спасти ся“, — казвали тогава хората. Но ето што говори Козма презвитеръ за съвременнитѣ нему калугери, макаръ и много да е уважавалъ калугерството. „Мнози бо отхо-

---

1) Правосл. Соб. 1864 г. Аагустъ стр. 419.
2) Тамъ же „ „ Іюнь стр. 217.
3) А. Гильфердингъ т. I. стр. 121.
4) Правосл. Соб. Іюль стр. 310.

дящихъ въ монастири и немогущихъ терпѣти сущихъ ту молитвъ и трудовъ, прибѣгають и возвращаются, аки псы на свои блевотины; иніе же въ отчаяніе падше, и горѣе перваго согрѣшають: ови сквозѣ гради безъ мѣста метутся, туне ядуще чужь хлѣбъ, и праздни суще трудовъ дни препровождающе, назирающе гдѣ пирове бивають, чреву суще рабы, а не Богу“,[1]) Иніи же, неистови рѣчью, противляющеся писаннимъ и по своей воли хотяще жити, съставляють о себѣ ина мѣста, своя безъ бѣды оставлююште… Хотяще тѣмъ прослути на землю, еже и биваеть, и обогатѣвшемъ тѣломъ, а не душою, творить прьвая дѣла, возвращающеся аки свинья на калъ, по писаному, красующеся ризами, величающеся яздящимъ по нихъ… Насилья же бывающая ими, кто исповѣсть?“[2]) Таквизи мънастири привличали въ себе-си калугери не съ подвизи, ами съ спокойниятъ въ тѣхъ животъ; тамъ утивали „нищеты бѣжа, дѣтьми пещися не могуще, почивати хотя и чревугодь творити, еже поганаго горѣе“.[3]) Не е трудно да се разбере какво се прави въ такива мънастири. „Многа бо и различная ядь“, казва Козма за мънастиритѣ въ неговото време, „на трапезахъ ихъ обрѣтается, якоже и у богатыхъ, живущихъ въ мірѣ; многа же молва и нестройна рѣчь и люби не по закону, еже бо и отъ свара престануть, тоже на пьянство обращаются, смиряющеся и любяще о винѣ, а не о Бозѣ. И тацы суще мнятся черньцы суще и Богу работающе! Но тѣхъ ради и законныи черньцы мързятъ человѣкомъ.[4]) „Видимъ же и другія отъ нихъ прокудившеся въ срашеными главами и небреженіемъ тѣла, иже упокритомъ уподобишася. Друзіи же въ затвори влазять и ту кормящеся, аки свинья въ хлѣвинѣ пребивають, приносимымъ радующеся, и того ради монастырьска закона убѣжавше, не хотяще потрудитися ни покоритися игумену, не могуще съ черньци дне пребыти миромъ. Хотяще же на земли честни быти, завѣты и законы своя дають, исповѣдью рѣшающе и вяжуще несмысли, сами отъ инѣхъ требующе разрѣшеніе. И еже ненавистнѣ Богу и мързчѣе высокоумны тоже пребывають въ нихъ, мняще бо ся велици суще и святи; вся бо человѣки хужше себе държатъ, сами

---

[1]) Правосл. Соб. Іюнь стр. 216.
[2]) Тамъ же Іюль „ 311.
[3]) „ „ Іюнь „ 217.
[4]) „ „ Іюль „ 312.

ся точно мняще угодивше Богу. И ту сѣдяще, чужая домы строять; прикупи же и искупи мнози и стежания нивамъ и селамъ строятъ, нарѫчья же и книги послють вѣляще увѣдѣтися аще мощно и на иныхъ странѣхъ. Иніи же отходяще и не по закону остригающеся, отходятъ въ Іерусалимъ и иніи же въ Римъ и въ прочая грады, и тако беззаконно мятущеся во всѣхъ градѣхъ возвращаются въ домы своя, кающе ся безумнаго труда. И ови въ нихъ своя жены поемлють смѣху суще человѣкомъ. Иніи же приходятъ отъ дому въ домы чужая, незатворяюще устъ своихъ отъ многорѣчья, повѣдающе и прилагающе сущая на иныхъ землях, тѣмъ хотяще прославити ся отъ человѣкъ“.[1])

Страсть да пѫтуватъ по светитѣ мѣста, както се вижда отъ словата на Козма презвитера, не е произлизала винѫги отъ религиозни побуждения, заштото често се срѣштатъ отъ старна на просвѣштенни черковни пастири справедливи усѫждания за тѣзи пѫтувания. Ето на пр. какъ казва за това Презвит. Козма: „Не даждь воля на сердци-си взыскати Рима ни Іерусалима, — казва Презв. Козма, като се обрѫшта къмъ странствуюштитѣ или — както се изражава той самъ — къмъ *мятуштитѣ се* чернеци; возми крестъ твой, сяди въ келіи твоей и молись. Тогда Господь самъ пріидетъ къ тебѣ и приведетъ св. Петра и Павла, ихже далече ищеши, и не въ хлевинѣ я узриши сущи, но и въ сърдци своемъ“.[2])

Забѣлѣжително е, че Българетѣ ходили на поклонение и въ Римъ. Това показва, че Българетѣ гледали безразлично на това — на коя черква принадлежатъ — на Римската или на Въсточната. Вижда се народътъ е правилъ по примѣрътъ на своитѣ царье, които до XIII в. почти сичкитѣ сѫ имали сношения съ римскитѣ папи отъ политически смѣтки.[3])

Отъ развалата и безредицитѣ въ калугерството, Козма преминува къмъ развалата и безредицата въ животътъ на бѣлото духовенство. Главното е, че еретическитѣ учители на̀ймного нападали на това духовенство. И самъ презв. Козма не е можалъ да отрича справедливоста на тѣзи укори. Той трѣбало да се съзнае, че „въ лѣности живутъ правовѣрніи попове“,[1] че тѣ сѫ груби и невѣжественни, че ако нѣкои отъ тѣхъ „прилѣжать почитанію книжному“, — това само за туй „да бы брата препрѣти“;[2] а главното, тѣ никакъ не живѣятъ по заповѣдта на Апостола (къмъ Тимотея), но „противное въ тайнѣ творятъ, упиваются, грабятъ… и не въ тайнѣ точію согрѣшаютъ, но явѣ по плоти живуть“. За зла честь нѣмало пъкъ и „въспретящаго имъ отъ тыхъ дѣлесь злыхъ. Епископи бо, сами немогуще въздержатися (отъ плотски дѣла) воздержива-ли другихъ отъ молитвы и не претили отъ грѣха“.[3] Та и могло ли е да бѫде другояче, когато пазителитѣ на Евангелскиятъ законъ сѫ се избирали „многажди по мъздѣ“ хора груби и незнаящи законътъ? Такива „постыри словесныхъ овець“, разбира се, гледали само да зематъ млѣко и вълна отъ стадото, а за овцитѣ — малко сѫ се грижили.[4]

---

[1]) Правосл. Соб. Іюнь стр. 218, Іюль 305, 316, Іюнь стр. 211.
[2]) Правосл. Соб. Іюль 310.
[3]) Гл. Статята „За Богом. Черква“. Прав. Собесѣд. 1865 г. Май.

Ето какво лошево е било вѫтрешното състояние на Българската Черква[5] во времето, когато се е поевило Богомилството. При такъвъ редъ на работитѣ, разбира се че ереста не е могла да срѣшне голѣмо препятствие при своето разпространявание. Самъ Презвитеръ Козма указва на горѣказанитѣ неустройства въ черквата като на главна причина за разпространението на ереста. Народътъ, като бѣше лишенъ отъ пастирско назидателно слово и отъ примѣри, и като се тегогѣше отъ неудовлетворителноста на своето религиозно чувство, лесно и скоро се увличаше отъ проповѣдта на еретическитѣ учители, които на гледъ бѣхѫ строги *аскети*, смирени, кротки, винѫги на молитва, винѫги съ Евангелието въ рѫцѣ, тълкували го на народътъ и сѫ се мѫчели да живѣятъ по неговитѣ заповѣди. Самъ Козма признава тѣхното искуство да дѣйствуватъ на народната масса. „Мнози пойдутъ въ слѣдъ нечистоты ихъ, казва Презвитеръ Козма, мнять бо ся вѣдуще глубыны книжныя, и хотяще тлъковати и развращаютъ на свою имъ пагубу“[6] На друго мѣсто: „Еретицы покрываютъ лицемѣрнимъ смиреніемъ и постомъ, ядъ свой, аще же и святое Евангеліе въ руку си държаще, и не подобне тълкующе

---

[1] Гл. Статята „За Богом. Черква“. Прав. Собесѣд. 1865 г. Май. стр. 83.

[2] Тамъ же, Августъ стр. 417.

[3] „ „ Май стр. 87, 85.

[4] „ „ Авг. стр. 240 и 419.

[5] Не ште бѫде погрѣшка, ако предположимъ, че коренътъ на таквозъ едно състояние на работитѣ е било лишението на българската черква отъ самостоятелность и нейното подчинение на Костантинопль въ 972 г. гл. и А. Гильфердинга I, VIII.

[6] Прав. Соб. Май. стр. 95.

е тѣмъ уловляютъ человѣки на свою си пагубу… И страждетъ св. Евангеліе въ руку ихъ… акы златъ *усерясь* (мингушъ?) свины во ртѣ“ „Не живемъ, рече, по закону Мойсіину, но по апостолску, ни Давида и пророкъ послушаемъ, но самаго Евангелія“.[1] — Тази мнимо-Евангелска праведностъ на еретицитѣ била е силно орудие за успѣхътъ на тѣхната проповѣдь. Народната масса се е прелштавала отъ вънкашното смирение и въобште отъ животътъ на еретицитѣ и безъ да обръща внимание на тѣхното неправославно учение, което се е прикривало отъ практическитѣ стремления на сектата. Простиятъ народъ винѫги е склоненъ да сѫди за учението споредъ животътъ на онѣзи, които проповѣдватъ това учение. И наистина, учителитѣ на ереста сѫ се отличавали съ найчисто и безукорно поведение. Не е било възможно, прочее, да не се питатъ тѣ „какъ да се спаси душата!“ „Мнози, казва Презв. Козма, мняще я правовѣрны суще и мощны направити на спасение; приближаются къ нимъ и вопрошають о спасеніи души“.[2] При това ересеучителитѣ преподавали учението си така, штото „отъ смертнаго яда сего послушающіи и тощи суще мняху ся ничесоже зла творяще“; отъ това и „правовѣрные попове“ сѫ се увличали отъ ереста; така сѫщто и монашествуюштитѣ като сѫ били надѫхани отъ лѫжехристиянска ненавистъ къмъ мірътъ и семейниятъ животъ, били твърдѣ приготвени да приематъ и учението еретическо. На народната масса еретицитѣ дѣйствували съ това, че приемали на себе-си ролята на заштитници народната свобода. „Учатъ же не повиновати ся властемъ своимъ, хуляще богатыя, царь ненавидятъ, ругаются старѣйшинамъ, укоряютъ боляры, мръчки Богу мнять работающая царю и всякому рабу не велять работати господину своему“.[3] Трудно е да се каже на какво основавали еретицитѣ тази своя революционна проповѣдь. Н. Осокинъ[4] казва, че Богомилитѣ не сѫ били чужди отъ държавни идеали. „Трѣба да се предполага, казва той пò-надоло, че предшественницитѣ на Албигойцитѣ (т. е. Богомилитѣ) били сѫ коммунисти — споредъ нашитѣ понятия“. Както и да е, но тази революционна проповѣдь на еретицитѣ твърдѣ много е възбуждала страститѣ на народътъ, който въ то време, подъ натискътъ на безпрестаннитѣ войни наченѫлъ е вече живо да чувствува „тягость дней работи властель земныхъ“, както казва Прѣсв. Козма. И наистина, проповѣдта на еретическитѣ учители е достигвала до тамъ, штото обличительтѣ Козма Презвитерь трѣбало е да заштиштава предъ тѣхъ необходимоста на царската власть и твърдѣ на дълго да доказва, че „цари и боляре Богомъ суть учинены“. Трѣба обаче да се забѣлѣжи, че Богомилитѣ, които сѫ имали добъръ тактъ, твърдѣ искусно сѫ скривали своитѣ политически убѣждения и идеи, и ги откривали само тогасъ, когато смѣтали на вѣренъ успѣхъ.

---

[1] Прав. Соб. Май. стр. 99—101; 94.

[2] „ „ Априлъ стр. 489; Май стр. 100.

[3] „ „ Іюль стр. 202.

[3] Исторія Альбигойцевъ I. стр. 161.

Трудно е да се каже, колко въ X—XI в. богомилската ересь е била разпространена въ България, заштото нѣма положителни извѣстия. На тойзи въпросъ може да се отвѣштае само съ догаждания, основаваштицѣ се на нѣкои изражения на Козма презвитера. „Ако, казва той, нѣкой попъ е преминѫлъ въ тѣхната (богомилска) вѣра, той вече е отхвърлилъ всичкото наше учение; ако ли се и придържва това учение, — това го прави не за друго а само *страхъ ради властелей земнихъ*“.[1] Отъ тѣзи слова се вижда, че сѫ се дигали гонения противъ ереста, може би и отъ самото ѝ появяване, но че тѣзи гонения не само не ѭ отслабвали, ами оште по̀-вече усилвали усердието на ересоучителитѣ, така и тѣхното влияние. По време на гоненията, еретицитѣ трѣбало е да криятъ вѣрата-си и да лицемѣрятъ предъ властитѣ, но когато работата е дохождала до явна заштита на своитѣ убѣждения, тагава еретицитѣ ставали много упорити. Самъ Козма, който винѫги е предпочиталъ убѣждението отъ насилието, съзнава се, че „скорѣе скота накажеши, неже еретика. И якоже въ мраморъ стреляй, не точію непрострелиши его, но и отскочивши стрѣла зади стояштаго ударитъ, тако и учай еретика, не точію не научитъ его, но и нѣкоего отъ худоумныхъ развратитъ“.[2] Еретицитѣ съ своето строгонравственно повѐдение имали твърдѣ голѣмо влияние на народътъ, и когато тѣ търпѣли и страдали за вѣрата си, народътъ гледалъ на тѣхъ като на мѫченици, и поради това гоненията на мѣсто полза приносяли

---

[1] Правосл. Соб. Коз. Май стр. 106.
[2] „ „ Апр. „ 498.

вреда на православието. „Мнози мнятъ я за правду страждущихъ и хотяще нѣчто благовъсприяти отъ Бога за узы и темницы“.[1]

Кой въздигалъ тѣзи гонѣния противъ еретицитѣ? По мнѣнието на г. *Гилфердинга*,[2] гоненията, за които спомѣнува Козма, се отнасятъ или въ времето на царь Петра, или пъкъ сѫ се подигали само отъ православното население и духовенство, независимо отъ волята на царятъ; или пъкъ, по мнѣнието на г. *Левицки*,[3] тѣзи гонения ставали во времето на гръцкото владичество въ България.

Въ последниятъ случай противо-правителствената революционна проповѣдь на еретицитѣ трѣбало е да бѫде особенно ревностна и успѣшна, и на Богомилството трѣба да се гледа като на оште една *стихия* — съ противовизантийско направление. Това предположение пролива малко свѣтлина и на царь Самуиловитѣ отношения къмъ ереста. Неговото расположение къмъ Богомилството, или понѣ неговата хладность къмъ Православието, обесняватъ се: а) отъ мълчанието за него на Козма Презвитера, който е билъ неговъ съвременникъ, б) отъ сказанието, което въ XIII в. се е разпространило въ Армения за връзкитѣ на Самуила съ Филипополскитѣ Павликиени,[4] и в) отъ извѣстията за разпространението на ереста въ неговото семейство, — които извѣстия се намиратъ и въ житието на св. Ивана Владиміра Сърбски.[5] Трѣба да припомнимъ оште и това, че баштата на Самуила, заедно съ своитѣ четире синове, се е дигнѫлъ противъ правовѣрниятъ[6] царь Петра, въ царствованието на който се е евилъ и Богомилъ, и че единътъ отъ Петровитѣ синове, Борисъ, който бѣше побѣгналъ въ началото на Самуиловитѣ войни отъ Костантинополь, дѣто се е намиралъ плѣнникъ, билъ е убитъ на пѫтятъ отъ нѣкой-си Българинъ, който го е зелъ за гръкъ, заштото Борисъ е билъ облеченъ оште въ гръцката си дреха. Това показва, че въ това време Българетѣ били твърдѣ много озлобени противъ Гърцитѣ. Както и да е, но гонителитѣ на ереста съ своята слѣпа ревность оште пò-вече усилвали нейното разпространение.

---

[1] Правосл. Соб. Коз. Май. стр. 96.
[2] А. Гильфердингъ. I. стр. 235.
[3] Христ. Чтен. 1870. 3. стр. 91.
[4] А. Гильф. I. стр. 195.
[5] Тамъ же „ 255.
[6] Прав. Соб. Козма. Апр. 487.

Освѣнъ Презвитера Козма, както се вижда, не е имало други изобличители на ереста, и забѣлѣжително е, че той винѫги изобличавалъ еретицитѣ съ словото Божие и съ разумното убѣждение, а любимиятъ му изворъ за неговитѣ изобличения сѫ били посланията на Апостола Павла. А колкото за другитѣ тогавашни пастири на българската черква,— тѣ сѫ се намирали въ нѣкакво си сцѣпяване, и въ безнадежность отъ общественнитѣ бѣдствия, които бѣхѫ разклатили цѣлиятъ строй на общественниятъ животъ и които сѫ давали възможность на еретицитѣ свободно да разпространяватъ учението си. Отчаянието ги е овладѣвало съвършенно, когато тѣ сравнявали минѫлата епоха, — времето на Бориса и велики Симеона съ своята, и ревноста на великитѣ черковни отци показвала имъ се невъзможна и не по силитѣ имъ — въ тѣхнитѣ времена и обстоятелства. „Нерци никтоже, успокоява и увѣштава Презв. Козма отчаяннитѣ, немощно есть въ сія лѣта такому быти. тіи быша святіи велиціи и крѣпціи, и лѣта ихъ добра, нынѣ же зла насташа".[1]) При таквозъ упадвание духътъ на черковнитѣ пастири и при такива тѣхни разсѫждения разбира се, че „злыя лѣта" ставали оште пò-вече зли и ереста свободно се е разширявала „по всей болгарстѣй земли", особенно же въ южната часть на Българско — въ Македония. Тукъ въ краятъ на XI в. народонаселението на цѣли градове е било еретическо. Така на пр. жителитѣ на Пелагония, които сѫ били избити отъ *Кръстоносцитѣ* въ първиятъ походъ (въ 1097 г.), били сѫ до единъ еретици.[2])

Въ XI в. богомилската ересь е била твърдѣ разпространена по сичка България, Тракия и Македония. По словата на Анна Комнена,[3]) появили сѫ се лъжовни учители въ калугерски дрехи, съ сладка рѣчь въ уста, а съ ядъ въ сърце, постници и лицемѣри, и наченѫли да разпространяватъ учението си между простиятъ народъ. Тѣ разпаляли религиозната вражда между Българетѣ и Гърцитѣ, заносвали учението си въ мънастиритѣ, дѣто между калугеритѣ намирали много привърженци. Тѣ имали привърженци и между членоветѣ на нàй-знаменититѣ и богати Български фамилии; но нàй-ревностни тѣхни послѣдователи сѫ били женитѣ, които винѫги сѫ предпочитали учението на ереста, отъ строгата простота на християнството, защото първото е давало свобода на тѣхното въображение. Отъ началото на XII в. средоточие на ереста става *Филипополь*, отъ дѣто тя се разпространява по сичката почти Грѫцка Империя и се вмъква въ самиятъ Костантинополь.[1]) Съ своитѣ успѣхи въ различнитѣ класове на тогавашното общество, Богомилството обръща на себе-си сериозното внимание както на гражданскитѣ власти, така и на ученитѣ Богослови. Императоръ Алексей Комнинъ билъ единъ отъ нàй-ревностнитѣ преслѣдователи на ереста, и макаръ да не е можалъ да ѭ истреби, но оставимъ ни доста открития и изобличения за нея. Обаче, нàй-пълни и важни свѣдѣния за Богомилитѣ, за тѣхното учение и поведение — оставили сѫ ни дъштирята на Алексея Комнина, *Анна*, и учениятъ *придворенъ* калугеринъ, *Евтимий Зигаденъ*, отъ списанията на които се възползуваме и ние, за да можемъ пò-пълно да изобразимъ характерътъ на сектата, който характеръ се е изказалъ въ лицето на тогъвашниятъ неинъ, пò-вече отъ другитѣ извѣстенъ, представитель, — въ лицето на **Василя.** По словата на Анна Комнина, Василъ е билъ человѣкъ хитъръ, решителенъ и предприимчивъ. Той се е занимавалъ съ медицината, а е носялъ калугерската *ряса*.[2]) 15 години употрѣбилъ той за да изучи Богомилското учение и 50 години билъ началникъ на Богомилитѣ. Василъ ималъ 12 ученици, най близки при него, които нерекалъ *Апостоли*, и много ученици-жени, които нàй-много способствовали, за да се умножатъ послѣдователитѣ на ереста. Въ Василиевото време въ числото на послѣдователитѣ на ереста е имало и прости и учени, и богати и сиромаси — отъ двата пола. Проповѣдничеството на Василя се е продължавало отъ Романа Диогена и до послѣднитѣ години на Анна Комнина (отъ 1067—1118). Трѣба де забѣлѣжимъ тукъ, че Богомилитѣ не забравяли и

---

1) Прав. Соб. Козма. Абгустъ 424.
2) Vilhem Тyr: „Gesta Dei per Francos", II. § 13. у Шмидта. 1, 11.
3) Anna Comnena, Alexiades, liv. XV. — apud Migne (Patrologia, t. CXXXI p. 1167).

---

1) У Шмидта, т. I, p. 13.
2) Anna Comnena, Patrologia, t. CXXXI. p. 1170. — Euthimii Zigadeni, Naratio de Bogomilis, p. 6. — у Шмидта, 1, 13.

главната своя цѣль — да образуватъ свое независимо обштество и да направятъ вѣрата господствуюшта.[1])

Като се разправи съ Кръстоносцитѣ, Ал. Комнинъ въ краятъ на животътъ си, въ слабата си старость, — както се изражава дъштиря му Анна, се е заузелъ съ „духовни работи“. „Около това време на сѫдѣ вече зели да говорятъ за новата ересь, която се е вмъкнѫла и въ Костантинополь и е спечелила много привърженци. Нова била тази ересь само за столицата и за правителството; тя (ереста) и до Алек. Комнина е била тамъ, но се е крияла като подъ пепелъ[2]) и само чрезвичайнитѣ ѝ успѣхи сѫ направили да обърнѫтъ на нея сериозно внимание. Слухътъ за новата ересь е достигнѫлъ и до Алексея Комнина. Тогава той назначилъ особенни чиновници за да издирятъ што сѫ това Богомилитѣ и кой е главниятъ имъ предводитель. Подирь дълги и голѣми усилия чиновницитѣ успѣли да откриятъ въ Костантинополь нѣкои отъ послѣдователитѣ на ереста, които и *издали* началникътъ си *Василя* и 12-хъ му ученици, наречени Апостоли. Само нѣкойси *Давлатъ* (Diablatus) упиралъ се и не рачаль да се съзнава, но слѣдъ жестоки изтязания, той наименовалъ Василя, открилъ мѣстожителството му и изказалъ рѫкоположеннитѣ отъ него 12 Апостоли. Василь слѣдъ не много време билъ представенъ предъ императорътъ. Дълго и сухо лице, клинообразна брада, калугерско облекло, безжизненно изражение въ лицето и необикновенна лекость въ езикътъ — его какъвъ билъ Василь. Алек. Комнинъ изеднъжъ разбралъ, че съ мѫки и насилия ништо неште да може да изпита и узнае отъ Василя и за то употрѣбилъ хитрость.[3]) — Когато Василь билъ представенъ предъ императора, тойзи послѣдниятъ го е удостоилъ съ голѣма честь: той станѫлъ при неговото здрависване, турналъ го да сѣдне при него и го поканилъ даже на своята царска трапеза. При Алексея се е намиралъ и братъ му — *Исаакъ Комнинъ*. Тѣ и двамата се престорили, че ужъ искатъ да бѫдѫтъ негови ученици и ревностни послѣдователи, ако той, Василь, когото императорътъ нарекълъ „достоуважаемъ отецъ“, имъ открие всичко, — какъ да приематъ и да запазятъ божественното откровение, — за да могѫтъ да си спасятъ душитѣ. „Наистина, честний отче, — казвалъ Алексей, „пораженъ сѫмъ отъ величието на твоята добродѣтель, чудіѫ се и благоговѣіѫ предъ това величие, и много желаіѫ, штото твоя святость да ме научи на онѣзи тайни отъ твоето учение, които ти преподавашъ само на нѣкои, а не всенародно, заштото ти проповѣдашъ, че всичкитѣ наши *обряди* сѫ ништожни (φαυλά) и не принасятъ никаква полза“. Така е говорилъ и Алексеевътъ братъ Исаакъ. Василъ се е смутилъ отъ такива слова; той се е боялъ отъ тѣхното притворство. Но императорътъ и братъ му увѣрили го, че искатъ да станатъ нѝй-послушни негови ученици, и тогава Василь се рѣшилъ да изложи предъ тѣхъ своето учение. Него го завели въ едно тайно мѣсто въ палатътъ, дѣто той свободно изложилъ сичкото свое учение за Ис. Христа, за Дѣва Мария, за тайнствата и пр. Задъ завесата (пердето), която раздѣляла стаята, билъ скритъ скорописецъ, който записвалъ всичко, што е говорилъ Василь.

Сега Императорътъ отъ ревностенъ ученикъ станалъ е строгъ сѫдникъ. Когато Василь вече си е изказалъ всичкото учение, тогава Алексей отворилъ вратата, свикалъ сенатътъ, свикалъ оште много духовни и военни лица, и подъ председателството на Патриярха *Николая Граматика* се е открилъ съборъ. Въ съборътъ нѝй-първо се е прочелъ всичкиятъ разговоръ на Василя съ Императорътъ, който разговоръ билъ записанъ отъ скорописецътъ. Василь не се е отрекалъ отъ словата си и убѣжденията си, а напротивъ съ дързость утвърждавалъ, че за истинноста на своята вѣра и учение готовъ е да търпи мѫки, огънь и смърть. Заплашвали го съ люти мѫки и съ изгоряване; самъ императорътъ употрѣблявалъ всичкото си красноречие; духовенството то и то, по порѫчката на Императора, увѣштавало е Василя да се отрѣче отъ учението си. Но всичко е било напусто: Василь е оставалъ непоколебимъ. Затворили го въ тъмници и тогава оште, по единогласното рѣшение на съборътъ неговата сѫдба била рѣшена — признали го достойнъ за изгаряне, — но Императорътъ въспиралъ изпълнението на тази присѫда, заштото се

---

[1]) Anna Comnena. Apud Migne (Patrologia ibid. p. 1178).

[2]) Anna Comnena. XV. p. 384.

[3]) „Императоръ Алексей“, казва Шмидтъ, „съ своето притворство като склони ересеарха Василя на откровенность, за тази откровенность го затвори въ тъмница и послѣ — изгори го живъ. За това постѫпъкътъ на Алексея е коварство отъ нѝй-истъничениитѣ, и твърдѣ е свойственно на Византиецъ, но никакъ недостойно за единъ императоръ, нито Богословъ“. Шмидтъ. 1, 13.

блазнялъ съ надѣжда, че ште да може да надвие упорството му и да го склони да се откаже отъ учението си. Въ народътъ (въ Костантинополь) сѫ се носили слухове, че дяволитѣ хвъргали камъни въ кѫщата, въ която билъ затворенъ Василь.

Между това, въ Цариградъ преслѣдовали не само сѫштитѣ еретици, но и онѣзи, на които е падало какво годѣ подозрѣние въ ереста. Открити били и 12-хъ апостоли Василеви. Но заштото трудно е било да се разпознаватъ и истиннитѣ еретици отъ несправедливо обвиняемитѣ въ ереста, Императорътъ прѣсналъ слухъ, че всичкитѣ еретици ште бѫдѫтъ изгорени. Уплашени отъ тойзи слухъ, мнозина отъ подозрѣваемитѣ оправдавали сѫ се и казвали, че тѣ даже никакъ и не сѫ чували за тази ересь, а други — напротивъ — съ упорство доказвали своята привязанность къмъ ереста, и съ радость сѫ се приготвяли да приематъ мѫкитѣ и изтязанията.

Императорътъ не се е задоволствовалъ съ това, ами е измислилъ новъ способъ, чрезъ който да може да открие онѣзи, които приструвано сѫ се отказали отъ ереста и сѫ се обърнѫли въ Православие. Той свикалъ ново засѣдание, на което довели и всикитѣ еретици — както истиннитѣ, тъй и подозрѣваемитѣ — и сѣки едного отъ тѣхъ питали отдѣлно: Богомилъ ли е той или не. На този въпросъ едни отговорили отрицателно, а други — утвърдително. Тогава Императорътъ порѫчалъ да запалятъ два голѣми огъня *(костри)* и до единътъ отъ нихъ да забиѭтъ единъ кръстъ. Слѣдъ туй Императорътъ, като се е обърнѫлъ къмъ обвиняемитѣ, рекълъ: „които искатъ да умрѫтъ за истинната вѣра християнска, нѣка пристѫпятъ къмъ огънятъ, до който има кръстъ, защтото подобрѣ е да умрѣ човѣкъ подъ кръстното знамение, отъ колкото да живѣе винѫги подозрѣванъ въ ересь; а онѣзи, които упорствоватъ, — да пристѫпятъ къмъ другиятъ огънь“. Повелѣнието на Императорътъ било изпълнено: еретицитѣ сѫ се раздѣлили на два отдѣла и заели мѣстата си при огнювитѣ. Но заштото това е било само една хитрость отъ старна на Императора, за това и той, като се е увѣрилъ въ правотата и истинноста на еднитѣ, които сѫ се готвѣли да умрѫтъ подъ кръстътъ, въ него часъ ги е освободилъ, а упорнитѣ порѫчалъ да заведѫтъ въ тъмници, дѣто православното духовенство съ всичкитѣ си сили се е старало да ги обърни

въ православие. И наистина, мнозина сѫ се обърнѫли и били освободени, а упорнитѣ останѫли въ тъмницитѣ, дѣто и умрѣли. Нàй-неразкаенъ и нàй-опасенъ отъ всичкитѣ е билъ Василь, така штото Императорътъ нàй-послѣ се е решилъ да изпълни надъ него пресѫдата на духовенството. Въ Костантинополь, на онова мѣсто, което се е наричало Ипподромъ (сега — Ат-мегданъ) билъ приготвенъ голѣмъ огънь, около който въ назначенниятъ день се е натрупалъ много народъ да гледа тържественното зрѣлиште, между който довели и ученицитѣ на Василя. Императорътъ сѐ оште се надѣвалъ да разклати упорството на Василя, и заради това порѫчалъ да направятъ до огънятъ единъ кръстъ, на който ако се поклони Василь и се разкае — да го освободятъ. Но и това не помогнѫло. Нàй-послѣ докарали Василя. Когато се приближавалъ до мѣстото на своето наказание, Василь си напѣвалъ псаломътъ: „ангеломъ своимъ заповѣсть сохранити тя“ (пс. 90). Василь, като че се поуплашилъ кога прьвъ пѫть видѣлъ пламъкътъ, и Императорътъ, штомъ забѣлѣжилъ това, престѫпилъ къмъ нови увѣштания, но Василь останѫлъ си твърдъ. Обаче, штомъ Василь видѣлъ въ народътъ своитѣ ученици измѫчени отъ тежки страдания въ тъмницата, и които той считалъ че благоденствоватъ — споредъ обѣштанието на императорътъ, — тогава той не е можялъ да си удържи сълзитѣ, ами горчиво е заплакалъ.

Между това, въ народътъ сѫ се носили слухове за Василя и за нѣкакви-си чудеса, направени ужъ отъ него при помошта на дяволитѣ, и за то всичкитѣ чакали отъ него пакъ нѣкое чудо; даже *палачитѣ* сѫ се боели, да не би, наистина, дяволитѣ да го спасятъ отъ пламъкътъ.[1]) Василя считали за магесникъ, и за да узнаятъ наистина ли владѣе той съ такава сила, направили опитвания: нàй-напредъ хвърлили въ огънятъ мантията му, която изгорѣла, а не е хвръкнѫла къмъ небото, както многома сѫ чакали; послѣ хвърлили му чехлитѣ, които също изгорѣли, нàй-послѣ хвърлили и Василя (това е било на 1118 г.). Настървената сгань народна искала да хвърли въ огънятъ и послѣдователитѣ Василеви, но императорътъ не позволилъ, а приржчалъ да ги заведжтъ въ тъмница.[1])

---

[1] Тъй разбралъ народътъ онзи псаломъ, който Василь пѣялъ предъ смъртното си наказание: „ангеломъ заповѣсть сохранити тя“. Но, споредъ забѣлѣжванието на Неандра, самъ Василь е давалъ съвсѣмъ друго значение на тойзи псаломъ, т. е. духовно или богомилско значение. Наистина, по понятията на Богомилитѣ, смърта не е била друго, освѣнъ тържество на душата, която се е освободила отъ власта на Сатанаила, а особенно — мѫченическата смърть. Душата въ този случай право и непосредственно се е възнасяла къмъ небесниятъ Отецъ. (Глед. Evthym. „Narratio“ § 22).

Подиръ жестокото наказание на Василя, трѣбало би сѫществованието на ереста да се прекѫса; но станѫ напротивъ. Вижда се въ самиятъ Костантинополь оставали оште много неоткрити еретици, а особенно — между богатитѣ фамилии. А че отвънъ Византия ереста е сѫштествувала въ пълната си сила и послѣ мѫченическата смъртъ на Василя, за това не ште и дума. Филипополь си е оставалъ срѣдоточие на ереста, отъ дѣто тя тайно се е разпространявала по всичкитѣ градишта на гръцката империя. И въ самиятъ Костантиновградъ, слѣдъ смърта на Василя, трѣбало е явно да признаѭтъ и да исповѣдатъ, че „злото оште съ пò-голѣма сила се е разлѣло по всичкитѣ градишта и области и по всичкитѣ старни на империята“, и че Богомилството явно вече се стреми да заеме на всѣкѫдѣ господствуюште положение.

Достоинъ приемникъ на Василя е билъ нѣкой-си **Петъръ,** който се е наричалъ Христосъ и ималъ 12 апостола. Императоръ *Калоиоанъ*, приемникътъ на Алексея, усѫдилъ го на убиване съ камъни. Петъръ, като е утивалъ на смърть, обѣшталъ на своитѣ ученици, че ште въскръсне слѣдъ три деня, и тѣ наистина чакали на гробътъ му, за да въскръсне.[2])

---

[1]) Anna Comnena, apud Migne (Patrologia, t. CXXXI, p. 1170—1183).

[2]) „Petro Messalianorum sive Lucopetroniorum (qui est Bogomili dicti) hæreseos Antesiquano, qui se ipse Christum apellavit, summoque jure lapidibus obrutus, post abitum resurrectorum promisit. etc. — anathema“ (Петъръ предстоятелятъ на Месалиянската или Лукопетровска (която е наречена и Богомилска ересь), който наричалъ себе-си Христосъ и найпослѣ е билъ убитъ съ камъни, и който е проповѣдвалъ, че ште да въскръсне слѣдъ загиванието си .... да бъде Анатема“. Гл. Victor. Anathem. 1. Tolli p. 115). Разказва се при това, че Петъръ наистина се евилъ на своитѣ ученици слѣдъ смърта си, но само не въ человѣчески видъ: подъ образътъ на вълкъ той изкочилъ отъ камънитѣ и се евилъ на своитѣ ученици. Отъ тази глупа басня, обаче, ние можe да се догаждаме за народноста на тойзи ересеначалникъ и неговитѣ ученици. Въ южнитѣ Словѣне и сега е въ употрѣбление името Вълкъ (Вълку, Вукъ Стефановичъ Караджичъ; Волкъ — Volco — Далматскиятъ краль) и у всичкитѣ Словѣне въобште и въ сегашнитѣ времена сѫштествува вѣрване въ нѣкаква-си особенна сила на вълцитѣ (вълчитѣ праздници и др.). Вижда се, че Богомилството и въ Гръция не е изгубило своятъ национално-словѣнски характеръ. (Гл. Христ. Чтен. г. 1870. 3. p. 40). — Шмидтъ, като е знаялъ само за Василя, а

Подиръ Петра наченжлъ ревностно да разпространява ереста ученикътъ му **Тихикъ,** който не се е ограничвалъ само съ една устна проповѣдь, ами оште и писменно проповѣдвалъ и разпространявалъ учението си. Той тълкувалъ св. Писание по своето съображение, а особенно Евангелието отъ Матея, на което написалъ тълкование, дѣто всичкитѣ изражения за Бога Отца и за св. Духъ той ги е отнасялъ къмъ своятъ духовенъ Отецъ, — Петра, — или както го наричали инакъ — Лукапетра. Вижда се и Тихикъ е наричалъ себе-си Христосъ и е ималъ 12 апостола. Тихикъ, за разпространението на ереста ползовалъ се и отъ апокрифическитѣ[1]) книги, които въ неговото време влѣзохѫ въ употрѣбление у еретицитѣ[2]). Не се знае сѫдбата на тойзи ересеначалникъ, но това се знае, че той е ималъ приемникъ, и че неговътъ приемникъ е билъ Костантинополскиятъ „Папа Никита“, за който ште говоримъ пòдоло. Ереста, както во времето на Презв. Козма, така и сега — при Василя и неговитѣ приемници, — останала е вѣрна на способътъ, съ който е вмъквала влиянието си въ народътъ. Като сѫ се наричали „Християни“, ревнители на благочестието и душеспасението, еретицитѣ незабѣлѣжително овладѣвали сърцата на простодушнитѣ и сѫшто така незабѣлѣжително имъ предавали своитѣ мисли и своята ненависть къмъ Черквата[3]).

Отъ тогава, отъ когато Византия се е запознала съ ере-

---

[1]) Апокрифъ се наричатъ списания, на които произхожденнето е неизвѣстно. Въ черковенъ смисълъ апокрифически книги се наричатъ онѣзи, на които съдържанието е отъ свештенно-черковната История, но които не сà признати за книги свештенни. Въ тѣзи апокрифически книги има много лъжи и глупи басни.

[2]) „Онѣзи, които приематъ чуждитѣ писания (ἑτέρας γραφάς) като че написани отъ Духа светаго и предадени намъ отъ светитѣ Отци, — да бъдътъ анатема“ — казва Евтимий „Victoria“ Anathem. V. ap. Talli p. 116). А въ „Narratio“ той увѣрява, че богомилскиятъ канонъ (на св. книги) е билъ напълно съгласенъ съ канонътъ на православнитѣ. Ште каже, че апокрифич. книги влѣзли у Богомилитѣ въ особенно употрѣбление вече подиръ Василя.

[3]) Evth. „Victoria de Messalian“, ap. Talli p. 107. — Хр. Чтен. 1870. 3. p. 403

никъ не е билъ познатъ съ Синодикътъ на царя Бориса, дѣто нарича Петра приемникъ на Василя, — казва, че Петъръ и Василъ били едно лице (глед. неговата Hist. 1, 13); това сѫштото повтарятъ и гг. Гильфердингъ (Рус. Бес. 1859. IV. 130) и Петрановичъ (Богомили, стр. 83). Но това не е справедливо. Василь е билъ изгоренъ, а Петъръ убитъ съ камъни. Едно това само не дава да смѣсваме тѣзи двѣ лица.

сеначалникътъ Василя и неговитѣ на̀й-близки продължители на ереста, всяко едно малко неразположение къмъ Черквата и власта земало се е за проевление на Богомилската ересь, която Византия ѭ считала на̀й-опасна отъ всичкитѣ други ереси. Освѣнъ това, коварното Византийско правителство, преслѣдованието на Богомилството обръштало е въ полза на своитѣ политически планове. Така, въ Богомилство обвинявали и такива хора, които не сѫ имали никакво понятие отъ ереста, но които не сѫ се нравили на правителството. Това, обаче, по̀-вече е способствовало за да се разпространява ереста, заштото подобнитѣ обвинения правяли това, че както духовнитѣ, така и свѣтскитѣ власти, като имали съсредоточено вниманието си по̀-вечето на лъжливо-обвиненнитѣ въ ереста, малко внимание обръштали на дѣйствителнитѣ успѣхи на еретицитѣ. — Имало ли е оште дѣйствителни Богомили въ Костантинополъ въ половината на XII в., — за това нѣма никакви положителни извѣстия. Има извѣстия само за нѣкакви-си „съмнителни Богомили“ въ него време. Ний намираме за полезно и умѣстно да се поспремъ на тѣзи извѣстия и да ги изложимъ на късичко, заштото отъ тѣхъ ште видиме какъ сѫ гледали тогавашнитѣ съвременници на Богомилството.

Въ 1140 г. били изгорени, по опредѣлението на Костантинополскиятъ съборъ, при Патриархътъ *Лева Стиппиота*, съчиненията на нѣкого-си *Костантина Хризомала*, които съчинения съ жедность сѫ се четяли отъ калугеритѣ на разни мънастири въ Византия. Съчиненията на Хризомала сѫ се раздѣляли на 20 глави и съдържали, по мнѣнието на събора, много глупи положения „по̀-лоши отъ колкото заблужденията на Богомилитѣ“. Учението на Хризомала, изложено въ осѫденитѣ и изгорени негови съчинения, било е слѣдуюштето: всѣки, който е кръстенъ безъ надлежното наставление въ вѣрата и безъ вѫтрешно душевно възродяване, е християнинъ само по име; черковнитѣ *епитимии*1) безъ вѫтрешно възродявание сѫ безполезни на онзи, на който се налагатъ; Християнинътъ има двѣ души: грѣшна и безгрѣшна и който не угажда въ себе-си, въ душата си, Исуса, Христа, — той по име само е Християнинъ; който нѣма безгрѣшна душа, той напусто се труди и макарь да знае на изустъ всичкото св. Писание и т. п.

---

1) Епитимия ште каже Черковно наказание.

Всичко това се е признало отъ съборътъ за противно на „черковнитѣ обичаи и предания“. Освѣнъ това, Хризомалъ възставалъ и противъ почитанието на властитѣ, което почитание той наричалъ *Дяволослужение* (satanae cultum prebent, qui cuicunque principi honorem et venerationem exhibent). Съчиненията на Хризомала на̀й-първо сѫ се намѣрили у игуменътъ на св. Атиногеновъ мънастиръ — Петра и у Георгия, който се е прекарвалъ оште и Памфилъ и който е билъ настоятель на другъ единъ мънастирь, — за което тѣзи и двамината били пратени на заточение 1).

Отъ изложението на Хризомаловото учение се вижда, че това учение е имало твърдѣ малко сходство съ учението на Богомилитѣ; сходството е само въ това, че както учението на Хризомала, така и учението на Богомилитѣ имали сѫ противочерковний характеръ.

Подиръ три години (1143) двама Каподокийски епископа — *Леонтий Балбийский* и *Климентъ Сассийский* били обвинени въ богомилска ересь. Тѣхъ ги е обвинявалъ собственниятъ имъ митрополитъ *Василь*. На̀й-първо тѣхъ ги обвинили въ това, че тѣ сѫ рѫкоположени незаконно въ епископски санъ (въ този санъ ги е посветилъ митрополитътъ на II Каппадокия — Secundae Cappadociae — безъ участието на други епископи, — което е противно на канонитѣ) и ги лишили отъ тойзи санъ. Послѣ това тѣхъ вече, като прости калугери, сѫдили ги за ереста. Митрополитъ Василь намѣрилъ и свидѣтель, който да доказва виновноста на обвиняемитѣ. А обвинението се е състояло въ това: а) че тѣ учили, какъ въ продължение на три години трѣба да се въздържва човѣкъ отъ законно съпружество, отъ мѣсоѣдене и винопитие, а подиръ изминуванието на тѣзи години, — може да се ползова отъ всичко това колкото ште; б) че никой отъ мірянитѣ не може да се спаси, макаръ и да е препълненъ отъ добродѣтели, ами трѣба непремѣнно човѣкъ да стане калугеринъ, ако иска да се спаси; в) че въ тѣлата на умрѣлитѣ живѣѭтъ бѣсове; г) че тѣ (обвиняемитѣ) не допуштали да се погрѣбватъ нѣкои християни, други погрѣбенни — порѫчвали да ги отравватъ и да ги изхвърлятъ вънъ отъ гробоветѣ; д) че посвештавали жени въ дияконски чинъ (дияконисси), ка-

---

1) Leo Allat. de perp. Eccles. orient et occid. conser. II, C. 11. p. 644—652.

рали ги въ черква да четжтъ молитви и евангелието; — Климентъ даже служилъ съ тѣхъ и божественната литургия; е) че тѣ карали хората втори пжть да си кръштаватъ дѣцата; ж) хулели иконитѣ; з) не почитали кръстътъ, ако на него нѣмало титулътъ I. X. и и) предавали на анатема Бога, въ когото вѣрвали!“

Въ отговоръ на всички тѣзи обвинения Леонтий Балбийский се е признал, че той вторично е кръстенъ, заштото първото си кръштение той приелъ отъ единъ лишенъ отъ санътъ свештенникъ и за да се увѣри пò-вече въ дѣйствителноста на своето кръштение, той вторично се кръшталъ отъ *законенъ* свештенникъ. Съборътъ призналъ това да е Богомилство. Не погребвалъ той само онѣзи, които живѣли злодѣйски и неслушели съвѣтитѣ му; на една жена не позволилъ да се пречисти, заштото тя живяла въ незаконни връзки съ братътъ на своятъ мжжъ... Въобште Леонтий се е заштиштавалъ така добрѣ, штото и слѣдъ довождането на нови обвинители съборътъ не се рѣшилъ на право да предаде Леонтия и Климента на анатема, но само ги снелъ отъ санътъ имъ и въ общти изражения и безразлично предалъ на анатема всички онѣзи, които „не мислятъ така, както православната черква“.[1])

Леонтий и Климентъ имали своя партия въ Костантинополь, която и се въспротивила на тѣхното снемание отъ епископскиятъ санъ. Въ челото на тая партия е билъ и калугеринътъ *Нифонтъ*, който се е отличавалъ съ умъ и висока нравственность. За това възпротивване него го заключили въ тъмница, отъ дѣто той правелъ преписка съ много Каппадокийски епископи и въ тѣзи си писма строго нападалъ на Костантинополската патриаршия. На 1144 год. Нифонта извалили предъ съборъ, свиканъ отъ Костантинополскиятъ патриархъ и, по опредѣлението на тойзи съборъ, обръснжли брадата на Нифонта и строго запретили да нѣма никой никакво сношение съ него. Нифонтъ силно протестувалъ противъ това, и за то презъ Февруаръ мѣсецъ на 1145 г. билъ свиканъ другъ съборъ и патриархъ *Окситосъ* произнесълъ на Нифонта *второ съборно усжждание* за това, че двамата снети отъ санъ епископи Нифонтъ ги наричалъ правовѣрни и благочестиви, и съ този начинъ явно отхвъргалъ силата на Черковнитѣ канони. Освѣнъ това, прибавя Съборътъ, Нифонтъ сега, въ нашето присжтствие, произнеси анатема на Еврейскиятъ Богъ“.[1]) Подиръ това Нифонта затворили въ единъ отдалеченъ мънастирь. Но съ това не се е свършило дѣлото на Нифонта. Подиръ смърта на пратриарха Михаила Окситоса на Костантинополскиятъ патриаршеский престолъ сѣднжлъ е *Козма Аттикъ* (1146), който дълбоко почиталъ и уважавалъ Нифонта за неговитѣ добродѣтели и гò освободилъ отъ заточението му. Но за това самъ Козма скоро билъ снетъ отъ санътъ си. „Тогавашнитѣ архиереи“ — казва Никита Хониатъ — като не можахж да търпятъ добродѣтелитѣ на Козма, оклеветили го предъ Императора Мануила, че ужъ той, Патриархъ Козма, правялъ тайни споразумѣния съ Исаака — чичя на Мануила, — за да снематъ отъ престола Мануила и да се качи Исаакъ. И поводъ за тази клевета тѣ зели отъ туй, че Исаакъ много уважавалъ Козма“.[2]) На съборътъ въ 1147 г., свиканъ по това дѣло, лишили Козма отъ Патриаршескиятъ санъ, като прибавили при вината му оште и това, че той обичалъ и уважавалъ Нифонта, но Козма, преди да слѣзе отъ Патриаршескиятъ престолъ, произнесълъ предъ цѣлиятъ съборъ негодование и усжждание върху раболѣпството и человѣкоугодничеството на своитѣ другари по служба[3].) — Нѣка споменемъ оште, че около това време обвинявали въ Богомилска ересь и самиятъ *Михаила Тесалоникски* по причина на препирнята за това, *че Ис. Христ. въ тайнството на евхаристията е и онзи, който принася жертвата, и онзи, който се принася въ жертва, и онзи, който приема.*[4])

И така отъ това кратко начертание се вижда, че обвиняванието въ Богомилската ересь падало е не само на онѣзи, които сж *мислили* не тъй, както е мислила Черквата, ами ѐ служило оште като отлично орудие за разни интриги, съ които Византия винжги се е отличавала. Това, може да се

---

1) Leo allat. p. 637—678. — Отъ всичкиятъ тойзи сѫдъ се вижда, че отколешното съперничество между митрополититѣ на Primæ et Secundæ Cappadociæ, въ XII в. продължавало се е оште. Началото на това съперничество е извѣстно оште отъ историята на св. Василя Велики и Григ. Богослова.

1) Leo Allat. p. 678.
2) Никита Хониатъ, 11. § 3, стр. 100 и слѣд.
3) Тамъ же и Leo Allat. p. 683.
4) Христ. Чтен. 1870 No. 3. p. 409.

каже, е било една отъ причинитѣ за успѣшниятъ вървежъ на ереста, както въ самата Византия, така и въ нейнитѣ области, заштото заети съ взаимни и лъжливи обвинения единъ противъ други въ богомилството, православнитѣ иерарси не забѣлѣжвали, какъ истинската ересь се е развивала и разпространявала, — тъй да се каже — подъ носътъ имъ. Така на пр. въ царуванието на Императора Мануила въ самиятъ Костантинополь се е основало еретическо епископство, за сѫштествованието на което, както и за сѫштествованието на много други яко основани еретически обштини въ предѣлитѣ на Империята, ние се научваме отъ западнитѣ извори. Случайнитѣ гонения никакъ не побъркали на сектата яко да се утвърди тя въ самиятъ Костантинополь. А што се отнася до съсѣднитѣ словѣнски области, — тамъ ереста се е ползовала съ пълна свобода и господствувала надъ православието. На пр. въ XII (1123 г) в. цѣли укрѣпѣни градове сѫ били препълнени съ еретици.1) Ний ште споменемъ тукъ за единъ отъ тѣзи градове, за Меглинъ, за който се намиратъ извѣстия въ житието на св. Иляриона, тогавашниятъ епископъ на този градъ.2) Въ Меглинъ е имало Богомили, арменски манихеи (павликиени) и чисти армени (монофизити). Като сѫ се насланяли на своята многочисленность тѣзи послѣднитѣ увѣрявали, че и самъ Императоръ Мануилъ е склоненъ да приеме тѣхното учение, така штото епископъ Иларионъ ималъ грижата да укрѣпява въ догматитѣ на благочестието самиятъ царь. — Найпърво Иларионъ побѣдилъ Манихеитѣ и за то изпиталъ на себе-си силата на еретическата дързость. „Учашту нѣкогда святому вѣрныя, — казва се въ житието, придоша къ нему манихеи глаголюще: како убо мы благаго Бога глаголюще содѣтеля быти небесе и земли же и яже на ней многа быти творца лукава, мудрствующе, — вы же непокоряетися?“ Тази дързость на еретицитѣ св. Иларионъ побѣдилъ пакъ съ

---

1) Шмидтъ. 1, 14 и 15.

2) **Меглинъ** на севѣровъстокъ отъ Водени (гръцк. Едесса), главенъ градъ на областа. Това житие, споредъ словата на г. Гильфердинга (1. 132) е написано отъ Евтимия Търновскиятъ Патриархъ въ XIV в., и неговото основание е напълно историческо. Това житие на св. Илариона е напечатано въ „житія святыхъ южныхъ Славянъ“ — Филарета Черниговскаго, 1865, отд. 2. стр. 154—162; въ житія св. Россійской Церкви (1859 С. П. Б.), мѣс. Окт. стр. 372—388.

тѣхното оружие, — съ св. Писание. Мнозина отъ побѣжденнитѣ приели православието, но за това пъкъ многочислѣннитѣ тѣхни бивши едновѣрци „Арменитѣ“, твърдѣ много сѫ се разлютили на св. Илариона, били го съ камъни и го изхвърлили вънъ отъ градътъ. Но това оште пò-вече усилило ревноста на св. Илариона, който подиръ малко време побѣдилъ и Арменитѣ „монофизити“. „Сія слышавъ Мануилъ царь, возрадова ся зѣло и написа къ нему (къмъ св. Илариона), яко да и богомилскую ересь до конца отъ стада Христова очистити, и елици не хотятъ приступити къ соборнѣй церкви, во изгнаніе послати. Также и Манихей и Армянъ непокоряющися — всѣхъ св. Иларионъ во изгнаніе посла и заточенія различна, и на мѣстѣ идѣже соборы творяху предреченние еретици постави ту Церковь св. Апостолъ, и монастырь состави, и множество инокъ собра“. — Во времето на Илариона еретицитѣ попритихнѫли, но подиръ неговата смърть ереста се е вмъкнѫла даже въ устроенниятъ отъ него мънастирь между калугеритѣ. „Многу же времени минувшу, казва житието, начаша нѣціи сопротивляти ся игумену Петру (който го бѣше опредѣлилъ св. Иларионъ) на древніе свои обычаи уклоняющеся, раздоры и ереси сводяще. Святый же Иларионъ во снѣ тѣмъ предста и жезломъ многихъ отъ нихъ рани, инѣхъ же смерти предаде… яко да не и друзіи смертоноснаго тѣхъ пріимутъ яда“ и проч.1)

Отъ житието на св. Илариона Могленски вижда се, че Богомилството и въ него време, както и въ началото на XII в., не се е смѣсвало съ павликиянството. Богомилството, ако и да е заимствувало своето учение отъ изворъ армено-павликиянски и да се е стремило къмъ една и сѫшта цѣль, както и послѣдньото, но то е взело едно друго съвършено самостоятелно и своеобразно направление. Богомилството се е различавало и отдѣляло отъ Павликиянството не само съ това, че е имало народенъ характеръ, но оште и по вътрешното устроиство. На пр. Павликиянството чакъ до краятъ на своето сѫштествование е запазило своятъ противоиерархически и противообрядовий характеръ, а въ Богомилството, напротивъ, ние виждаме, че то отъ началото си ако и силно да е възставало противъ иерархията и обрядноститѣ на Православната

---

1) П. С. Л. IX. стр. 149.

Черква, като не ги е признавало за учредени отъ Бога,[1]) но отпослѣ Богомилството е развило и двѣтѣ тѣзи старни (иерархията и обрядитѣ) до твърдѣ значителенъ степенъ. Наистина, нѣма никакви извѣстия за това, — какъ е вървяло туй развивание, но въ половината на XII в. иерархическата и обрядовата старна на богомилитѣ е достигнѫла до едно високо развитие. Въ това време у Богомилитѣ ставатъ раздори и раздѣления, преимуштественно по въпроси каноническо-литургически. Богомилитѣ въ това време имали епископи и други иерархически чинове; така сѫщо били у тѣхъ и разни обрядности при рѫкоположението и различни способи или **чинове** при приеманието новъ членъ въ сектата. По поводъ на тѣзи обрядности или чинове въ сектата сѫ се появили размирици и вражда между еретицитѣ отъ разнитѣ еретически Черкви. *„Дреговицката“* и *„Българската“* Черкви (ordo de Druguriæ, ordo de Bulgariæ) сѫ били представителници на главнитѣ отъ тѣзи „чинове“, които носятъ и тѣхното име.

Различието между тѣзи двата „чинове“ било твърдѣ важно за еретицитѣ, макаръ и да не се знае въ какво се е състояло това различие. Така на пр. въ втората полвина на XII в. (1166) дошелъ е въ *Ламбардия* отъ Цариградъ тамкашниятъ еретически епископъ „Папа Никита“, който е получилъ рѫкоположението си отъ Дреговицкиятъ епископъ Симеона, и слѣд. придържвалъ се е „Дреговицкиятъ чинъ“. Между това Ломбардскитѣ еретици (Patarini) сѫ се придържвали „Българскиятъ чинъ“, и Никита дошелъ при тѣхъ съ цѣль, — да имъ докажи незаконността и недѣйствителността на „посвештенията“, които сѫ се съобштавали по „чинътъ“ Български. Никита ималъ е пъленъ успѣхъ: Ломбардскиятъ епископъ *Маркъ*, съ своитѣ привърженици (cum suis complicibus) подновили у Никита своето посвештение по „чинътъ Дреговицки“. Подиръ това Никита свикалъ съборъ въ окрестноститѣ на Тулуза (1167), на който съборъ присѫтствувалъ самъ Маркъ и много еретици отъ общтинитѣ на Южна Франца и северна Италия, между които пò-вечето сѫ се придържвали чинътъ Български. Както се вижда, Никита и тукъ ималъ е пъленъ успѣхъ, заштото мнозина отъ присѫтствувавшитѣ сѫ се рѣшили вторично да приематъ „посвештение“ (consolamentem) и епископско рѫкоположение (ordinem episcopalem) отъ „Папа Никита“.[1])

Но и Българскиятъ „чинъ“ не е оставалъ равнодушенъ и безъ противодѣйствие къмъ враждебнитѣ предприятия на Дреговицкиятъ чинъ. И той (Българскиятъ чинъ) въ скоро време е пратилъ въ Ломбардия свой проповѣдникъ, нѣкого-си *Петракуса*, който до толкосъ е успѣлъ да разклати тамъ авторитетътъ на Никита и на предшественника му Симеона, штото малка една часть само отъ Ломбардската обштина е останѫла вѣрна на Марковъ приемникъ, *Ивана-Жида*, а заедно и на „Дреговицкиятъ чинъ“ а другитѣ пакъ се върнѫли къмъ „Българскиятъ чинъ“ и си избрали другъ епископъ. Отъ тогива въ Италия сѫ господствували и двата чина, като е ималъ всѣки чинъ свой епископъ. А въ XIII в. на редътъ съ тѣзи два чина евилъ се е другъ новъ „чинъ“ — *Словѣнски* (ordo Slavoniæ), но той не е ималъ много привърженци въ Италия, ами е господствовалъ въ западно Сърбскитѣ старни (въ Славония, Далмация и Босния).[2])

Нѣкои учени, като се основаватъ на горѣказаннитѣ литургически разногласия, изказватъ мнѣние, че съ тѣзи литургически разногласия били свързани и разногласия догматически, които твърдѣ много разкъсвали западнитѣ сектанти въ XIII в. Въ съперничеството на Дреговицката и Българска Черква, казватъ тѣ, се е изказала борба между двѣ *метафизическо-догматически* школи, които сѫ раздробили сектата оште отъ първитѣ дни на появанието ѝ. Дреговицката Черква представлявала ужъ нàй-стариятъ образъ на еретическитѣ въззрѣния, донесени отъ Востокъ, и които съ своятъ *абсолютно* дуалистически характеръ (т. е. признаванието на двѣ съвършенно противоположни начала — Добъръ и Зълъ Богъ, които ўправляватъ міrътъ, които еднакво сѫ вѣчни и равносилни и които се намиратъ въ вѣчна борба) приближавали сѫ се къмъ Манихейско-Павликиянскитѣ въззрѣния; а „Бъгарскиятъ

---

1) Primis temporibus, quibus hæresis Catharorum in Lombardia multiplicari cœperit, primum habuerunt episcopum quendam Marcum nomine iste Marcus ordinem suum habebat de Bulgaria. Venius autem quidam Papa Nicetus nomine a Constantinopoli in Lombardium, cœpit accusare ordinem Bulgariæ . . . Unde Marcus episcopus hæsitare incipiens, relito ordine Bulgariæ, suscepit abitto P. Niceta ordinem Druguriæ cum suis complicibus et tenuit per multus annas.“ Глед. Recueil de l'Histoire l'eglise, par Vignier, у Гизелера 11. 11. 495; Христ. Чтен. 1870, 3. 414.

2) Шмидтъ 1. 58—59.

чинъ“ или Българската Черква изповѣдвала пò-смякченъ дуализмъ, който се е отклонилъ отъ пò-напрешнитѣ стари вѣрвания на сектата и ги изкривилъ.[1]) Г. *Осокинъ*[2]) съ слѣдующтиятъ начинъ обеснява съштествованието на двата чина въ Богомилството. Отъ нàй-старитѣ времена, оште преди *Зороастра,* отъ Магитѣ било утвърдѣно едно твърдѣ сурово вѣрване въ битието на два равносилни, равноправни и враждебни между себе-си Богове. Тази систаема е слѣдовалъ и Манесъ. Зороастръ смякчилъ неутешилната основа на магитѣ. Той предполагалъ, че отъ вѣчно е сѫштествувалъ само единъ Богъ. Тойзи Богъ направилъ отъ себе-си добро и зло начало, или, както казватъ Богомилитѣ — Христа и Сатанаила. Сатанаилъ е направилъ първия човѣкъ и всичкиятъ видими міръ, — както това прави злиятъ духъ у Манихейцитѣ и Павликиенитѣ; а Христосъ открива пѫть къмъ спасение.

Двата „чина“, които така отдавна сѫ сѫштествували въ България, получили сѫ самостоятелно значѐние; то били двѣ черкви (Ecclesia Bulgariæ, Ecclesia Dragovitiæ), които Рейнеръ Саккони счита за отдѣлни въ редътъ на другитѣ черкви, които сѫ изповѣдвали Катаризмътъ.[3]) Тѣзи двѣ черкви, по мнѣнинто на Рейнера, които сѫ били причина и изворъ на всичкитѣ послѣдующти дуалистически вѣрования, представляватъ абсолютниятъ и смякченниятъ „чинъ“ на богомилското учение или на словѣнскиятъ Катаризмъ.

Оште указватъ на нѣкои мѣста отъ бесѣдата на Козма Презвитера, като на доказателства, какъ въ Богомилството сѫ сѫштествували и двата чина. „Како бо хотятъ (еретици) кому бити мили“, казва Презв. Козма, „аще и тмами страждуть, *діавола творца нарицающе человѣкомъ и вси твари Божіи* (абсолютенъ дуализмъ), и отъ многія грубости ихъ иниже *ангела отпадша* наричють ѝ, друзіи же *иконома* (домоправителя) неправеднаго творять ѝ (смякченъ дуализмъ) и вся словеса ихъ смѣху суть имѣющимъ ума, не бо состоятся рѣ-

---

1) Шмидтъ 1, 53—57; Гильферд. 1, 134; Петрановичъ 46.
2) Исторія Альбигойцевъ 1, 150—153.
3) Нѣкои русски учени предполагатъ, че раздѣлението на еретическитѣ черкви е достигвало до тамъ, штото еретицитѣ имали и особенна азбука, именно — глаголитска, която била изнамѣрена отъ еретицитѣ оште въ IX в. Гл. О. М. Бодянскій — Славянскія письмена, 1855, стр. 266—271; Палаузова — Вѣкъ Болгарскаго царя Симеона, стр. 130.

чи ихъ вкупѣ, но развлекутся, аки гнила свита (сукно)“.[1]) На друго мѣсто: „неже на земли точью, но и на высоту хвалу вѣщають, глаголюще по діаволи суща вся, небо, солнце, звѣзди, въздухъ, земля, человѣка, церкви, кресты и вся Божія діаволу предають, и вся движуща ся на земли, и сѫдушная и бездушная, діавола зовуть“.[2]) Тѣзи слова на Козма Презв. право се отнасятъ къмъ абсолютниятъ дуализмъ; къмъ смякченниятъ пъкъ може да се отнесѫтъ слѣдующтитѣ слова, които се намиратъ въ синодикътъ на царь Бориса: „иже Сатанѫ“ — казва се въ синодикътъ, — „видимѣй твари творца нарицащихъ быти и иконома нарицаѭщихъ дъждевы и граду и всему изходящему отъ земя — анатема“. Оште намираме доказателства за сѫштествованието въ България и на двата „чина“ въ запазенитѣ паметници на западнитѣ *Катари,* които сѫ сродни съ Богомилитѣ. Западнитѣ Катари, които сѫ изповѣдвали строгиятъ дуализмъ, утвърждавали, че това изповѣдание е прието у тѣхъ отъ България и именно — отъ черквата Дреговицка (Drugariæ).[3]) Напротивъ пъкъ, Катаритѣ, които сѫ изповѣдвали смякченниятъ дуализмъ, признавали за свои първоучители членоветѣ на горицкиятъ „чинъ“.[4]) Нàй-послѣ самъ Шмидтъ (1, 58) обстоятелственно разкрива, че и двата „чина“ преминѫли въ *Альбижуа* чрезъ Далмация, Адриатическитѣ острови и южната Италия, въ която безусловниятъ дуализмъ на дреговицкага черква се е наричалъ *Албански,* а смекченниятъ, или на българската черква, — „клонъ отъ тая черква“. Като на оште едно доказателство за безусловниятъ дуализмъ на дреговицката черква указватъ на мѣстото, дѣто е сѫштествувала тая черква, а именно — въ Македония около Солунъ и въ Тракия — около Филипополь. Оште до обрѫштанието на Българетѣ въ Християнство по тѣзи старни сѫ се заселявали Павликиени; тукъ съ сила ги е карало грѫцкото правителство да се заселяватъ; тукъ тѣ сѫ донесли и жестокиятъ, безутѣшителниятъ гледъ на мірътъ, както и фантастическиятъ духъ на въсточнитѣ системи. Тукъ Българетѣ били заразени съ тойзи строгъ дуализмъ и

---

1) Козма. Прав. Соб. Май. стр. 97.
2) " " " " " 100.
3) Hæretici qui habent ordinem suum de Dugutria dicunt esse duo sine principio et sine fine. B. Bonacursus: Manifestatio haeresis Catharorum (у Шмидта 1, p. 58).
4) У Шмидта. 1, 58, 11, 285.

отъ тука той е проникнѫлъ на западъ чрезъ Далмация, Адриатич. острови и Италия. А въ България господствувалъ е събственно умѣренниятъ дуализмъ, на който основатель е билъ *„попъ Богомилъ“*. Подъ влиянието на христиенскитѣ идеи Богомилъ смякчилъ тойзи строгъ и безусловенъ дуализмъ, като и отхвърлилъ вѣчното и равноправното сѫштествование на доброто и злото начало.[1]) Че въ Богомилството е имало два различни „чина“, — за това се намиратъ свидѣтелства оште и у Анна Комнена.[2]) —

Ако и да не се намиратъ извѣстия за положението на богомилската ересь въ послѣдуюштитѣ години на XII в., но нѣма съмнѣние, че въ това време тя е била въ пълната си сила въ тѣхъ старни, дѣто тя се е поевила първоначално и които (старни) продължавали да бѫдѫтъ неипъ центъръ. Отъ тукъ Богомилството е минѫло презъ балканътъ въ сѣверна България, а отъ тукъ пъкъ — въ Сърбия и Босна, дѣто се е укоренило нàй-много. Освѣнъ туй, Богомилството е успѣло да хвърли заедно съ Християнството нѣколко сѣмена и въ Русия, но преимуштественно то се е стремило на западъ, дѣто му било сѫдено да играе една голѣма рола. И въ Византия Богомилството е продължавало да сѫштествува и даже да се усилва отъ прихожданието тукъ на много западни Катари; но главенъ центъръ неговъ е била Тракия (а особенно Филипополь) и Македония. При всичкитѣ жестоки гонения отъ властитѣ, Богомилството никакъ и не мислело да напуска отечеството си; неговитѣ *дири*, като отдѣлна организация, сѫштествували сѫ въ XIV и до XV в. Като сѫ нѣмали възможность открито да разпространяватъ своето учение, еретицитѣ, както забѣлѣзахме, разпространявали го тайно, като сѫ гледали нàй-повече да разпространяватъ съчинения, написани въ духътъ на ереста, а при това оште сѫ се добивали и до високи иерархически длъжности. — Отъ краятъ на XII в. Богомилството вече почва да отслабва въ Тракия и въ другитѣ области на византийската империя; но за това пъкъ то се усилва въ сѣверната България и се удържва тукъ до XIV в. За неговото разпространение тукъ сѫ способствували сѫштитѣ политически обстоятелства и

---

[1] А. Гильферд. 1, 134.

[2] Anna Comnena — apud Migne (Patrologia, m. CXXXI. p. 1094).

вѫтрешни неустройства въ тая старна, за които ние казахме горѣ.

Въ краятъ на XII и въ началото на XIII в. ний забѣлѣзваме, че въ България като че се повтаря Самуиловвто време. Българетѣ и сега водѫтъ съ Византия такава сѫшта ожесточена борба, и сега изказватъ желание да се сближѫтъ съ Римъ и за сѫштитѣ цѣли, сѫштиятъ характеръ се забѣлѣжва въ политическитѣ сегашни дѣятели на България и почти сѫштото благоразположение къмъ Богомилската ересь.

Отъ покоряванието на Българското царство (отъ Василия Българоубийца 1019) и до краятъ на XII в. нарѣдко сѫ се поевявали борци за Българската свобода, но и тѣзи борци не сѫ имали успѣхъ. Но въ краятъ на XII в., а именно въ 1186, двамата братя отъ родътъ Асѣнювъ, — Асѣнь и Петъръ, освободили България отъ Дунавътъ и до Балканътъ само. Асѣнь успѣшно се е борилъ съ Грърцитѣ и Кръстоносцитѣ, но предателската рѫка на убиецътъ Иванка лишила е България отъ нейниятъ заштитникъ (1197). Подиръ това билъ убитъ и Асѣнювъ братъ Петъръ, и на Българскиятъ престолъ е сѣдналъ третиятъ братъ Иванъ Асѣнь I. Иванъ Асѣнь продължавалъ почетото отъ братята му дѣло. Неговото положение е било твърдѣ затруднително: отъ една старна той трѣбало е да се бори съ Византия и Кръстоносцитѣ, а отъ друга съ папа *Инокентия III*. За да излѣзе отъ това затруднение т. е. за да усигори старната си отъ нападванията на кръстоносцитѣ, а главното, — да се избави отъ опаснитѣ стремления на Византия, той (около 1197) прашта въ Римъ да проси царски вѣнецъ и патриархъ. — съ което се е надѣвалъ да спечели приятелството на папата. Въ 1204 той — Иванъ Асѣнь — наистина е билъ коронясанъ въ Търново съ Императорска корона отъ Легатътъ *Лъва*, пратенъ отъ папа Инокентия III нарочно за тая работа, а пъкъ търновскиятъ архиепископъ — *Василь Загорский* билъ посветенъ въ Патриаршески чинъ.[1]) Но това е било направено, както казахме, съ политическа цѣль. Штомъ, обаче, Иванъ Асѣнь видѣлъ, че не се сбѫдватъ надѣждитѣ му и че той сѐ пакъ трѣба да се пази отъ нападенията на Кръстоносцитѣ, които имали яко намѣрение да покорятъ Българскитѣ области, той безъ да се откаже отъ Императорскиятъ титулъ, както и безъ да унищтожи Българското Патриаршество, разваля приятелството си съ Римъ, съвършенно се отрича отъ Папата и начева война съ Кръстоносцитѣ, които въ то време вече бѣхѫ завладѣли Константинополь. Иванъ Асѣнь заштиштавалъ отъ Кръстоносцитѣ не само православнитѣ, но и еретицитѣ. Заради това еретицитѣ го обичали много и штомъ той се е дигнѫлъ противъ Кръстоносцитѣ, притичали му на помощь всичкитѣ еретици отъ България и Тракия. Цѣли области съ укрѣпени градове, които вече сѫ били въ рѫцѣтѣ на Кръстоносцитѣ и населени пò-вече отъ еретици, предавали сѫ се на Ивана Асѣня. Жителитѣ на Филипополь сами отворили предъ Ивана Асѣня вратата на градътъ. Кръстоносцитѣ твърдѣ лошево постѫпвали съ житѣлитѣ на покореннитѣ Български области, а особенно съ еретицитѣ; за това и Иванъ Асѣнь ги възненавидѣлъ твърдѣ много и въ Филипополь убилъ епископътъ имъ и злѣ наказалъ всичкитѣ имъ знаменити привърженци.[1] По причина на това съчувствие къмъ еретицитѣ, тѣзи послѣднитѣ обичали и почитали Ивана Асѣня даже пò-вече отъ колкото Самуила.

---

[1] Юго-востокъ Европы. Палаузова. Стр. 51.

Подиръ смърта на Ивина Асѣня I (1206) българскиятъ престолъ е наслѣдвалъ съ хитрость неговътъ чичювъ синъ *Борисъ III*. Народътъ гледалъ на Бориса като на незаконенъ грабитель на бълг. престолъ и за то често се дигалъ противъ него. Отъ друга старна пъкъ, Латинцитѣ, като сѫ се ползували отъ вѫтрешнитѣ безредици на българското царство, нападнѫли на него. Въ тѣзи опасни обстоятелства Борисъ се е видѣлъ принуденъ да прибѣгни за помощь къмъ Папа Иннокентия III, — по примѣрътъ на своятъ предшественникъ Ивана Асѣня I.[2] Отъ въцаряванието на Бориса и до това време Богомилитѣ сѫ се ползовали съ пълна свобода и въ България правели голѣми успѣхи. Но штомъ Борисъ се е подчинилъ на Папа Иннокентия III, който е билъ ревностенъ гонитель на ереста, работитѣ на Богомилитѣ ударили на злѣ. Заштото богомилската ересь отъ България се е разпространила на западъ подъ име *Катари*, Иннокентий желалъ да нанесе убийственъ ударъ на ереста въ само-

---

[1] Ann. Comn. XIV. Шмидтъ 1. 13. Христ. Чтен. 1870. 3. 419.
[2] Погледъ врьхъ Бълг. Ист. Дриновъ, 81.

то ѝ гнѣздо, т. е. въ България. За това се е грижилъ той оште при Ивана Асѣня, но нáпусто. Сега обаче, когато Борисъ се е намиралъ въ рѫцѣтѣ му, той го е принудилъ да дигни гонение на Богомилитѣ. Борисъ трѣбало е да изпълни желанието на папата, заштото надѣвалъ се е при неговата помощь да се утвърди на грабнатиятъ съ хитрость престолъ, — а отъ друга старна — да противодѣйствува на Ивана Асѣня II, който се е показвалъ покровитель на Богомилитѣ, — и свикалъ въ Търново съборъ противъ тѣзи еретици. Съборътъ е станѫлъ на 11 Февр. 1210 г. На тойзи съборъ присѫтствували много архиереи, свештенници, иноки, боери, много народъ и самъ царятъ *„съ свѣтлѫ багрѣницѫ“*. На тойзи първи слолѣнски противъ Богомилитѣ съборъ, слѣдъ като били *изобличени* тѣзи еретици, мнозина отъ тѣхъ сѫ се отказали отъ своитѣ заблуждания, а които не сѫ се разкаяли, съборътъ ги е предалъ па разни наказания и затворки.[1] Отъ тогава въ българската черква е останѫлъ обичай, по примѣрътъ на гръцката черква, всѣка година тържественно да предаватъ на *анатема* еретицитѣ, тѣхното учение и всичкитѣ други заблуждения, прилични на това учение. За да угоди на папата, Борисъ учредилъ въ България нѣшто-си като *инквизиция*. Ето какво се говори за това въ житието на св. *Симеона Неманя*: „Си бо мучитель зѣло устрьмися и сладько души своей сътворить крьви рода своего проліяти, безчисла же и иныхъ чловѣкъ потрѣби изволи, тьще се землю и море искоренити помысломь своимь“.[2]

Отъ *Синодика* се вижда, че Богомилството е било разпространено по всичката българска земля, слѣд., — и въ сѣверната ѝ часть, въ околниститѣ на Търново, дѣто е билъ свиканъ съборъ отъ Бориса и еретицитѣ предадени на анатема, — както видѣхме. Но главното средоточие на тази ересь е била сè пакъ южната часть на българската земля.

Борисъ, по волята на папата, е дигнѫлъ гонение на Богомилитѣ; но штомъ на българскиятъ престолъ е сѣднѫлъ правиятъ наслѣдникъ на Асѣнювци, Иванъ Асѣнь II, влиянието на папата надъ България съвършенно се е прекъснѫло, а заедно съ това се прекъсва и гонението на Богомилитѣ. Това по видимому чудновато евление въ Българската Черква, освѣнъ отъ политическитѣ обстоятелства може да се обесни още и съ това, че Българската Черка, като винѫги се е рѫководила отъ духътъ на истинното християнство; старала се е съ кротость и убѣждавание да обрѫшта еретицитѣ на истинниятъ пѫть, а не съ сила и оружие. Борисъ III наистина е дигнѫлъ гонение на еретицитѣ, но главна причина на това е билъ папата, но Иванъ Асѣнъ II не само е прекъсалъ гоненията на Богомилитѣ, ами още е давалъ убѣжиште на еретицитѣ отъ другитѣ старни на Европа, които еретици сѫ били гонени отъ инквизицията, която въ него време бѣше учредилъ папата. България се е препълнила съ еретици и е станѫла като тѣхно второ отечество. Свидѣтелствува за това самъ папа *Григорий IX* въ писмото си къмъ Венгерскиятъ краль *Бѣлла IV*, въ което писмо между другото се казва: „Клятвопрестѫпникътъ Асѣнь приема въ земята си еретицитѣ и имъ позволява да напълнюватъ тая замля съ своето нечестие“. Поради това Асѣнь на западъ се е прочулъ за ревностенъ привърженецъ и заштитникъ на еретицитѣ и Българското име отъ тогава е станѫло у западнитѣ католици еднозначуште съ каква да е ересь.[1] Съ паданието на папското влияние въ България уништожява се и епископството, учредено отъ папата въ Търново. Разумѣва се, че папата е билъ много разсърденъ за това, но заштото се е надѣвалъ още да склони на своя старна Ивана Асѣня II, той сѐ не е зималъ енергически мѣрки за утвърдѣние своята власть въ България. Иванъ Асѣнь, обаче, не е никакъ мислилъ да склонява на папското желание и направилъ независимоста на Българската Черква тържественно да се провъзгласи съ пълното съгласие и на всичкитѣ въсточни патриарси и да се утвърди самостоятеленъ Български патриархъ въ Търново. Това вече ясно доказало на папата, че на̀пусто сѫ неговитѣ усилия за утвърдението духовната си власть въ България. Обаче, папа *Григорий IX* пакъ не изгубилъ надѣжда, и съ по̀-голѣма енергия се е залъ да поддържва своитѣ *мнимо*—изгубени права надъ Българската Черква. Добъръ поводъ за

---

[1] Синодикъ царя Бориса, Временникъ 1855, кн. 21.
[2] Памети. Шафарика. стр. 22, 23. — Историч. Погледъ на Бълг. Черква. Дринова, стр. 83—84.

---

1) „Vocantur Bulgari, quia latibulum eorum speciale est in Bulgaria“, казва Stephanus de Bellavilla у Шмидта II, 282.

тургание въ дѣйствие своитѣ намѣрения той намѣрилъ въ силното разпространение на ереста въ България. Той се е надѣвалъ да успѣе подъ булото на изтрѣбвание ереста,—малко по малко да изтрѣби православието въ България и да утвърди на мѣстото му латинството.[1] Ето защо Григорий IX на 1238 г. е положилъ своята *апостолска* ревность за изтрѣбванието на еретицитѣ въ България.

Въ 1238 г. Григорий обевилъ *крестовий походъ* противъ Българскитѣ еретици, на които е покровителствувалъ Иванъ Асѣнъ II. България и Българетѣ сѫ се представлявали въ папското въззвание по̀-нечестиви и отъ невѣрницитѣ. Въ всичкитѣ области на Венгрия папскитѣ *легати* сѫ проповѣдвали за това; папата задължавалъ Венгерскиятъ краль, *Белла IV*, да бѫдѣ предводитель на кръстоносцитѣ и да изтрѣбва еретицитѣ, а за награда давалъ му право да счита за свои онѣзи области отъ Българската земя, въ които ште успѣе да изкорени еретичеството и да утвърди православието. Но, ако и да сѫ ставали голѣми приготовлѣния въ Венгрия, — отъ това ништо не е произлѣзло, заштото Латинскиятъ Императоръ *Балдуинъ*, който по молбата на *Белла* е билъ приглашенъ отъ папата да земе участие въ тази свештенна война, никакъ не желалъ да прекъсва своитѣ приятелски отношения съ Ивана Асѣня II, а Белла се е ограничвалъ само съ това, че е нападалъ на пограничнитѣ предѣли на Българското царство. И така папата и съ този начинъ нѐ е можалъ да си постигне намѣрението.

Слѣдъ нѣколко време, подиръ крестовиятъ походъ на Григория IX, папа Инокентий IV мислилъ е, че вече е настанѫло време да склони Ивана Асѣня за да се присъедини къмъ Римската Черква, но усилията на Францисканцитѣ не помогнѫли ништо и сега.[2] Безъ да се гледа на тѣзи усилия ереста е била въ пълната си сила и нейниятъ центъръ е билъ, както вече казахме нѣколко пѫти, въ Тракия, дѣто въ половината на XIII в. еретическитѣ черкви или општини Филаделфийската, Българската, Дреговицката и др. били сѫ въ цвѣтуште състояние. Тѣзи општини съ своето влияние

---

1) Примѣръ на таквосъ едно удачно опитвание на папитѣ ние виждаме въ Босна по него време. Глед. Петрановичъ „Богомили“.

2) Шмидтъ 1, 120.

поддържвали силата на ереста и въ самиятъ Костантинополь, дѣто така сѫщто е имало еретическа обштина, на която предстоятелятъ въ това време е билъ „папа Никита“. Имало е тукъ и друга еретическа черква за Латинцитѣ (Катаритѣ).[1] Вижда, се че тукъ, въ Цариградъ, се е запозналъ съ Богомилската ересь ревностниятъ неинъ гонитель, никейскиятъ патриархъ Германъ (1221—1239). Споредъ словата на тойзи патриархъ, еретицитѣ за разпространенисто на своето учение употрѣблявали иститѣ средства, както и въ пò-напрешнитѣ времена. „Тѣ, еретицитѣ, — казва Германъ, — провирѫтъ се на секѫдѣ, и като се вмъкнѫтъ подъ покривътъ на ноштната тъмота и на калугерското облекло въ христиенскитѣ кѫшти мнозина излъгватъ съ своята вънкашна святость. Често самъ азъ лице съ лице сѫмъ възставалъ противъ тѣзи нечестивци и сѫмъ ги посрамлявалъ съ помоштa на Христа, когото тѣ покрусватъ.[2]

Не може положително да се каже, до колко е успѣлъ Германъ да изкорени ереста въ Костинтинополь. Негозитѣ *бесѣди* сѫ послѣдньо свидѣтелство за сѫштествованието на ереста въ Цариградъ. Така сѫшго въ продължение на много време не се е чувало ништо за Богомилската ересь въ Тракия, Македония и България. Споредъ това може даже да се предполага, че ереста тукъ съвсѣмъ вече изчезнѫла, както наистина и предполага Петрановичъ.[3] Но причина на таквозъ дълго утихвание на ереста въ България било е не нейното изчезнувание, ами тогавашнитѣ политически дѣла на Българетѣ. Знае се, че отъ половината на XIII в. и до краятъ на XIV България се е раздирала отъ ужасни междуособия,[4] — което е и било причина на това, че съвременницитѣ не обръштали внимание на ереста. Освѣнъ това, въ сѫштото туй време жестоко били поражени западнитѣ еретици — едновѣрци на Богомилитѣ[5] (1244 г.) и споредъ това богомилската ересь е била лишена отъ нàй-важното поле на своята дѣятелность, а заедно сѫ се прекъсали и извѣстията за ереста, които сѫ дохождали отъ западъ. Отъ тогава на насамъ дѣя-

---

[1] Шмидтъ 1, 108, 109.

[2] „ 1, 14, 15.

[3] Петрановичъ стр. 98.

[4] Юговостокъ Европы. Палаузова, стр. 53—79.

[5] Шмидтъ 1, 324.

телноста и влиянието на сектата се е ограничвало само въ България и въ съсѣднитѣ словѣнски старни. Че ереста наистина е сѫштествувала въ България до послѣднитѣ години на XIV в. и че нейното влияние не се е прекъсвало тамъ, — на това за доказателство — несъмнѣнно и историческо — служи житието на преподоб. Отецъ нашъ *Теодосия Търновски.*[1]

Отъ разгледванието това житие и характерътъ на ереситѣ, които сѫ разтръсвали България въ XIV в. може да се види, че поевлението на Богомилската ересь въ България въ него време не е било случайно, а напротивъ показва вѣковото сѫштествование на ереста тука.

„Скудны бяху тогда въ странахъ болгарскихъ, казва се въ житието, иже добродѣтель проходящіи“. Истина, мънастири и калугери въ България били сѫ много, но малцина били достойни на званието и името си. Самъ препод. Теодосий пѫтувалъ по мънастиритѣ Български и Гръцки за да намѣри тишина и желаната строгость на подвизи. Въ късо време той промѣнилъ до 10 мънастири, билъ и въ *обштожитейницата* (въ киновията) на препод. *Григория Синаита,* у когото се е училъ „новоначалному обычному житію, и дѣйственнозрителному, о немъ же отъ десна и отъ лѣва брань бѣсовъ творятъ“.

Подобни на препод. Теодосия странствували и други калугери, но пò-вечето отъ нихъ странствували само за прехраната си. Отъ тойзи родъ калугери и били въ нėго време сѣятели ни ереста. Тъй на пр. единъ отъ *празношташтитѣ* калугери, *Теодоритъ,* донесълъ вь Търново отъ Цариградъ „сѣмена на Акинтиновото и Варламовото нечестие“. Теодоритъ пробудилъ оште несъвършенно забравенитѣ въ България езически предания. Той училъ „поклонятися дубу нѣкоему и отъ него исцѣленіе пріимати. Тѣмъ же мнози овцы и агнцы тамо жряху, вѣрующе таковѣй прелести“. Съ своитѣ врачебни познания, той е спечелилъ много привърженци, „нетокмо въ простыхъ людехъ… но множае и въ нарочитыхъ и славныхъ“, така штото пò-голѣмата часть отъ Търново била прелъстена отъ него. Тукъ нàй-първо е евилъ своята дѣятелность препод. Теодосий. Той отсѣкълъ вълшебниятъ дѫбъ, разгонилъ суеверцитѣ и съ помошта на царь Александра съвършенно истребилъ теодоритовата прелесть. Скоро подиръ теодоритовата прелесть евява се „Богомилската или мессалиянската ересь: проповѣдници и на тая ересь евяватъ се пакъ странствуѭштитѣ калугери.

---

[1] Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Ѳеодосия, иже въ Терновѣ спостничествовавшаго, ученика сущи блаженнаго Григория Синаита. Чтен. въ Импер. Общ. Ист. и древ. Росс. 1860, Генварь — Мартъ, кн. 1. Москва.

Еретическата школа сега се е намирала въ *Солунъ*, на околноститѣ на който показватъ като на богомилско гнѣздо. Въ времето, за което сега казваме, въ Солунъ е живѣла „инокиня нѣкая, именемъ Ирина“, която се е славила съ своето благочестие, но тайно „всякой скверни и нечистотѣ дѣлателница. Увѣдѣвше же сію мнози отъ монаховъ сицеву быти, начаша часто тамо собиратися. Сія убо скверная, навыкши ересь мессаліанскую въ тайнѣ сію предаяше всѣмъ, иже къ ней, сквернаго ради дѣланія приходящимъ“. Така Ирина заразила съ мессалианската прелесть много калугери, които скиташтицъ се по разни старни разносели и това учение. Съ тойзи начинъ мессалианството било е занесено и чакъ на Атонската гора, по слѣдствие на което тамъ сѫ станѫли много смуштения и размирици. Три години „мессалианската прелесть“ е *раздирала* св. Гора, дору на̀й-паслѣ нейнитѣ (на „прелеста“) проповѣдници били игонени отъ тамъ. Двама отъ тѣзи проповѣдници *Лазаръ* и *Кириллъ* (който се е наричалъ „Богота“) дошле въ Търново. Тукъ първиятъ отъ тѣзи двамината, Лазаръ, избралъ не твърдѣ благовидно средство за распространение на учението си между народътъ. Той ходялъ по градътъ съвършенно голъ, „на срамныхъ же удѣхъ тыкву ношяше“ и училъ народътъ да се *скопява.* Но Кирилъ билъ по̀-умѣренъ и по̀-остороженъ въ избирвание средствата за проповѣдничество на учението си. „Кирилъ же, предреченний Богота, начатъ по молу нечестивую свою изявляти ересь; къ симъ и питія въ домахъ, и различныя скверныя снѣды, сонная же мечтанія боговидѣнія быти учаше, и иная таковая многа, скверна же и хулна“. — Еретицитѣ, както сѣкогажъ, така и сега, разпространявали сѫ съ тойзи начинъ учението си, като сѫ се рѫководствували отъ самоизлъганната своя увѣренность, че испълняватъ ужъ евангелскиятъ законъ. „Господни суть словеса въ св. Евангеліи и глаголанни, и апостолски заповѣди, господу глаголющу: блажени нищіи духомъ… симъ убо мы послѣдуемъ“, казвали еретицитѣ на питанията въ съборитѣ; „нищету лобзаемъ, непрестанно молимся… весь міръ обходимъ, слово жизни хранище“. — Между послѣдователитѣ на Кирилла особенно се е прославилъ свештенникъ *Стефанъ.* „Притяжа же и ученика подобна себѣ злонравна, скверного попа *Стефана,* ничимъ же отстающа отъ тогова зловѣсія, и скверныя того ереси опасна хранителя“. Но у еретицитѣ е имало и тѣхна събственна иерархия, заштото препод. Теодосий отсѫждалъ ги е за то, че „обходя веси и грады они себя священники и діаконы нарицаютъ“.

Успѣхътъ на еретицитѣ силно смутилъ тогавашниятъ Търновски Патриархъ *Теодосия.* „Простъ сій и недоумѣваяся отвсюду“, той привикалъ препод. Теодосия и „вѣдома тому сотвори“. По настояването на преп. Теодосия билъ свиканъ въ Търново съборъ противъ еретицитѣ (1350 г.), на който съборъ били посрамени и еретицитѣ и тѣхнитѣ заблуждения изобличени. На тойзи съборъ присътствували самъ царь Александъръ, Българскиятъ Патриархъ, всичкиятъ черковенъ причтъ и *синклитъ.* Споредъ свидѣтелството на житието преподоб. Теодосия, еретицитѣ съвършенно били побѣдени и единъ отъ тѣхъ, Лазаръ, като е съзналъ заблужденията си, принесълъ покаяние предъ съборътъ и се е отказалъ отъ ереста. Но другиятъ, Кирилъ Богота, и неговътъ ученникъ, попъ Стефанъ, останѫли вѣрни на своето учение. Тогава по повелението на царь Александра, тѣхъ ги предали на гражданско наказание: железы разженными лица ихъ сожещи повелѣ и отъ предѣлъ своихъ далече изгнаны сотвори“. Заедно съ това написали и *„Свитокъ“* за всичко што е станѫло „во извѣщеніе преднымъ родомъ“.

Подиръ това Българската Черква е испитала оште нови смуштения, направени пакъ отъ единъ странствуюшти калугеринъ, който е распространявалъ *адамитска* ересь. Тази ересь ако и да не била неспосредственно изражение на Богомилската, но нѣма съмнѣние, че е била близо до нея. По сказанието на житието препод. Теодосия, „монахъ нѣкій, именемъ Теодосій зовомъ, дѣлы же и словомъ грубъ и невѣжа“, самоволно прекарвалъ животътъ си вънъ отъ мънастирятъ. Като се е скиталъ по селата и градиштата, той проповѣдвалъ, че *браковетѣ* (женитбата) трѣба да се разкъсватъ и развалятъ, еще проповѣдвалъ и *адамитската* ересь. Много жени, юноши и мѫже сѫ се увлѣкли отъ пропровѣдта на Теодосия, облѣкли се въ монашески дрехи и утивали подиръ него на сѣкѫдѣ, въ „пустыни и вертепы, мѣста, иже не посѣштаетъ Богъ. И бѣ въ нихъ видѣти позоръ грозенъ и всякаго студа горшій: совлачаше бо себѣ (т. е. Теодосий) отъ ризъ всячески, нагъ хождаше предъ ними и о немъ повелѣвая всяческихъ ризъ, кромѣ нагимъ ходити... Сице бо, рече, Христу ученицы послѣдоваху“. Преподобний Теодосий скоро побѣдилъ тогози Фанатика и учениците му, и тѣ сѫ се обърнѫли на истинниятъ пѫть. Че тѣхната ересь е била отъ богомилски характеръ доказателство на това служи, освѣнъ отричането на бракътъ, още и нейната съвременность съ подобни евления между дуалиститѣ въ Щирия и въ другитѣ словѣнски старни на Австрия.[1]

Ето какъвъ е билъ краятъ на богомилската ересь въ България во време на Българскиятъ царь Александра въ XIV столѣтие. Но по мнѣнието на нѣкои-си, съ това ереста не се е прекъсала, ами нейнитѣ дири се продължаватъ почти и до началото на настоящиятъ вѣкъ. За това има свидѣтелство въ едно писмо на началникътъ отъ Францисканскиятъ орденъ къмъ калугеритѣ на тойзи орденъ. Подиръ смърта на Александра (1353). Българското царство се е раздробило на нѣколко части. Видинъ и край-дунавската старна паднѫли се на едного отъ Александровитѣ синове, — на *Страшимира*, който е билъ тукъ самовластенъ правитель. Не се знае по каква причина Венгерскиятъ краль, *Лудовикъ Великий*, обевилъ война па България. Нàй-първо той нападнѫлъ на Страшимировитѣ области, лекичко превзелъ Видинъ и самого Страшимира въ плѣнъ. Лудовикъ Великий билъ ревностенъ католикъ и пожелалъ да обърне въ католичество жителитѣ на покоренната область. За тази цѣль били пригласени отъ Босна въ България 8 Францискански калугери, които въ продължение на 50 деня покатоличили до 200,000 Българе. Насърчени отъ тойзи успѣхъ Францисканцитѣ предприели да покатоличятъ и цѣлата България. Въ писмото, съ което се приглашаватъ Францисканцитѣ калугери на тойзи новъ подвигъ се казва, че Българетѣ сами бързали да приематъ католичеството, —

---

1) глед. Anonymi „Brevi narratio de nefanta haeresi Adamitica... etc“. у Шмидта. 1. 141.

и това сѫ го правили не само схизматицитѣ (православнитѣ), ами и еретицитѣ (богомилитѣ). Да ли щтѣхѫ католицитѣ и сега да иматъ успѣхъ, — не се знае. Преди да се пуснѫтъ тѣ на новиятъ тойзи подвигъ (да окатоличватъ цѣла България), Българскиятъ царь, Иванъ Шишманъ, заедно съ Влахскиятъ войвода, Александра, изгонилъ Венгерцитѣ отъ Видинъ. Жителитѣ на Видинъ, като не сѫ се боели вече онъ Венгерцитѣ, не само не бързали да приематъ католичеството, но даже възстанѫли противъ католическитѣ апостоли.[1] Това сѫ послѣднитѣ извѣстия за сѫществованието на Богомилитѣ въ България.

Слѣдъ 25 години отъ войната на Лудовика Венгерски съ Страшиміра, България се покори отъ Турцитѣ, и отъ тогава диритѣ на Богомилитѣ като че изчезватъ вече съвършенно въ България. И разбира се, че главната причина за изчезнуванието на Богомилството ние трѣба да търсиме въ онова положение, въ каквото била турена *Грьцката черква* отъ завоевателитѣ-турци. Турцитѣ дали на Костантинополскиятъ патриархъ такава власть надъ Православнитѣ народи въ Империята, съ каквато власть тая черква не се е ползувала нито при Грьцкитѣ императори. А пъкъ на 1776 год. Българската Черква съвършенно е подпаднѫла подъ игото на Фанариотитѣ. На това иго има да благодари учениятъ свѣтъ, дѣто, като сѫ унищожавали съ варварско, само на Фанариотитѣ свойственно усердие, историческитѣ паметници на народно-черковната Българска старина, тѣ, Фанариотитѣ, лишили сѫ ни отъ възможность да имаме какви да е извѣстия за старата и пò-новата сѫдба на Богомилската ересь.

Тукъ трѣба да споменемъ още и за *Българскитѣ Католици*, които живѣѭтъ около *Пловдивъ, Свиштовъ* и на брѣговетѣ на рѣка Струмица, и които се гледатъ като остатъкъ отъ Богомилитѣ, които въ краятъ на минѫлото или въ началото на настоящтето столѣтие приели сѫ католичеството и отъ тогава сѫ станѫли извѣстни подъ име *Павликени*. Историята за покатоличването на Българскитѣ еретици е

---

1) Жертва на това сѫ станѫли и 5 Францисканца, които не сѫ успѣли да избѣгатъ отъ България. Нѣма съмнѣние, че подиръ това всички онѣзи, които сѫ били съ сила покатоличени, пакъ сѫ се върнѫли въ пазвата на православието, защото въ противенъ случай и сега би сѫ се намѣрвали католици въ Видинъ и въ околията му. глед. Дринова Историч. Прегл. на Бълг. Черк. стр. 100—107 и 158.

твърдѣ любопитна, но като нѣмаме подъ рѫка всичкитѣ данни, ние на късо само ште споменемъ за тойзиваженъ исторически фактъ. Нѣкоиси мислятъ, че Българскитѣ Богомили оште въ 13 в., во времето на господаруванието на Латиненитѣ въ Костантинополь сѫ приели Католичеството. Но това мнѣние е несправедливо.1) Като сѫ нѣмали нѣкой представитель, който да ги заштиштава предъ Високата Порта, — подобно на другитѣ Християни — еретицитѣ търпѣли много онеправдания. Доведени до отчаяние отъ таквозъ едно лошо положиние, тѣ въ 1829 год. помолили тогавашниятъ Пловдивски Митрополитъ (Никифора) да ги приеме подъ своето покровителство, като му обѣштали, че ште се присъединятъ къмъ Православната Черква. Тѣхната молба била отхвърлѣна, и тогава тѣ съ подобно предложение сѫ се обърнѫли къмъ агентитѣ на Католическата пропаганда, които съ радость имъ се притекли на помошть. Съ този начинъ, вижда се, били покатоличени Богомилитѣ и въ другитѣ старни на България.

Числото на Българетѣ-Католици се простира до 60,000; отъ тѣхъ около 30,000 живѣятъ въ България, а другитѣ — вънъ отъ България, и именно въ Венгрия и въ Темишварскиятъ Банатъ. Трѣба да забѣлѣжимъ, че Католичество сѫ присли не само Богомилитѣ, но тъй сѫшто и нѣкои отъ Православнитѣ Българе.2)

Чудно нѣшто, наистина! Богомилитѣ, тѣзи заклѣти врагове на папската власть, които съ своето свободо-мисленно учение бѣхѫ въоружили цѣлиятъ западъ на Европа противъ Римъ, които съ такава ревность поддържвахѫ Ивана Асъня I въ XIII в. въ борбата съ Католическитѣ Кръстоносци, — тѣзи Богомили въ XVIII и въ началото на XIX вѣкъ преклонявать колѣна предъ Римскиятъ папа и признавать неговата власть, за която казвали, че тя е произведение на злото начало, т. е. на демона!

До тукъ авторътъ на тази толкова интересна за насъ — Българетѣ статя е изложилъ всички онѣзи данни за историческото развитие и въобште за цѣлата история на Богомилството отъ самото му поевявание и до искуственното негово заглушавание и задушавание до преди скоро време, — които данни почтенниятъ авторъ е успѣлъ да извлѣче отъ словѣнскитѣ, Грѫцкитѣ, Латинскитѣ и други извори, што е ималъ подъ рѫка. Това изложение, обаче, било би недостатьчно и непълно, ако да бѣше то (изложението) да си остане така, безъ да се прибаввa какво е било тѣхното учение, до колко това учение се е отдалечило отъ своятъ прототипъ и какви форми е приело въ послѣдуюштето си развитие, — нѣшто, което е много важно за пълното уразумѣние на любопитното туй евление въ Българската Черква — Богомилството. Ние се радваме, че почтенниятъ авторъ, като напълно е съзнавалъ всичката важность и на тая старна отъ своятъ полезенъ трудъ, положилъ е старание за изучванието и на тая старна, и вече обѣшталъ ни е въ скоро време да ни прати и това си изложение, за да го обнародваме въ слѣдуюштитѣ книжки.

От Редакцията.

ЗА ОТХРАНАТА

(Продължение).*)

И така, ние видѣхме, че първото и главното, което трѣба да пазятъ строго родителитѣ по отношение къмъ малолѣтнитѣ си дѣца отъ самата минута на рожденията имъ, е **Здравието**, че безъ здравие не може да бѫде нито правилно развитие на душевнитѣ способности дѣтски, нито пъкъ безъ него има и чествтъ животъ. Помѫчихме се, при това, да покажемъ и на нѣкои пò-необходими и пò-дѣйствителни средства и мѣрки, които всѣки едни родители трѣба да зематъ за запазвание здравието на дѣцата си.1)

---

2) Тамъ же.

3) Тамъ же стр. 169.

---

*) Виж. кн. III. стр. 83—107.

1) Било би твърдѣ смѣшно самооболштение отъ наша старна, ако би казали, че само тѣзи правила—за какъ да се предпазватъ дѣцата отъ разболѣвание — сâ достатъчни за родителитѣ. Здравословието е едно важно и сериозно нѣшто, и никой не би далъ надлежни правила за запазвание здравието, за дѣйствителнитѣ и надлежни мѣрки, които трѣбва да се земватъ преди разболѣванието, както и онѣзи за унитожението на болѣста при самото ѝ начало, — освѣнъ онѣзи, които специално сâ предадени на медицинската наука. Медикътъ по необходимости трѣба да знае физиологията и антропологията. Той трѣба да познава причинитѣ на болѣста, за да може да я уништо-

Но знае се, че *голо* здравие безъ добро сърце, безъ добъръ характеръ и добра, твърда воля, безъ добрѣ развити способности умственни и надлежно добро направление, — не дава желанната честитина въ животътъ. Здравието е необходимо само и само за да има възможность и душата на човѣка да бѫде здрава и правилно да може да получава своето надлежно развивание и усъвършенствование, правилно да може да се убогатява съ всичко онова, което е необходимо за истинната доброчестина на човѣка въ животътъ. Колкото е необходимо строго да пазимъ здравието на дѣтето, толкова е необходимо да се грижиме и за развиванието на дѣтската душа, или да кажемъ инакъ — толкова строго трѣба да пазимъ

жава, но за да знае причинитѣ, той непремѣнно трѣба да знае добрѣ устройството на човѣческото тѣло и условията, при които става правилното и свободно дѣйствие на всѣки единъ органъ въ човѣческото тѣло. Съ една рѣчь, медикътъ трѣба да знае всичко, што се отнася до здравието. А кога е тъй, отъ медицитѣ само може да искаме ние надлежни и пълни правила и наставления — за какъ трѣба да си предпазваме здравието отъ разболѣвание. За наша добра честь, ние можемъ да кажемъ, че много-малко имаме и ние вече — Българетѣ — свои специалисти доктори и медици Българе, и за непостигвание е, защто до сега у насъ не се е явило нѣкое макаръ и кратичко но хубаво списание по Игиената, тогасъ, когато това е необходимо за нашиятъ народъ, и онзи, който би подарилъ народътъ ни съ подобенъ единъ умственъ трудъ, той би му направилъ една отъ нàй-голѣмитѣ услуги. — До сега, колкото знаемъ, само единъ отъ нашитѣ млади медици, г. Н. Планински, подари българската публика съ единъ преводъ отъ подобно съдържание. (вижд. „Училище“ г. 1871, бр. 7, 8, 10 и 12). Колкото възхваляваме г. Планински за подобно едно важно и сериозно предприятие, толкова пò-вече съжалѣваме, че господство му се ограничи съ такова малко нѣщто въ такъвъ единъваженъ въпросъ, и се ограничи само въ едно просто и голо превождание. Отъ преводътъ се познава, че г. Планински е познатъ съ предмѣтътъ и за то толкосъ пò-вече е жално, че господство му не е добавилъ отъ себе-си въ преводътъ нѣщта, които сѫ необходими и полезни за нашиятъ народъ. Трѣбало е господство му, като излага, че трѣба туй и туй да се прави при кърмение на дѣтето или при миение и проч. — да кажеше и защто трѣба така да се прави. Съ този начинъ само съвѣтитѣ могътъ да се приематъ съзнателно и разумно. А вѣрваме че г. Планински да е съгласенъ, че въ друго и въ друго но въ този случай съзнателното и разумното изпълнювание на съвѣтитѣ е отъ една голѣма важность и има нàй-добритѣ сѣтнини. Друго е, когато една майка знае защто при къпането водата трѣба да бъде таквазъ или друго-яче, а друго е — когато не знае. — Важноста на едно подобно списание е голѣма и неговата необходимость за народътъ ни е очевидна, и за това много е желателно, щтото нѣкой отъ нашитѣ специалисти по тая часть да подари народътъ ни съ такъвъ единъ трудъ.

и доброто здравие на дѣтската душа. Тѣлесното здравие е необходимо, защтото безъ него не може да бѫде никакво правилно душевно развивание и убогатявание, а пъкъ безъ това послѣдньото, т. е. безъ правилното душевно развитие и усъвършенствование не е възможно да има честитъ и полезенъ животъ на тойзи свѣтъ. Щте каже, че както е необходимо едното, така е необходимо и другото. Разбира се, че ние не трѣба да даваме предпочтение на едното здравие предъ другото. Едното и другото сѫ еднакво необходими на човѣка, и за то родителитѣ трѣба строго да пазятъ за запазванието както на тѣлесното така и на душевното здравие.[1]

Ако при запазванието тѣлесното здравие на дѣтето иска се отъ старна на родителитѣ голѣмо внимание, точность и благоразумие, въ пò-голѣмъ степенъ се иска това при запазвание правилното развивание или *здравието* на дѣтската душа. Казахме вече и знаеме, че душата е нѣщто невидимо, че нейнитѣ измѣнения сѫ неуловими, че тя приема впечатлѣнията отъ вънъ чрезъ чувствата, че тя е твърдѣ чувствителна и невидимо на нея прави добро или зло но силно впечатлѣние сѣко едно нѣщто. А особенно пъкъ е твърдѣ мѣка, впечатлителна и възприимчива дѣтската душа. Дѣтето безсъзнателно приема и усвоява всѣко едно впечатлѣние, и опасното въ това е, че изеднъжъ не се обнаружватъ добри или зли сѣтнини отъ впечатлѣнията на дѣтювата душа, така щтото ние, възрастнитѣ, почти винѫги забѣлѣжваме сѣтнинитѣ отъ впечатлѣнието само тогава, когото вече то е пуснѫло много или малко коренчета въ дѣтската душа. Ако сѫ сѣтнинитѣ отъ впечатлѣнието хубави, разбира се, че пò-добро и не е желателно, но ако не сѫ добри, злѣ е, и тогава искатъ пò-скорото изкоренявание. Заради това, необходимо е родителитѣ да бѫдѫтъ строго внимателни къмъ дѣцата си оште отъ нàй-крѣхкиятъ имъ възрастъ.

---

[1] Доказано е, че между тѣлото и душата трѣба да има гармония. Еднакво трѣба да пазимъ и за развиванието на тѣлото и за развиванието на душата. Ако обръщтаме пò-вече внимание на тѣлесното развитие безъ да развиваме въ същтото време и душата — тая послѣдията губи, губи и човѣкъ по отношение къмъ доброчестина въ животътъ; ако ли правиме на опаки, т. е. обръщтаме пò-вече внимание на развиванието на душата, безъ да се съобразяваме съ състоянието и потрѣбноститѣ на тѣлото, тогава това послѣдньото страдае, и може да се разруши. За това трѣба да пазиме равновѣсие. Впрочемъ, за това щте имаме случай пò-надоло да говоримъ.

Ние казваме, че впечетлѣтията отъ вънъ се приематъ отъ дѣтската душа и даватъ на нея правилно или неправилно развивание, даватъ ѝ добро или зло направление. Тукъ необходимо е едно малко разеснение. Като казваме, че душата получва впечатлѣния отъ вънъ, — това штe рече, че всичко онова, което човѣкъ вижда, чува, пипа, обонява и вкусва, — всичко това служи за да се образувва въ човѣка онова, което ние наричаме *душа* въ широкъ смисълъ на тази дума, т. е. да се образува въ него добро или зло сърце, честенъ или нечестенъ и безцвѣтенъ характеръ, твърда или слаба воля, хубави или зли стремления, богати или сиромашки умственни способности, — съ една рѣчь, всичко онова, което прави човѣчеството въ пълното онова разнообразие, въ което виждаме ние днесъ това человѣчество. Но човѣкъ вижда дърво, вижда камъкъ и толкози други предмѣти, чува разни *тонове* и въобште съ всичкитѣ си петь чувства той възприема хиледи разнообразни впечатлѣния. При въсприеманието на всичкитѣ тѣйзи впечатлѣния ли трѣба родителитѣ да бѫдѫтъ строго внимателни къмъ дѣцата си? Внимание се иска отъ родителитѣ винѫги, но не въ еднаква степень въ едно и сѫщто време. Има впечатлѣния, които служатъ за убогатяване на дѣтскиятъ умъ, на дѣтскитѣ познания, а има пъкъ други, които заедно съ това, много или малко съдѣйствуватъ за правилното или неправилно развивание на дѣтската душа, за образование въ него добро или зло сърце, добъръ или лошъ характеръ и проч. И едното и другото е потрѣбно за дѣтето. Убогатяване умътъ на дѣтето съ много добри и полезни познания е необходимо за честитъ животъ въ бѫдуштето му, не пò-малко е пъкъ потрѣбно и необходимо за такъвъ животъ да има то и добро сърце, и добъръ характеръ, и твърда воля. Разбира се, че родителитѣ трѣба да се грижатъ за едното и за другото, обаче — не въ едно и сѫщто време. Сърце, характеръ и воля въ дѣтето начеватъ да се образувватъ отъ симитѣ минути на рождението му, и това образувване, по свойството на човѣческата душа, върви твърдѣ бързо, а пъкъ развиванието и убогатяванието на умственнитѣ способности, ако и да се начева и тò отъ самата

минута на рождението дѣтюво, но това развивание и убогатяване върви твърдѣ полека, като постепенно се усилва. Отъ това се вижда, че въ първиятъ случай ние трѣба да полагаме строго внимание оште отъ самото рождение на дѣтето, а въ вториятъ строгото ни внимание се иска пò-отпослѣ и съ постепенно усилване. При това трѣба да забѣлѣжимъ оште, че между *сърцето* (т. е. въ съвкупность — сърцето, характерътъ и волята) и умътъ на човѣка има голѣма разница въ развиванието и усъвършенствованието имъ. Развиванието на човѣческий умъ бива безприкъснѫто и безгранично, при това и въ такъвъ широкъ размѣръ, штото даже и погрѣшнитѣ и криви познания могѫтъ да послужѫтъ за пò-голѣмото развивание на умътъ. Заштото свойството на умътъ и неговото неоцѣнимо превъсходство е — да не се спира никогажъ, ами да търси постоянно *истината*, като преминува отъ едно заблуждение на друго, отъ една истина на друга, — за това и усвоеннитѣ заблуждения, штомъ се съзнаѭтъ, лесно се напуштатъ, и не само не оставятъ нѣкои лоши *дири* въ човѣка, ами оште усилватъ умътъ, заштото подиръ тѣхното съзнавание на човѣка като че му се отварятъ очитѣ и той ясно вижда всичката разница между заблужденията и придобитата истина. За това не се иска нашитѣ старания и грижи за убогатяванието на дѣтскитѣ умственни способности първоначално да бѫдѫтъ до толкова голѣми; иска се само постепенно да ги усилваме — съ постепенното пораствание и укрѣпване на дѣтето. Но не става така съ развиванието и образувванието на сърцето, характярътъ и волята дѣтска. Това развивание и образувване се начева твърдѣ рано, отъ самата минута на дѣтювото рождение; то върви бързо и нàй-опасното е въ туй, че всѣка една погрѣшка оставя дълбоки дири, които, ако не се положи старание овреме да се изкоренятъ, тѣ се вкореняватъ пò-вече и пò-вече, и послѣ става вече невъзможно да се изкоренятъ. Тукъ никоя погрѣшка, и нàй-незначителната, не остава безъ лошеви дири. И заради това потрѣбно е тука отъ старна на родителитѣ нàй-строго внимание.

Но кои впечатлѣния сѫ отъ първи родъ и кои отъ втори? Нѣма съмнѣние, че впечатлѣнията, които прави на дѣтето бездушната, така и въодушевленната но неразумна природа, могѫтъ да иматъ влияние само на развивание умственнитѣ му способности. Камъкътъ, дървото, кучето и проч. по необходимости правятъ на дѣтската душа впечатлѣния и тѣзи впечатлѣния, повтарени и потретвани, научватъ дѣтето да разпознава предмѣтитѣ единъ отъ другъ. Ште каже, че тѣзи впечатлѣния развиватъ и обогатяватъ дѣтскиятъ умъ — тъй да речемъ — *волею не волею*, безъ да искатъ отъ родителитѣ на първо време нѣкои грижи, освѣнъ само това — да гледатъ тѣ, штото *чувствата*, или *органитѣ*, чрезъ които ставатъ подобнитѣ впечатлѣния, да бѫдѫтъ винѫги *здрави*. Но при онѣзи впечатлѣния, които съдѣйствуватъ на образованието въ дѣтето добро или зло сърце, добъръ или лошъвъ характеръ и пр. иска се отъ родителитѣ голѣмо внимание. Ние казахме, че даже и на̀й-малката погрѣшка въ това отношение оставя лошеви дири, а при това, заштото пъкъ самото впечатлѣние, което се прави, отъ какво да е на дѣтската душа, не е нѣшто видимо и осязаемо, за това и твърдѣ трудно се забѣлѣжва, добро или лошо влияние е имало извѣстно нѣкое впечатлѣние на дѣтската душа, и много пѫти ние падаме въ погрѣшка и заблуждение, като земаме за хубаво онова въ дѣтето, което ни прави удоволствие и радость, — тогасъ, когато то въ сѫштность може да има лошо влияние за доброто и правилно развитие на дѣтската душа. — Отъ всичко това се вижда, че задачата на родителитѣ въ това отношение е много трудна: иска се отъ тѣхъ търпѣние, внимание и благоразумие. Особенно трудна ни се показва тая задача, като си пресмѣтнемъ, че и родителитѣ, като вськи други хора, иматъ своитѣ слабости и недостатки и твърдѣ често дѣйствуватъ подъ влиянието на разни неодобрителни чувства — гнѣвътъ, користолюбието, завистта и проч.; та освѣнъ това и другитѣ грижи и неприятности въ животътъ много влияѭтъ, за да не пазятъ родителитѣ винѫги строго внимание и потрѣбното благоразумие по отношение къмъ доброто отхранване рожбитѣ си. Но, ако задачата е трудна, за то и любовта на родителитѣ къмъ дѣцата е голѣма. Предъ тая свята любовь трѣба да замълчаватъ всичкитѣ страсти и слабости, всичкитѣ лоши чувства, всичкитѣ тежки грижи и неприятности! И като земемъ въ внимание безграничната майчина любовь къмъ рожбата, ние можеме смѣло да кажемъ, че тая любовь твърдѣ много ште облекчава за майката трудната тая задача. Нѣма съмнѣние, че всѣка една майка на̀й-много желае доброчестината на своитѣ рожби, и за тая доброчестина тя е готва да жертвува, както и жертвува, и спокойствието си, и трудътъ си, и мислитѣ си и всичко, което зависи отъ нея. Една майка, като знае, че отъ нея зависи бѫдуштата доброчеститина на хубавата ѝ и мила рожба, не ште ли бѫде винѫги въоружена съ всичко потрѣбно търпѣние, внимание и благоразумие при давание правилно нравственно развитие и усъвършенствование на рожбата си? Като има предъ видъ бѫдуштата доброчеститина на рожбата си не ште ли се мѫчи да надвива на всичкитѣ свои слабости и недостатки, да пренася съ твърдость всичкитѣ грижи и неприятности? Не ште нито рѣчь, че всѣка една майка непремѣнно така би постѫпала.

И тъй, какво се иска на̀й-първо отъ едни родители?

Светата и голѣма задача на родителитѣ е — отъ на̀й-първитѣ минути слѣдъ раждането на дѣтето да полагатъ сѣмена на всичко онова, което е добро за дѣтето, а да отстраняватъ всичко онова, което не е добро. Но кое е доброто и кое е лошото? Добринитѣ и злинитѣ въ свѣтътъ сѫ много, безчисленни и разнообразни, но вече въ обштежитието по отношение на човѣческитѣ качества сѫ се съставили опредѣленни понятия, кои качества сѫ добри и кои зли. Всѣка нация, всяка обштина и всяко семейство има своитѣ особенни желания и стремления, свои особенни взгляди на доброчестината и проч. Но има свойства и душевни качества, които сѫ принадлежность на цѣлото человѣчество, и които слѣдователно трѣба да бѫдѫтъ вкоренени въ сѣки единъ човѣкъ — Българинъ ли билъ той или другъ кой да е. Въ която ште страна и да бѫде човѣкъ, при каквито ште обстоятелства и да се немърва, той винѫги трѣба да има тѣзи качества и свойства, които правятъ човѣка **човѣкъ** въ пъленъ *нравственъ* смисълъ на това слово: честенъ, благороденъ, състрадателенъ, трудолюбивъ, благоразуменъ и проч. и проч. И на тѣзи качества именно трѣба да обрѫштатъ строгото си внимание родителитѣ, тѣхъ да вкореняватъ, тѣхъ да развиватъ въ дѣцата си. И не е трудно да разпознаваме тѣзи качества и свойства. Стига само да се поогледаме на около си, въ дѣйствителниятъ животъ, и ние лесно ште ги познаеме. Всичко, което не ни се допада, не ни се аресва въ другитѣ, всичко, което не е добро и полезно въ животътъ, за народната и частна доброчеститина, него трѣба да отстраняваме отъ дѣцата си, а всичко, което намираме за добро и полезно, което ни се аресва въ другитѣ — всичко това трѣба да гледаме да се вкоренява и развива въ рожбитѣ ни. Разбира се, че тукъ се иска голѣмо познание на животътъ, ясенъ, практиченъ и положителенъ гледъ на тойзи животъ, иска се голѣмо благоразумие, защтото много пѫти не всичко онова бива полезно и добро, което ни се аресва, което е желателно на насъ. Но има нѣщта, които и при повърхностното благоразумие на родителитѣ, не сѫ отъ никои желателни за дѣцата имъ. На пр. колко едни родители и да не познаватъ дѣйствителниятъ животъ, колко и да нѣматъ надлежното благоразумие, никои отъ тѣхъ не би желали, рожбата имъ да бѫде *инатъ, интригантъ* и *коваренъ, мстителенъ, свирепъ* и *жестокъ, вѣтърничевъ, злобенъ, лъжливъ, безчестенъ, страхливъ* и *суевѣренъ, гордъ безъмѣрка* или *подлизица, свенливъ до глупость, разглезенъ* и проч. и проч. Всички тѣзи нѣщта ние ги срѣщтаме на всѣка стѫпка въ животътъ и, разумѣва се, че никоя майка и никой бащта не би желалъ да види рожбата си съ подобни качества.

Това е тъй, и за то въпросътъ — какъ трѣба да се постѫпва съ дѣтето така, щтото да се отстраняватъ отъ него всичкитѣ тѣзи нежелателни качества, иска надлежно разкриване, — особенно за насъ — Българетѣ. Ние сме още подъ теготата на невѣжеството, подъ теготата и на онази *изопачена* отхрана, която е била слѣдствие на невѣжеството и злочестинитѣ. За то ние, ако и да виждаме, ако и да познаваме, кои качества не би желали да видиме въ рожбитѣ си, ние не знаеме какъ да постѫпваме въ извѣстни случаи съ тѣзи нѣжни души, и много пѫти, увлѣчени отъ родителска любовь и, по видимому, отеческо благоразумие, ние усилваме въ рожбитѣ си това или онова лошо качество, — тогасъ, когато ние, излъгани отъ неоснователна и лъжлива мѫдрость на житейскиятъ опитъ, мислиме и вѣрваме, че изкореняваме въ дѣцата си лошитѣ качества, че имъ правиме добро. Така на пр. у насъ се е вкоренило едно мѫдрувание, придобито ужъ отъ тѣжкиятъ житейски опитъ, че *биенето* винѫги принася добри плодове, че едно дѣте дору не се бие, то не се научва на умъ, не става *човѣкъ*, и при всѣка една грѣшка, направена отъ дѣтето, ние го биеме — за да го отучимъ отъ подобни погрѣшки, да го направимъ човѣкъ. Тукъ намѣрението е добро, цѣлта е превъсходна, но срѣдствата, които употрѣбляваме за постигванието на тая превъсходна цѣль, докарватъ съвършенно противоположни сѣтнини. Тѣ не научватъ дѣтето да не прави погрѣшки, но още го направватъ да стане жестоко и злобно. Ще каже, че за насъ особенно е необходимо разеснението на тойзи въпросъ. И въ другитѣ старни и народи родителитѣ иматъ нужда отъ подобно разеснение на тойзиваженъ въпросъ, но тамъ вече една голѣма часть семейства съзнаватъ въ какво се състои истинската отхрана на дѣцата, знаѭтъ какъ да постѫпватъ съ тѣхъ за да имъ дадѫтъ желанната отхрана, и иматъ вече достатъчно число добрѣ отхранени граждане. Подъ влиянието на тѣзи членове малко по малко и въ другитѣ ще се насѫдѭтъ и укоренятъ правилни понятия за добра отхрана и вѣрни способи зе даванието тая отхрана. Но у насъ иска се много пò-вече старание и внимание.

1. Внимание, осторожность и благоразумие родителитѣ трѣба да изказватъ по отношение къмъ рожбитѣ си, още отъ нàй-крѣхкиятъ възрастъ. Ний имахме случай да споменемъ пò-преди, че храната има влияние на душевнитѣ способности на човѣка. Отъ храната много зависи да бѫде човѣкъ пъргавъ, предприимчивъ, хладнокръвенъ или мекушавъ. Ще каже че храната — и тя има много малко влияние при образуванието въ човѣка такъвъ или другъ характеръ, наклонности и проч. Туй влияние естественно трѣба да е пò-силно на дѣцата, особенно когато тѣ се хранятъ още само съ майчиното си млѣко. Кога е така, очевидно е, че майката още отъ нàй-крѣхката възрасть на рожбата си трѣба да полага грижи за да има млѣкото ѝ благотворно влияние на образуванието душевнитѣ качества на рожбата ѝ. Опитътъ е доказвалъ, че когато една майка се разсърди и въ сърдитнята си даде на чедото си да сучи, — това има лошеви сѣтнини за дѣтското здравие. Едно това е достатъчно да ни убѣди, че карменето има силно влияние и на дѣтската душа. Ний споменѫхме преди, че здравието прави човѣка веселъ, бодъръ, а пъкъ боледуванието малко по малко може да го направи

ЖАВНА
СОФИЯ

сърдитъ, капризенъ, даже жестокъ. Развалата на здравието има сѫщитѣ, ако и не по̀-лоши сѣтнини за духътъ и на дѣтето. Нѣма съмнѣние, че такива случаи, за които казахме сеги (т. е. майката въ сърдитнята си да даде да сучи на дѣтето си и то да се разболѣе) сѫ не тъй чести, но отъ тѣхъ ние можеме да видимъ, че не е сѐ едно въ добро или въ лошо разположение е била майката при кърменето на дѣтето си. Дѣтето бива още твърдѣ малко и никакъ не може да се забѣлѣжи какво направление зематъ душевнитѣ му качества, но нѣма съмнѣние, че и кърменето има своето влияние въ този случай: ако не друго, става понѣ това, че дѣтето се предласполага къмъ добро или лошо направление. — Това като е тъй, очевидно е, че майката трѣба строго да пази на себе-си при кърмение рожбата си; трѣба да гледа винѫги да е разположена и весела, да не се ядосва много, нито пъкъ твърдѣ много да се предава на печаль. И доброто разположение на майката се иска не само за това, че чрезъ туй млѣкото ѝ ще бѫде по̀-благоприятно за дѣтскиятъ организмъ и послѣдствие на това и самото дѣте здраво и весело, ами още и за туй, че веселиятъ, радостниятъ ликъ на майката прави хубаво впечатлѣние на дѣтето и има благотворно влияние на неговата душа. У всичкитѣ народи, — и у на̀й-дивитѣ, — е вкорененъ обичаятъ да приспиватъ дѣцата съ пѣсни. Отъ това се вижда, че весело и приятното нѣщо е благодѣтелно за дѣтскиятъ духъ. Самата дѣтска природа, която не знае нищо сериозно, която бѣга отъ грижи и печали, — самата тая природа ни потвърдява на̀й-добрѣ всичко туй, що казваме тукъ за тоя случай.

2. Разумното съзнание въ малкото дѣте още спи, разумнитѣ му способности още дремятъ и поради това на първи пѫть ни се показва, че нашитѣ отношения къмъ него като че ставатъ по единъ чисто *механически* начинъ. Но дѣтето, като принадлежаще на човѣческата порода, е сѫщество съзнателно-разумно. Тая съзнателность и разумность сѫ вродени въ него и ако и да се пробуждатъ първоначално твърдѣ полека, обаче сѐ се пробуждатъ. Всѣко едно впечатлѣние съдѣйствува за постепенното пробуждание на съзнателно разумната старна дѣтюва. Защото тая старна е още въ първото си пробуждание у малкитѣ дѣца, за това и на дѣтето отъ първо прави впечатлѣние и има лоши или добри сѣтнини само онова, което *непосредственно* подлежи на чувствата му и се дава тъй да речемъ механически. Дѣтето отъ никакви устни наставления не отбира, защото съзнателно-разумнитѣ му способности сѫ още твърдѣ слаби, твърдѣ крѣхки, а пъкъ въсприемането и усвояването на устнитѣ наставления не може да стане само чрезъ непосредственното механическо тѣхно предавание на чувствата. Обаче съ порастванието и укрѣпванието на дѣтето начеватъ малко по малко да се пробуждатъ и разумно-съзнателнитѣ му способности и вече се забѣлѣжва, че всѣко едно впечатлѣние, което има нравственъ характеръ, предадено на чувствата дѣтюви повидимому чисто механически и непосредственно, произвежда на дѣтската душа своето нравственно влияние. Първата усмивка, съ която дѣтето отвѣщтава на майчинитѣ си милвания, показва ни, че впечатлѣнията по видимому механически предадени на дѣтскитѣ чувства и безъсъзнателно въсприети отъ него, правятъ вече известно нравственно дѣйствие на дѣтската душа. Отъ всичко това ние не можеме да не видимъ, че необходимо е да бѫдемъ твърдѣ осторожни съ дѣцата при произвеждането на тѣхъ впечатлѣния отъ нравственъ характеръ. А такива впечатлѣния произвеждатъ се именно отъ насъ — разумнитѣ сѫщества. Защото дѣтето е разумно сѫщество, бѫдущи разуменъ дѣятель, за това и нравственно-разумнитѣ му способности начеватъ да се развиватъ и усъвършенствуватъ именно при въздѣйствието, направенно на тѣхъ отъ насъ. А таквосъ въздѣйствие, разбира се, че ние можемъ да направимъ само чрезъ *обнаската си*. И можеме да кажемъ положително, че отъ нашата обнаска съ дѣцата зависи единственно правилното или неправилно развивание на дѣтската душа. Истина, дѣтето, както и всѣки човѣкъ, е личность отдѣлна, и като че независима; но въ нравственно отношение тая личность е напълно подчинена на всичкитѣ онѣзи условия, при които се образувватъ и сѫществуватъ връзкитѣ между нравственно-разумнитѣ сѫщества, т. е. между человѣцитѣ. Човѣкъ е свободенъ, но той не може да не е подчиненъ, не може да не се покорява на онѣзи нравственни задължения, които има къмъ себе-си и къмъ другитѣ човѣци. Обнасението на хората единъ къмъ другъ е главната основа не само на обществен-

ното благополучие или злополучие, ами и на частното. Отъ добра обнаска, — въ какво да е отношение — има и добри сѣтнини. — Но ако обнаската е едно важно нѣщто за възрастнитѣ хора, толкова пò-вече е тя важна за малкитѣ дѣца. Ако взаимната обнаска има добри или лоши сѣтнини (споредъ каквато е и обнаската), ако тя бива причина да се вкоренява въ едно общтество или въ едно семейство или въ другарство *довѣрие* или *недовѣрие*, *насърчвание* или *обезсърчвание*, добри или лоши стремлѣния и проч. и проч., — нѣма съмнѣние, че обнаската съ малкитѣ дѣца щте има на тѣхъ много пò-силно дѣйствие. Между возрастнитѣ влиянието на обнаската може малко-много да се отслабява или измѣнява отъ противодѣйствието, което непременно би срещнѫло или въ твърдата, вече укчена воля на едно отъ лицата, или пъкъ — въ разумнитѣ съображения, или въ голѣмата сърдечна доброта, или въ интереситѣ общти и частни, или нàй-послѣ и въ гражданскиятъ законъ. Но влиянието на обнаската съ малкитѣ дѣца не може да не бѫде твърдѣ силно. Тукъ нѣма почти никакви препятствия: на това влияние е открита на пълно дѣтската душа съ всичката своя мякость и възприимчивость.

И така, обнаската съ малкитѣ дѣца е едно отъ нàй-важнитѣ нàй-главнитѣ условия за правилното развивание на дѣтската душа. Отъ нашата обнаска съ малкото дѣте зависи бѫдуштиятъ човѣкъ, бѫдуштиятъ членъ на общтеството да бѫде добъръ или лошевъ, полезенъ или безполезенъ. Всичкитѣ други условия за правилното или неправилно развивание на дѣтската душа съсрѣдоточаватъ или — обгръштатъ се — въ *обнаската*.

Щте каже, че ние строго трѣба да гледаме на обнаската си съ дѣцата; трѣба винѫги да помниме, че добрата обнаска наша непремѣнно има добри сѣтнини за дѣтската душа, а лошата — лоши. Подъ влиянието на обнаската се образува и уяква въ дѣтето добро или лошо сърце, добъръ или лошъ характеръ, твърда или мякушава воля и проч.

Всички ние — и родители, и роднини, и съсѣди, и чужди — трѣба винѫги въ обнаската си съ малкитѣ дѣца да пазимъ остроѫжность и да не си позволяваме никакво необмисленно обнасение съ тѣхъ, особенно же въ то време, когато дѣтенцето начене вече да се усмихва и да си играе, начене

да поотбирва. И колкото пò-голѣмичко е дѣтето и вече разумно-съзнателнитѣ му способности сѫ пробуденички што-годѣ, толкова пò-вече трѣба да пазиме ние осторожность и въ милванието дѣцата, и въ игранието съ тѣхъ, и въ думитѣ си, които казваме за тѣхъ въ тѣхното присѫтствие. Казахме и тукъ щте повторимъ, че ништо не се изгубва за дѣтето, всичко прави на него добро или лошо впечатлѣтие, отъ което зависи и правилното или неправилно развивание на душата му. Всички впечатлѣния съ нравственъ характеръ се произвеждатъ на дѣтската душа единственно отъ нашата обнаска съ тѣхъ; слѣдователно, съ обнаската си ние можеме да хвърлимъ въ мѣката и въприимчива душа на дѣтето първитѣ семена на инатътъ, своеволието, вътърничевоста, злобата, интригантството и проч.

Всинца сме задължени да паземъ строго внимание въ обнаската съ малкитѣ дѣца, но заштото малкото дѣте се намира въ пълното разположение нàй-пò-вече на родителитѣ, а особенно на майката, — заради това и майката трѣба винѫги да е внимателна и осторожна въ своята обнаска съ рожбата си. Отношенията на родителитѣ към дѣцата до много време, понѣ до втора и третя година, — не се изказватъ инакъ, освѣнъ въ милванието дѣцата и въ игранието съ тѣхъ; щте каже, че и обнаската въ това се състои именно. Слѣдователно, въ милванието и въ играта съ дѣтето, майката трѣба да бѫде твърдѣ внимателна и осторожна. Тѣзи нѣшта, милванието и играта, не сѫ нѣшто лошо. Въ тѣхъ се изказва светата майчина любовь къмъ рожбата ѝ. Но за това именно трѣба при милванието и играта строго внимание и голѣма осторожность, за да не би тази игра и това милвание да хвърлятъ въ мѣката и въсприимчива дѣтска душа сѣмената на лошото развивание, тогасъ кагато родителитѣ мислятъ и вѣрватъ, че правятъ противното. Милването и играта съ малкитѣ цѣца иска голѣма осторожность и внимание за това нàй-пò-вече, заштото като че нѣматъ никакви други сѣтнини, освѣнъ голѣмото удоволствие, което родителитѣ получватъ, когато гледатъ, че рожбитѣ имъ при милванието и играта изказватъ много-малко своето съзнателно отношение къмъ родителитѣ. Разбира се, че нѣма пò-голѣмо удоволствие, пò-голѣма и искренна радость отъ оная, която майката изпитва, като гледа, че малката ѝ мила рожба отбира вече отъ усмивката ѝ и сама се усмихва, че тая рожба смѣе се весело и весело си играе съ майка си. Но твърдѣ често отъ нашето невнимание този невиненъ дѣтски смѣхъ и тая невинна дѣтска игра, отъ която майката испитва такова хубаво удоволствие и блаженство, иматъ лоши сѣтнини за невинната дѣтска душа.

Прочее, каква осторожность именно трѣба да пазятъ родителитѣ и особенно майката въ своята обнаска къмъ малката си рожба?

Родителитѣ, а особенно майката трѣба винѫги да бѫдѫтъ въ добро душевно расположение. Ние казахме пò-горѣ, че спокойното и добро душевно разположение майчино има влияние при кърменето на дѣтето. Но освѣнъ това, то има и нравствено влияние. Малкото дѣте всецѣло е предадено на майка си и неговътъ *міръ*, неговото удоволствие се съсредоточава въ майчинитѣ му погледи и милвания. Дѣтето ръсте съ една безгранична, безсъзнателна, но за то истинна любовь къмъ майка си, и защото неговитѣ чувства, неговитѣ душевни способности едвамъ се пробуждатъ, а тамъ дѣто се начева пробуждение къмъ животъ и дѣятелность, тамъ сѣкогажъ се чувствова една врожденна радость и приятность, заради това и дѣтската природа не е позната съ нищо друго, освѣнъ съ една небесна радость и приятность. Неприятноститѣ, като не сѫ въ природата на дѣтето, иматъ винѫги за него лошо влияние. Прочее, майкитѣ, като знаіѫтъ това, трѣба винѫги да поддържватъ въ дѣцата си веселото душевно разположение, — което могѫтъ направи само тогава, когато сами постоянно пазятъ предъ рожбитѣ си хубаво душевно разположение. Съ това тѣ ще се съображаватъ съ свойствата на дѣтската природа и ще съдѣйствуватъ на правилното нейно развивание и усъвършенствование, защото ще полагатъ въ нѣжната дѣтска душа основа на оная черта въ човѣческиятъ характеръ, която не само се нрави на хората, ами още е и необходима за истината доброчестина въ животътъ, защото тя прави човѣка да гледа на божиятъ свѣтъ винѫги съ радость и приятность и, като счита неприятноститѣ въ животътъ за нѣща временни и преходящи, да бѫде въ надѣжда че пò-доброто рано или късно ще се постигне, и слѣдователно, да се стреми постоянно къмъ постигване на

това пò-добро. Тая черта въ характерътъ е — *любовта къмъ свѣтътъ въобщитѣ и къмъ человѣцитѣ въ особенности*. Човѣкъ, който има такава — тъй да речемъ — *небесна* черта въ характерътъ си, той е любимъ отъ всички, той винѫги е и полезенъ на себе-си и на общтеството, въ което живѣе. Който обича свѣтътъ и хората, той не се отчайва нито отъ човѣческитѣ недостатки и лошевини, нито отъ своитѣ собственни спънвания въ предприятията си, ами винѫги се надѣва за пò-добро, стреми се къмъ пò-доброто, и отъ него никога не се чува слово на обезсърчвание, а на противъ, той винѫги насърчва и обнадѣжва за пò-доброто. А коренъ на такава една хубава характерна черта майката твърдѣ лесно може да положи въ душата на дѣтето отъ малка. Ако майката винѫги бива весела предъ дѣтето си, нѣма съмнѣние, че въ дѣтето ѝ винѫги ще преобладава веселото душевно разположение; то отъ день на день пò-вече и пò-вече ще усилва своята врождена любовь къмъ нея, а въ нейпото лице и къмъ всичкитѣ други хора, къмъ всичкиятъ свѣтъ. Тукъ не може майката да се страхува отъ това — да не би да направи дѣтето си твърдѣ *довѣрчиво*, твърдѣ *любвеобилно* и съ този начинъ да му повреди въ бѫдѫщата доброчеститина, тъй като въ дѣйствителниятъ животъ твърдѣ често довѣрчивитѣ и любвеобилни хора ставатъ жертва на злонамѣреннитѣ и безчестнитѣ, отъ което и много страдаіѫтъ. За да не пада човѣкъ въ мрѣжата на злонамѣреннитѣ и безчестни хора иска се да има той благоразумие и осторожность, така и житейски опитъ, но тѣзи нѣща се добиватъ и послѣ. Обаче любовь къмъ всичко, и още такава любовь, която да не се разклаща и унищожава отъ тежкиятъ и неблагоприятенъ житейски опитъ, добива се твърдѣ отрано, отъ нàй-крѣхката възрасть, и важното е, че, ако не се положи отрано тая важна и необходима основа, мѫчно бива отпослѣ да се направи въ това отношение надлежниятъ успѣхъ.

И така, необходимо е майката винѫги да поддържва въ рожбата си доброто душевно разположение, — нѣщо, което може да стане само тогава, когато тя сама поддържва въ себе си подобно разположение. Това е една отъ главнитѣ и важни обязанности на една майка спрямо рожбата ѝ. Нѣма съмнѣние, че всѣка майка съ задоволение ще изпълнява тази си обязанность, заштото на всѣка майка е желателно да вижда дѣтето си постоянното весело. Играта на майката съ дѣтето, нейното голѣмо задоволение при тая игра, нейното блаженство при усмихванията и движенията на дѣтето напълно ни потвърдяватъ това. Но тукъ се иска голѣма осторожность, за да не би противъ желанието ни и безъ наше знание старанията ни въ този случай да иматъ лоши сѣтнини за дѣтето — което твърдѣ лесно може да стане, както ште видиме пòдоло. Главното, което трѣба предварително да се каже тукъ, е — *родителитѣ ни нàй-малко да не си позволяватъ вътрничево или необмислено да се отнасятъ къмъ дѣцата си* — било въ милванието, било въ игренето съ тѣхъ. Иска се да бѫдѫтъ тѣ винѫги добрѣ разположени и весели съ дѣтето, но трѣба това да бѫде *непремѣнно* обмислено. Необходимо е въ тойзи случай родителитѣ винѫги да помнятъ двѣ нѣшта: първо, че дѣтето не е кукла, ами е сѫштество разумно, и за то изисква се непремѣнно разумно обнасение съ него; а второ, — че, заштото разумносъзнателнитѣ способности на дѣтето оште едвамъ се побуждатъ, за това то не може оште да познава, кое е истина и кое е лъжа, какво се казва или върши на шега и какво на сериозно. То може да чувствова само удоволствие или неудоволствие, и то не вслѣдствие на разумно съзнание, ами вслѣдствие на физическитѣ възбуждания, които въ него правятъ нѣкои извѣстни впечатлѣния. Дѣтето всичко зема така, както му го представляватъ чувствата, безъ да издирва послѣдователность или логическа връзка въ евленията и впечатлѣнията. Това второто условие е оште пò-важно и отъ него ние можеме оште пò-вече да се убѣдимъ въ необходимоста на разумното и обмисленно обнасение съ дѣцата. Ако съ внимание разгледаме живуванието на дѣтето и нашето отношение къмъ него, а особенно отношението къмъ него на родителитѣ му, преимуштественно же на майка му, ако, при това, вникнемъ и въ дѣтската природа, въ неговитѣ удоволствия и стремление, ние твърдѣ лесно ште видиме, че наистина е необходимо разумно и обмисленно да се отнасеме съ дѣтето.

Животътъ у насъ е тежекъ и въ кѫшти на майката лежи всичкиятъ товаръ. И този товаръ е голѣмъ и тежекъ за нашитѣ майки: тѣ отъ ранни зори и до черна мърчина сѫ предадени на робата и работа тежка. По видимому, при такъвъ тежъкъ животъ малко време има за нѣжни чувства, малко време има майката винѫги да обмисля всѣка една постѫпка съ своята рожба; тя ште го позалъгва и ште си поиграва съ него само толкова, колкото ѝ позволява времето, въ играта и въ милванието ште постѫпва съ него така, както ѝ показва материнското чувство, материнската любовь.

Наистина, животътъ у насъ е тежекъ, но не трѣба той винѫги да остава такъвъ. Нашата нàй-голѣма и нàй-света задача се и състои въ това, штото за дѣцата си, за потомцитѣ си да приготвимъ пò-добъръ, пò-охоленъ и пò-честитъ животъ. А на такъвъ единъ животъ единственната основа е *добрата отхрана*. Колко и да е тежекъ животътъ ни, но една майка, която обича отъ цѣла душа и сърце рожбата си, не е възможно да не употрѣблява усилия и за нейната добра отхрана, когато знае, че отъ това зависи бѫдуштата доброчеститина на рожбата ѝ. Нима една любяшта майка би желала дѣтето ѝ да прекарва сѫштиятъ тежъкъ животъ, какъвто прекарва и тя сама? Това никой не може го каза, заштото това било би неестественно. Сѣка майка, когато милва дѣтето си или го приспивва, тя го залъгва съ добри надѣжди въ бѫдуштето; тя му казва че той ште бѫде хубавъ момъкъ, че той ште бѫде личенъ юнакъ, че ште бѫде богатъ, чорбаджия. Това го правятъ и нàй-сиромашкитѣ майки, отъ което се вижда до колко доброчестината на рожбитѣ е скѫпа за всѣка една майка.

И така, тежкиятъ животъ, на който сме сѫдени ние, а особенно майкитѣ у насъ, не може и не трѣба да служи препятствие за да не се трудимъ, штото въ сѣка една обнаска съ дѣцата да пазимъ благоразумие и осторожность. Майчиното чувство и то си иска удовлетворението, и колко една майка да е залисана съ работа, тя сè пакъ на день два-три пѫти не може да не посвѣштава по нѣколко минути на рожбата си: тя ште го храни, ште го милва, ште го залъгва и ште си играе съ него, ште го приспивва и проч. Въ всичко това, колко и да е трудно, но е необходимо да се пази благоразумие и обмисленность. Инакъ, самата игра, самото удоволствие, което дѣтето съ невинниятъ свой смѣхъ доставлява на майка си, самото радвание и усмихвание, което майката възбужда въ рожбата си съ своитѣ думи, съ своитѣ движения и смѣхове — може да иматъ лоши сѣтнини за дѣтето.

Нѣка си представимъ едно дѣтенце (макаръ и отъ нàй-сиромашко семейство), което вече е порастнѫло до толкова, щтото може да сѣди, да се смѣе и да си играе. Такова дѣтенце, особенно ако има и добро здравие, е най-скѫпото нѣшто въ една кѫща, то обрѫшта тая кѫща въ рай, то е безцѣнно за своитѣ родители, то съ своятъ ангелски смѣхъ, съ своето — тъй да речемъ — *гугуцане* и невинно игране направва родителитѣ си да забравятъ всичкитѣ свѣтовни грижи и неприятности. Такова дѣтенце какви желания и стремления може да има, какви грижи и безпокойства? Никакви. То е невинно; то не отбира оште отъ ништо, и за неговото пробуждаюште се съзнание всичкиятъ свѣтъ се заключава въ лицето на родителитѣ му, а собственно на майка му, и въ играта. Това е за него цѣлиятъ свѣтъ и този свѣтъ е винѫги хубавъ за него. То не тѫжи за минѫлото, нито пъкъ мисли за бѫдуштето. Дѣтето живѣе съ настояштето — безъ тежки мисли и грижи, а само съ удоволствие. Единственно, което може да му развали приятното расположение е само нѣкоя си физическа неприятность, а ништо друго. — Майката и тя играя съ милата си рожба; тя изпитва нàй-хубавото блаженство, когато цѣлува усмихнѫлото лице на чедото си и не може да се нарадва, като гледа какъ дѣтенцето ѝ мърда съ крачка и рѫцѣ, смѣе се, гугучи си и си вика. Каква хубава и мила картина! Да ли ште се намѣри човѣкъ съ такова жестоко и камъчено сърце, който при такава една хубава *сцена* да не почувствува въ дълбочината на сърцето си едно като че *неземно* задоволение? И да ли е възможно отъ такава една хубава и невинна сцена да има лоши сѣтнини за нравственното развивание на дѣтето? По видимому не е възможно. А между това, ако майката въ този случай не пази надлежно благоразумие и обмислювание, може, наистина въ дѣтската душа да се положѫтъ — противъ волята и желанието на майката, — първитѣ зърна на лошева характерна черта.

Обикновенно майката сама поддържва играта съ дѣтето си, като измислюва разни способи за да го *залъже*. Тя го земва на рѫцѣ, люлѣе го, бѣга съ него на горѣ на доло изъ кѫщи или дворътъ, подхоцква го на горце, и всичко това

съпровождава съ веселъ смѣхъ. На дѣтенцето му е драго отъ това, допада му се и то изказва желание да се повтори това хоцкане, люлѣене и бѣгане. По нѣкогажъ играта се повтаря безъ никакво съпротивление отъ старна ма майката, но твърдѣ често пъкъ майката или се заприказва съ нѣкого въ кѫщи, или се позамисли и иска да се залуви на нѣкоя работа, и за то отказва се да удовлетвори желанието на рожбата си. Но дѣтето настоява, вика и нàй-сѣтнѣ начева да плаче. Майчиното сърцѣ е мѣко и не може да стърпи плачятъ на дѣтето си: тя го земва пакъ на рѫцѣ и начева пакъ предишната игра съ него, като го или умирява отъ плачятъ, или пъкъ му се сърди и го *гамосва*. Има ли тукъ нѣшто лошево? По видимому — нѣма. Но на дѣло — лошевото го вече има. Дѣтето отъ благоразумие не отбира. То знае само онова, което му се допада, предава се на дѣтскитѣ си влѣчения и удоволствия. И това предавание е всецѣло. Въ минутата на играта за дѣтето ништо друго не сѫществува, освѣнъ само играта и удоволствието отъ нея. Дѣтето не предвижда никакви препятствия на играта си: такива препятствия за него не сѫществуватъ; въ нея минута за дѣтето всичкиятъ свѣтъ се съсредоточава въ играното у въ удоволствието му; нему му се струва, то е напълно увѣрено, че всичко наоколо му така сѫщо се интересува отъ играта му, такова сѫщо удоволствие изпитва, както и тò само. Заради това, като срѣшне то въ отказването на майка си да играе съ него противодѣйствие или — тъй да речемъ — разувѣрение на своята дѣтска вѣра, не може да разбере какво е това и отъ што е. То чувствова само, че препятствоватъ на удоволстсията му и заштото не отбира зашто може и какъ може да стане такова едно нѣшто, настоявва да се повтори играното и, ако другитѣ му усилия не помогнѫтъ, начева да плаче. Първоначално, нѣма съмнѣние, че дѣтето плаче не за да накара да се повтори играта, ами заштото му се разваля удоволствието, което е изпитвало отъ тая игра. Ште каже, че плачятъ отъ първо има само побуждения почти че физически. Но майката, както казахме, не може да стърпи плачятъ на рожбата си, земва го на рѫцѣ и му направва штението. Штомъ стане тая повидимому невинна постѫпка, въ дѣтето се вече раждатъ нови понятия, а именно, че има препятствие на удоволствията му и че това препятствие се надвива съ плачъ ли било, или съ друго какво е. А съ такава, по видимому невинна постъпка, полагатъ се въ мѣката дѣтска душа първитѣ зърна на упорството и своеволието. Нѣма съмнѣние, че не еднъжъ и не дважъ се случва на майката *ште не ште* отново да се залавя за повтарението на играта съ дѣтето си, само и само — за да не плаче то. Съ тойзи начинъ дѣтето малко по малко привиква съ плачъ или съ молби да настоявва на своето, дору най-послѣ видимъ, че въ него вече се е вкоренила черта на своеволието и упорството. Оште пò-лошеви сътнини тѣзи случаи иматъ, когато съ дѣтето се занимава въ кѫшти слуга нѣкакъвъ (чиракъ) или слугиня, а особенно когато родителитѣ сами *накарватъ* слугитѣ да удовлетворяватъ штението на рожбата имъ. Обикновенно слугитѣ не тъй много се церемонятъ съ дѣцата. Слугата малко го е грижа доволно ли е дѣтето или не, и твърдѣ често слугата се мѫчи да прекъса плачятъ на дѣтето не съ милвания, ами съ мъмрения, штипание и удрене. Такива слуги сѫ голѣмо зло въ една кѫшта, но никой не може отрѣче, че у насъ *чирацитѣ* и слугинитѣ почти всички сѫ май — жестокички. Не е чудно това, заштото и обнаската на господаритѣ къмъ тѣхъ е винѫги сърдита, много пѫти жестока. — Както и да е, но твърдѣ често дѣтето въ рѫцѣтѣ на слугата не намира отзивъ и насърчвание на играта си; много пѫти слугата се отказва — макаръ и на шега — да повтаря нѣкоя игра съ дѣтето, което плачи и вика. Любяштата майка изкача на викътъ на рожбата си, извиква на слугата и го накарва да изпълни волята на дѣтето ѝ. Дѣтето и така не е разположено къмъ слугата, и така не може да го обича, и безъ това тò счита слугата за причина на своитѣ неудоволствия. Съ плачятъ си то не може да побѣди упорството му, но изеднъжъ вижда, че за territoryговътъ плачъ майка му съ мъмрение накарва слугата да изпълнюва желанието му. Не вкоренява ли това въ мѣката дѣтска душа упорството, своеволието, а оште и презрѣнието къмъ другитѣ хора? Непремѣнно! И какъ е станѫло това? Така ли сѫ искали родиселитѣ? Не. Това е станѫло съ игра, съ смѣхъ, съ милвания; това го е направила любовта на родителитѣ, и тогава го е направила, когато тѣ отъ цѣла душа и сърце сѫ желаяли доброто на милата си рожба.

Станѫло е това за това именно, че при игрането и милванието не се е пазило недлежното благоразумие. — Но какъ е било потрѣбно да постѫпятъ родителитѣ въ този случай, когато дѣтето имъ е плачяло и искало да се продължи или повтори играта му? Ние казахме, че дѣтето не е кукла, и че съ него не трѣба да се отнасеме като съ сѫштество неразумно. Приятно е на майката да си играе съ дѣтенцето, а пъкъ и не може винѫги сè съ него да си играе. Но за то, като престане да играе съ него, трѣба или да му отвлѣче вниманието на друга старна, на друга игра, или да го остави да си плаче, до като се наплаче добрѣ и само си намѣри нѣкоя друга играчка; а никакъ не трѣба да възобновява играта съ него за това именно, че то плаче. Така сѫшто не трѣба майката или родителитѣ въобште въ присѫтствието на малкото дѣте да викатъ и кряскатъ на слугата за то, че не е удовлетворилъ желанието му. Дѣтето оште не отбира какво нѣшто е слуга и господарь. То оште не знае какви могѫтъ да бѫдѫтъ отношенията между господарятъ и слугата. За дѣтето всичкитѣ хора сѫ еднакви. Но отъ мъмренията на родителитѣ слугата, дѣтето начева да гледа на него съ високомѣрие, а заштото това мъмрение станѫло е за удовлетворение на неговото штение, за това и то (дѣтето) вече начева да се счита, че е въ право да иска да му са покорява слугата винѫги. Ште каже, че съ този начинъ дѣтето се научва на упорство, своеволие, и неуважение къмъ другитѣ, — свойства, които въ дѣйствителниятъ животъ вредятъ на човѣка.

Съ игра и милвание се посѣватъ въ дѣтската душа първитѣ сѣмена и на други нежелателни и недобри характерни черти. Майката държи на рѫцѣ дѣтенцето си, което има нѣкоя играчка, съ която си и играе. Честитата майка не може да се удържи, за да не се намѣси въ тая игра. Тя начева да се шегува съ него, начева да го дразни и прави като че иска да му измъкни играчката изъ рѫцѣтѣ. Дѣтето се упира и не пуска играчката. Майката се преструва, че се напъва да ѭ измъкне изъ рѫцѣтѣ и му вика да ѭ пусне; но дѣтето продължава да упорствува. Какъ хубаво се радва майката на това упорство на дѣтето си и какъ весело се смѣе на тази си шега съ него! Но, за зла честь, дѣтето не отбира отъ шега; за него всичко е истина, и тая игра и шега на майката е истина, дѣйствителность за него. Дѣтето е упорствувало, не е отпуснѫло изъ рѫцѣ си играчката и за този подвигъ майка му го милно прегръшта и цѣлува. Отъ това дѣтето познава, че хубаво е направило, когато е упорствувало. Какво зло отъ тая повидимому съвършенно невинна игра и шега? Злото е въ това, че такава игра, повтарвана и потретвана, приучва дѣтето на упорство, което въ скоро време се обръшта на *инатлѫкъ*. Въ самото това упиране дѣтето е намирало своето удоволствие, когато е виждало веселиятъ и радостенъ смѣхъ на майка си, та не ште ли то да повтаря това упорство? — Прочее, не е безвредно да се шегуваме въ игрането съ дѣцата си.

Играеме си и се шегуваме ние, когато видимъ, че дѣтето се е ударило о нѣшто-си и плаче, та ние, за да го умиримъ, начеваме да удреме предмѣтътъ, о който се ударило, и да казваме: „на! на! научихме го ний него… и ний го бихме!“ Дѣтето се умирява и млъква. Шегата е добра. Но да ли тая шега не оставя лошеви дири въ душата на дѣтето? Да, оставя, оште и дири отъ твърдѣ лоша характерна черта: отъ *мъстителность*. Дѣтето се е ударило о камъкъ, заболѣло го е и естественно е, че отъ болката то ште се разсърди и ште заплаче. Но болката не е вѣчна, тя приминува скоро, а заедно приминува и плачътъ; обаче ние удреме камъкътъ и дѣтето мисли, че заштото биеме камъкътъ, за то му е и отминѫла болката, а заедно и гнѣвътъ. Сѣтнинитѣ отъ таквасъ една шега биватъ оште пò-лоши, ако на мѣсто камъкъ или другъ нѣкой предмѣтъ е живъ човѣкъ. Много пѫти се случва така, штото дѣтето, дору е въ рѫцѣтѣ на слугата или на други нѣкой, разплаква се отъ нѣшто си — или се удари, или си отърве играчката, — и ето че майката притичя, та на шега бие оногова, у когото се намира дѣтето. Той на шега начева да плаче, а дѣтето млъква. Или случва се и инакъ: майката държи дѣтето и мине нѣкой отъ домашнитѣ, та го позакачи или му отнеме играчката, та то начене да плаче. Майката се спуска съ него заедно връхъ виновникътъ, пристигва го, улавя дѣтето за рѫката и съ нея маха и бие тойзи виновникъ. Послѣдниятъ начева на шега да плаче и да бѣга ужъ; пристигатъ го и пакъ го биѭтъ. Дѣтето дору плаче, начева да се смѣе отъ всè сърце, заштото му става весело, а майката се радва и тя, пригръшта го и го цѣлува. Тъй се залъгва и весели дѣтето; весело е на майката и на всичкитѣ въ кѫшти. Но дохожда ли нѣкому на умъ, че съ това се посѣватъ въ дѣтската душа първитѣ зърна на мстителноста?

Така съ игра и шегувания ние безъ да штемъ, безъ даже да се догаждаме, посѣваме малко по малко въ мѣката дѣтска душа първитѣ зърна на лошевитѣ характерни черти, и именно за то, че въ нашата си обнаска съ дѣцата ние не пазимъ надлежното благоразумие, ами въ пò-вечето и даже въ всичкитѣ случаи увличаме се отъ чувствата си само. — Милванията дѣцата биватъ съ разнообразни начини, и шегуването и играното съ тѣхъ бива така сѫщо разнообразно. Между това, мѣката душа тъй тънко, тъй незабѣлѣжително въсприема всѣко едно впечетлѣние, штото ние трудно забѣлѣжваме и даже никакъ не можемъ на първи пѫть да забѣлѣжимъ добри или лоши сѣтнини е имало отъ това или онова впечатлѣние на дѣтската душа. Трудно е да се предвидятъ всичкитѣ отношения, въ които майката и въобште родителитѣ и възрастнитѣ могѫтъ постави себе-си спрямо дѣтето въ разни случаи, и за то не е възможно да се даде за всѣки единъ случай потрѣбното наставление. Отъ казаннитѣ обаче два три случая всѣки лесно може да види, какво е главното, на което трѣба родителитѣ, а особенно майката, да пазятъ по отношение къмъ рожбата си, когато въ нея съзнателно-разумнитѣ способности начеватъ вече да се пробуждатъ и развиватъ. Въ играта и милванията рожбитѣ си ние трѣба да гледаме на тѣхъ като на сѫштества разумни и самостоятелни. Да не ги лъжемъ и да не се шегуваме съ тѣхъ както завърнемъ, ами и при играта, и при шегуването трѣба винѫги да повнимъ, че за дѣтето оште не сѫштествува лъжа или шега, за него всичко е дѣйствителность. Необходимо е оште да помнимъ и това, че първата усмивка на дѣтето, първитѣ негови движения и играния, така сѫшто и нашето игране съ него, милвание и шегувание не е ништо друго, освѣнъ *упражнявание* на пробуждаюштитѣ се дѣтски съзнателно-разумни способности. А заштото въ тойзи случай главнитѣ упражнители сме ние, възрастнитѣ, особенно же родителитѣ, а преимуштественно майката, за това всичко трѣба да вършимъ обмисленно и съ благоразумие. Наистина, трудно е да се предвидятъ, както казахме, всичкитѣ отношения, въ които трѣба да се поставяме ние спрямо дѣцата въ всевъзможнитѣ случаи, и за то трудно е да се даде и потрѣбното наставление за всѣки единъ случай; но нѣма съмнѣние, че майчината любовь, особенно когато майката се е вече напълно убѣдила, че въ нейната обнаска съ дѣцата си трѣба да се пази отъ нейна старна внимание и благоразумие, — нѣма съмнѣние, казваме, че тая майчина любовь ще *подсказва* на майката въ кой случай какъ да постѫпи при милването или игрането съ рожбата си. Да възлагаме *упованието* си на майчината любовь въ тойзи случай и на майчиното благоразумие прави ни преимуществено това, че нашето влияние и въздѣйствие на дѣте годиначе или и малко пò-голѣмичко не може още да има онази форма на самостоятелность, съзнателность и обмисленность, каквато иматъ отношенията съ пò-възрастни и развити хора. За да може човѣкъ винѫги да се поставя спрямо малкото дѣте така, щото отъ обнаската му, милванията и играта съ него да се направи добро, а не лошо впечатлѣние на мѣката му душа, — за това иска се отъ човѣка пазене на строго внимание и благоразумие. Това не е трудно за възрастенъ и уменъ човѣкъ, но сърцата на всички не сѫ еднакви; човѣкъ много пѫти бива залисанъ съ житейски грижи, неразположенъ. Иска се голѣма любовь къмъ малкото дѣте, за да може човѣкъ да надвие на другитѣ си залися и грижи, и да съсрѣдоточава въ извѣстни минути всичкиятъ си интересъ, всичкото си внимание на малкото дѣте. Но само майчината любовь може напълно да направи такова надвиване на всичко друго; само тя може да направи майката да забравя не само житейскитѣ грижи, ами и своитѣ даже физически болки и да трепѣри надъ рожбата си.

Но съ постепенното порѫстване на дѣтето, става и постепенното развиване и укрѣпване и на разумно-съзнателнитѣ му способности, а заедно съ това и нашитѣ отношения къмъ дѣцата начеватъ малко по малко да приематъ една пò-самостоятелна и опредѣленна форма. А това дава ни възможность пò-лесно да опредѣляме въ пò-вечето случаи отношенията си къмъ дѣцата и съ пò-голѣма положителность да казваме какъ трѣба да постѫпваме въ единъ случай, какъ — въ другъ. Онова, което пò-преди сме се пазели да възбудимъ въ дѣтето — чрезъ милванието, играта и шегуванието съ него, сега можемъ да го отстраняваме вече съ пò-сериозничекъ начинъ, — съ примѣри, съ думи и съвѣтвания. Преди, наистина, отъ наша старна се е искало благоразумие и строго внимание, но за то отъ старна на дѣтето всичко се е приемало почти че механически. Сега обаче и дѣтето малко-много съзнателно се отнася къмъ насъ, малко-много съзнателно приема впечатлѣния, които ние съ постѫпкитѣ си ли било, съ думитѣ си ли правиме на него. А това условие много облекчава за насъ задачата — като рѫководители на дѣцата. Винѫги е пò-лесно да имашъ работа съ разумни и разбрани хора, отъ колкото съ такива, които не отбиратъ. Разбранниятъ и разуменъ човѣкъ може да отбере отъ онова, що му разправяшъ, и да се съгласи съ тебе, да го приеме, но онзи, който не отбира — нему трудно му се изпълня главата; за него сѫ недостаточни обесненията и убѣжденията, а трѣба други нѣкои физически средства за да отбере той, и то едвамъ ли напълно ще отбере.

И така, съ порастванието на дѣтето развивватъ се и неговитѣ разумно-съзнателни способности, отъ което и за насъ се облекчава задачата при рѫководенето на дѣца. А главното облекчение се състои въ това преимуществено, че защото имаме работа вече съ дѣте, което малко-много има пробудени и развитички разумно-съзнателнитѣ си способности, ние пò-добрѣ можемъ да си разесняваме отношението къмъ него и лесно можемъ си състави нѣкои доста практически правила, какъ да постѫпваме съ дѣцата въ тойзи или въ другъ случай, — за да има отъ това добри, а не лоши сѣтнини за тѣхъ. Обаче и сега се иска благоразумие и строго внимание отъ наша старна. Истина, че сега за насъ задачата се облекчава именно по тази важна причина, че ние вече имаме работа съ сѫщество пò-разумничко и съзнателно отъ колкото преди, но за това пъкъ тая задача става трудна отъ друга една старна. Пò-вечето добри или лошеви характерни черти посѣвватъ се въ мѣката дѣтска душа и хващатъ яки корени преимуществено тогава, когато разумно-съзнателнитѣ способности на дѣтето сѫ се поразвили и укчили доста, когато тò вече начева да отбира значението на думитѣ, начева вече горѣ-доло съзнателно да се отнася къмъ другитѣ, къмъ себе-си, къмъ играчкитѣ и поштевкитѣ си, когато вече съзнанието, умътъ и въображението му начеватъ да работятъ до толкова, штото дѣтето вече може да прави криво-лѣво умозаключения, дѣтски планове и фантазии. Сега усвояването на какво да е впечатлѣние не става вече безсъзнателно и почти механически, ами — при многото или малко участие на съзнанието. Но всичко, което се усвоява при многото или малко участие на съзнанието винѫги пуска пò-дълбоки корени въ душата. Заштото обаче здравиятъ разсѫдъкъ на дѣтето не е оште развитъ до толкова, штото да може да отбира то, кое е добро и кое лошо за него, по слѣдствие на което дѣтето безъ разлика усвоява и доброто и лошото, — твърдѣ лесно може лошевото да пусне въ неговата мѣка душа дълбоки корени. Заради това и сега се иска отъ насъ благоразумие и строго внимание, макаръ и задачата ни да се облекчава сега съ това, че вече малко-много въ нашитѣ взаимни отношения съ дѣцата има вече съзнание и отъ двѣтѣ старни.

Прочее, кои сѫ тѣзи характерни черти, които се въсприемватъ и вкореняватъ въ дѣтето преимуштественно когато то вече има доста пробуденичко и развитичко съзнание, и какви мѣрки можеме да земамъ ние, за да отстраняваме всичкитѣ лоши впечатлѣния отъ дѣтето? *Интриганството* и *коварството*, *вътрничевоста*, *злобноста*, *лъжливоста*, *безчестноста*, *страхливоста* и *суевѣрието*, *гордоста*, *глупата свѣнливость*, *подлизванието* и оште много други сѫ такива характерни черти, които дълбоко начеватъ да се вкореняватъ въ дѣтската душа именно въ оная дѣтска възрасть, за която казваме, и който трѣба, правимъ какво правимъ, да не ги допуштаме да се загнѣздяватъ. Средствата не сѫ мѫчни, но — да го кажемъ пакъ — иска се внимание и благоразумие.

Не е добрѣ да бѫде човѣкъ *вътрничевъ* и *суетенъ*, т. е. такъвъ, който да не гледа да си обогатява умственнитѣ дарби и нравственнитѣ си качества, ами да гледа само вънкашно да се показва хубавичко облеченъ, примѣненъ, вънкашно уменъ, а и въобште всичкото си достоинство да полага не въ добритѣ си умственни и нравственни качества, ами въ вънкашната блѣскавость. И нѣма съмнѣние, че никои родители не би желали да видятъ рожбитѣ си такива. Но тѣ непремѣнно ште станѫтъ такива, ако ние не умѣеме да се обхождаме съ тѣхъ както трѣба. На всѣка майка рожбата е мила; тя въ своята си рожба вижда всичкитѣ съвършенства. Майката милва рожбата си и отъ драгость тя ѭ обсипва съ разни хубави имена и качества. Тя казва, че рожбата ѝ е хубава, добра, много умна, че тя знае много, прави голѣми нѣшта, че ште стане съ време прочута и проч. Съ такива хвалби майката изказва своята нѣжность и своята любовь къмъ рожбата си; но тази нѣжность и тая любовь, изказана съ такъвъ единъ начинъ, иматъ лоши сѣтнини за дѣтската душа. Дѣтето вече разбира значението на думитѣ, но оште нѣма тази разумность, която би му помагала да прави разлика между думитѣ и дѣйствителноста. Дѣтето на пр. усмихнѫло се на нѣкоя си майчина дума, или се е отказало да утиде на рѫцѣтѣ на други, ами предпочело майка си, — или пъкъ направило нѣшто друго подобно на тѣзи, чува за всичко това да го хвалятъ и превъзнасятъ. Това хвалене и превъзнасене то го зема за истина, и ето че въ него начева малко по малко да се пробужда лошевиятъ егоизмъ, малко по малко то начева да смѣта за себе си хе — горѣ. И така, безъ да штеме, ние сами посѣваме въ мѣката му душа първитѣ зърна на вътрничевоста и суетноста. Хваленето и въздигането дѣцата има оште пò-лоши сѣтнини, когато става въ присѫтствието и на други хора. Възрастнитѣ обикновенно иматъ слабость и снисхождение къмъ малкитѣ дѣца, и винѫги ги хвалятъ. Дѣтето, като чува и отъ други хора сѫштитѣ хвалби, които постоянно чува и отъ майка си, то оште пò-вече ште се утвърди въ мнѣнието си, че наистина е достойно за такива похвали. И колкото е дѣтето пò-голѣмичко, толкова пò-лоши сѣтнини за него има подобната наша необмисленна постѫпка съ него.1) Какъ трѣба да се постѫпва въ тойзи случай?

---

1) Най-пò-вече това трѣба да се пази по отношение къмъ момичетата, особенно сега, когато у насъ заедно съ просвѣштението вмъква се роскошноста и модата. Майкитѣ въобште обичатъ да си кичатъ дѣцата, а особенно моминцата. Въ много градишта у насъ човѣкъ ште види сега моминца на 6-7 годинки облѣчени по послѣдната мода. Разбира се, че никой не може да стане ступанинъ на кесията на другиго. Иматъ хората и разносятъ подиръ рожбитѣ си. Така е, но сѣтнинитѣ сà лошеви. Женскиятъ полъ въобште има

Не е добрѣ да се вдаваме и въ противоположна крайность. На това трѣба да обрѫштѫтъ голѣмо внимание особенно нашитѣ — Български родители. У насъ много се хвърга на очи тази чудновата особенность, че пò-вечето дѣца до 3-4 година на възраста си биватъ весели и *отворени*, но отъ това на сѣтнѣ малко по малко начеватъ да ставатъ *сгѫнѫти, свѣнливи* и въ присѫтствието на татка си и чужди хора не могѫтъ дума да продуматъ, не могѫтъ да отвѣштаятъ нито на единъ въпросъ, сѣкашъ че сѫ съвършенно диви и глупави. А между това погледнете на тѣзи дѣца, когато тѣ сѫ на свобода, когато не сѫ предъ татка си, ами сѫ съ другаритѣ си: тѣ сѫ и отворени, и умни. Тѣ хортуватъ хубаво, даватъ такива отвѣти, които сѣкому е драго да слуша. Да бѫде човѣкъ свѣнливъ хубаво е, но не безъ мѣрка, както сѫ нашитѣ дѣца. Умѣренната свѣнливость е основа на онази хубава скромность, която дава на человѣческитѣ достойнства оште пò-голѣма цѣна. Но такава свѣнливость, каквато въобште иматъ нашитѣ дѣца, тя е знакъ на нѣкаква-си страхливость, съединена съ упорство и малко-много съ сърдитня. Всѣкий ште забѣлѣжи, че свѣнливото дѣте у насъ, като излѣзе предъ татка си и нѣкои гости, не бива никогажъ весело; то гледа отпредя си упорито, намусва се и мълчи, и колкото пò-вече се продължаватъ разпитванията и канянията да продума — толкосъ пò-вече се намусва то, дору по нѣкогажъ и заплаче. У насъ едвамъ ли е възможно да срѣшне човѣкъ дѣте, което дѣтски весело и свободно да начене да ни разказва за нѣшто-си. Предъ чужди хора дѣтето винѫги е несвободно; то като че се срамува отъ дѣтството си, като че се страхува да не би да наченѫтъ да му се присмиватъ възрастнитѣ хора. Тая черта не е добра. Вкоренявана отъ крѣхката възрасть въ дѣтето, тя малко по малко се развивва и много бърка на човѣка въ неговътъ успѣхъ въ всѣко едно отношение. Човѣкъ може презъ всичкиятъ си животъ да си остане *свѣнливъ, нерѣшителенъ, сгѫнѫтъ* и въ много случаи да си остава предъ другитѣ като единъ отъ нàй-глупитѣ хора. Лошева е тая характерна черта въ човѣка, и никой не ѭ удобрява, никой не ѭ желая. Винѫги човѣкъ може почти отъ всѣки едни родители да чуе да казватъ: „не знамъ, хорскитѣ дѣца отворени, да ти е драго да гледашъ на тѣхъ, а нашто — сгѫнѫто, не може да ти продума“. Обече никой другъ не е кривъ на това, ами сами ний — възрастнитѣ, а именно — родителитѣ. У насъ отношенията на родителитѣ къмъ дѣцата твърдѣ сѫ неправилни. Родителитѣ у насъ гледатъ да се поставятъ спрямо дѣцата си не като любяшти родители, въ които дѣцата да намиратъ пъленъ отгласъ на своитѣ дѣтски чувства, ами се поставятъ спрямо тѣхъ като господари. Усилието на родителитѣ у насъ е — дѣцата имъ да имъ *иматъ страха*. Учатъ ги да иматъ почитъ и уважение къмъ пò-голѣмитѣ и къмъ тѣхъ самитѣ (т. е. къмъ родителитѣ), но ги учатъ тая почитъ да произлиза отъ страхъ, а не отъ любовь. Какво правиме ние, родителитѣ, обикновенно съ дѣцата си? У насъ, разбира се, че баштата въ кѫшти е пълновластенъ и безграниченъ господарь. Предъ него трепѣрятъ и майката и дѣцата. Той като глава въ кѫшти, пò-вечето се държи сериозно съ всичкитѣ. По нѣкогажъ, наистина, той земва малкото си дѣтенце на колѣне и си го милва, но тѣзи честити за дѣтето и за цѣлата кѫшта минути сѫ рѣдки твърдѣ. Други грижи

слабость къмъ гизденето. А когато отъ малка начене да навиква да се гизди, тогава малко по малко това навикване се обръшта въ страсть, така штото виждашъ че младото момиче ништо друго нѣма на умътъ си, освѣнъ гизденето. А пакъ, нѣма съмнѣние, че отъ малка когато майка му го е кичела и гиздела, казвала му е, че е хубава, че много ѝ прилича; това съштото чува то и отъ други хора — и така дѣтето земва да мисли само за хубоста си, да се грижe за гизденото си. А това, при нѣкои неблагоприятни обстоятелства, повежда къмъ твърдѣ лоши и печални сѣтнини, особенно ако обштественната нравственность е на разслабвание.

Впрочемъ не пò-малко трѣба да се пази това и по отношение къмъ мъжкиятъ полъ. Мъжето въобште не са тштеславни и твърдѣ-твърдѣ не се предаватъ толкова на кичение, колкото женитѣ. Но сега въ нѣкои градишта не е рѣдкость да срѣшнешъ нѣкой младъ момъкъ напомаденъ и причесанъ по послѣдната мода, накиченъ съ бѣла гладка риза, съ твърдѣ хитро привързана вратовеска, накиченъ съ часове, синджире, хубави ръкавици, благоухоюшта кърпа и проч. Вижда се по всичко, че такива господиновци по цѣли часове стоятъ предъ огледалото да се кичятъ и нàй-голѣмата имъ и сериозна мисъль е — какъ пó-добрѣ да се пригладятъ и облекътъ. Разбира се, че не е чудно, дѣто такива облечени по модата момци иматъ твърдѣ ограничении умственни способности и не сà за никаква сериозна и полезна работа. Но тѣ не сà криви, а криви сà родителитѣ, чи отъ малка оште ги приучили да ги гиздятъ и кичятъ. Разбира се, че голи нѣма да ги държътъ, но не трѣба и вънъ отъ мѣрката да ги кичятъ.

и занятия занимаватъ бащата и, предаденъ на тѣхъ, той скоро напуска милванието и става пакъ сериозенъ. Трѣба да не забравяме, че всичко, което не е усмихнѫто и весело, не се прави на дѣтето. Споредъ дѣтската си пъргава и немирна природа, то се теготи отъ всичко намусено и сериозно, плаши се и се отвръща отъ него. Толкосъ пò-вече тягостно впечатлѣние на дѣтската душа прави намусеноста и сериозноста на татка му, който за него (за дѣтето) е нàй-близкото, нàй-хубавото, нàй-милото и нàй-съвършенното сѫщество, — слѣдъ майката. Само по себе намусванието и сериозноста на бащата прави лошево впечатлѣние на дѣтската душа, плаши тая мѣка и нѣжна душа. Но работата не си остава само съ това. Бащата обикновенно мъмри въ кѫщи и почти никога не дава на дѣтето да си играе предъ него; така сѫщо дѣтето не смѣе да му разкаже нѣщичко отъ своитѣ дѣтски интереси. Добрѣ е още, ако съ сладка дума кажѫтъ на дѣтето да сѣди мирно или да не бъбре; но твърдѣ често прирѫчката се съпровождава или съ уши-дърпание, или съ плѣсничка. Но съ тойзи начинъ ний несправедливо и твърдѣ несправедливо постѫпваме съ дѣцата си. Неговата игра е невинна, още пò-невинно е бъбренето му; тази игра и това бъбрене се правятъ отъ цѣло сърце и душа; тѣ сѫ за дѣтето всичкиятъ нàй-голѣмъ интересъ въ нея минута, нàй-голѣмо задоволение. А между това онзи, който е нàй-милъ и драгъ за дѣтето, предъ когото то би желало да си разкрие цѣлата душа, — той го смазва съ намусението, сериозноста, мъмрението, а нерѣдко и съ удрението! — И така, дѣтето малко по малко се приучва да мълчи въ присѫтствието на татка си, да бѫде смиренно предъ него, да му има страхътъ. Но, ако по нѣкогажъ позволяватъ на дѣтето да се държи пò-свободничко, когато нѣма чужди хора, въ присѫтствието на чужди строго му е запретено да говори и да зема участие въ разговорътъ. То трѣба да е тихо, смирно до нѣмай-кѫдѣ; трѣба да стои отъ старна, съ скръстосани рѫцѣ, — съ една рѣчь — трѣба да е като едно безгласно и безсъзнателно сѫщество. — Разумѣва се, че при такива условия веселата дѣтска натура се пресилва и пречупва; дѣтето малко по малко начева да става умислено, съсрѣдоточено въ себе-си, а нàй-пò-вече свѣнливо. Но освѣнъ всичко това въ душата му начеватъ да се загнѣздяватъ още много други злини, между които първото мѣсто заематъ *злобноста* и *самоунижението*. Тѣзи лошеви черти се развиватъ и при други условия, както ще видиме пò-надоло, но и тѣзи условия, за които ни е рѣчта, много съдѣйствуватъ да се родятъ и развиятъ лошевитѣ тия черти. Дѣтето се покорява на волята на родителитѣ си, то търпи, сѣди мирно, не играе и не говори въ тѣхното присѫтствие; но това търпѣние му струва много: то, горкото, мѫче се и чувствова, че не трѣба така да бѫдѣ, не трѣба така да го мѫчатъ, — макаръ и да не отбира, защто не трѣба. Но нима тѫзи мѫка, която то изпитва за да побѣди пъргавата си природа, да мълчи и да стои мирно, да не се мърда, — нима това минува за дѣтето туку тъй, безъ да остави лоши дири въ душата му? Не, не му минува туку тъй. Дѣтето се мѫчи, а тая мѫка го раздражава и малко по малко то може да стане злобно, раздражително. Отъ друга старна пѫкъ, като гледа, че въ присѫтствието на татка си и възрастнитѣ то нѣма никакво значение, че не му е позволено нито да говори, нито да се смѣе въ тѣхното присѫтствие, ами трѣба да стои хе — настарна, — то по необходимости начева да гледа на себе-си нѣкакъ снижено.

Всичко това нито единъ бащта, нито една майка не го желае за дѣцата си, и това лесно би се избѣгнѫло, стига само да имаме блогоразумието и да постѫпваме въ кѫщи съ дѣцата си както се слѣдва, а не така, както искаме ние. Въ тойзи случай нàй-много виноватъ бива собственно бащата. Майката винѫги бива пò-списходителна къмъ дѣцата си, и защтото дѣцата винѫги сѫ предъ нейнитѣ очи, тѣ секогажъ ѭ гледатъ и биватъ въ нейното присѫтстви, за това тѣ и не се стѣсняватъ отъ нея нито въ играта си, нито въ бъбренията си, та и сама майката не имъ запретява да си играѭтъ, и ще имъ крѣсне или ще ги подгони само тогава, когато играта имъ стане твърдѣ немирна, или когато напакостятъ нѣщо си. Но отношенията на бащата къмъ дѣцата сѫ съвсѣмъ други. Бащата дохожда въ кѫщи като господарь и иска господарь да си остане, иска страхопочитание и безпрекословна покорность, голѣмо смирение отъ всичкитѣ въ кѫщи. Така и подобава, но срѣдствата, които избира бащата за постигване на това, не сѫ надлежащитѣ. Бащата обича въ кѫщи да бѫде сериозенъ, замисленъ и сърдитъ. Но трѣба на опаки да бѫде. Трѣба, когато бащата влѣзе въ кѫщи, съ неговото влизание по всичката кѫща да се разлѣе приятноста и веселоста. И за чудене е, какъ е възможно единъ баща въ кѫщата си да не бѫде отпуснѫтъ и веселъ. Кѫщата е неговото царство, неговътъ рай. Дѣ на друго мѣсто той би си отпочинѫлъ, би се успокоилъ отъ постоянитѣ грижи? Дѣ на друго мѣсто той би тъй искренно си открилъ болкитѣ на душата и би срѣшнѫлъ такова искренно непритворно съчувствие, каквото винѫги може да намѣри въ кѫщи, въ душата на добрата си съпруга и забиколенъ отъ хубавичкитѣ си драги и мили дѣчица? Разбира се, че никѫдѣ на друго мѣсто. Другитѣ хора иматъ си свои залиси и удоволствия. Колко тѣ и да сѫ добросердечни и съчувственни къмъ насъ, — се пакъ нашиятъ интересъ, нашитѣ грижи и печали, нашитѣ радости и удоволствия, — не сѫ тѣхни, и за то въ тѣхъ ние не можемъ намѣри онова дълбоко и искренно съчувствие, което намираме въ кѫщата си. Тукъ нашитѣ интереси, грижи, залиси, радости и удоволствие — всичко се раздѣля напълно отъ цѣлото ни семейство: скърбиме ли ние — бащитѣ — за нѣщо, скърби и цѣлото ни семейство; радваме ли се ние, — радва се и то. И това съчувствие не е — тъй да речемъ — на полвина, ами е всецѣло и непритворно. Ще каже, че единъ баща само въ семейството си може да намѣре пъленъ отгласъ на своята душа. Защо, прочее, той да не поддържва истинното значение на кѫщата, ами съ намусвание; мъмрение, непрестѫпность и проч. да отблъсва отъ себе-си невиннитѣ дѣтски сърца и съ този начинъ да лишава самъ себе-си отъ пълното, непринужденно и не *прикрито съ страхъ,* съчувствие на цѣлото си семейство? Освѣнъ това на единъ баща не може да бѫде пò-мило, пò-драго и пò-скѫпо друго, освѣнъ семейството му, кѫщата му. Ступанката и хубавитѣ дѣчица сѫ мили за единъ баща, той отъ цѣла душа и сърце имъ желае пълна доброчеститина. Нѣка знае всѣки баща, че цѣлото му семейство гледа на него като на полвинъ Богъ, че той за сѣмейството си е нàй-яката подпора, нàй-доброто утѣшение. Отъ него съпругата и дѣцата му чакатъ нàй-голѣмата доброчестина, на него си облѣгатъ нàй-хубавитѣ свѣти надѣжди и желания. Нѣка, прочее, и той оправдава всичко това. Нѣка, когато влѣзе въ кѫщи, дѣцата да не се изпоплашватъ, да прекъсватъ дѣтскитѣ си игри и препирни и да се скриватъ Богъ знае дѣ — изъ дупкитѣ, ами, щомъ чуѭтъ гласътъ му, да свѣтнѫтъ очичкитѣ имъ отъ радость, да се затекѫтъ тѣ да го посрѣщватъ и да се надпроварватъ кой пò-напредъ да му се похвали съ нѣщо си, или да искатъ отъ него разправа и съвѣти въ препирнитѣ си. — Съ една рѣчь, въ кѫщи бащата трѣба да е за дѣцата си и нàй-добриятъ тѣхенъ другарь, и нàй-искренниятъ съвѣтникъ, и нàй-справедливиятъ разправачъ или сѫдия. Въ такъвъ само случай бащата ще може да дава на *семейното огнище* истинното свето значение; въ такъвъ само случай кѫщата се обръща въ рай, както за бащата, така за майката и дѣцата; въ такъвъ само случай рожбитѣ ще бѫдѫтъ винѫги откровенни съ родителитѣ си, отворени и говорливи; въ такъвъ само случай почетта и уважението къмъ родителитѣ ще произлиза въ дѣцата не отъ страхъ, ами отъ нàй-дълбока и искренна любовь. И трудно ли е да бѫдемъ весели въ кѫщята си? Не е никакъ трудно, стига само да имаме не лъжлива, а искренна любовь къмъ семейната си доброчеститина, къмъ рожбитѣ си, стига само отъ цѣла душа и сърце да имъ желаеме добро въ тѣхното бѫдуще. Онзи баща, който постоянно е намусенъ въ кѫщи, който предъ дѣцата си се евява не като любящъ баща, добъръ съвѣтникъ, ами като сериозенъ, строгъ и жестокъ господарь; онзи баща, който не умѣе да разлива въ кѫщата си радость и приятность, а напротивъ неговото присѫтствие въ кѫщи вселява страхъ и трепѣтъ, — такъвъ баща не е достоинъ да носи светото това име, и нѣка да не му добулява, когато въ староста си чува, че неговата рожба, уморена отъ значестини, кълне денятъ на раждането си.....

Но не трѣба да се пущаме и въ противоположна крайность, т. е. не трѣба пъкъ да бѫдемъ така мѣки съ рожбитѣ си, щото винѫги да изпълнюваме тѣхнитѣ пощѣвки. Трѣба винѫги да бѫдемъ добри съ тѣхъ, но при тази добрина необходимо е да запазваме достойнството си. Слушаме ли бъбрението имъ, играеме ли си съ тѣхъ, милваме ли ги, — винѫги трѣба да постѫпваме така, штото да внушаваме на тѣхъ уважение къмъ себе-си. Каквото продумаме, каквото ги посъвѣтуваме, — нашата дума и нашиятъ съвѣтъ трѣба да бѫдѫтъ *законъ* за тѣхъ, но законъ не отъ страхъ, ами отъ любовь и уважение къмъ насъ. Обаче твърдѣ често ние биваме съ дѣцата си така прекалено мѣки и тъй безтактични, штото освѣнъ че не внушаваме никъкъвъ страхъ въ тѣхъ, ами не можемъ и да имъ спечелимъ любовта и уважението. Обикновенно онѣзи, които сѫ твърдѣ мѣки съ рожбитѣ си, галятъ ги много, удовлетворяватъ всѣка една поштѣвка тѣхна, при всѣко едно тѣхно намусване или заплакване бързатъ съ милвания и подаръци нѣкакви-си да ги залъжятъ и развеселятъ; това правятъ тѣ даже и тогава, когато дѣтето е направило нѣкоя грѣшка и, като се чувствува виновато, мѫдри се, муси е, оттеглюва се на старна, и по нѣкогажъ плаче. Истина, добритѣ родители боли имъ като виждатъ рожбата си невесела и да плаче, и бързатъ да ѭ умирятъ. Плачeнето и невеселостта въ тойзи случай, като че сѫ знакъ на твърдѣ добра черта, — знакъ на разкайване за погрѣшката; но за зла честь, въ тойзи случай именно плачътъ и невеселоста не сѫ отъ съзнание погрѣшката и разкайване въ нея, ами отъ ядъ. Научено да му се изпълнюватъ поштѣвкитѣ и да го галятъ винѫги, дѣтето подъ никакъвъ видъ не му се ште да се признае за виновно, даже и предъ себе-си; не възприема то даже и предъ лицето на направенната вече погрѣшка да си помисли, че е възможно да го мъмрятъ за нѣшто си. А между това погрѣшката е вече направена и мъмренето е възможно. Тая мисълъ именно прави галеното дѣте да се ядосва и да плаче, като иска съ това и въ своето съзнание да хвърле вината на нѣкого-си други: до толкова е вкоренено въ него галеноста. И въ тойзи случай какво въобште правятъ милозливитѣ родители? Тѣ сами виждатъ, че дѣтето е направило погрѣшка, но бързатъ съ сладки думи и милвания да го умирятъ, като му казватъ, че нѣма ништо, не трѣба да плаче, то не е направило погрѣшката, а другъ нѣкой, и, ако се случи тамъ нѣкой отъ кѫштнитѣ, тѣ начеватъ нему да викатъ и да му се каратъ, — зашто той да направи казаната погрѣшка. Дѣтето се умирява, но злото вече се посѣвва въ мѣката му душа: разглезеноста, която води подиря си самопроизволъ, упоритость, и която бива причина на много злини въ животътъ, заштото прави човѣка никогажъ да не се отнасе сериозно къмъ предприятията си или и къмъ каква да е друга работа, — тая разглезенность се загнѣздява въ него. Обаче и въ това не е всичкото зло. Има други случаи, при които злото бива оште по̀-голѣмо. Много пѫти единъ отъ родителитѣ мъмре дѣтето за нѣшто-си, и то ядосано отъ това мъмрение, начева да плаче, или се пъкъ *разгнѣва* и се изправи до нѣкоя стѣна, та стои тамъ намусено и сърдито. Другъ отъ родителитѣ, за да задобри милата си рожба, утива при нея, умолително ѭ кани да не се гнѣва, а при това и укорява предъ дѣтето оногози, който го е мъмрялъ. Освѣнъ разглезенноста съ тойзи начинъ се вкоренява въ дѣтето и неуважение къмъ родителитѣ. Но има и друго оште. Баштата или майката се разсърди на дѣтето за нѣшто, извика му и даже му удари плесничка. Разгаленото дѣте се разплаче. Слѣдъ малко, добросердечниятъ родитель, макаръ и самъ той да е кряснѫлъ на дѣтето и да го е ударилъ, утива при него, милва го, мъмре себе-си и му казва да не плаче и че другъ пѫть нѣма да го удре и нѣма да му се сърди. Не се ли съвършенно развалѭ дѣтето съ тойзи начинъ? Отвратителна разглезенность и на̀й-голѣма безхарактерность — ето сѣтнинитѣ отъ едно таково мѣкушаво и необмисленно, безтактично обнасение на любящитѣ родители съ дѣцата.

И така, трѣба да бѫдемъ съ рожбитѣ си нито прекалено строги, нито прекалено мѣки, а главното — трѣба да бѫдемъ тактични въ постѫпкитѣ си съ тѣхъ: когато се иска милване — да ги милваме, а когато се иска мъмрене — да ги мъмриме, — но въ единътъ и въ другиятъ случай тѣ да виждатъ въ насъ любящи родители и доброжелатели. Това не е трудно да се постигне. Нѣка родителитѣ винѫги гледатъ на дѣцата си като на сѫштества самостоятелни и разумни, а главното — нѣка винѫги се съобразяватъ въ постѫпкитѣ си съ тѣхната дѣтска природа и съ тѣхнитѣ потрѣбности. Въ природата на дѣтето е да бѫде пъргаво и весело, — нѣка и родителитѣ биватъ винѫги съ весело лице предъ тѣхъ. Искатъ ли да ги посъвѣтватъ или помъмрятъ за нѣшто, — нѣка ги зематъ на̀й-първо съ добро, но сериозно добро, нѣка се помѫчятъ съ дѣтски езикъ да имъ разправятъ, че онова, което сѫ направили, не е хубаво, че то наскърбява родителитѣ. Дѣтето естественно обича родителитѣ си. При доброто обхождание съ него, тая любовь оште пò-вече се усилва, особенно съ постепенното развивание на дѣтското съзнание. И по тази причина дѣтето винѫги съчувствува на родителитѣ си, то се радва съ тѣхната радость и скърби съ тѣхната скърбь. Когато пъкъ човѣшки му се разправи да разбере то, че негова нѣкоя постѫпка не е добра и наскърбява родителитѣ му, само то ште се пази да прави другъ пѫть такава постѫпка, и ште се пази не толкосъ за това, че разбрало да е тя постѫпка лоша, колкото за това, че тя наскърбява родителитѣ му. Много е хубаво, ако може винѫги така да се прави, штото дѣтето само да се увѣрява въ лошевитѣ сътнини отъ постѫпката му. А за да се постигне това, трѣба винѫги да се мѫчимъ да даваме на всѣка една дѣтска постѫпка самостоятелность, така штото, каквото прави дѣтето, да мисли, че го прави отъ само-себе-си и съ събственнитѣ сили и средства. Една отъ главнитѣ особенности на човѣка е — самостоятелноста. Тая черта е врождена въ човѣка и начева да се изказва оште отъ нàй-крѣхката дѣтинска възрасть. Всичко, което дѣтето върши самостоятелно, върши го съ охота. — Така постѫпваштицѣ съ едно дѣте, родителитѣ би го предпазили и отъ вътрничевость, самооболштение и глупа гордость, и отъ разглезенность; би впушили въ дѣцата си любовь и уважение — срѣдства, при които се постига съ дѣцата всичко, каквото искаме да направиме отъ тѣхъ.

Намъ е мѫчно да виждаме, че дѣцата ни сѫ *жестоки* и *злобни*, и разбира се, че никои родители не би желали да бѫдѫтъ дѣцата имъ такива. Злобата и жестокоста снижаватъ човѣческото достойнство, тѣ уприличаватъ човѣка на дивъ звѣръ и го правятъ злочестенъ въ животътъ, заштото него ште го мѫчи всичко онова, което е хубаво и драго въ животътъ, на което се радватъ всичкитѣ други хора. Жестокиятъ и злобниятъ човѣкъ винѫги ште бѫде противъ всѣко едно добро предприятие, а главното, — като самъ нѣма въ сърцето си любовь и уважение къмъ другитѣ и него никой не ште обича и уважава. Ако и да успѣе такъвъ човѣкъ съ своитѣ хитрости и приструвания, съ своятъ — тъй да речемъ — иезуитизмъ да спечели ужъ добро име между съгражданетѣ си, и въ разни предприятия да е по видимому на чело, но това не би му доставило истинско душевно утѣшение и успокоение, заштото той не може да не чувствова, че уважението, което изказватъ къмъ него неговитѣ простодушни съграждане, не е искренно, че то произлиза отъ страхъ предъ неговата коварна, злобна и жестока хитрость, че тѣ, ако и да му отдаватъ първенство въ всѣки почти обштественни предприятия, -- но въ душата си сѫ убѣдени, че той не е желатель на доброто. И такъвъ човѣкъ, ако би ималъ възможность да почледне въ дълбочината на сърцата на своитѣ съграждане, той непремѣнно би видѣлъ тамъ пълно недовѣрие и презрѣние къмъ себе-си; би узналъ, че съгражданетѣ му считатъ го за способенъ въ злобата и въ инатътъ си да развали нàй-добрата работа, да направи нàй-голѣмото зло. Може ли такъвъ човѣкъ да бѫде честитъ въ животътъ? Далечь да е такава честитина отъ рожбитѣ на всѣки едни родители! — Обаче, въ пò-вечето случаи родителитѣ биватъ причина да се загнѣздява въ рожбитѣ имъ злобата и жестокоста. Както казахме, ние обичаме въ кѫштята си, та и въобште съ пò-слабитѣ отъ насъ да постѫпваме господарски и жестокичко. Порастнѫли подъ влияние на лошото мъмрене и на биенето, и ние сами сме станѫли злобнички и жестокички, и за то въ много случаи жестоко постѫпваме и съ рожбитѣ си, безъ да се догаждаме, че постѫпването ни е жестоко. Пò-горце, ние казахме, че много родители биватъ *твърдѣ мѣки* съ рожбитѣ си, по причина на което ги правятъ твърдѣ разглезени. Но пò-вечето отъ родителитѣ правятъ друго зло на дѣцата си. Като считатъ, че мъмрението и биението сѫ единственнитѣ средства за да направятъ дѣтето послушно и умно; като вѣрватъ, че само тогава едно дѣте може да слуша родителитѣ си, да ги почита и уважава, — когато имъ земе страхътъ, тѣ никогажъ почти не се отнасятъ човѣшки съ рожбата си. Милватъ го, галятъ го по нѣкогажъ, но за сѣка една погрѣшка, мъмрятъ го люто и го биѭтъ, — даже безъ да знае дѣтето — зашто именно го биѭтъ. Малкото дѣте си играе и въ игрането си удари безъ да ште — да речемъ — паница нѣкоя и ѭ счупи. Боже мой! какво гамосване, какви люти думи се посипватъ на дѣтето! И „гърлица да го загърли“, и да „ослѣпѣе“, и много други кълнания се посипватъ на дѣтската глава, като оште всичко това се съпривождава съ плѣсници. Ахъ, майки, майки! колко зло правите вие на милитѣ си рожби съ това! Вредътъ, който ви е направило дѣтето безъ да ште въ приятното си играене, струва може би само двѣ пари, а вие полагате въ душата на милитѣ си рожби корень на бѫдуштата тѣхна злочестина. Случва се много пѫти, че дѣтето въ игранeто си падне, удари се и писне да плаче. Баштата или майката дава имъ сърце да дигнѫтъ рѫка и да биѭтъ малкото дѣте, — зашто не е било внимателно, зашто е паднѫло! Много пѫти накаратъ малкото дѣте на нѣкоя работа, и то не можяло да се свърши така скоро или така хубаво, както би искали родителитѣ: или умѣне или сила не му достигнѫло, — гамосватъ го и го биѭтъ за това. — Възможно ли е таквосъ дѣте да не начене да става злобно и жестоко? Та макаръ мъмренето да не е постоянно и биенето да е на рѣдко, сѐ пакъ има това твърдѣ лошево влияние на дѣтето. Душевната болка, която става отъ лютитѣ гамосвания, и физическата болка, която става отъ биенето, като снижаватъ дѣтето въ неговитѣ събственни очи, побъркватъ на правилното му развивание, — заштото уништожаватъ, смазватъ съвършенно природната му веселость и го правятъ злобно и жестоко. А връхътъ на това зло се постигва тогава, когато дѣтето за нѣкоя извършена работа чака похвала и насърчвание отъ насъ, а ние, недоволни отъ него, — отвръштаме му съ гамосвание и биение. И на възрастенъ човѣкъ става много мѫчно, когато той чака удобрение, похвала и благодарность за нѣкоя свършена отъ него работа, а пъкъ срѣшва неудобрение и укори; колко пò-вече дѣтето пострадава отъ таквасъ една нечакана срѣшта, когато неговата голѣма чувствителность не намира оште поддържка въ разумното съзнание: такова едно нечакано посрѣшвание е убийство за неговата веселость, за неговитѣ надѣжди и стремления.

Но, освѣнъ казаннитѣ злини, таквозъ едно жестоко и варварско обхождание съ дѣцата докарва и други оште злини: то ги прави да бѫдѫтъ тѣ лъжливи, коварни и безчестни. Да си представимъ, че едно 8-9 годишно дѣте, утишло съ *стомничката* за вода и нѣкакъ си е счупило. Какво ште направи то, когато знае, че въ кѫшти ште го биѭтъ? Нѣма съмнѣние, че то ште начене да лъже и подъ никакъвъ видъ не ште каже правото, какъ се е счупила стомната: то или ште каже, че сѫ го бутнѫли и паднѫло, та ѭ счупило, или пъкъ че другъ нѣкой ѭ счупилъ. Така сѫщо дѣтето, наплашено отъ биене и лоши мъмрения, не ште се посвѣни да хвърли своята вина на други, само и само да се оттърве отъ биене. А днесъ тъй, утрѣ тъй, — гледашъ, че вече дѣтето е и злобно, и лъжливо, и коварно. И кой е кривъ на това? Никой другъ, освѣнъ — неумѣнието на родителитѣ. Родителитѣ не сѫ умѣли да привързатъ къмъ себе-си невинната мъка и открита душа на рожбитѣ си, така штото при всѣка една добра или лоша постѫпка тѣ да прибѣгватъ къмъ тѣхъ, като къмъ свои насърчители, наставители, съвѣтници и утѣшители, ами съ люти мъмрения и чести биения отритнѫли сѫ тѣзи невинни души отъ себе-си, направили сѫ ги да се сгѫнѫтъ въ себе-си и, лишени отъ любовь и довѣрие, да търсятъ оттърваване отъ лютитѣ мъмрения и честитѣ биения не въ откровенното признание въ погрѣшкитѣ си (заштото това не ги спасява отъ родителскиятъ имъ гнѣвъ), не въ любовта родителска, ами въ лъжата и коварството, въ приструванието и проч. Каква искренна любовь подиръ това може да има въ дѣцата къмъ родителитѣ имъ? А пъкъ като нѣма въ тѣхъ дълбока любовь къмъ родителитѣ, пълна и безгранична откровенность, — тогава въ кого тѣ ште намѣрѭтъ надлежни рѫководители? Въ чуждитѣ хора ли? Тежко и горко на такова дѣте!

За да не ставатъ дѣцата злобни и жестоки и за да не изгубватъ безграничната любовь и уважение къмъ родителитѣ си (което е нàй-убийственното за добрата отхрана на едно дѣте), трѣба родителитѣ да пазятъ строго оште на éдно нѣшто: трѣба тѣ еднакво да обичятъ, да милватъ и галятъ всичкитѣ си рожби, а не едно дѣте да обичятъ пò-вече и да го милватъ, а друго — пò-малко. Всѣко дѣте си има самолюбието (а пъкъ дѣтското самолюбие е твърдѣ чувствително); всѣко дѣте има право на родителската любовь въ еднаква мѣра съ всичкитѣ си други братчета и сестри. Отъ самата минута на рождението си дѣтето навиква да гледа на майка си като на своя — тъй да речемъ — събственность; въ нея се съсрѣдоточава цѣлиятъ неговъ міръ; въ нея намира то своитѣ радости и утѣшения. Въ сѫштото време то се усвоява и съ тази мисъль или съ тази дълбока увѣренность, че майка му само на него съсрѣдоточава всичкитѣ свои грижи, всичката своя материнска любовь. Съ порастванието си то се паучва да познава, че майчината му любовь се раздѣля и отъ другитѣ му братчета, но мисълта, че може него да обичятъ пò-малко а другитѣ пò-вече — не сѫштествува за него оште. Но ако тая мисъль се роди въ главата му, ако то забѣлѣжи у майка си неравенство въ тая любовь, — тогава тежко и горко на това дѣте! Неговата света вѣра въ майчината му любовь се разклашта и разрушава; въ радоститѣ си то не чака вече съчувствие отъ родителитѣ си, нито пъкъ въ скърбитѣ си — утѣшение и насърчвание. Родственнитѣ връзки, които ги има между братията, отслабватъ и малко по малко начеватъ да се загнѣздяватъ въ него *недовѣрие*, *ненависть*, *зависть* и *злоба*. Заштото любовта на дѣцата къмъ родителитѣ е нàй-невинна, света и искренна, и заштото — отъ друга старна — дѣцата сѫ навикнѫли да гледатъ така сѫшто и на родителската къмъ тѣхъ любовь, — за това даже и малкото съмнѣние въ тая родителска любовь може да бѫде убийственъ ударъ за правилното нравственно развитие на дѣцата. Може би родителитѣ наистина къмъ едно отъ чадата си да чувствоватъ пò-голѣма любовь, а къмъ друго — пò-малка, но никогажъ не трѣба да изказватъ тая разница предъ дѣцата си.

Ние не можемъ да обичаме и уважаваме хора, които сѫ *приструвачи*, *подслушвачи*, *фитнеджии*, *интриганти* и т. п. Не можемъ да ги обичаме и уважаваме за то, че приструвванието, подслушванието, фитнеджиликътъ и интриганството, — всичко това, като нѣма ни нàй-малко нравственна основа, причинява голѣми препятствия на много полезни и добри предприятия и дѣла, и твърдѣ често бива причина за развалата на цѣли общтини и царства, за опропастяванието на цѣли народи. Кой би желалъ да чуе за дѣтето си, че се отличава съ подобни душевни качества? Разбира се, че никой. За зла честь, ние сами вкореняваме въ дѣцата си такива лошеви характерни черти, ние сами ги приучваме на това зло оште отъ малка. И случаи за това сѫ много и разнообразни. Даже нàй-добритѣ родители не би избѣгнѫли отъ това, ако да не иматъ надлежното благоразумие и внимание.

Да речемъ, единъ добъръ башта дойде си въ кѫшти и земе дѣтенцето си на колѣне да си играе съ него, или пъкъ сѣди и слуша бъбренията му. Въ това дѣтско, но сладко за родителското сърце бъбрение бащата чува и нѣкои оплаквания дѣтински срѣшту майката или срѣшту нѣкого отъ домашнитѣ. Любящтиятъ башта, особенно ако е въ добро разположение, обръшта се къмъ майката и полвинъ засмѣно, полвинъ сериозно казва ѝ: „виждашъ ли какво си направила? зашто да сторишъ това?“ — Майката и тя се радва на това бъбрене дѣтско, и честита отъ играта на ступана си съ рожбата ѝ, обръшта се и тя съ засмѣно лице и съ шеговни думи къмъ дѣтенцето си: „я гледай, ами, че тъй ли се оплаквашъ ти отъ майка си? Чякай, азъ штѫ те научѫ“. Дѣтето се *накуражва* отъ тази шега и начева оште пò-вече да бъбре и да разказва. Весело е на всички, но вече първото зърно на фитнеджийството и интриганството се полага въ дѣтската душа. Думитѣ на баштата къмъ майка му и шеговниятъ веселъ отговоръ на послѣднята — ето това зърно. Дѣтето въ таквазъ една игра вижда въ лицата на родителитѣ си удоволствие, отъ което и то само изпитва голѣмо удоволствие нàй-пò-вече по това, че само е било причина на това удоволствие, — и за то въ него се ражда охота и другъ пѫть да направи такова удоволствие и на себе-си и на родителитѣ си. Та по нѣкогажъ и самитѣ родители му наумѣватъ да каже нѣшто отъ дневнитѣ случки. Това сѫ обаче нàй благовиднитѣ, нàй-честититѣ случаи, когато родителитѣ сѫ твърдѣ добри къмъ дѣцата си и живѣѭтъ помежду-си съгласно, въ миръ и любовь. Но има други случаи: баштата е сърдитъ и намусенъ, влѣзе въ кѫшти и първото му е — да се намъмре добрѣ-добрѣ. По нѣкогажъ може би той, като се намъмре и навика, земва дѣтето си на рѫцѣ и начева да играе съ него и да му бъбре. Дѣтето лесно се отдава на милванията; то скоро забравва гнѣвътъ на татка си и начева да му бъбре весело. Може би въ това бъбрение то ште каже нѣшто отъ домашнитѣ случки презъ денятъ (или, че майка му се е карала съ съсѣдката си, или е счупила нѣшто въ кѫшти, или е дала нѣкоя ветха дреха на нѣкой просякъ — случаи дребни, ништожни, но които по нѣкогажъ не се нравятъ на *главата* въ кѫшти), и гледашъ, че баштата се разсърдилъ и наченѫлъ да се кара съ майката. Обикновенно майката се оправдава съ това, като казва, че дѣтето ѝ лъже. Само това има твърдѣ лошеви сътнини за дѣтето. Казахме вече, че дѣтето гледа на родителитѣ си като на сѫштества на̀й-съвършенни: всичко, което правятъ тѣ, дѣтето го счита за хубаво и полезно; то вѣрва, че тъй е трѣбало да бѫде, както сѫ го направили родителитѣ. Сега, то е било очевидецъ на случкитѣ, за които съобштава на татка си, а пъкъ чува майка му да казва, че то лъже. Не начева ли то да се запознава съ лъжата и клевѣтата, когато вижда, че това го правятъ родителитѣ му? не начева ли въ него да се загнѣздява склонность къмъ лъжа и клевѣта, да счита тѣзи нѣшта за позволени и не лошеви, когато ги вижда, че се правятъ отъ неговитѣ родители? — Но това не е всичко. Много пѫти разсърдената майка побийва дѣтенцето си, заштото то̀ е убадило на татка си всичко, што е станѫло презъ деньтъ; много пѫти пъкъ съ милвания или заплашвания тя му прирѫчва да не казва вечерь на татка си, какво е станѫло презъ деньтъ. Баштата пъкъ отъ друга старна съ милвания и галения мами дѣтето да се пооплаче пакъ отъ нѣшто си. — Какво става съ дѣтето отъ едно таквозъ неразумно и глупо постѫпване съ него? То съвършенно се разваля. — Твърдѣ често майката, като желае да знае, какво се върши и говори у съсѣдката ѝ, прашта дѣтето си да подслушва или да гледа кой е тамъ и што прави. Дѣтето изпълнюва волята на майка си, подслушва, гледа и се връшта съ новости. Майката слуша съ внимание, но нетърпѣлива и недоволна отъ разказването, тя запитва: „ами това не видя ли? онова не чу ли?“ Бѣдното дѣте, ако и да не е видѣло, нито чуло подобно нѣшто, но като вижда съ какво любопитство майка му го разпитва, за да ѝ угоди, то може да си позволи и да ѭ поизлъже, да попренаде нѣшто-си на онова, што е видѣло и чуло. — Кой е кривъ сега, ако слѣдъ време дѣтето излѣзе лъжецъ, фитнеджия, интригантинъ, клевѣтникъ и проч., — не родителитѣ ли? Разумѣва се. Родителитѣ сѫ възрастни, тѣ вече иматъ читавъ умъ и разумъ. Колко и да сѫ прости, тѣ не могѫтъ да не познаватъ, че подслушванието, фитнеджилѫкътъ, интригантството, клевѣтничеството и т. п. сѫ нѣшта лошеви и вредителни, и за то не трѣба да приучватъ

къмъ това милитѣ си рожби, което никакъ не е трудно, стига само да бѫдѫтъ внимателни и да отстраняватъ отъ дѣцата си всичко онова, което може да посѣе въ душата имъ казанитѣ лошевини. Трудно ли е на единъ башта да се удържи и въ присѫтствието на дѣтето да не мъмре майката по поводъ на неговитѣ оплаквания? Трудно ли е на една майка да удържи любопитството си и да не прашта дѣтето си да подслушва и проч.? Не е никакъ трудно. Но мнозина отъ родителитѣ за удовлетворение на своитѣ слабости и страсти рѣшаватъ се да пожертвуватъ съ бѫдуштата доброчестина на рожбитѣ си, и за то такива родители сѫ за строго осѫждание, а тѣхнитѣ мили рожби — за оплакване. —

Едно отъ неблагоприятнитѣ условия, които сѫ прѣчели на добриятъ успѣхъ на человѣчеството, както и на доброчестината въ животътъ, винѫги е било суевѣрието и страхътъ отъ това суевѣрие. Страхътъ въобште е вредителенъ: той въспира човѣка отъ много добри предприятия и унищожава въ него и на̀й-добритѣ стремления. Страхливиятъ човѣкъ, макаръ и да владѣе съ сила и разумность, отстѫпва предъ нѣкоя ништожна опасность или прѣчка, та не може ништо добро да направи тогасъ, когато слабиятъ тѣломъ, но юнакъ духомъ човѣкъ унищожава много по̀-голѣми опасности и прѣчки, и направва много работи. Но страхътъ, който произлиза отъ суевѣрни нѣкакви-си вѣрвания и плашила, е много по опасенъ и има много по̀-лошеви сътнини за правилното развивание и усъвършенствование на човѣка. Всѣки единъ страхъ въобште има таквози свойство, штото сцепѣнява разсѫдоточнитѣ способности на човѣка, по слѣдствие на което и чувствата като че претърпяватъ измѣнение нѣкакво си (заштото онзи, който се е уплашилъ, винѫги преувеличява работата, която го е уплашила), но това сцепѣняване на разсѫдочнитѣ способности човѣчески става въ много по̀-голѣма степень отъ суевѣрниятъ страхъ.1) „Ништо въ свѣтътъ не може да направи

---

1) Суевѣрие ште каже — вѣрване въ глупи и празни нѣшта. Хората, дору не сâ били просвѣтени съ свѣтлината на науката, и като не сâ могли да си обеснятъ много евления въ природата, измислили разни невидими сштества, и повѣрвали, че тѣзи измислени сштества правятъ всичко онова, което става въ свѣтътъ и за което хората не сâ знаили какъ става; повѣрвали, че тѣзи сштества иматъ сила да правятъ каквото штътъ и надъ хората. Туй глупо вѣрване се е вкоре-

човѣка така злочестенъ, — казва единъ нѣмски педагогъ, — както страхътъ. И нима страхътъ, като овладѣе душата, не бива причина да се спре и развали всичкото послѣдующте развиване и образование на човѣка?“ А знаменитиятъ *Шиллеръ,* който много добрѣ познава човѣческата душа и условията на нейното развиване и усъвършенствоване, — както се види отъ превъсходнитѣ му поетически произведения, говори за това: „Човѣкъ можеше да стане съвършенъ като единъ *полубогъ,* ако чрезъ отхраната бѣхѫ се постарали да бѫде той съвършенно свободенъ отъ всѣкакъвъ страхъ“. — Всичко това е близо до умътъ, защтото страхътъ отровва за човѣка приятноста въ животътъ, прави тойзи животъ лошъ и тежекъ, че постоянно държи човѣка въ нѣкакво-си безусловно рабско положение. — Но ако страхътъ въ възрастнитѣ срѣшва едно доста голѣмо противодѣйствие, — и именно въ тѣхната укрѣпена вече разумность и житейска опитность, по слѣдствие на което и неговото вредително влияние малко-много се умалява, — въ малкитѣ дѣца, обаче, това противодѣйствие го нѣма още, защтото у тѣхъ нѣма още нито житейска опитность, нито пъкъ укрѣпена разумность, и поради това страхътъ може да ги обземва напълно и да имъ причинява нàй-голѣмитѣ злочестини. Но отъ дѣ би се зелъ тойзи страхъ въ дѣцата, когато тѣ отъ малка не разбиратъ още, што е лошо и што е добро, што е опасно и што е безвредно и пр.? Наистина така е. Дѣцата на всичко гледатъ съ невиненъ и веселъ погледъ и тѣ непремѣнно никогажъ не би се запознавали съ страхътъ, ако ние сами, възрастнитѣ, не би се постарали още отъ нàй-крѣхката имъ възрасть да ги запознаваме съ това твърдѣ вредоносно чувство, и не само да ги запознаваме, ами още и да вкореняваме въ тѣхъ това чувство. Дѣтето още дору е твърдѣ малко ние начеваме да го плашиме съ разни измислени страшилишта. Дѣтето плаче, а майка му се мѫчи да го умири съ заплашвания. Тя му казва да млъкне, защтото, ако не млъкне, ште дойде мѣчката

нявало малко по малко въ человѣцитѣ, преминувало е отъ поколѣние въ поколѣние и е достигнъло и до нашитѣ времена. Хората по глупоста си сами сѫ си направили плашила и сами се мъчятъ отъ тѣхъ. Обаче, науката скоро ште разлѣе своята благотворна свѣтлина на всичкитѣ хора, и тогава всичкитѣ глупости и суевѣрия ште да изчезнътъ.

да го изѣде, или *караканчу* да го грабни, или *таласѫмътъ* съ червенитѣ очи да му се изблѣшти и други — хиледи страшилишта. Какво трѣба да чувствова малкото дѣте при такива едни заплашвания? Но родителитѣ не се ограничаватъ само съ думи, ами още съпровождаватъ думитѣ си съ настръхвания и разни други заплашителни движения. Дѣтето плаче, а майката, като му казва: „мълчи! че хе, — караканчу иди!..“, сама се свива така, като че много се плаши отъ караконча и иска да се скрие отъ него — Богъ знае кѫдѣ. Обикновенно малкото дѣте, като го плашятъ съ думи, то търси защтита въ пригрѫдкитѣ на майка си. Уплашено отъ въображаемата мѣчка или въображаемиятъ каракончу, то си обвива рѫчичкитѣ около шията на майка си и си скрива лицето на нейнитѣ гѫрди. Отъ това се вижда, че то счита майка си (както и въобште родителитѣ си и възрастнитѣ въ кѫшти) нàй-силна и въ състояние да го запази отъ всѣка една мѣчка и каква да е друга опасность. Но какво да прави сега, горкото, когато гледа, че и тѣзи, на които то се е надѣвало нàй-много, че и тѣ се плашятъ отъ мѣчки, караканчувци и др.? А още се и случава така, че майката, като пò-първо наплаши добрѣ дѣтето си, оставя го срѣдъ кѫшти, скрива се задъ вратата, и, като си накрие съ нѣшто главата, показва се полекичка и вика: „му-у!“ Майки! Забѣлѣжвали ли сте какъ вашето мило дѣтенце, растрепѣрано като листъ, издава отчаянъ крясъкъ при таквосъ едно уплашване? Ахъ! вие съ подобната си шега нанасете убийственъ ударъ на рожбата си, правите ѭ на винѫги злочестна. Безъ да казваме за физическитѣ или тѣлесни страдания, които мѫчятъ човѣка презъ цѣлиятъ му животъ и които сѫ произлѣзли отъ уплашване, ами рожбата ви много пострадава и душевно: въ него се загнѣздава страхътъ и суевѣрието, а при такива условия дѣтето ви никогажъ не може да постигне надлежното развиване, то винѫги си остава глупичко, свѣнливо и нерѣшително. Но освѣнъ това, какви нравственни мѫки трѣба да изпитва едно дѣте наплашено съ мѣчки, караканчувци, талъсѫми и проч.! Дѣтската фантазия е много въсприимчива, а пъкъ наплашена еднъжъ, тя не знае вече граници въ изображение на страшилиштата. Деня и ноштя тя ште мѫче дѣтето съ нàй-страшнитѣ чудовишта. Дѣтето не ште смѣе да остава само въ кѫщи, особенно когато се смръква; то не смѣе вечерь да излѣзе вънъ отъ кѫщи самò; като си легне да спи, дѣтскиятъ невиненъ сънъ не ще му затваря очитѣ изеднъжъ, ами то нàй-първо ще се намѫчи хубаво съ разни въображаеми чудовища, а че сѣтнѣ ще заспѝ. И сънътъ му не може да бѫде дѣтски спокоенъ: той ще се нарушава отъ страшни сънища, защото наплашената и възбудена фантазия и на сънъ мира не ще дава на дѣтето. Но такива постоянни нравственни мѫки могѫтъ ли да нѣматъ нàй-лошитѣ сѣтнини за развиванието на дѣтската душа? Нѣка си докарваме на умъ дѣтството си, когато ние сме прекарвали толкова страхотии отъ глупости само, и нѣка бѫдемъ милосерди къмъ рожбитѣ си!

Лоши сѣтнини за дѣцата има и това, дѣто ние въ пò-вечето случаи сами се показваме къмъ тѣхъ безхарактерни. Много пѫти ние се сърдиме на дѣцата за нѣщо-си, по нѣкогажъ ги и побийваме, а другъ пѫть за сѫщата вина ние не имъ казваме нищо. Много пѫти майката прирѫчва на дѣтето си нѣщо-си съ една голѣма строгость, но испълнението на тая прирѫчка оставя съвършенно безъ внимание, така щото и нищо не казва на дѣтето, ако то не е изпълнило прирѫчката. Съ това ние приучваме дѣтето да не дава на словата и прирѫчкитѣ ни онази важность, която тѣ трѣба винѫги да иматъ за него. А това води подиря си и други злини, а именно, че дѣтето вече и къмъ насъ начева да се отнася *лекичко*, безъ надлежното уважение, а въ сѫщото време то навиква лекичко да се отнася и къмъ изпълнюванието на своитѣ задължения. То става непослушно и безхарактерно. Та възможно ли е да стане то послушно, когато ние сами сме го научили да гледа на съвѣтитѣ и порѫчкитѣ ни като на нѣщо, което може да се изпълни, а може и да не се изпълни? Но работата става още пò-злѣ, когато родителитѣ се отнасятъ съ дѣтето си безъ необходимото съгласие помежду си. Биватъ случаи, — и твърдѣ често, — когато каквото бащата прирѫча на дѣтето си, майката го разваля, или става пъкъ на опаки. Бащата на пр. прирѫча на 8-9 годишното дѣте да донесе нѣщо. Ако е дѣтето разглезеничко, изказва неохота да извърши прирѫчката, и любящата майка, бърза сама на мѣсто него да изпълни прирѫчката на *ступанина* си. А ако тойзи ступанинъ начене да мъмре на дѣтето, тя го зема подъ своето покровителство. Става и на опаки. Майката мъмре дѣтето си за дѣто не е изпълнило нѣкоя нейна прирѫчка, а бащата, особенно когато е веселъ и разположенъ, зема дѣтето подъ свое покровителство, и, между другото, казва му въ утѣшение: „гледай си работата, — нѣка си мъмри тя, ти не іѫ слушай:“ — Така, безъ да забѣлѣжимъ и ние, внушаваме на дѣтето си неуважение къмъ себе-си, приучваме го твърдѣ твърдѣ *да не дава ухо* на нашитѣ прирѫчки и съвѣти. Но таквози дѣте не ще ли стане малко по малко съвършенно непослушно и твърдоглаво?

Онова, обаче, което нàй-много може да разклати и да унищожи въ едно дѣте уважението къмъ родителитѣ, и което може да убие въ него всѣка любовь и почетъ къмъ домашниятъ животъ, — това е *лошевото и несъгласно живѣение на родителитѣ помежду си.* На много мѣста изъ това си изложение ние казахме, че родителитѣ за дѣцата сѫ нàй-добритѣ и нàй-съвършеннитѣ сѫщества, че всичко, щото правятъ родителитѣ — за дѣцата е хубаво и свето. За дѣтето майката е неприкосновенна и недостѫпна нито за унижения, нито за оскърбления; сѫщо такъвъ е за дѣтето и бащата. Отъ малко дѣтето привиква така да гледа на родителитѣ си, и ако отъ сѣтнѣ то се измѣнява и престава да гледа на тѣхъ съ подобающтето уважение, причината сѫ, както видѣхме, самитѣ родители. Но нищо така силно не разклаща и не унищожава въ дѣцата уважението къмъ родителитѣ имъ, както несъгласието и каранието помежду имъ, както взаимното неуважение между родителитѣ. Кѫщата за дѣцата е светилище; съобразно съ това и домашниятъ животъ трѣба да е тихъ, миренъ, пъленъ отъ любовь, довѣрие, уважение взаимно и приятность. Подъ влиянието на такъвъ единъ животъ и въ дѣтето се развивватъ добритѣ чувства: любовта, довѣрието, уважението и проч. Трѣба, прочее, и родителитѣ да употрѣблявать всичкитѣ си усилия за да поддържватъ истинното значение на домашното огнище — *за истинската полза на своитѣ мили рожбици.* И блазѣ на онѣзи дѣца, които виждатъ въ кѫщата винѫги миръ, любовь и съгласие! — Но има родители, които си позволяватъ въ присѫтствието на дѣцата си да се каратъ, да казватъ единъ другиму разни люти думи и укорителни имена. Макаръ това да става и твърдѣ на рѣдко, но то има твърдѣ лошо влияние на дѣцата. Съ този начинъ кѫщтата малко по малко престава да има въ тѣхнитѣ очи онова свето и високо значение, каквото трѣба тя винѫги да има за тѣхъ; малко по малко тѣ престанватъ да иматъ онова уважение и довѣрие къмъ родителитѣ си, каквото е необходимо да иматъ винѫги къмъ тѣхъ. Но когато едно дѣте изгуби любовта, уважението и довѣрието къмъ родителитѣ си, тогава то изгубва и нȁй-добритѣ, нȁй-надѣжнитѣ си рѫководотели, а заедно съ това, за него вече лесно бива да се развали нравственно, защтото основа на тая развала се е положила въ кѫщти, отъ лошевиятъ примѣръ на ония, които за него сѫ били нȁй-авторитетни. —

И така, ето какъ незабѣлѣжително и безъ да щемъ ние сами съдѣйствуваме за развалата на дѣцата си, сами биваме причина ощте отъ малка да се загнѣздяватъ въ мѣкитѣ души на рожбитѣ ни първитѣ зърна на лошитѣ характерни черти. Случаитѣ, които изложихме до тука, ако и да не изчерпватъ всестранно всичкиятъ домашенъ животъ, но и тѣ сѫ достаточно за да ни убѣдятъ, до колко ние трѣба да бѫдéме осторожни, внимателни и благоразумни въ обнаската си съ малкитѣ дѣца, и какъ много съдѣйствуваме ние за развалата на рожбитѣ си, когато и въ нȁй-малъкъ степенъ не пазимъ осторожность, внимание и благоразумие.

(Слѣдва).

СТИХОТВОРЕНИЕ.

БОРЪТЪ.

Тамъ, дѣто се види Балкана високи
Край дола Тракийски — на южна старна
Да спушта на бързо плѣщтѝ си широки,
Величественъ, страшенъ и правъ кат' стѣна;

Тамъ, дѣ се издига на мраморъ-основи,
Верѣдъ хълми зелени, покрити съ цвѣтя,
Дѣ всичко шумува, играй, пѣснослови:
Зефиръ, водопадътъ, врабчета, листа;

Въ туй весело мѣсто съ тосъ изглѣдъ прекрасенъ
Озъва се мълкомъ съсъ жълти стѣни,
Скитъ древенъ и жаленъ, кат' споменъ безгласенъ,
Въ тѣсъ хубости нови, на старитѣ дни.

Все околь е шумно. Аль въ тая ограда
Е глухо… безмълвно… всегдашенъ е сънь!
Едвамъ се зачува до тамъ водопада
Кой пѣнястъ, гръмливо бухти си на-вънъ.

Във тосъ скитъ спокойний, скитъ старъ християнский
Надъ Черквица ниска съсъ ветхи светий
Се *боръ* възвишава съсъ израстъ гигантский
И връха си черний във облаци крий!

Кат' Кедъръ високи въ Ливанска пустиня,
Кат' орла крилатий когато хвърчи,
Той клони распѣрилъ. На стара светиня
На гробове бѣли той сѣнка държи.

Монахъ бѣлобради и старецъ годишни,
Го помнятъ сѐ то́лъкъ, сѐ то́лъкь голѣмъ;
Нито сѫ пъкъ чули отъ хора предишни
Кога му е коренъ забоденъ билъ тамъ.

Тъй таенъ съ родътъ си! Какъ таенъ и скритенъ
Е коренъ му старий до дѣ е пробилъ,
Какъ таенъ е врѣхъ му, што взоръ любопитенъ
Да види на пусто би сили хабилъ!...

А може тосъ старецъ безгласни, вѣковни,
На бившата сяйность свидѣтель да е;
И случки голѣми той оште да повни,
Които въ животъ свой узна и видѣ.

И тъй той живѣй тукъ години безчетни
Съсъ горскитѣ бури въ неспирна борба:
Ни мразове зимни, ни пѣкове лѣтни
Н' оголватъ му шумна и горда глава.

Въвъ клони му гѫсти и гостоприемни
Безчисленни птички гнѣзда си държѫтъ,
Дѣ, мирни отъ злоба и бѣдствия земни,
Дѣчица перна́ти кърмятъ и звучѫтъ.

Самъ той слѣдъ Балкана, кому е синъ личенъ,
Се вечеръ позлашта отъ сътниятъ зракъ,
И заранъ пакъ той пръвъ отъ слънце укиченъ
Съ хоръ птичий го срѣшта кат' свой гостъ предрагъ.

Но въ тая му *пора*, дѣ все се дивеше
На негова хубость и височина —
Заштото и самъ той отъ тоя свѣтъ бѣше —
То обштата участь, уви... го стигнѫ!

Въ ношть тъмна и мрачна внезапно се чува
Отъ пештери горски гръмовенъ, дивъ гласъ,
И вѣтъръ съсъ буря завя, залудува
Съ нечувана ярость и гнѣвъ до тогасъ.

Долинитѣ жално отъ буря пиштѣхѫ
Небото трѣштеше пламнѫло въ огънь,
Все пада и гини!.. Поля опустѣхѫ!
Всѫдѣ страхотия, мракъ, блясъкъ и гръмъ!

Какъ винѫги борътъ сърдитъ, непокоренъ,
Се бореше храбро съ туй страшно духло̀,
И въ тосъ бой отчаянъ, искъртенъ отъ коренъ
Съ ревъ силенъ простира гигантско тѣло̀!

Какъ нѣкой си ратникъ, кой силно се брани,
Нападнѫтъ внезапно отъ лютий си врагъ,
Утруденъ, измѫченъ, покритъ цѣлъ отъ рани
И вече едвамъ се задържа на кракъ;

И както до крайность се бъхти съ врагътъ си
И пада тогава, когато умрѣ,
Да не преживѣе слѣдъ тосъ бой смърта си
И себе съсипанъ, навитъ да съзрѣ;

Тъй сѫщо и борътъ свой край вечь усѣтилъ
Нито се пречупи, нито се скърши:
На вражата гордость да не е свидѣтель
Съ достойнство животъ си по̀-скоро свърши!

Паднѫ вечь!.. И какъ е величественъ, жаленъ,
Простренъ на земята Столѣтниятъ боръ!
До сношти той бѣше тъй гордъ и началенъ,
Чело му лѣтеше къмъ синий просторъ!

Аль какъ побѣдитель, што врага си гледа
Бездушенъ въ крака си слѣдъ славни борби,
Безъ гордость, безъ лютость, забравя побѣда
И дава му почесть и даже скърби;

Тъй сѫщо смълча се вѣялица люта,
Кат' своятъ противникъ съсъ трѣпетъ срази,
И пълна отъ почетъ къмъ жертва прочута,
Тя мѣсто отстѫпи на плачъ и сълзи!

И. М. ВАЗОВЪ.

1870, Септемвр. 21.
Сопотскиятъ мънастиръ.

ВѢРАТА МИ.

1.

Днесъ мо́ята вѣра ми ка́зва ясно,
Че облаци мрачни, што нашъ небосклонъ,
Отъ слънце скрива́ли отъ време най-давно,
И што го прошарватъ и днесъ бѣжишкомъ,
Штѫтъ да се разсѣѭтъ, за да се изе́сни:
Отъ мракътъ избавенъ, отъ мракътъ прелошъ,
При слънчова свѣтлость онъ чудно ште блѣсни
И вѣчно ште бѫде той ясенъ... безъ ноштъ.

2.

Тасъ вѣра дълбока ми тихо възглася,
Че всички страдалци отъ наший народъ,
Забравени днеска съсъ мѫки, съ дѣла си,
Што гробътъ имъ дрѣме безъ цвѣте, безъ сводъ,
Штѫтъ бѫдѫтъ въ день нѣкой отъ нази познати
И тѣхниятъ споменъ ште бѫде намъ честь,
Приѣ-штѫтъ тѣ свойтѣ достойни заплати
Какъ всѣки страдалецъ приѣлъ е до днесъ.

3

Тасъ сѫштата вѣра тѣши ме кат' казва,
Че завистъ, раздори, — тѣзъ вѣтхи злини,
Што рода ни губятъ, кат' гибелна язва
Вгнѣздена всегдашно въ нештнастни старни,
Штѫтъ нѣкога мълкомъ самѝ да изчезнѫтъ
И братство високо ште да се вцарѝ,
Тогасъ тамъ и штастье и благо штѫтъ слѣзнатъ,
Съ които небото съгласье дарѝ.

4

Тасъ вѣра във мене, што ништо не смѫтва,
Ми дума, че иде туй време за насъ,
Въ което преста-штемъ за укоръ, смѣхъ, жъртва
На странни да бѫдемъ, какъ въ тоя сме часъ.
И ние кат' *всички* предъ цѣлъ свѣтъ ште свѣтнемъ,
И съ име, съ наука ний ште се гордимъ,
И сладко на насъ-си тога ште погледнемъ:
О, вѣро свештенно! О, съньо любимъ!

И. М. ВАЗОВЪ.

1871 г. Октомвр. 4.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПѢСНИ.

(Изъ Айтошко.)

1.

Пушкѫ пукнѫ, морѐ,
пушкѫ пукнѫ,
мор' пушкѫ пукнѫ, пиле Стано,
из гурѫ зиленѫ.*)

Чи іудари, море,
чи іудари,
мор' чи іудари, пиле Стано,
на̀і-добриѭ іунак.

Іунак викнѫ, море,
іунак викнѫ,
мор' іунак викнѫ, пиле Стано,
и гурѫтѫ іекнѫ:

„Нусети мѫ, море,
нусети мѫ,
мор' нусети мѫ, пиле Стано,
ду пъть — ду кръступъть.

---

*) Сѣки подиренъ стихъ се повтаря при пѣньето на пѣсента.

З. р.

Дету паднѫ, море,
дету паднѫ,
мор' дету паднѫ, пиле Стано,
там мѫ зѫрувети.

Нѫ сърце ми, море,
нѫ сърце ми,
мор' нѫ сърце ми, пиле Стано,
кладенц искупаіти.

Нѫ кръка ми, море,
нѫ кръка ми,
мор' нѫ кръка ми, пиле Стано,
бусиліак пусеіти.

Нѫ глъвѫ ми, море,
нѫ глъвѫ ми,
мор' нѫ глъвѫ ми, пиле Стано,
бъіріак забудети.

Нѫ бъіріакѫ, море
нѫ бъіріакѫ,
мор' нѫ бъіріавѫ, пиле Стано,
кончи ми вързети.

Конь дѫ рови, море,
конь дѫ рова,
мор' конь дѫ рова, пиле Стано,
менѭ дѫ зѫрови.

Конь дѫ цвили, море,
конь дѫ цвили,
мор' конь дѫ цвили, пиле Стано,
менѭ дѫ іуплачи".

(Пѣта отъ г-на Сава Д. Мѫнзова въ Браила, а написана отъ редактора на това списание.)

* * *

2.

(Отъ Сливненско.)

Ѥнкѭнѫ мамѫ думъши:
„Ѥнки-ле, милѫ маминѫ!
іут кък тѫ-і мамѫ гудилѫ,
веселѫ ни тѫ-і видѭлѫ,
веселу дѫ сѫ зъсмеиш,
нѫ іасну дѫ си запеиш".
Ꙗнкѫ си мами думъши:
„мор' мане, мор' старѫ мане!
кѫ' ше мѫ видиш веселѫ,
веселу дѫ сѫ засмеѭ,
нѫ іасну да си зѫпеѭ. —
Кѫту мѫ, мане, гудихти
нѫ далеч селу, хем дувец.
Нуштес съм сънѭ гледѫлѫ
ф събутѫ сришту ниделѭ:
чердакѫ ни сѫ събори,
дъска пу дъска фърчѫхѫ,
пиронь пу пиронь падъхѫ,
салт иднѫ дъска іустанѫ;
нѫ дъскатѫ кацнъхѫ
двънаіси пъстри гълъби,
и ду гълъби слънциту,
и ду слънциту мехицѫ,
и ду мехицѫ дзвиздити".
Мамѫ си Ѥнки думъши:
„Ѥнки-ле, милѫ маминѫ!
гълъби, Ѥнке, зълвити, —
мехицѫ, Ѥнке, Хіуліупчу, —
слънциту, Ѥнке, сѫма ти, —
дзвиздити, Ѥнке, свѫдбари".
Туку туі маікѫ-і издумѫ,
и вървтатѫ сѫ пухлопѫ:
„іету свадбѫтѫ чи иди". —
булкътѫ нѫ кон кѫчихѫ,
вървели, шту сѫ вървели,

минъли гура зиленѫ,
нѫстахѫ поли широку;
Ꙗнкѫ си гьемѫ истървà,
срам беши Ѥнки, гріах беши
дѫ риче Янкѫ Хіуліупчу:
„даі ми, Хіуліупчо, іуздатѫ“, —
наі речи нѫ држгинкѫ си.
Хіуліупчу къил ни станѫ, —
тоі си кончиту рѫзигра,
близу при Ꙗнкѫ іутиди,
извади пошчи-кръвничи
ф клету ѭ сърци іудари.
Черни ѭ кърви іублiахѫ,
чи си іут булу іуткъснѫ,
тѫ си ранътѫ запуши.
Чи нѫ Хіуліупчѫ стигнѫхѫ, —
маікѫ Хіуліупху думъши:
„Хіуліупчо, іолум, Хіуліупчо!
млогу ми Ꙗнкѫ фалѭши,
чи-і Янкѫ твърдѭ хубъвѫ,
чи-і Янкѫ біалѫ, чървенѫ, —
ставаш-ли къил, Хіуліупчо,
дѫ си булуту издигнѫ,
дѫ видѫ Ꙗнкѫ хубъвѫ“.
Хіуліупчу маіки си думъши:
„пудигни, мамо, булуту,
дѫ видиш Ꙗнкѫ хубъвѫ“.
Маікѫ му булу пудигнѫ,
чи нѫ Хіуліупчѫ дунъши:
„Хіуліупчо, синко, Хіуліупчо“,
млогу ми Ꙗнкѫ фалѭши,
чи-і Ꙗнкѫ біалѫ, чървенѫ,
пък тіа-і желтѫ, зиленѫ.
Ѥнки ѝ жалбѫ дужиле,
чи си ранътѫ іуптуши.
кък си ранътѫ іуптуши,
и душицѫ ѝ излези.
Хіуліупчу ношчи извади
ф клету сѫ сърци іудари

іоште нѫ Ꙗнкѫ думъши:
„леш, Ѥнке, двамѫ дѫ лижим!“

(Пѣта отъ Г-жа Катерина П. Жечова, а написана отъ редактора на това списание.)

3.

„Донки-ле, ваклѫ баінувѫ!
шту рану ръни прид зори,*)
тѫ си гуведѫ искарвъш,
и ги искарвъш и плачиш?
Дѫ-ли тѫ-і мамѫ мъмрълѫ,
или тѫ-і рану дигнълѫ?“ —
„Баіну-льо, бати Стуіене!
куга мѫ питъш, дѫ кажѫ,
дѫ кажѫ, дѫ ни тѫ лъжѫ:
нито мѫ-і мамѫ мъмрълѫ,
нито мѫ-і рану дигълѫ, —
сношти съм билѫ нѫ субать,
тѫ съм сѫ билѫ іупилѫ, —
чи съм легнълѫ, зъспалѫ.
Іут де мѫ діавул придебнѫ,
тѫ ми гьирданѭ іуткраднѫ,
гьирданѭ с три-тѭх жълтици.
. . . .

(Пѣта отъ г-на Васиія Николаева изъ Сливенъ, прибиваѭщъ въ Одеса, а написана отъ редактора на това списание, на Никул-день, 7 Дек. 1869 въ Одеса.)

* * *

---

*) Тая пѣсень е хороводна, и се пѣе съ отпѣвание по два стиха, като се започва пакъ да се пѣе съ подирният отпѣвъ стихъ.

З. р.

КРИТИКА.

ХУННИ ЛИ СМЕ?

По поводъ на „історія блъгарска сочинена отъ Гавріила Крьстьовича“, часть I, Цариградъ, 1871.

Тая българска история ще да обнема историята на Българетѣ отъ нàй-старитѣ времена до 1041 г. и ще да състои отъ три части: 1-ва, която вече излѣзе на свѣтъ, обиема историята на Българетѣ отъ нàй-старитѣ времена до 468 год. 2-ра, ще излага тази история отъ 468 до 668; а третьа, отъ 668 до 1041. Историкътъ се нада да напише слѣдъ време и 4-та часть, която „ще съдържава, освѣнъ „Въведеніето ѝ, цѣли 266 год.; даже до 1391 л., когато Блъгарското царство ся е съвсѣмъ затрило, и сичката Блъгарска земля ся е завладѣла и покорила отъ побѣдоносны-ты „оружія турскаго царя и султана Баязида“.[1] (че немà въ 1391 л. станѫ всичко това?) Въ издаденната сега 1-ва часть почтенвий историкъ говори за толкова древни времена, когато името *Българинъ, Българь* не се чуеше още никѫдѣ, — той е увѣренъ, че прѣзъ тѣзи далечни времена Българетѣ сѫ се наричали Хунни, че Хуннитѣ сирѣчь сѫ били нашитѣ праотци, и поради това въ всичката 1-ва часть на трудътъ си, която заема до 600 страници, той излага историята на Хуннитѣ отъ самото имъ начало и до растурянъето на великата хуннска държава слѣдъ смъртта на Аттила. Ето защо той и нарича тази часть *історія блъгарска подъ имя Унновъ.* (Грамматически пò щѣше да е право, ако бѣше ѭ нарекълъ, както и въ прѣдисловието си ѭ нарича, *Блъгарска історія подъ имя Унска*). Че Хуннитѣ били наши праотци, това е доказвано отъ нѣколко писатели. Съ особно

---

1) В. Прѣдисловието му, стр. XX.

старание сѫ се мѫчили да докажѫтъ това Ю. Венелинъ[2]) и Савельевъ Ростиславичъ,[3]) — но трудътъ имъ е отишълъ нáпусто, защото доказателствата, съ които тѣ сѫ искали да подтвърдѫтъ тази теория, не сѫ здрави: Венелиновитѣ, макаръ нагледъ и силни, извѫтрѣ нѣматъ здрава основа, а пъкъ Савельевитѣ отъ никоя страна не ги бива. — Г. Кръстьовичъ се е взелъ и той *за първообразны-ты историческы источницы* за да подтвърждава съ тѣхъ тази отхвърлена отъ здравата историческа наука теория, и до толкова се е увѣрилъ, че Хуннитѣ наистина били наши праотци, гдѣто вече не се съмнѣва, че хунската история е нашата древна история. Ние не намираме у него нѣкакви нови откривания, които поне ковко-годѣ бихѫ подпрѣли лъжовната теория за хунското произхожденье на наший народъ; не намираме въ доказателствата му и тази пълнота и тази вънкашна сила, която забѣлѣжваме въ Венелиновитѣ издирвания. И не можемъ да разберемъ, отъ гдѣ се е съвзела неговата толкова твърда вѣра, че ние сме унуци на Хуннитѣ, че тѣ сѫ нашитѣ праотци. Голѣмъ трудъ е положилъ Г. Кръстьовичъ за това свое произведение, но, уви! този почтенъ трудъ е нáпусто; отъ Уннобългарската история нѣма да излѣзе никаква освѣта за нашата история. — Да ѭ оставимъ обаче безъ внимание ние не можемъ — по слѣднитѣ причини. Почтенний *сочинитель* на тази Българска история подъ име *Унска* отдавна работи на нашето книжовно поле, гдѣто името му е славно чрѣзъ славнитѣ му и дълбокоучени трудове въ забрана на историческитѣ ни и канонически църковни правдини. А у насъ сѫ мнозина онѣзи, които мислѭтъ, че човѣкъ, като знае едно нѣщо отъ науката, трѣбва всичко да ѝ знае добрѣ, като е ревностенъ родолюбецъ, трѣбва и всичко, що казва той за народътъ си, да е всѐ хубаво, и все право. Насъ ни е страхъ, че мнозина, прѣлъстени отъ честното име на Г. Крьстьовича, щѫтъ да се спуснѫтъ на унно-българската му история, като на голѣмо нѣщо; съвсѣмъ щѫтъ да забравѫтъ и тъй захвърленитѣ ни праотци, та токо съ Хуннитѣ щѫтъ се за-

---

2) Въ списанието си „Древніе и нынѣшніе Болгаре“, което първъ пѫть биде напечатан въ 1829 г. въ Москва.

3) Новыя извѣстія о Скиѳахъ, Сарматахъ и Гуннахъ, въ Славянскомъ сборникѣ 1845 г. Мнѣнието на Сав. съ това се отличава отъ мнѣнието на Венелина, че послѣдний искарва само Българетѣ Хунни, а Сав. и Бългврето и Руситѣ.

лъгватъ, съ хуннската слава штѫтъ да се напояватъ и неѭ штѫтъ да прѣвъзносѫтъ като слава на праотцитѣ ни. Това толкова пò-лесно може да се сбѫдне, заштото *унно-Блъгарската* история отъ вънкашенъ изгледъ има всичкитѣ бѣлѣзи на единъ много ученъ трудъ: всичко, штото е казано въ неѭ, казано е всè на нѣкакво основание. Авторътъ ѝ чъвърство се държи за историческитѣ източници, и всичко што казва, вади го всè отъ тѣхъ. — Това е което ни накарва да се отнесемъ пò сериозно къмъ историята на Г. Кръстьовича.

Нàй-важнитѣ за насъ страници на това съчинение сѫ тѣзи, въ които се доказва *тождеството* на Хуннитѣ и Българетѣ, сирѣчъ, че Хуннитѣ сѫ Българе, наши прѣдци, а Българетѣ Хунни. Тѣзи страници се намѣрватъ въ 1-ва глава и не сѫ много на брой, всичко около 30, но тѣ сѫ главната основа на всичкото съчинение, на тѣхъ се то държи и крѣпи. Ако разсѫжденията, които се намиратъ въ тѣзи страници, сѫ прави и заключенията истинни, то и историята на Хуннитѣ, която съ такава подробность се излага въ това списание, ште има мѣсто въ Българската история, но, ако ли пакъ тѣзи разсѫждения и заключения излѣзѫтъ невѣрни, то невѣрна и крива ште излѣзе и всичката *Блъгарска исторія подъ имя хуннска.* Ето зашто ние штемъ да се запремъ токо на първитѣ 30 страници отъ тази история. Както казахме пò-горе, въ тѣзи страници се излагатъ доказателства за *тождеството* на Българетѣ, нашитѣ праотци, съ Хуннитѣ. Тѣзи доказателства, ако ги изложимъ въкратцѣ сѫ слѣдуюштитѣ.

„Унни-ти, бывше народъ многочисленъ, обитали испьрво, отъ незапамятно врѣмя, въ Асiйскѫ-тѫ Сарматiѭ, то есть въ сичкото почти онова землепно пространство, шо е надъ горѫ Какваса между езеро Меотисъ (Азовско море) и море Каспiйско, и ся простирали на сѣверъ и на востокъ отъ Танаисъ (р. Донъ до неизвѣстны предѣлы, които были сѫ несумнѣнно до по рѣкѫтѫ Волгѫ„…… „Това като е тъй, казва историкътъ на стр. 19, отъ другѫ странѫ виждамы, че мнозина писатели полагатъ отъ начала и Блъгарскы-ты жилища въ тыяже пакъ страны“. Отъ това *тождество* на хуннскитѣ и Български жилишта се види, „че Унныти были Блъгаре, и Блъгаре-ти Унни“. Освѣнъ тѣзи доказателства Г. Кръстьовичъ привожда и други оште, които му се видѫтъ

пò-прави: то сѫ свидѣтелства на мнозина Византийски писатели, спроти които *уннити и Блъгаре-ти были единъ и тойжде народъ.*

Истина ли е, че Хуннитѣ *испърво отъ незапамятно време* сѫ обитали въ Азиатска Сарматия? Истина ли е, че и Българскитѣ първоначални жилишта били и тѣ тамъ и били *тождественни* съ хунскитѣ? Доказватъ ли Византийцитѣ, че Българетѣ и Хуннитѣ сѫ *единъ и тойжде народъ,* и до колко може да се вѣрва на тѣхнитѣ свидѣтелства за този прѣдмѣтъ?

Това сѫ въпроситѣ, които ние има да разглеждаме и по числото на които раздѣлеме разглежданьето си на три дѣла. —

I.

Истина ли е, че Хуннитѣ испърво, отъ памтивѣка оште, сѫ живѣли въ Азиатска Сарматия и били „исключителни“ владѣтели на тая широка земя?

Г. Кръстьовичъ доказва, че това било несъмнѣнна истина, заштото „древнитѣ писатели, които сѫ за тѣхъ писали и помянѫли, вси согласно тамъ гы поставляватъ, и отъ тамъ гы произвождатъ. Така тамъ ги поставляватъ и помянуватъ“:

Ератосѳенъ, който е писалъ около 250 години прѣди Христа;

Дионисий Периигитъ, който билъ писалъ 20 години прѣди христа; (sic)

Четворица Ерменски лѣтописци: Агатангелъ, Зенобъ Глагский, Мойсей Хоренский и Фавстъ Византийский, които и четворицата поставляватъ Хуннитѣ тамъ въ 4-тий вѣкъ послѣ рожд. Христово;

Латинский писатель Аммианъ Марцеллинъ, който такожде е писалъ въ 4-тий вѣкъ;

Прискъ Риторъ, историкъ Византийский въ 5-тий в.,

Прокопий, Агатий, Созоменъ, Iорнандъ, които сѫ писали въ 6-тий вѣкъ. И много оште други Византийски и Латински писатели. —

При толкова много свидѣтелства, които се захваштатъ оште прѣди триста години до Р. Хр. и дохождатъ до 7-мий вѣкъ подиръ Р. Хр., обнематъ токо речи 1000 год. време, какъ да не повѣрва человѣкъ, че наистина Хуннитѣ отъ *незапамятно врѣмя* сѫ населявали Азийската Сарматия? Ти, обаче, любезний читателю, не дѣй вѣрва това нѣщто. Г. Крьстьовичъ злѣ е разбралъ тѣзи древни писатели. Най-древний отъ тѣхъ, Ератостенъ не само не поставлява Хуннитѣ въ Азиатска Сарматия, но даже и името имъ не споменува, нито го е пакъ знаялъ. Той споменува за нѣкой си народъ Уитии (Οὐιτίοι), който билъ живѣлъ край Каспийското море, а на Г. Крьстьовичъ се чини, че подъ Уитии трѣбва да се разбиратъ Хунни. Дионисий Перигитъ, който наистина споменува Хуннитѣ въ Аз. Сарматия и съ когото Г. Крьстьовичъ иска да подтвърди, че и Ератостенъ намѣсто́ да напише Хунни, написалъ е Уитии,[1] този Дионисий не е живѣлъ *20 години прѣди Христа*, а около началото на 4-тий в. послѣ Р. Христово, и Г. Крьстьовичъ, като приема първото, измамилъ се е на 300 и пò-вече години.[2] Ето какъ той се обноси съ *първообразнитѣ исторически источници*, на които ужъ иска *съвършенно да основе съчинението си*. И тъй, като извадимъ отъ горе изброенитѣ писатели Ератостена, който ужъ 250 години прѣди Христа знаялъ Хуннитѣ и жилищата имъ, като поставимъ и Дионисия Перигита гдѣто му е мѣстото, сирѣчъ въ 4-тий в. послѣ Р. Хр., *величайшата древность на хуннскитѣ жилища въ Аз. Сарматия* излази неистинна. Но да прѣровимъ и другитѣ гореизброени писатели. Отъ нихъ трѣбва съвсѣмъ да се изхвърлѭтъ Прокопий, Агатий, Созоменъ и Иорнандъ, защтото тѣхнитѣ свидѣтелства за древнитѣ жилища на Хуннитѣ нѣматъ никаква цѣна: тѣ сѫ писали всè въ 6-тий вѣкъ, около 100-тина години слѣдъ връхлуванията на Хуннитѣ не въ Азийск. Сарматия, а въ срѣдна и южна Европа, па за древнитѣ Хунски жилища знаели сѫ токо това, което сѫ научили отъ пò-стари писатели, та и него сѫ прѣправили и убъркали съ баснословни мѫдрования. Тъй Иорнандъ разсказва, че Уннитѣ се появили на свѣтътъ, ето какъ: петий Готски князь Филимеръ испѫдилъ отъ посрѣдъ войскитѣ си нѣкои жени чародѣйки и принѫдилъ ги да пойдѫтъ далеко въ пустинята. Тамъ тѣ като се скитали, видѣли ги нѣкои-си нечисти духове и се *соединили съ нихъ совокупленіемъ*, отъ което произишълъ свирѣпий хунски родъ,[3] — Прокопий е съчинилъ пакъ друга басня. Той чулъ, че по едно време, пò-вече отъ 1000 години прѣди него въ Аз. Сарматия живѣли Кимерийци, и мѫдрува, че тѣзи Кимерийци сѫ били Хуннитѣ. Прокопий не е знаялъ, че Кимерийцитѣ още прѣди 600 год. до р. Хр. сѫ били изгонени отъ тамъ, та не е чудно, че тъй баснослови за тождеството имъ съ Хуннитѣ. Но чудно е, защто Г. Крьстьовичъ, като го знае това добрѣ, дава такава важность на Прокопиевото явно баснословие.[4] Трѣбва да се исхвърлѭтъ още латинский Марцеллинъ и византийский Прискъ, на които свидѣтелствата, макаръ и да сѫ много любопитни за историята на хунскитѣ жилища въ Европа, но за прѣжнитѣ имъ жилища въ Аз. Сарматия также нѣматъ никаква цѣна. Та у тѣхъ не се и намиратъ такива свидѣтелства: Аммианъ Марцеллинъ разсказва за битвитѣ, които Хуннитѣ имали съ разни Европейски народи, говори, че прѣди да минѫтъ въ Европа въ 376 л., тѣ се скитали отъ мѣсто на мѣсто отвѫдъ рѣката Донъ, която тогава се е броила да е граница между Европа и Азия. Но отъ кога тѣ сѫ живѣли въ Аз. Сарматия? Това Аммианъ не го казва.[5] — Прискъ ни разсказва много любопитни нѣщта за Хуннскитѣ жилища, въ сегашна Венгрия, дѣто се е находила столицата на Аттила, при когото той е ходилъ като посланикъ отъ Византийский Императоръ, говори за широката Унска държава която, спроти както се научилъ въ столицата Аттилова, простирала се „отъ островетѣ въ океапътъ до гриницитѣ па Римската империя“, споменува, че заедно съ много други земи и надкавказската страна, сирѣчь Азиатска Сарматия била обладаема тогава отъ Хуннитѣ, но не казва, че тази страна била тѣхно първоначално отечество, или че тѣ отъ незапанетни времена живѣли тамъ. Оставатъ токо *Ерменскитѣ лѣтописица* Агатангелъ, Зенобъ Глагский, Мойсей Хореиский и Фавстъ Византійский, у които наистина се срѣщтатъ свидѣтелства за жилиштата на Хуннитѣ въ Аз. Сарматия, — Но доколко сѫ истинни тѣхниѣ свидѣтелста? Г. Кръстьовичъ не намира за нужно да се запира на този въпросъ, и съ това показва, че то и Ерменскитѣ свидѣтелсва почита за несъмнѣнни. — Ние тука имаме още едно доказателство за това немарение, съ което Г. Кръстьовичъ се обноси къмъ първобитнитѣ си источници, немарение, което толкова пò-вече не може да му се прости, защтото той казва, че токо на такива источници основава своитѣ издирвания. И какво излази отъ това немарение? Това, което той нарича Агатангелова лѣтописъ, съчанено е въ 6-тий или 7-мий вѣкъ слѣдъ Р. Христово, а той го мисли да е писано въ 4-тий в.[6]) Зенобъ Глагский истина е писалъ своята история въ 4-тий вѣкъ, но писалъ е на Сирийски езикъ, и на арменски тя е прѣведена токо въ 7-тий в. отъ Ивана Мамигосийскаго. Хора, които специално сѫ изучвали този ерменски прѣводъ на Зенобовата история, намѣрили сѫ, че прѣводвачътъ ѝ Иванъ много нѣщто е прѣправилъ и притурилъ отъ себе въ тази история. Има и такова мнѣние, че Иванъ Мамигонисийский самъ е съчинилъ това списание и, за да му възвиси цѣната, казалъ е че то е отъ Зеноба Глагскаго.[7]) И тъй това Ерменско списание отъ 7-тий вѣкъ, за което не право се казва, че било писало отъ Зеноба Глагскаго, Г. Кръстьовичъ приема да е наистина Зенобовата история и да е писано въ 4-тий вѣкъ. — И историята на Фавста Византийскаго е претърпѣла голѣми прѣправяния и подправяния отъ страна на Ерменскитѣ прѣводваче и прѣписваче, тъй щтото ние іѫ нѣмаме сега въ първообразний ѝ видъ. Още въ петий вѣкъ единъ Ерменски писатель, Лазаръ Фарбский, е хулилъ своитѣ съотечественници, че тѣ едно отъ невѣжество, друго отъ прѣкалено родолюбие развивалили историята на Фавста съ прѣправянията, които

---

[1] Виж. 6-та му бѣлѣжка на стр. 442.

[2] В. Handbuch der alten Geographie von A. Forbiger, 1. Band. стр. 430.

[3] Виж. б. 1 на 461 стран.

[4] На стран. 5, 6, 7 и 8.

[5] „Тѣ не знаѭтъ, казва Амміанъ за Хуннитѣ, што е плугъ, ни што е рало, — не сѣдѫтъ на едно мѣсто, нито пакъ иматъ постоянни жилища, а се влачѫтъ отъ мѣсто на мѣсто съ колата си, като скитница. Колата имъ сѫ кѫщитѣ, въ които имъ сѣдѫтъ женитѣ и дѣцата, до гдѣ пораснѫтъ. Ни единъ отъ Хуннитѣ не може да ти каже, отъ гдѣ е родомъ, — той е роденъ на едно мѣсто, а отгледанъ на друго нѣкое, далечно“ . . . — Отъ тѣзи ли думи заключава Г. Крьстьовичъ, че Аммианъ има Хуннитѣ за постоянни жители на Аз. Сарматия?

---

6) Les textes bilingues de l'Histoire d'Agathange que nous possédons actuellement sont l'oeuvre d'un écrivain chretien postérieur, qui aura fait subir à l'ouvrage original du secrétaire de Tiridate une transformation complète. V. Langlois, Collection des historiens de l' Arménie t. I; p. 100. Пò-надоле Ланглуа забѣлѣжва (p. 103): L'Histoire de Tiridate, attribuée jusqu'à présent au secrétaire de ce prince, est l'oeuvre d'un hagiographe dont le travail a été mis en lumiere au septième siècle…

7) La seconde traduction (на историята отъ Зеноба Глагскаго), la seule que nous possédons actuellement, pourrait bien être l'oeuvre de Jean Mamigonien (qui écrivit au septième siècle). — On peut donc croire que si Jean Mamigonien n'est pas l'auteur de la seconde traduction de l'histoire de Zenob, il l'a dù moins revisée et modifié completement. ibidem p. 336.

правили въ неіѫ.[8]) — Искаме да кажемъ, че съ тѣзи Ерменски книги трѣбва съ голѣмо прѣдпазвание да се ползова историкътъ и да не приема всичко, щтото е казано въ тѣхъ, за несъмнѣнна истина, както прави наший историкъ. Намъ не ни е коли, нито пакъ намѣрваме за нужно да издирваме тукъ, до колко сѫ прави свидѣтелставата на „арменскитѣ лѣтописци“ за жилищтата на Хуннитѣ въ Аз. Сарматия; доста ще да бѫде, ако забѣлѣжимъ, че съ всичкитѣ тѣзи свидѣтелства ако и да се взематъ за истинни, може да са докаже само, че Хуннитѣ прѣди да минѫтъ въ Европа, около 100-тина години сѫ се навъртали въ Аз. Сарматия. Кѫдѣ имъ остая *вѣличайшата* древность въ това земленно пространство, която се доказва отъ Г. Кръстьовича? Но той не се доволствова само съ това, че Хуннитѣ отъ *незапамятно врѣмя обитали въ Асійскѫтѫ Сарматіѭ*, а още утвърждава, че тѣ тъй отдавна били *и исключителни нейни владѣтели,*[9]) иска му се да докаже, Хуннитѣ *бывше народъ многочисленъ* сами заемали всичкото онова *земленно пространство, що е надъ горѫ Каквaса между езеро Меотисъ и море каспійско,* отъ рѣката Донъ и до Волга *несумнѣнно.* — И отъ гдѣ такова заключение? Пакъ отъ свидѣтелствата на горепоменѫтитѣ древни писатели: Ератостена у Стравона, Дионисия Периигита, Агатангела, Зенона Глагскаго, Мойсея Хоренскаго, Фавста Византийскаго и пр. Но какво ще да каже Г. Кръстьовичъ, ако му извѣстимъ, че както тѣзи писатели, тъй и други не пò-малко древни и не пò-долни отъ тѣхъ, наедно съ Хуннитѣ *поставляватъ* и помянуватъ въ Аз. Сарматия и много други племена?[10]) Стравонъ и Дионисий поменуватъ тамъ още и Зиги — Ζυγοὶ, Синди — Σινδοὶ, Керкети — Κερκέτιοι, Ахеи — ’Αχαιοὶ, Воспорани — Βοσπορανοὶ, Тирамви — Τυράμβοι, Сираки — Σίρακες, Аорси — ’Αορσοὶ, Меоти — Μαιόται, Торети — Τορέται. Освѣнъ тѣхъ Плиний, Птоломей поставляватъ намъ още Астурикани, Яксамати, Уди, Алонди, Исонди, Дидури, Санари, Агорити, Метиви, Конапсени, Арихи, Туски, Сирви, Сакани, Суарни, Еринеи и пр. и пр. Мойсей Хоренский, освѣнъ

---

8) Introduction à l'Histoire d'Armenie de Lazare de Pharbe. pag. 14. Виж. и Instruction à la bibliothèque historique de Faustus de Byzance въ Coll. v. I, p. 204.

9) В. стр. 37.

10) За тѣзи племена вижъ списанията на Стравона, Дионисия Периигита, Плиния и Птоломея. Сравни у Форбигера, II, p. 452, § 77, Sarmatia Asiatica.

Хуннитѣ, поставлява въ Азиатска Сарматия Басеили, Хазари, Алани и пр. — Какво ште да каже Г. Кръстьовичъ за тѣзи толкова много племена, които древнитѣ писатели также поставляватъ въ Азийската Сарматия? — Както се види, той е знаялъ само за Аорситѣ, Сирикитѣ и Хъзиритѣ, за които мисли, че били иститѣ Хунни, само подъ други имена. — Любопитни му сѫ доказателствата за това, та не е злѣ да ги приведемъ:11)

„*Аорси*, каже, което по нашему ще да ся пише *Аорци*, „твърдѣ лесно може да ся е писало тъй вмѣсто Оарци; а „Оарци ще каже *Волгарци* т. е. *Блъгаре*, ако рѣката Иродо„това Оаръ е наистинѫ *Волга*. А пакъ имя-то *Сираки* може „да ся е писало тъй или вмѣсто Хасираки, което, равно съ „Хазираци, Хазраци, показва явно Хазари-ты,12) или вмѣсто „Сираги, което равно съ Сираги, Сирагури… показва пакъ часть отъ Уннскы-ты племена“. — Чети, читателю, това историко-критическо издирвание, и учи се да не издирвашъ и ти нѣкога тъй, че е много злѣ!

Като доказа съ такъвъ начинъ, че Хумнитѣ отъ незапаметни оште времена живѣли въ Азиатска Сарматия и ѭ заемали всичката, Г. Кръстьовичъ стѫпя въ прѣние съ Дегиня Клапрота, Шафарика и уобшто съ всичкитѣ писатели, които казватъ, че Хуннитѣ живѣди отъ начала на друго мѣсто. Въ това прѣние той взема на помошть *ученѣйшій Савельевъ Ростиславичъ*, та подъ неговътъ штитъ и съ неговото орѫжие се бори и мисли че оборва: не види, че тоя штитъ е съдранъ, а орѫжието тѫпо. Савелѣевъ-Ростиславичъ твърдѣ многослови противъ Дегиня, Клапрота и Шафарика и до-

---

11) Стр. 22.

12) Хазаритѣ Г. Кръстьовичъ приема за Хунни, защто „сички-ти писатели полагатъ хазарски-ти жилища въ Ассійскѫ-тѫ Сарматіѭ“, и заштото Прискъ право ги нарича Хунни. Но писателитѣ, които ги поставляватъ въ Аз. Сарматия, не ги мѣшатъ съ Хуннитѣ, а ги отличаватъ отъ тѣхъ. Тъй, напримѣръ, Мойсей Хоренски, който знае Хуннитѣ и земята имъ (кн. II. гл. 85), отдѣля отъ тѣхъ Хазаритѣ, и Хазарската земя. Виж. Исторія Арменіи Мойсея Хоренскаго, пер. н. Эмина, стр. 303, б. 305. Та и самъ Прискъ, който нѣкой пѫть нарича Хазаритѣ Хунни, виде се, че ги има за особенъ отъ тѣхъ народъ. Тъй, той разсказва, че Acatziri (Хазари) били независими отъ Хуннитѣ, догдѣ Аттила не ги покорилъ. Въ този случай Прискъ нарича Хазаретѣ gens scythica и дава ни да разумѣемъ, чи тѣ не били истински Хунни. Виж. Memor. popular. I, p. 489.

казва съ единъ твърдѣ неразуменъ начинъ, че Хуннитѣ оште отъ край били жители на Европейската Россия. А Г. Кръстьовичъ привожда всичкото му почти много-словие, за което е издѣлилъ цѣли 6 страници въ Българската си история и, безъ да притури къмъ него нѣшто и отъ себе, заключава тъй: „Слѣдъ тыя здравы, логическы и основателны изобличенія на Дегиневы-ты и Клапротовы-ты догадателны предположенія всякый, мыслимъ, ще да ся увѣри, че… Уннскы-ты първы жилища были въ Асійскѫ-тѫ зовомѫ Сарматіѭ“. А пакъ ние, като знаемъ какво заключение изважда Савельевъ Ростиславичъ отъ своитѣ разсуждения,13) и като слушаме, какво заключение изважда отъ тѣхъ Г. Кръстьовичъ, заключаваме, че Господство му не само се е злѣ излъгалъ, дѣто е взелъ на помошть такъвъ скѫдоуменъ съюзникъ, какъвто е Савельевъ, но не е даже и разбралъ съюзникътъ си. Савельевъ се бие и иска да завладѣе за Хуннитѣ европейска Россия, а Г. Кръстьовичъ съ неговитѣ думи подтвърждава своето мнѣние, че тѣ сѫ били първоначални жители на Азийската Сарматия. Намъ не ни трѣбва да се запираме на Савельевитѣ прѣпирни съ Дегиня, съ Клапрота и Шафарика, заштото тази прѣпирня не е за Азийската Сарматия. Намираме обаче за нужно по поводъ на тази прѣпирня да кажемъ на Г. Кръстьовича оште и това: лъже се Дегинъ, като доказва, че първоначалнитѣ жилишта на Хуннитѣ били около Китая, па може, че и Клапротъ и Шафарикъ сѫ лъжѫтъ, като доказватъ, че Хуннитѣ испърво живѣли нѣгде край Уралската планина. Това имъ доказванье може и да невѣрва человѣкъ, па ако му иде отъ рѫцѣ, нека го и оборва. Но това гдѣто тѣзи писатели доказватъ, че Хуннитѣ не сѫ били първоначални жители на Аз. Сарматия, а сѫ дошли тамъ отъ нѣгдѣ въ 3-тий или 4-тий вѣкъ слѣдъ р. Хр. връхлѣли сѫ нѣколко време, па сѫ исчезнѫли, както върхляхѫ, па изчезнѫхѫ и въ Срѣдня, Западна и Южна Европа, това казваме е една

---

13) Ето заключението на Савельева Ростиславича: „Удивляться ли послѣ того, что жителей нашей Руси южные Европейцы звали Хунами и Обрами? Они получили свѣдѣнія о нашей сторонѣ двумя путями, Дунайскимъ и Рейнскимъ: первымъ отъ Славянъ — и вотъ Вамъ Обры, вторымъ отъ Нѣмцевъ, Скандинавовъ — и вотъ Хунѝ: и то и другое равно значитъ исполины, великаны, рослые, т. е. просто Россіяне“. Славянскій сборникъ, стр. 25 и 26.

несъмнѣнна истина, която не само Савельеви, но и други пò-здравомисляшти писатели не могѫтъ поколебà.[14]

1. Не сѫ могли Хуннитѣ да живѣѭтъ отъ незапаметни времена въ Аз. Сарматия, заштото отъ незапаметни времена сѫ живѣли тамъ Киммерийцитѣ, които около 700 год. прѣди Р. Христово трѣбваше да отстѫпѭтъ тази земя на Скититѣ, а тѣ пакъ слѣдъ нѣколко време на Сарматитѣ. А че ни Киммерийцитѣ ни Скититѣ, ни Сарматитѣ не сѫ били Хунни, това е ясно, като Божй день.[15]

2. Не сѫ могли Хуннитѣ да занимаватъ почти всичкото онова землено пространство и около Р. Хр., заштото по това време древнитѣ писатели набройватъ тамъ много и различни племена, а за Хуннитѣ тѣ и не споменуватъ.

3. Не сѫ могли Хуннитѣ да обитаватъ въ онова пространство отъ незапаметни времена и даже до 5-тий вѣкъ, когато се распространихѫ по всичка почти источна и срѣдньа Европа, заштото отъ незапаметнитѣ времена и до 5-тий вѣкъ сѫ се изминѫли пò-вече отъ 1000 години. И знае се, че ни единъ голѣмъ народъ никога не е можилъ да живѣе толкова много време на онова мѣсто. Знае ли Г. Кръстьовичъ, каква му е природата? Широка равнина, пò-вечето съ пѣсочлива и соленикава почва, безъ гори и безъ вода, тя малко е способна за земледѣлие, и никога не е могла да има постоянни жители. По неѭ всѣкога сѫ бродили различни Скитници, Чергаре или да пасѫтъ стадата си, или пакъ за да заминватъ въ Европа за да плѣнѫтъ жителитѣ ѝ. Русското правителство отъ 300 години на самъ си е подсвоило тази страна, и при всичкитѣ си старания, за да завѫди тамъ гражденски животъ, то и до сега не е съвсѣмъ достигнѫло тази си цѣль. И до сега мнозина отъ жителитѣ на тази страна сѫ νομάδες σκηνῖται καὶ ἁμάξικοι, както — били и во времето на Стравона. Сега се скитатъ тамъ Калмици, Башкирци, Бакеевски Киргизи и Ногайски Татаре, а прѣди тѣхъ сѫ се скитали Татаре, а оште пò-прѣди Половци (Кумане), прѣди тѣхъ Печенѣзи, прѣди Печенѣзитѣ Хазаре и други, пò-нататъкъ, да речемъ, Хуннитѣ, а прѣди тѣхъ една слѣдъ други сѫ се скитали Киммериане, Скити и Сармати. Ние видѣхме, че мнѣнието на Г. Кръстьовича за величайшата Древность на Хуннитѣ въ Аз. Сарматия си нѣма никаква историческа основа. Сега нѣка кажемъ оште, че то е противно и наздравий смисълъ. Да кажемъ и това, па да оставимъ вече този въпросъ, и да минемъ къмъ вторий.

II.

Истина ли е, че българскитѣ първоначални жилишта били въ Азийската Сарматия и били тождествении съ хунскитѣ тамъ жилишта?

Г. Кръстьовичъ утвърждава, че и това било несъмнѣнна истина. Той се основава на Сирианинътъ Маръ-Абасъ-Катина, който е писалъ около 150 години прѣди Р. Хр., и на Византийскитѣ писатели. Патриархътъ Никифоръ, Теофанъ и Никифоръ Григора, на Латинскитѣ писатели Анастасъ Книгохратитель и Іорнандъ Готтъ. И тукъ ние трѣбва да се позапремъ първо на тѣзи источници за древнитѣ жилишта на Българетѣ, за да видимъ до колко може да имъ се вѣрва, та че тогàва да видимъ, какво казватъ за този прѣдмѣтъ и какво излази отъ тѣхното казванье. Сирианинътъ оставяме за пò-послѣ, и начeнаме отъ Византийцитѣ. Първо и първо трѣбва да знаешъ, читателю, че патриархъ Никифоръ се е прѣставилъ въ 815 год., а Теофанъ се е поминѫлъ двѣ-три години слѣдъ него, та се разбира че тѣ сѫ писали около 400 години слѣдъ разсипването на Хунската държава. Трѣбва да ти наумимъ оште, че во времето на тѣзи писатели имаше вече двѣ царства Български: едно нашето, а друго покрай рѣката Волга. Третий Византийски источникъ, Никифоръ Григора е живѣлъ и писалъ въ 14-тий вѣкъ, т. е. около

---

14) Първъ пѫть Хуннитѣ се споменуватъ у Птоломея, който е писалъ между 175—182 г. послѣ р. Хр. Въ Географията Птоломеюва тѣ сѫ поставени не въ Азиатска Сарматия, а въ Европейска, между Роксоланетѣ и Бастарнитѣ, нѣгдѣ около долний Днѣпръ. Но има причина да се мисли, че не Птоломей имъ е написалъ името въ Географията си, а ги е притурилъ тамъ испослѣ нѣкой прѣписвачъ. Виж. у Форбигера I, р. 438, б. 2. Птоломей не ги е знаялъ, както ги не сѫ знаяли и другитѣ писатели, които сѫ писали прѣди него и послѣ, даже до 4-тий вѣкъ. Ето зашто може да се мисли, че токо въ 4-тий вѣкъ Хуннитѣ сѫ се появили въ Азийска Сарматия, отгдѣто нáскоро сѫ минѫли рѣката Донъ, старата граница между Европа и Азия.

15) Виж. въ списанието на Раулинсона History of Herodotus, III, p. 150—156, on the Cimmerians of Herodotus and the migrations of the Cymbric race, а také и слѣдуюштий Essay. — Über die Herkunft und Sprache der Skythen und Sarmaten отъ Мюлленхофа въ Mon. Ber. der Akademie zu Berlin, Августъ, 1866.

500 год. слѣдъ Никифора и Теофана. Пита се, могли ли сѫ тѣзи писатели да знаѭтъ, што се е чинѫло 500 и 1000 годинъ прѣди тѣхъ въ Азийската Сарматия, гдѣто тѣ спроти Г. Кръстьовича поставяватъ първоначалнитѣ Български жилишта? който ште, нѣка имъ приема свидѣтелствата за несъмнѣнни, но ти, читателю, не имъ вървай на тѣзи свидѣтелства, догдѣ не ти ги подтвърдѭтъ съ други нѣкои пò-завѣрванье свидѣтѣлства. Искашъ ли да се увѣришъ, до колко тѣзи писатели сѫ познавали Аз. Сарматия? Нà ти примѣръ: Теофанъ казва че прѣзъ неѭ протича голѣма рѣка, именуема Ателъ (Волга), която истичала изъ окиапътъ и се втичала въ Азовско море; рѣката Донъ, спроти него, истича отъ Кавказа и се втича въ Волга. Отъ съединението на Волга съ Донъ истичала друга рѣка Куфисъ (Кубань) и текла нà кѫдѣ си.[1] Види се, че Теофанъ е слушалъ нѣшто за рѣкитѣ Танаисъ, Ателъ и Куфисъ (Донъ, Волга и Кубань), но на кѫдѣ текѫтъ, где истичѫтъ, кѫдѣ се вливатъ, за това и хаберъ не е ималъ. Какво чакашъ отъ такъвъ писатель да ти расправи за жилиштата на Хуннитѣ и Българетѣ въ тѣзи страни?

Свидѣтелството си за древнитѣ жилишти на Българетѣ Теофанъ е заелъ отъ Никифора, както всѣки може да се увѣри, ако сравни думитѣ и на двамата за този прѣдмѣтъ, но той го е пояснилъ съ гореприведенното описание на Сарматскитѣ рѣки и го е убръкалъ съ други еще мѫдрувания, за които штемъ да споменемъ пò-надолѣ. Третий Византийски източникъ, Никифоръ Григора, както казахме, е живѣлъ въ 14-тий вѣкъ, та се разбира, че не е можилъ да знае за вѣрно, гдѣ сѫ били древнитѣ жилишта на Българетѣ. Отъ тѣзи трима Византийци пò-вече внимание за наший прѣдмѣтъ заслужва свидѣтелството на патриарха Никифора, та токо на него ние и намираме за нужно да се запремъ. „При Меотийското езеро, казва той, къмъ рѣката Кофинъ намира се стара България и замята на тъй зовомитѣ Котраги, които

---

[1] Memoriæ popularum III, p. 502.

[2] Никифоръ казва: Περὶ τὴν Μαιῶτον λίμνην, κατὰ τὸν Κώφινα Ποταμὸν, καθίσταται ἡ πάλαι καλουμένη Βουλγαρία, καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν.

Токо ѐречи дума въ дума повтаря сѫштото и Теофанъ: Ἀπὸ δὲ τῆς αὐτῆς λίμνης ἐπὶ τὸν λεγόμενον Κοῦφιν Ποταμὸν. . . ἡ Παλαιὰ Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη, καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν·

сѫ единоплеменни съ Българетѣ“.[3] Пò-надолѣ Никифоръ говори, че въ 7-мий вѣкъ Българетѣ се раздѣлили между петьтѣ синове Кубратови на петь части, отъ които токо една останѫла на прѣжното си мѣсто, а другитѣ четири се разишли по разни страни: една минѫла прѣзъ р. Донъ, та се заселила на другий му брѣгъ, друга отишла въ Паннония, третья стигнѫла даже до Италия, гдѣто се и поселила, четвърта минѫла на балканский полуостровъ. Това разсѣлванье на Българетѣ, което е дало Никифору поводъ да говори за древнитѣ имъ жилишта, и което станѫло ужъ 100-тина годинъ прѣди него, много прилича на басня, заштото само въ баснитѣ и приказницитѣ може да се допусне такова раздѣланье и разсѣланье на цѣлъ народъ отъ петима братье.[4] Спроти Никифора, токо въ 7-мий вѣкъ Българетѣ ужъ прѣминѫли прѣзъ Донъ и се показали въ Паннония, Италия и на Балканский полуостровъ, а ние имаме здрави свидѣтелства, че тѣ сѫ връхлѣли по тѣзи мѣста оште отъ 5-тий вѣкъ. Маркъ Аврелий Кассиодоръ, който се е родилъ въ 468, а умрѣлъ около 575 г. на стогодишенъ почти възрастъ, като описва въ своятъ лѣтописъ пò-главнитѣ дѣла на Теодориха Великаго, говори между друго, че съ неговата храбрость Българетѣ останѫли побѣдени.[5] А Кассиодоровото свидѣтелство може да има цѣна, заштото Кассиодоръ е билъ съвременникъ на Теодориха Великаго и живѣлъ е при дварътъ му. Други единъ съвременепъ писатель на Теодориха Еннодий Тицински, който е живѣлъ между 473 и 521 г. говори въ похвалното си слово Теодориху, че той оште на млади години се прославилъ съ това, гдѣто разбилъ непобѣдимитѣ да тогава Българе. Еннодий споменува и за друга битва на Готитѣ съ Българетѣ, която станѫла пакъ въ Теодорихово време, но въ която Теодорихъ не вземалъ участие, по причина на старитѣ си години.[6] Кассиодоръ ни е зачувалъ и два документа изъ канцеларията на Остготский краль Аталарикъ, внукътъ на Теодориха, който е царувалъ отъ 526 до 534. Съ единътъ той награждава нѣкого-си Токоло съ патрицианско звание, за тоза, че на млади години той се отличилъ въ една война съ Българетѣ, която станѫла около Сирмиумъ (Срѣмъ),[7] съ другий се дава такава награда на нѣкого-си Кипріана, който, такожде храбро воевалъ съ Българетѣ.[8] — Нѣма съмнѣние, че Остъ-Готтитѣ оште догде живѣехѫ въ Паннония, прѣди да се прѣсѣлятъ въ Италия, което станѫ въ 487 г., били сѫ принѫдени да воюватъ съ Българетѣ, които оште тогава сѫ връхлѣли покрай долний и срѣдний Дунавъ.[9] А това като е тъй, сирѣчь ако оште въ 5-тий вѣкъ Българетѣ ги е имало на Дунавътъ, гдѣто сѫ били и многочисленни и страшни спроти свидѣтелствата на Кассиодора и Еннодия, какъ да се повѣрва на Никифоравата приказска, че тѣ токо около срѣдата на 7-тий вѣкъ минѫли прѣзъ Донъ и се спуснѫле къмъ Дудавътъ и пò-нататъкъ. Да се каже, че тѣ и пò-прѣди се спуштали къмъ Дунавътъ, но се върштали пакъ задъ р. Донъ, а токо въ 7-мий вѣкъ отишли, та вече не се върнѫли, това е нѣшто невѣроятно. Искаме да кажемъ, че ако Никифоръ злѣ разсказва и за разсълванието на Българетѣ, което станѫло ужъ сто години прѣди него, то за пò-древнята история на тѣзи Българе, а особенно за древнитѣ имъ жилишта, той трѣбва да е знаялъ оште пò-злѣ. Трѣбва, да се каже оште, че Никифоръ като казва, че Българетѣ пò-прѣди живѣли при Меотическото езеро и къмъ Кубань, той на тѣзи имъ пò-прѣдни жилишта глєда отъ времето, когато станѫло разсълваньето имъ, и което спроти него станѫло въ 7-мий в. сирѣчъ около 300 години слѣдъ изсълваньето отъ тамъ на Хуннитѣ. Това като е тъй, то, ако и да допуснемъ, че свидѣтелството му е право, може ли, питаме, това свидѣтелство да служи за доказателство, че древнитѣ хуннски и български жилишта били *тождественни*?

---

[3] Стрит. III, стр. 504.

[4] Въ погледътъ си за происхожданьето на българский народъ, ние приведохме това свидѣтелство Никифорово безъ да го изложимъ на критика, едно заштото краткостьта на тази книжка не ни позволи, и друго, заштото ние сме увѣрени, че тѣзи Българе не сâ нашитѣ праотци, и не ни се штеше да се маеме на баснитѣ, што сâ исписани за нихъ.

[5] M. A. Cassiadori Chronicon Cetheo въ Maxima Biblioth. Patrum t. X, p. 1368.

---

6) Виж. Ennodii opera ed Firmond. I. p. 962. — Това слово е писано въ 507 г.

7) Cassiadori Variarum. l. VIII ep. X.

8) ibidem ep. XXI.

9) Ако може да се вѣрва на Теофана, въ 494 г. Българетѣ нападнѫли на Иллирия и на Ѳракия.

Да додемъ сега и на Латинскитѣ источници, Иорнанда и Анастасия, които Г. Кръстьовичъ привожда за потвърждение но това тождество. За Анастасия не е трѣбвало и да се споменува, заштото той тукъ ништо ново не казва, но излага съ латински думи това истото, което е намѣрилъ по гръцки у Теофана, съ други думи, той само е превелъ Теофановътъ разказъ отъ гръцки на латински. Иорнандъ заслужва внимание. Но какво казва Иорнандъ за жилиштата на Българетѣ? Ето му думитѣ за този прѣдмѣтъ, както ги и превелъ самъ Г. Кръстьовичъ.[10] „Задъ Акациры-ты надъ Черно море ся простиратъ жилищата на Блъгары-ты, които сѫ станѫли знамениты отъ злины-ты на нашы-ты грѣховы. А отъ тамъ нататакъ веке Уннити“ и пр. Не е нужно да говоримъ до колко е вѣренъ този Български преводъ на Иорнандовата рѣчь. Но штемъ да попитаме, доказватъ ли тѣзи думи, че Иорнандъ еималъ Хунскитѣ жилишта тождественни съ Българскитѣ? Г. Кръстьовичъ, види се, и самъ е видѣлъ, че работата не е такава, та като превожда тѣзи думи на Иорнанда, той бѣлѣжи:[11] „не трѣбва да забравямы, че Іорнандъ пише за тыя (Блъгарски) жилища по неговото врѣмя.“ А като е така, защо той споменува и Иорнанда между писателитѣ, които поставляватъ отъ начала оште българскитѣ жилишта тамъ, гдѣто сѫ били и хуннскитѣ?

Отъ свидѣтелството на Иорнаода се види само, че Българетѣ около краятъ на 5-тий вѣкъ сѫ живѣли не въ Аз. Сарматия, а край сѣверозападний брѣгъ на Черно море, отгдѣто сѫ могли лесно да нападатъ на Готитѣ, когато тѣ живѣехѫ въ Паннония, и да иматъ съ тѣхъ онѣзи битви, за които, както видѣхме, споменуватъ Кассиодоръ и Еннодий. Тождеството на хунскитѣ и български жилишта Иорнандовото свидѣтелство не само не доказва, но го оште и отхвърга.

Остава оште единъ писатель, на когото Г. Кръстьовичъ основава това тождество. Той е — Сирианинътъ Маръ Абасъ Катина, който е писалъ въ вторий вѣкъ прѣди р. Хр. Поради голѣмата древность на този писатель и поради важноста на свидѣтелството му за Българетѣ, ние трѣбва пò-подробно да се запремъ на него. Маръ Абасъ е живѣлъ въ

---

10) На стр. 54.

11) На стр. 490, б. 17.

вторий вѣкъ прѣди р. Хр. и писалъ е историята си между 140 и 120 год., но тази история не е дошла до насъ цѣла; ние знаемъ за неѭ отъ Мойсея Хоренскаго, който въ своята ерменска история разсказва, че ималъ въ рѫцѣтѣ си това древно списание, отъ което заелъ много нѣщто за старата история на Ерменетѣ. Между тѣзи заети отъ Маръ-Абаса свидѣтелства се намѣрва и свидѣтелството за Българетѣ. Пита се първо и първо, да ли Мойсей казва право. Има мнозина, както ерменски, тъй и неерменски писатели, които се съмнѣватъ, че Мойсей е ималъ такава стара книга въ рѫцѣ и мислятъ, че той сами е измислилъ старата ерменска история, и за да ѝ даде пò-голѣма цѣна, казва, че ѭ извадилъ отъ старо списание на нѣкого си Маръ Абаса. Особенно силно отхвърга Маръ-Абасовата история единъ отъ френскитѣ ориенталисти *Етиенъ Катрмеръ.*12) Нѣка се съгласимъ, че Мойсей Хоренский не е такъвъ лъжецъ, както го мисли Катрмеръ и други нѣкои, и че той наистина е ималъ въ рѫцѣ историята на Маръ Абаса, отъ която и заелъ тѣзи происшествия, въ които се споменуватъ името и земята на Българетѣ. Тогава се ражда друго питанье: да ли името и земята на Българетѣ наистина сѫ споменѫти оште отъ Маръ Абаса и повторени вѣрно отъ Мойсея, или както у единътъ, тъй и у другий на мѣсто Българе, стояло е името на другъ нѣкой народъ, което отпослѣ е замѣнено отъ нѣкой прѣписвачъ съ името Българе? 13) — Ние пò-горѣ видѣхме, какви голѣми измѣнения сѫ направили ерменскитѣ писачи въ списанията на Агатангела, Зеноба и Фавста, та не е чудно, че и въ историята на Мойсея Хоренскаго сѫ могли да станѫтъ такива измѣнения. Отъ Мойсея Хоренскаго е остала и една География, която той е извлѣкалъ отъ Паппа Александрийскаго и допълнилъ е съ нѣщто и отъ себе. Но знае се, че тя е прѣтърпѣла толкова голѣми измѣнения отъ страна на разни прѣписваче, гдѣто никакъ не може да се повѣрва, да е писана отъ Мойсея.14) Въ тази книга между друго се говори, че въ долня Мизия сирѣчь въ собственна България имало да живѣѭтъ оште въ петий вѣкъ до 25 словѣнски племена. Не е ли това явна притурка отъ нѣкой прѣписвачъ, който е живѣлъ много годинъ слѣдъ Мойсея, когато долньа Мизия наистина се насели ако не съ 25, то съ 7 словѣнски племена? А ако е станѫла такава притурка за Словѣнетѣ въ Мойсеовата География, то не е чудно да се помисли че и това, което въ историята му намираме за Българетѣ такожде може да е притурено или прѣмайсторено пò-послѣ отъ нѣкой прѣписвачъ. Искаме да кажемъ за извѣстието на Сирианинътъ Маръ-Абаса, че Българетѣ оште въ 2-рий вѣкъ прѣди Христа живѣли надъ Кавказска планина, това първо извѣстие за Българетѣ, което ни е съхранилъ Мойсей Хоренский, не може да има никаква важность, като не може да се потвърди отъ никоя страна. Ние отстѫпихме много нѣщто на Г. Кръстьовича, та нѣка му направимъ оште една отстѫпка, нѣка да се съгласимъ, че свидѣтелството, което намираме у Мойсея Хоренскаго за Българетѣ наистина е писано отъ Маръ-Абаса и не прѣтърпѣло никакви измѣнения. Да видимъ, доказва ли това свидѣтелство *тождеството* на българскитѣ и хунски жилишта, доказвали то, че Хуннитѣ били Българе и Българетѣ Хунни? „Въ царуваньето на Аршакъ I (между 127 и 114 г.), казва Мойсей спроти Маръ-Абаса, станѫхѫ голѣми размирици въ великата Кавказска планина въ земята на *Булкаретѣ*, отъ които мнозина като излѣзяхѫ отъ тамъ, допаднѫхѫ въ нашата земя (въ Армения сирѣчь) и се заселихѫ за много време долѣ при рѣката Коха въ плодоносни и хлѣбородни мѣста“. На друго мѣсто Мойсей все спроти Маръ-Абаса говори, че мѣстото, гдѣто се заселили тѣзи *Булкаръ*, нарекло се Ванандъ отъ името на Вехендуръ-Булкара Венда (види се да се е наричалъ тъй водачътъ имъ).15) Отъ това свидѣтелство, ако бѫде истина, може да се заключи, че Българетѣ около краятъ на 2-рий вѣкъ прѣди Христа живѣли нѣкѫдѣ на Кавказката планина. А ние видѣхме пò-горѣ, че Хуннитѣ

---

12) Виж. Journal des savants, 1850, стр. 364, членътъ: Observations sur la ville de Ninive.

13) Това е могло да стане толкова пò-лесно, защото на сѣверъ отъ Кавказа, гдѣто у Маръ Абаса и Мойсея сà поставени Българскитѣ жилишта, наистина испослѣ се е намирало царството на Волжскитѣ Българе, което е било добрѣ познато на Ерменцитѣ.

14) Malheureusement on ne peut considerer ce livre, qui a subi des modifications notables en passant par la plume des copistes, comme un ecrit original и пр. Moise de Khorène, въ Collect. des historiens de l'Arm. v. II, pag. 48. Сравни и съ Шафарика въ Sebrané spisy dil II, стр 701.

15) Исторія Арменіи Мойсея Хоренскаго пер. Н. Эминъ, Москва 1858 стр. 81 и 87. Ср. и б. 150 на стр. 283.

не само на Кавказската планина, но и пò-нагорѣ отъ неѭ ѣе ги е имало по онова време. Хуннитѣ ги споменува Мойсей токо въ 4-тий вѣкъ слѣдъ Р. Христово, и споменува ги като особенъ народъ отъ Българетѣ. Па и жилиштата имъ поставлява не на Кавказската планина, а на сѣверъ отъ неѭ, татъкъ нѣкѫдѣ, гдѣто сѫ се навъртали Басилитѣ и Хазаритѣ. Самъ сега разсѫди, читателю, колко е измаменъ Г. Кръстьовичъ, като иска съ Маръ-Абаза и Мойсея Хоренскаго да подтвърди *тожеството* си на Хуннитѣ и Българетѣ! Свидѣтелствата на тѣзи писатели, ако се взематъ за истинни, доказватъ съвсѣмъ противното, доказватъ, че жилиштата на Хуннитѣ и Българетѣ не били тождественни, че Българетѣ не сѫ Хунни, и Хуннитѣ не сѫ Българе.

III.

Доказватъ ли Византийскитѣ писатели, че Хуннитѣ и Българетѣ сѫ единъ и тойжде народъ и до колко може да се вѣрва на тѣхнитѣ свидѣтелства за този предмѣтъ?

„Византийцитѣ сѫ имали такова широко и неясно понятие за име Хунни“, казва Стриттеръ, „штото се види че и сами не сѫ знаяли, кого да наричатъ съ това име“.1) Както другояче старитѣ Гърци наричахѫ Скити всичкитѣ малко познати тѣмъ народи, што живѣехѫ на сѣверъ, тъй и Византийцитѣ давахѫ името Хунни на всичкитѣ ток-оречи народи, които сѫ живѣли на сѣверъ отъ долний Дунавъ и отъ Черно море. Така Менандръ, Теофилактъ, Теофанъ и Кедринъ наричатъ Хунни Аваритѣ. Патриархъ Никифоръ, Теофанъ и Кедринъ даватъ това име на Българетѣ, Никифоръ Григорасъ на Куманетѣ (Половцитѣ), Пасхалната Хроника на Гепидитѣ, Кедринъ и Словѣнетѣ нарича Хунни, Теофанъ Турцитѣ, Анна Комнена и Кедринъ Узитѣ и пр. и пр. Съ една дума, Византийцитѣ сѫ давали името Хунни на различни и разноплеменни народи: на Словѣне, на Нѣмци, на татарски и чудски племена. И не е мѫчно да се разбере отъ што е това: Хуннитѣ едно време пръснѫхѫ власта си много на далече, отъ границитѣ на римска империя и далече въ Азия: тѣ покорихѫ подъ власта си много разнородни племена, што населявахѫ или се скитахѫ по това широко *земленно пространство*, и голѣми штети направихѫ както въ источната, тъй и въ западна половина на римска империя. Чрезъ всичко това Хуннитѣ до толкова испълнихѫ очитѣ на Византийцитѣ, гдѣто тѣ си ги прѣдставяхѫ за много голѣмъ народъ, съ когото съединявахѫ всички малко познати тѣмъ племена, които паднѫхѫ подъ Хунска власть, или из-послѣ се явявахѫ на това пространство, по което се простираше испърво Хунската силна държава. И историкътъ, който би се взелъ сега да говори за такива народи, на които Византийцитѣ по нѣкога даватъ името Хунни, трѣбва да даза малко внимание на *таковитѣ* византийски свидѣтелства. Ако да имъ се вѣрваше, помислѣте, какво чудо штеше да стане! Нѣмцитѣ штѣхѫ да се повдигнѫтъ и да доказаватъ, че Хуннитѣ сѫ Нѣмци, заштото Chronicon Paschalis нарича Нѣмското племе-Гепидитѣ Хунни; штѣхѫ и всичкитѣ Словѣне да си присвояватъ Хуннитѣ, заштото Кедринъ казвалъ, че Хуннитѣ сѫ Словѣне. Турцитѣ, Аваретѣ, Половцитѣ, Узитѣ, — и тѣ съ таково право штѣхѫ да си присвояватъ Хунската слава. Какъ штѣше да се бори тогава Г. Кръстьовичъ съ толкова противници? Какъ штѣше да имъ излѣзе на глава! Но шегата на страна! Г. Кръстьовичъ нарича свидѣтелствата на Византийцитѣ за *тождеството* на Хуннитѣ и Блъгаретѣ „пò-прави на това доказателства.“ — Тѣзи нови доказателства той дѣли на три реда, та така и ние штемъ да ги разгледаме.

1 „Никифоръ, каже, называва Блъгары-ты съ имя-то *Унногундуры*, като казва че Куврать Князь *Унногундурскый* възсталъ противу Хагана Аварскаго“. (А знайно е, че Кувратъ билъ князь Български). „Ѳеофанъ такожде нарича Блъгары-ты съ исто-то имя Унногундуры, като казва: *нуждно е да кажемъ и за древностьтѫ на Унногундуры-ты Блъгары и Котрагы.* Константинъ Багрянородный казва и той уречено, че Блъгарети испърво ся имянували *Оногундуры*. „Убо отъ пьрвѫ-тѫ половинѫ на тѫзи рѣчь, която е коренна-та нейна часть, види ся явно, че Блъгаре-ти были Унско племя, то есть Унни“.2)

Отъ тѣзи три Византийци токо Никифоръ може да се приеме за първообразенъ источникъ; Теофанъ е отъ него заелъ

---

1) B. Summ. Hunnicorum въ Mem. Popul. t. I, p. 451.

2) Стр. 23.

името Унногундури,[3] а пакъ Константинъ, който е писалъ около 200 години слѣдъ Теофана или отъ него е заелъ своитѣ Оногундури, или пакъ отъ Никифора, за когото, като първообразенъ източникъ, тукъ токо и струва да се спомене.[4] Никифоръ на едно мѣсто нарича Българетѣ Унногундури, на друго пише само Българе, на друго полага Българетѣ и Хуннитѣ наредъ, безъ да казва явно разбирали подъ тѣзи двѣ имена единъ и тойжде народъ или два различни. И потова се види, че и нему, когато е говорилъ за Българетѣ мѫтенѣло се е въ умътъ името Хунни, и той на е знаялъ какво да чине съ него: да каже право че тѣ сѫ Българетѣ, видѣлому се е криво, а пакъ спомене съвсѣмъ Хунни, като говори за Българетѣ, които му се явили на сѣверъ отъ Черно море, и това не е можилъ да направи, ето защто той се и бърка тъй съ тѣзи имена.

2. „На много мѣста въ писателиты находися употребена рѣчьта Унни, или сама, или заедно съ имято Блъгары, вмѣсто само тоежде имя Блъгары. На примѣръ: Никифоръ, говорѧщи за началото на Блъгары-ты, употреблява и двѣ-ты рѣчи Унны и Блъгары... Також де и на друго мѣсто... употреблява и двѣ-ты речены нарецания Унны и Блъгары“ (Ние по̀-горѣ казахме отъ што го прави това Никифоръ). „Агаѳий пакъ сѫщо така и той употреблява рѣчи-ты Унны и Котригуры, вмѣсто едно и тоежде имя Блъгары“ (Но у Агатия никѫдѣ не се срѣшта името Българе, а като е тъй, то не може да се рече, че той употрѣблява рѣчитѣ Унни и Котригури, *вмѣсто едно и тоежде имя Блъгары,* което име той не е и знаялъ). „Іоаннъ Малала въ лѣто 539 и 540 употрѣблява самѫ рѣчьтѫ Унны тамъ гдѣто Ѳеофанъ и Кедринъ пишѫтъ Блъгары“ (Но Теофанъ, който е писалъ около 250 год. слѣдъ 540 лѣто, а Кедринъ слѣдъ 500, тѣзи толкова късни писатели, които сѫ заели отъ Малала това, што разсказва той за Хуннитѣ въ 539 и 540 год., сами сѫ прѣправили Малаловитѣ Хунни на Българе, безъ да разсѫждатъ така ли истина е мислилъ и Малала, и ако така, то право ли е мислилъ.) „Прокопій въ 13-тѫ годинѫ царства Іустініанова, 539, какъ-то и на много другы мѣста, пише и той Унны вмѣсто да каже Блъгары, зашто и никога онъ не употреблява това послѣдньо прозваніе“. А като не го употрѣблява никога и не го е знаялъ, какъ може да се докаже, че той подъ име Хунни разбира Българетѣ? „Генесій, ако и да помянува Блъгары-ты съ собственното имъ това имя, обаче называва гы и Унны на едно мѣсто“ (Генесий е живѣлъ и писалъ въ 10-тий вѣкъ, та не е знаилъ, какво да прави, и кого да нарича съ името Хунни, което и нему се е мотолавило въ паметта, както и на много други по̀-старя и по̀-млади отъ него Византийци).

За да не се маеме по̀-вече на това 2-ро отъ по̀-правитѣ доказателства на Г. Кръстьовича, ние штемъ да наумимъ на читателитѣ си токо слѣдующтето: има нѣкои Византийци, които нашийнародъ наричатъ Мизи, други го наричатъ Гети, други пакъ ни именуватъ Власи, а знае се, че Гетитѣ и Мизитѣ сѫ племена отъ Тракийский народъ, който отъ памтивѣка е населявалъ земята, на която сега живѣе нашийнародъ. Та, ако етнографическитѣ познания на Византийцитѣ да бѣхѫ до толкова прави, каквото да щожахѫ да се приематъ за прави доказателства, то тзърдѣ лесно можеше да се заключи: *Убо Ѳракийцитѣ сѫ Българе, и Българетѣ Ѳракийци,* тогава што му трѣбваше на Г. Кръстьовича да ходи чакъ въ Ас. Сарматия, та да дири тамъ нашитѣ прѣдци? — Да минемъ къмъ 3-то отъ *по̀-правитѣ доказателства* за тождеството на Българетѣ и Хуннитѣ. То е много заплетено, читателю, та и бѣлѣжкитѣ, които ние имаме да правимъ върху него, не штѫтъ да сѫ тврдѣ лесни за разбиранье; ти тукъ си поотпочини за да можешъ съ по̀-убистренъ умъ за ни четешъ расправата. Ето какво е това 3-о по̀-право доказателство.[5])

---

[3] По̀-горѣ ние доказахме фактически, какво Теофанъ е заелъ свидѣтелството си за първоначалнитѣ жилишта на Българетѣ отъ Никифора; тукъ штемъ да покажемъ, че и това си свидѣтевство той е заелъ отъ него: Никифоръ говори: Λεκτέον δὲ περὶ τῆς τῶν λεγομένων Οὔνων καὶ Βουλγάρων ἀρχῆς . . . οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν. — А пъкъ Теофанъ: Ἀναγκαῖον δ' εἰπεῖν καὶ περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ὀνογουνδούρων, Βουλγάρων καὶ Κοτράγων. — Кой не види, че Теофанъ и тукъ повтаря думитѣ на Никифора, въ които е измѣнилъ само Οὔνων καὶ Βουλγάρων на Ὀνογουνδούρων Βουλγάρων — Името Ὀνογουνδούρων той також де, види се, е заелъ отъ Никифора, у когото го е срѣшнѫлъ на друго мѣсто.

[4] Първообразенъ източникъ ние го наричаме токо спрямъ Теофана и Константина, които писали слѣдъ него. Трѣбва да кажемъ, че името Унногундури се срѣшта ощте около 300 год. прѣди Никифора, у Приска, послѣ и у Менандра. Норнандъ също де знае Хуннугари, но не ги мѣша съ Българетѣ. Отъ него ние се научваме, че Хуннугари живѣли на едно мѣсто, а Българе на друго.

[5] Привождаме го цѣло съ твърдѣ малки съкраштения, но за когото е особенно любопитно той може да го прочете въ самата история на Г. Кръстьовича, гдѣто е изложено на стр. 24. 25. 26. Бѣлѣжкитѣ му върхъ това доказателство сѫ на стар. 457 и 458.

„Византийскитѣ писатели, подраздѣляіѫще Меотійскити
„Унны на различны племена, даватъ нѣкоимъ отъ тѣхъ имена
„подъ които ся пакъ разумѣватъ Блъгарети. На примѣръ
„Прискъ помянува първо три Уннскы племена подъ именемъ
„*Сарагуры, Урогы* и *Оногуры*, че притѣснены отъ нѣкой-си
„Асійскый народъ именемъ Савары, дигнѫли ся отъ жилищата
„си, и слѣзли къмъ Асійскѫ-тѫ Сарматіѭ за да си търсіѭтъ
„мѣсто; а послѣ говорящи пакъ за тѣхъ, помянува гы обаче
„сичкы-ты само съ имято Сарагуры, и казва, че допли та
„нападнѫли на Акатиры-ты, и гы покорили.... Отъ това ся
„лесно разбира, че тія три племена были единъ и тойжде
„народъ; отъ другѫ странѫ явно е, както и выше казахмы,
„че Оногуры е почти тождественно съ имято Оногундуры, съ
„което други писатели сѫ назвали нарочно Блъгары-ты, ос-
„вѣнь що имамы и положително свидѣтелство какъ Българе-
„ти ся зовали и Унногуры; че Уроги-Уорги-Оарги е почти
„равно съ Оарцы (отъ рѣкѫтѫ Оаръ-Волгѫ) или съ Вурги-
„Вулги.... Вулгури.[6]) — Прокопій казва, че Унни-ти, отъ двами-
„на свои началницы *Утургуръ* и *Кутургуръ*, раздѣлили ся на
„два едино-язычны племена, които ся наричали Утургуры и
„Кутургури. Тія иститѣ племена у Агаѳія ся наричатъ Утигу-
„ры и Котригури и Кутригури, а у Менандра... Утигури и
„Контригури, Котригури и Кутригури, въ общыты изданія и
„Котригури. А това като е тъй, кой не види, че Прокопіевити
„Кутургури, Агаѳіевитѣ Котригури и Менандровити.... Ко-
„трагири сѫ истити Никифорови и Ѳеофанови Котраги или
„Контраги Блъгаромъ соплеменници, за които выше казахмы?[7])
„а то, ако е тъй, кой пакъ не разумѣва, че Прокопіевити
„Утургури и Агаѳіеви и Менандровити Утигури сѫ истити
„Блъгаре Котрагомъ соплеменници“.

Много нѣщо за критикуванье има въ тѣзи редове, но ние щемъ да се позапремъ токо на пò-главното. Нàй-напрѣдъ тѣзи редове ни показватъ, че Г. Кръстьовичъ не си е убистрилъ въ умътъ това, което иска да докаже. Пò-нагорѣ той доказваше, че Хуннитѣ сѫ Българе, а Българетѣ Хунни и че подъ тѣзи двѣ имена се разбира единъ и тойжде народъ.

---

6) Какъ Г. Кръстьовичъ доказва, че Аорситѣ сѫ Българе, това го казахме пò-горѣ.

7) Историкътъ тукъ разбира свидѣтелството на Никифора: Κοτράγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν (Βουλγάρων).

Това ще да рече, че тамъ понятията Хунни и Българе той приемаше за понятия съвсѣмъ еднакви, както по обемътъ, тъй и по съдържанието имъ. Сѫщото той прави и пò-нататъкъ въ историята си, а тукъ гледаме пакъ друго нѣщо: тукъ той доказва, че Българетѣ били *Оногури, Уроги* и *Утигури*, за които писателитѣ казватъ да сѫ една часть отъ различнитѣ хунски племена. Това, ако се изразимъ по езикътъ на логиката, ще да каже, че той понятието, което тамъ приемаше за общо, тукъ го приема за частно, и много злѣ противорѣчи на себе-си. Сега да додемъ до Оногуритѣ, Урогитѣ и Утигуритѣ. За да се докаже прѣзъ тѣхъ, че Българетѣ били Хунни, трѣбва първо да се докаже, истина ли тѣзи племена сѫ Хунски, и истина ли е това, че подъ тѣхъ писателитѣ разбиратъ Българетѣ. Кой казва, че Оногури и Уроги сѫ хунски племена? Прискъ. Но трѣбва да знаешъ, читателю, че Прискъ нарича Хунни и *Савиритѣ*, отъ които избѣгахѫ тѣзи двѣ племена заедно съ *Сарагуритѣ*, па още нарича Хунни и *Акациритѣ* (Хъзаретѣ) и *Кидаратитѣ*. Трѣбва да знаешъ още, че истий Прискъ, като нарича всичкитѣ тѣзи племена Хунни, дава ни да мислимъ, че тѣ сѫ се отличавали отъ истиннитѣ Хунни. Тъй на примѣръ, ние се научаваме отъ него, че Акациритѣ (Хъзаретѣ) били независими отъ Хуннитѣ, догдѣ Атила не ги покорилъ въ 448 г. Като разказва за битвата на Атила съ тѣхъ, той ги нарича не Хунни, а народъ скитски, (gens scythica), и съ това като че иска да покаже, че тѣ не били истински Хунни.[8]) Тъй сѫщо може да се заключи отъ Присковото сказание и за Сарагури, Уроги и Оногори, а също и за тѣхнитѣ насилници Савири. Гледаме, че Савиритѣ дохождатъ отъ нѣкѫдѣ изъ Азия, та нападатъ на реченитѣ три племена и ги изгонватъ отъ жилищата имъ,[9]) които сѫ били на истокъ отъ акацирскитѣ, та може да се мисли, че сѫ се намирали също въ Азия. И това станѫло въ 456 год., сирѣчь три години слѣдъ смъртта на Атила, когато всичката хунска сила бѣше осрѣдоточена покрай долний Дунавъ.[10]) Какъ да се допусне, че тѣзи нови пришелци въ Европа сѫ били Хун-

---

8) Memor. Popul. I, p. 489.

9) ibid. p. 57.

10) В. въ Истор. на Г. Кръстьов. стр. 415.

ни, и зашто тѣ сѫ пѫдили единъ другиго, ако да бѣхѫ всé отъ единъ родъ? — Намъ ни се прѣдставляватъ тѣзи племена другояче. Хуннитѣ, едно азиатско племе, сполучи да покори малко по малко много други азиатски племена, съ ковто, като се усили, минѫ въ Еврòпа и завладѣ всичката ѝ източна часть даже до границитѣ на римската империя. Много и различни племена, отъ нѣмски, отъ словѣнски, фински и татарски родъ живѣехѫ по това *землено пространство*, и всичкитѣ додохѫ подъ власта на Хуннитѣ. Аполинирий, Сидоний и Иорнандъ називатъ като подвластни ни Атила: *Остъ-Готти*, *Гепиди*, *Маркомани*, *Свеви*, *Геруди*, които сѫ все отъ нѣмски родъ, Неври и Гелони, за които се мисли да сѫ били словѣнски племена.11) Но колко оште е имало словѣнски и несловѣнски племена подъ властта на Атила, за които Апполинарий и Иорнандъ не сѫ споменѫли, заштото, види се, не ги сѫ знаяли. — Оште пò-малко е познавалъ подвластнитѣ на Атила народи Прискъ. Истина, че той ходи въ хунската държава, но видѣ токо тази ѝ часть, што е била надъ Дунавътъ, сегашното Влашко и Маджарско. Токо тамошнитѣ подвластни Атилу народи, той е можилъ да види, та токо тѣхъ и отличава отъ Хуннитѣ. А кой е живѣлъ въ другата широка часть на хуннската държава, задъ карпатскитѣ планини и надъ черно море, това, Прискъ не е знаялъ добрѣ, и заради това всички тамошни народи, като живушти всè въ хунската държава, той и нарича всè Хунни. Ето зашто неговото свидѣтелство за Хъзаритѣ, за Оногуритѣ, Урогитѣ, Сарагуритѣ и Савиритѣ, че сѫ Хунни, не може да се приеме за истинно. А пакъ като погледнешъ думитѣ му, гдѣто той разсказва за отношението на Хъзаритѣ къмъ Хуннитѣ, ако разгледашъ добрѣ и това, гдѣто той разсказва за отношенията на другитѣ три племена къмъ Савиритѣ, то пò е право да се заключи, че всички тѣзи племена сѫ били съвсѣмъ различни отъ истиннитѣ Хунни. Искаме да кажемъ, че Г. Кръстьовичъ нѣма здраво основание за да утвърждава, че Оногуритѣ и Урогитѣ сѫ Хунни. Оште по неоснователно е неговото доказванье, че тѣ сѫ Българетѣ. Оногуритѣ, казва той, сѫ Унногундуритѣ. Ако и така да е, то ние видѣхме пò-горѣ, до колко Унногуритѣ сѫ Българе; и Урогитѣ спроти него е равно на

---

1) Виж. писмото на Апполинар. до Авита и у Иорнанда De getha reb. gestis e. 50.

Аорцитѣ, за които такожде видѣхме съ какъвъ начинъ, той ги искарва, че сѫ Българе. Да се запираме ли и на Утургуретѣ? Тѣхъ първъ пѫть ги срѣштаме у Прокопия, спроти когото ги споменуватъ Агатий и Менандръ. Г. Кръстьовичъ подтвърждава, че тѣ сѫ исти Българе, па сѫ и исти Хунни, та ште да рече че и Българетѣ сѫ исти Хунни.

Дълга, и не твърдѣ бправна, и тежка за четенье ште да ни излѣзе расправата, ако се вземемъ да издирваме, Българе ли наистина сѫ тѣзи Утургуре и тѣхнитѣ *соплеменници* Кутругуретѣ; та, ако сѫ Българе, истина ли е, че сѫ и хунски племена.12) За да ти не додѣемъ съ тази расправа, любезний читателю, ние намислихме за пò-добрѣ да подаримъ на Г. Кръстьовича както Утургуретѣ, тъй и Кутургуретѣ; намислихме сирѣчъ да се съгласимъ съ него, че подъ името на Кутургуретѣ и Утургуретѣ и Прокопий, и Агатий и Менандръ разбиратъ Българетѣ и че тѣзи Утургуре и Кутургуре сѫ наистина Хунски племена. Оште пò-ясно да кажемъ, ние намислихме да се съгласимъ, че Българетѣ сѫ Хунни. Сега слушай, та да видишъ, зашто ни не е тежко да направимъ такава наглѣдъ голѣма жъртва. — Ние сме Словѣне, наший Български народъ е отъ словѣнски родъ, та се разбира, че и праотцитѣ ни трѣбва да сѫ били отъ словѣнски родъ, били сѫ Словѣне. Агатий и Менандръ добрѣ сѫ знаяли словѣнскитѣ народи. Прокопий постаянно говори за тѣхъ, описва имъ жилиштата, казва ни на какви главни племена тѣ сѫ се раздѣляли, описва имъ нравитѣ, обичаитѣ, характерътъ, казва ни даже и каква имъ е била вѣрата тогава, и всичко това тъй потънко описва и излага, гдѣто не остая никакво съмнѣние, че ги е познавалъ много добрѣ. И не е чудно, че ги е познавалъ: въ неговото време, спроти както казва той, всѣка година, токо речи, Словѣнетѣ нападали на византийската империя и правили плѣнъ и пожаръ по всичкитѣ ѝ европейски владения, дохождали даже до столицата ѝ. Прокопий

---

12) Тунманнъ, Шлецеръ, Енгель, Уваровъ и др. приематъ наистина, че подъ Кутургуре и Утургуре трѣбва да се разумѣватъ Българе, но тѣ никакъ не допуштатъ, че Кутургуре и Утургуре сá исти Хунни. Виж. Тунманна Untersuchungen über die geschichte des östlichen europäischen völker. Berlin 1872 стр. 32—34.— Шлецера Allgemeine Nordische geschichte p. 358. — Уворова De bulgarorum utrorumque origine стр. 31 и — слѣд. —

е билъ секретарь на Велизария, който, като главенъ Византийски полководецъ, не единъ пѫть се е срѣщталъ съ тѣзи врагове, та се разбира, че и Прокопий е ималъ много сгодни случаи да се опознае съ Словѣнетѣ. Той е знаялъ добрѣ и Кутургуретѣ, които въ негово време, въ 551 год., първъ пѫть нападнѫли на империята, па е знаялъ и Утургуретѣ. Но тѣзи Кутургуре и Утургуре той не смѣсва съ Словѣнетѣ. За Словѣнетѣ той говори и прѣди кутургурското нападванье и послѣ, но ни единъ пѫть не бърка нито тѣхъ съ Кутургуретѣ и Утургуретѣ, нито пакъ Кутургуретѣ и Утургуретѣ съ тѣхъ. Кутургуре и Утургуре спроти него сѫ съвсѣмъ други хора, не Словѣне, та и жилищтата имъ били не тамъ, гдѣто словѣнскитѣ. Агатий и Менандръ, които сѫ живѣли въ сѫщтий вѣкъ, когато и Прокопий, и които также сѫ знаяли добрѣ Словѣнетѣ, и тѣ ги строго отличаватъ отъ Кутругуретѣ и Утигуретѣ, за които тѣ казватъ, че били Хунни. Истина ли тѣ сѫ Хунни или не, разбиратъ ли се подъ тѣхнитѣ имена Българе или не, — това ни намъ не влази въ работа. Главното е да знаѐмъ, че тѣ не сѫ Словѣне, не ни сѫ нито бащти, нито чичове. Тѣмъ не трѣбва да имъ се дава мѣсто въ нашата история, както си нѣматъ въ неѭ мѣстото и тѣзи Българе, които Г. Кръстьовичъ ходи да издирва въ азиатска Сарматия и за които иска да докаже, че сѫ тождественни съ Хуннитѣ. Не сѫ тѣзи Българе праотцитѣ на нашиий народъ, нито сме пакъ ние тѣхни унуци. Утургури ли сѫ тѣзи Българе, и Унногундури, и Уроги и Кутругури, Хунни ли сѫ или не сѫ Хунни, отъ татарско ли сѫ повлекло или отъ монголско, намъ ни е всѐ едно. Нашиий народъ се е токо нарекалъ съ тѣхното име, но не се е родилъ отъ тѣхъ, ние имъ носимъ името, но въ жилитѣ ни не тече тѣхна кръвь.[13]) — Ето, читателю, защто, ние намѣрихме за добро да не ти додѣваме съ расправата си за тождеството, което Г. Кръстьовичъ намѣрва между *своитѣ* Българе и

Утургуретѣ, и чрезъ косто тождество той иска да докаже тождеството пакъ на сѫщтитѣ Българе съ Хуннитѣ. Дозволихме си да ги наречемъ негови Българе, за да се разумѣе пѐ-добрѣ, че неговитѣ издирвания не се относятъ до историята на нашиий народъ, на когото праотцитѣ сѫ Словѣне, а не тождественнитѣ съ Хуннитѣ Блъгаре. — Но време е вече да свършимъ и този дѣлъ на расправата си, въ който ни е рѣчта, за пѐ-правитѣ доказателства на нашиий историкъ. Въ тѣзи наречени отъ него пѐ-прави доказателства ние намѣрваме, у общто че се доказватъ нѣщта неизвѣстни съ други ощте пѐ-неизвѣстни нѣщта. Но почтениий ни историкъ мисли, че съ тѣхъ е вече доказалъ като несъмнѣнно тождеството на Хуннитѣ и Българетѣ, та вече свършва издирватията си за това тождество съ друго едно издирванье върхъ името *Унни*, което *Грьчьскити и латинскити списатели* сѫ давали ужъ на Блъгаретѣ. Ето какъ тълкува той това име:

„Мы находимъ въ нашіятъ старъ языкъ двѣ рѣчи: *Уный* „и *Юній*, и сократително *Унъ* и *Юнъ*, а въ множественно число „Уни и Юни, които и двѣ-тѣ почти сѫ еднакви съ имя-то Унны, понеже Юни, въ Гречески уста, также Уни ся произнося, и значѫтъ първа-та, *добръ, благъ;* а втората, *младъ*, „*юнакъ*. Така имя-то Унни, произведено отъ първѫ-тѫ, ще „значи *добры, благы*; а произведено отъ вторѫ-тѫ ще каже „*юнацы, храбры*. Ако и наистинѫ Уннити, когато ся първо „явихѫ на Европѫ, бѣхѫ чрезвичайно храбри и юнаци, и „можахѫ праведно да ся назовѫтъ съ това послѣднее имя, „но мы предпочитамы да кажемъ, че прозваніе-то имъ произшло отъ първѫ-тѫ рѣчь значуѩщѭѩ *благи*, която пакъ „рѣчь, като пріемне прозвателното окончаніе *аре*, става Благаре... Блъгаре..... И тъй пакъ Уннити ся доказватъ че „были Блъгаре, и че Блъгаре-ти были Унны“.

Да доказваме, че и това разсуждение е криво, безосновно, нездравомисленно, то щте каже, че ние имаме читателитѣ си за твърдѣ долни отъ къмъ умственна страна. Поради това за пѐ-добро намираме да прѣмълчимъ. — Та и всичката си расправа съ Г. Кръстьовича време е вече да свършимъ. По нататъкъ той вече захващта да говори за животътъ на Хуннитѣ, за Скититѣ и Сарматитѣ и за Амазонкитѣ. Послѣ, отъ 57 страница, захващта да разсказва за Готтитѣ и кара всѐ затѣхъ даже и до 99 страница, гдѣто се свършва 1-вата глава. Отъ 2-ра глава се захвашта вече историята на Хуннитѣ, която подробно се излага даже до конецътъ на 9-та глава, съ която се и свършва *Унноблъгарската* история. — Чети, читателю, ако си книголюбецъ, всичко това, — ти можешъ да извлѣчешъ отъ тукъ много поучителни и любопитни нѣшта, — па, ако си младъ и обичашъ любовни приказски, ти тукъ ще найдешъ и сладостно четенье, особно въ историята на Амазонкитѣ. — Не забравяй само, че ти четешъ не историята на нашитѣ праотци: за тѣхъ, токо речи, и споменъ нѣма въ тази 1-ва часть отъ Българската история на Г. Кръстьовича. Това го не казваме за шега и за смѣхъ, а отъ невесело сърдце го исповѣдаме. Намъ ни е жално, гдѣто Г. Кръстьовичъ е тръгнѫлъ да издирва нашитѣ праотци не по тѣхний правъ пѫть, а изъ хуннскитѣ криви пѫтеки, и тъй напразно е употрѣбилъ почтенний си трудъ. Да бѣше той още изпърво встѫпилъ въ правий пѫть, то съ голѣмитѣ си познания, а още пò-вече съ голѣмото си трудолюбие, той можеше отъ истина да принесе добра полза на нашата история.

---

[13] Тукъ може нѣкой читатель да ни попита, защто не обадихме това пѐ-напрѣди и защто незахванъхме расправата си съ Г. Кръстьовича право отъ това, че Българетѣ, на които той търси тождеството съ Хуннитѣ не сѫ нашитѣ праотци, но се зехме да разгледаме, истинно ли е това тождество. На такъвъ читатель ние щтемъ кажемъ, че постъпихме тъй за да покажемъ, какви сѫ издирванията на Г. Кръстьовича.

М. ДРИНОВЪ.

Ноемврий 4 г. 1871. Москва.

Подиръ изложението на г. Дриновий критишки разборъ **Хунни ли сме**, по поводъ на г. Кръстьовичовата „Історія Блъгарска“, вижда ни се потрѣбно за нашата въобщите *сегашна* публика да кажемъ двѣ-три думи за пò-близкно разяснение на онова, што съдържа тоя горdesignated разборъ.

Тукъ главний въпросъ за насъ е тойзи: нашитѣ прадѣди кои сѫ? тѣзи Словѣне ли сѫ, които ги сглоби въ едно държавно тѣло една малка орда, принадлежашта на едно несловѣнско а на уралско-чудско племе, наречено Българе, или тѣзи сѫщи уралско-чудски Българе сѫ нашитѣ, тъй да речемъ, непосредственни прѣдци?

Всички нàй-вѣщи историци на свѣтътъ напълно доказахѫ вече, че ний, днешнитѣ Българе не сме потомци на уралско-чудскитѣ Българе, името на които само носиме; че тѣ не сѫ никакъ наши прадѣди, а сме потомци на онние стари Словѣне, които се заселихѫ на балканский полуостровъ въ V-ий и VI-ий вѣкъ послѣ Р. Хр.; доказахѫ още, че тѣзи Българе, отъ които се тъгли нашето име, не сѫ били никакъ словѣнско племе.

Ний, днешнитѣ Българе, сме прочее чисти **Словѣне** (или Славяне, както — криво — се пише и до сега отъ пò-вечето ни списатели — споредъ свойството на руский езикъ*), сирѣчь ние принадлежимъ на онзи многоброенъ народъ въ Европа, който се нарича Словѣнски народъ и който, отъ какъ помни историята, състои се отъ слѣднитѣ словѣнски племена: Руси (Великоруси, Малоруси и Бѣлоруси), Полѣци, Чеси (Чеси, Морозци и Словаци), Българе, Сърби, Хървати, Словаци и Ложичански Сърби по рѣка Лабя, и пр. Словѣне сме не само за това, че езикътъ ни е словѣнски, както и нашитѣ обичаи, нрави, и пр., но и за това особенно, че нашитѣ сѫщи — непосредственни — прадѣди сѫ и тѣ не пò-малко чисти Словѣне, заселени въ днешното ни собственно отечество Македония, Тракия, България и прочее въ V-ий и VI-ий вѣкъ послѣ Р. Хр. Отъ VI-ий и особенно отъ VII-ий вѣкъ тѣ не зауземахѫ само поменѫтитѣ старни на балканский полуостровъ, но още и цѣла днешна Тесалия, Епиръ, голѣма часть отъ днешното гръцко кралство, цѣла днешна источна Сърбия чакъ до Бѣлградъ; послѣ отвѫдъ Дунавъ и Сава бѣхѫ се разпространили по цѣла днешна Ромѫния, (Влашко и Богданско), Седмиградско (Трансилвания), Банатъ, Маджарско (срѣдня днесъ Унгария), Славония, Штирия, Краина, Корутанско и пр. И така това, принадлежаште на словѣнский велродъ голѣмо племе, на което уцѣлилитѣ потомци сме ний — днешнитѣ Българе и Словинцитѣ въ Австрия, допираше — на дължина — отъ една старна до источнитѣ плешти на алпийскитѣ планини кѫдѣ Швайцария, отъ

---

*) И самитѣ Руси до преди 200 години пишахѫ *Словѣне*, *Словене*, а не *Славяне*, както отъ сетнѣ зачехѫ да пишѫтъ — споредъ народний изговоръ на езикътъ си, дѣто звукътъ *о*, както е извѣстно, безъ ударение чува се като *а*, = Славѣне, и звукътъ *ѣ* замѣнили съ тѣхната буква *я* (іа), та пишѫтъ вече думата *Славяне* фонетически на мѣсто *Словѣне* — историческо-етимологически. —

друга до черно, бѣло (средиземно) и адриатишко море, и на ширина стигаше отъ Будинъ-Пеща чакъ до Солунъ. Тѣзи истинни наши прѣдци, които сѫ населели означенното земленно пространство, всички отъ начало до VIII столѣтие даже и до пò-насетнѣ наричали сѫ се изобщо Словѣне а имали сѫ и други отдѣлни назования — споредъ както сѫ се дѣлили на доста много племена.

До началото на X-ий в. пò-главнитѣ съсѣди на тие Словѣне — наши прѣдци — бѣхѫ на югоистокъ византийскитѣ Гръци; на югъ Арбанаситѣ (Арнаутитѣ), Сърбитѣ и Хърватитѣ; на западъ нѣкои отъ германскитѣ (нѣмскитѣ) племена; на северъ Моравцитѣ, Словацитѣ; на сѣвероистокъ Руситѣ (Малоруситѣ) и пр.; а между самитѣ тѣзи Словѣне въ източнитѣ старни, лежащи на лѣвий брѣгъ на Дунавъ между днешний Банатъ и Бесарабия, намѣрвахѫ се Ромѫнитѣ (Власитѣ) разпрѣснѫти, дѣто днесъ вече съставляватъ тѣ нàй-голѣмото население на това землище. Къмъ свършванието на IX-ий и въ началото на X-ий вѣкъ това многобройно и твърдѣ разпространено словѣнско племе разполови се на двѣ части чрезъ дохождането на Маджаритѣ (Унгуритѣ) въ днешна собственна Венгрия, сирѣчь на това мѣсто, дѣто се намѣрва днесъ маджарското племе. Едната часть отъ тѣзи Словѣне останѫ на западъ и потомцитѣ на тая часть Словѣне, както казахме, сѫ днесъ Словинцитѣ въ Австрия, тие наши братовчеда, на брой близо до 2 милиона души; а другата часть останѫ на истокъ, отъ която можихме да уцѣлѣемъ едвамъ ний — днешнитѣ Българе — въ Македония, Тракия и България. Другитѣ ни пò-стари братя, чеда и унуци на тие Словѣне, за които е тука думата ни и които сѫ наши непосредственни прѣдци, всички тие наши батювци се изгубихѫ въ растояние на нѣколко столѣтия: въ Банатъ, Седмиградско и въ днешна Ромѫния прелѣхѫ се въ Ромѫни;*) въ днешна Сърбия се посърбихѫ;**) въ Тесалия, Епиръ и въобще въ днешна Гърция се погръчихѫ; тъй сѫщо се изгубихѫ и въ Венгрия.

На Словинцитѣ прадѣдитѣ, тие наши нàй-ближни чичовци, отъ-рано (още въ VIII-ий вѣкъ) трѣбаше да преминѫтъ съвсѣмъ подъ съставътъ на франско-германската държава и тѣхната сѫдба, поради непосредственното имъ съсѣдство съ завоевателнитѣ Нѣмци, останѫ отъ послѣ въ рѫцѣтѣ на сѫщитѣ Нѣмци и дору до тосъ часъ, макаръ че има вече надѣжба да се избавятъ отъ Нѣмщината въобще.

Нашитѣ непосредственни прѣдци, нарицаеми изобщо Словѣне, бѣхѫ попълнили, както пò-горѣ казахме, балканский полуостровъ въ VI. и VII. столѣтие, и до него време дѣляхѫ се на нѣколко племена или групи. Въ VII-то столѣтие допаднѫ на тѣсъ наши прѣдци една малка орда отъ едно чуждо, несловѣнско племе, нарицаемо Българе, племе уралско-чудско, което по него време се е навъртало кѫдѣ черно море. На тая орда или дружина биде уречено да се покорятъ пòвечето отъ реченнитѣ словѣнски групи или племена и да ги съедини подъ своята власть въ едно цѣло политическо-държавно тѣло. Чрезъ това съединение на тѣзи словѣнски групи се сглоби наший народъ, който отъ името на реченната българска (уралско-чудска) дружина приемнѫ общтото свое политическо-народно име — **Българе**. И тъй тѣзи словѣнски групи сѫ основний елементъ на наший народъ, а не онова несловѣнско племе, нарицаемо Българе и принадлежащте на Уралочудитѣ, на което племе само името носиме. Тѣзи прочее урало-чудски Българе и то не всичкитѣ, а токо една малка часть отъ тѣхъ, иматъ едно само вънкашно значение въ произхождението на наший народъ, а не и вѫтрѣшно участие въ този исторически процесъ. Тѣ не сѫ никаква часть отъ елемента, отъ който излѣзе наший народъ, а само исторически факторъ, който сглоби тойзи словѣнски елементъ въ едно цѣло тѣло държавно и народно. Като такъвъ факторъ тѣ трѣбва и да са разглеждатъ въ нашата история, въ която само тѣхната дѣятелность между прадѣднитѣ ни Словѣне може да си има мѣстото, а не и тѣхната прежна дѣятелность и тѣхна история, а не и историята на всички онѣзи Българе, отъ които се отдѣлихѫ.

---

*) Заселенитѣ въ днешна Ромъния Словѣнобългаре, които си спазватъ още малко-много народноста и които се намѣрватъ въ тая земя разпрѣснѫти на сѫдѣ, особенно по градищта въ Ромъния, не сà остатъкъ отъ старитѣ наши прѣдци, а отъ пò-ново време изъ собственното ни днешно отечество: (Македония, Тракия и България) надошле сà презъ Дунавъ въ тая старна, което е станѫло въ другата половина на минѫлото столѣтие и особенно въ нашето столѣтие презъ година 1808—1810, 1830.

**) И въ днешна Сърбия има доста Българе, заселени тамо отъ ново време, както въ г. 1849—1850 и особенно въ г. 1860—1861. Но има въ Сърбия и цѣли окрѫжия български, откъснѫти отъ отечеството ни и присъединени на Сърбия въ г. 1833, както окрѫжието Неготинско, Зайчарско, Алексанично, Крушавачко, Раженъ, Паракинъ, Гургусовецъ и пр.

Венелинъ счита тѣзи — уралско-чудски Българе за словѣнско племе, и за това счита и насъ за тѣхни прави, непосредственни потомци. И г. Кръстьовичъ ги счита за словѣнско племе тѣзи Българе, но той, оште пò-вече се е завзелъ да допълни и разясни Венелиновата теория, като иска съсъ „първообразны историческы источници“ да потвърди тождеството на Българетѣ съ Хуннитѣ. Хуннитѣ обаче и тѣ не сѫ никакъ словѣнско племе, та или били съ тѣхъ тождествени уралско-чудскитѣ Българе или не, както и не сѫ, това намъ не ни влазя никакъ въ работата, защото нѣмаме ништо обшто съ поменѫтитѣ Българе, освѣнъ дѣто отъ VII. ст. сме имъ зели името.

Поради това, г. Дриновъ много пò-добрѣ штѣше да направи, ако нàй-първо бѣше разяснилъ преимуштественно това, че ние, сегашнитѣ Българе, не сме потомци на онѣзи Българе, отъ които сме получили името си, че ние сме били, както и сага сме, Словѣне, а тѣ сѫ били Несловѣне, но Урало-чуди, че между тѣхъ и насъ нѣма никаква родственна връзка, че тѣ сѫ напълно чуждъ намъ елементъ и само вънкашно сѫ съдѣйствували да се съединимъ и да образуваме едно политическо-държавно тѣло, като сѫ ни оставили само името си; — а вече, като второстепененъ въпросъ да разгледаше послѣ неоснователноста на г. Кръстовичовитѣ доказателства за тъждеството на Хуннитѣ съ онѣзи Българе, отъ които ние сме получили сегашното си име. Това се искаше толкова пò-вече, че несъгласието на нашитѣ и чужди учени въ тойзи въпросъ (т. е. въ въпросътъ: Българетѣ, отъ които сме получили ние сегашното си име, наши прѣдци ли сѫ или не?) разбърква умоветѣ на българската публика и доста ѭ смуштава. Като нѣматъ нито време, нито възможность да правятъ строги издирвания, особенно въ историческитѣ въпроси, българскитѣ читатели се насланѫтъ преимуштественно на авторитети въ науката, и по тѣхъ си съставятъ известно понятие за въпроситѣ, които ги интересуватъ. Нѣма съмнѣние, че ако авторитетитѣ сѫ вѣрни, и читателитѣ ште иматъ вѣрни понятия за кой да е въпросъ, а, ако сѫ

тѣ невѣрни, невѣрни и лъжовни ште бѫдѫтъ и понятията на читателитѣ.

Но знае се, че у насъ има вече доста много такива Българе, които, както добрѣ забѣлѣжва и самъ г. Дриновъ въ критическій си разборъ, като нѣматъ понятие отъ това, што е здрава историческа наука и не могѫтъ да навикнѫтъ на колко-годѣ строгичко и сериозно размишление, не само земватъ на вѣра, всичко онова което имъ иде по вкусътъ, ами не се свѣнѫтъ оште и да бѫдѫтъ проповѣдници на онова, което така повърхностно сѫ усвоили. Такивато хора, владѣяштицъ съ искуство — да даватъ на всикитѣ си думи нѣкакъ-си тайнственъ, многозначуштъ — по вънкашенъ изгледъ — смисълъ, правятъ доста силно впечатлѣние на простодушнитѣ и недоразбранитѣ си, тѣмъ подобни, слушатели, и съ тойзи начинъ разпространяватъ криви понятия за много важни въпроси.

Покойниятъ Венелинъ съ своятъ си силенъ догадливъ умъ разви цѣла една теория за древноста на Българетѣ, която теория, както е извѣстно, — силна отъ вънъ, но слаба и съсъ безонова отъ вѫтрѣ, — не можà да се удържи предъ строгата критика, и паднѫ. Обаче, по своята вънкашна сила, тая теория не можеше да не увлѣче мнозина, — даже доста силни умомъ. Покойний Раковски, като имаше предъ себе-си, освѣнъ Венелина, и други нѣкои учени предполагачи, а отъ друга старна пъкъ и самъ като владѣеше съ доста силенъ догадливъ умъ, безъ да се стѣснява отъ исканията на строгата историческа наука, а опираштицъ се само на предположения и догаждания, предприелъ бѣше и той да резяснява древноста на Българетѣ, която, по негово му, скриваше се хе — дàлеко въ Индия, въ Ведитѣ и Зендавестата, и пр. и пр.

Съ тойзи начинъ развивана и доказвана една теория, лесно се усвояваше отъ мнозина. Тойзи начинъ бѣше достѫпенъ за всички, заштото той даваше произволъ на личнитѣ догаждания и предположения; той научваше на нàй-трудни истини — безъ всѣкакъвъ трудъ отъ старна на онѣзи, които приемахѫ тѣзи истини. Поради това мнозина отъ нашитѣ Българе сѫ ревностни послѣдователи на Венелиновата теория за древноста на Българетѣ. Нѣма съмнѣние, че г. Кръстовичовата „Унска“ история оште пò-вече ште увеличи числото на тѣзи послѣдователи, които пò-упорито ште се придържватъ за тая теория, не само заштото такавато теория пò-лесно се усвоява за истинна отъ тѣхнитѣ повърхностни познания, ами оште и за това, че тя се заштитява и усилва отъ г. Кръстьовича, който, както е извѣстно, се ползува съ доста голѣмо уважение между еднородцитѣ ни като авторитетъ въобште на историческото наше поле.

До колко е злѣ да се разпространяватъ и вкореняватъ въ народътъ криви понятия за неговото произхождение, за неговий старъ исторически животъ и за други подобно важни въпроси, — това мислиме, да познаватъ всички, и за то г. Дриновъ много добрѣ стори, дѣто побърза овреме да направи строго наученъ критически разборъ донѣйдѣ-си върху г. Кръстовичовата „Історія Блъгарска“, но тая г. Дринова услуга за народътъ ни днесъ щтѣше да бѫде оште пò-голѣма, ако бѣше тъй изложилъ тоя си разборъ, споредъ както пò-горѣ забѣлѣжихме.

Както и да е, ний обаче надѣваме се, съ тая си забѣлѣжка да сме пояснили до извѣстна степень пò-важната и въобште отъ еднородцитѣ ни *днесъ* пò-малко за разбирвание старна на въпросътъ, отъ който се *нàй-много* интересуваме, (сирѣчь: кои сѫ истиннитѣ ни прѣдци? и Урало-чудскитѣ Българе, на които носиме името, Словѣне ли сѫ или не?) и съ тоя начинъ имаме пълно увѣрение, че г. Дриновата гореизложена разправа ште стане напълно понятна на всѣкиго отъ почтеннитѣ ни читатели.

Отъ редакцията.

Долнята рецензия намѣрва се въ ческото периодическо списание Časopis českého musea. св. III. (въ Прага) 1871, отъ дѣто ѭ преведохме на български за да ѭ обнародваме тука, както слѣдва.

Маринъ Дриновъ: Исторически прегледъ на Българска-та църква
отъ само-то ѝ начало и до днесъ. 1869.
Въ Віенѫ у Книгопечати. Л. Соммеровѫ. 8° 188 стр. — Ц: 10 гроша.

Пò-старата история на словѣнскитѣ народи на балканский полуостровъ представя ни се въ образъ на постоянна борба за независимость отъ Византия въ черковнитѣ както

не пò-малко и въ държавнитѣ работи. Една отъ първитѣ грижи на великитѣ български и сърбски владѣтели бѣше омисълътъ — да се откѫснѫтъ отъ цариградский патриярхатъ и да си основатъ самостоятелни и независими церкови. По онова време, когато българската държава допираше до самитѣ цариградски стени, пра Симеона и Ивана Асѣня, по него време не се виждаше затрудненъ византийский патриярхъ да припознае неведнъжъ самостоятелноста на българската церкова. Но колчимъ сѫ се разслабвали побалканскитѣ предѣли чрезъ вѫтрешни свеждания, тутакси цариградский патриярхъ е подбиралъ да възлага своето върховенство надъ тамкашнитѣ черкови. Тие черковни борби не престахѫ нито подиръ турското нашествие. Всичкото духовно управление на цѣлий балкански полуостровъ въ растояние на нѣколко време подъ владичеството на Турцитѣ минѫ, безъ голѣмо усилие, въ рѫката на цариградскитѣ Фанариоти. Синоветѣ на Фенеръ обаче не умѣхѫ съ своитѣ постѫпки освѣнъ да навлѣкѫтъ на себе-си омразата на населението, което биваше съблачвано съ надпреварьване отъ мірскитѣ (на Фенеръ) и духовни господие. Въ наше време подигнѫ се голѣма борба въ Българско срѣщу омразната гръцка иерархия. Черковний въпросъ занимаваше дълго време духоветѣ насѫдѣ. Лани тоя въпросъ рѣши се чрезъ султански ферманъ отъ 28 февруара, съ който ферманъ се основà независимъ черковенъ окрѫгъ подъ име „български екзархатъ“.

До послѣдньо време нѣмаше оште критишко съчинение, въ което да бѫдѫтъ изложени ясно и напълно сѫдбитѣ на българската стара черкова, нейното развитие и правдини. Първи научни трудове по тая часть истина че произхождатъ оште отъ минѫлото столѣтие, трудове отъ нѣколко католишки списатели, отъ които трѣба да споменемъ трудоветѣ особенно на Асемани и Пеячевича, но тие опити основани сѫ токо на ускѫдни и залѣтливи (престрашни), чужди извори. Словѣнскитѣ историци П. І. Шафарикъ, Викторъ Григоровичъ Бодянский, С. Н. Палаузовъ, А. Гилфердингъ и познатий нѣмски правникъ захарий Лингенталъ обяснихѫ въ нашето столѣтие не малко страници тъмни отъ българска черковна история. Издирванията обаче на тие заслужливши мѫжие отнасятъ се само къмъ отдѣлни епизоди, а не къмъ цѣлоста на церковний български животъ. Въ нѝй-ново време г. Маринъ Дриновъ, предсѣдатель на „Бъл. Кн. Дружество“ въ Браила, издаде пространна история на българската черкова — отъ начало на християнството въ земята на днешно Българско до нѝй-подирньото движение на Българетѣ по черковний въпросъ. Г-на списателя сѫщтаго познаваме вече отъ неговото списание за произхождението на българский народъ.1)

Въ първата глава г. списатель излага нѝй-старий вѣкъ, отъ начало на християнството подъ римското владичество до св. Кирила и Методия. В. г. 535 императоръ Юстиниянъ основà ново, съсъ независимо архиепископство въ Първа Юстинияна (нинѣ Кюстендилъ, градъ въ Македония), което и надари съ голѣми привелегии. Въ VI. и VII. вѣкъ като забрахѫ Словѣне да се заселяватъ по цѣлий балкански полуостровъ, изчезнѫ Юстиниановото архиепископство въ тѣхъ бурни времена. Малко подиръ това дойдохѫ отъ кѫдѣ Волга Българе, народъ отъ чудско потекло, които, отъ какъ съединихѫ Словѣнетѣ въ една голѣма държава, сами потънѫхѫ между тѣхъ (— Словѣне) и крайно се изгубихѫ, като не оставихѫ друго подиръ си освѣнъ едно име. Чудско-българскитѣ владѣтели жестоко гонихѫ християнството, дору се появихѫ солунскитѣ св. братя въ IX. вѣкъ, дѣятелноста на които, като всеобшто позната, разгледана е накѫсо отъ Дринова. Въ глава II. излага се покрѫстьванието на Българетѣ*) при царя Бориса (г. 861) и разпритѣ на Римъ и Цариградъ за върховенство надъ новата българска черкова. За състоянието на черковата при царя Симеона и неговитѣ приемници говори глава III. При Симеона прѣславското архиепископство въздигнѫ се на патриярхатъ, който подиръ малко време се и припозна отъ Византийцитѣ. По времето на лютитѣ войни между Българетѣ и Гърцитѣ, отъ които въ края на X-ий вѣкъ се опустошавахѫ предѣлитѣ на балканский полуостровъ, пренесе се патриярлиската столнина въ Охрида. Когато въ

---

1) Виж. С. С. М. 1871. св. I. стр. 86—88.

*) Тука се разбира Словѣнобългаретѣ, сирѣчь оние Словѣне на балгарский полуостровъ, които сѫ нашитѣ истинни прадѣди и които се нарекохѫ Българе въ VII. столѣтие, както забѣлѣжихме пò-обстоятелственно въ горнитѣ си редове — по поводъ на г. Дриновий критишки разборъ връху г. Кръстьовичовата „Історія Блъгарска“.

З. р.

г. 1018 се разсипа българското царство отъ Византийцитѣ, охридский патриярхъ уварди своята самостоятелность. Въ XIII столѣтие той се нарече архиепископъ **Първыя Юстинианы**; че не е имало непосредственна свързска между Юстиниановото архиепископство и охридский патриярхатъ, това доказа Дриновъ съ доказателства неуборими на спроти досегашното мнѣние. Въ глава IV. намѣрваме прегледъ на разцъвтението българската книжнина при царя Симеона и при неговитѣ приемници, еште и описание на богомилското движение. Глава V. съдържа историята на охридский патриярхатъ въ г. 1018 —1186. Българетѣ, подъ предводителството на двамината братя Асѣня и Петра, утървахѫ се отъ Византийцитѣ въ г. 1186 и основахѫ силна държава, която скоро станѫ главна мощь на цѣлий полуостровъ. Въ Търново, главний градъ въ царството на Асѣнювци, образовà се нова българска иерархия подъ върховенството на охридский патриярхъ. Царь Калиянъ (Иванъ I.), като се намѣри притѣсненъ отъ Византийцитѣ и Маджаритѣ, стѫпи въ уния съ Папа по причини чисто политически. чрезъ което придоби за себе (отъ Папа) корона и за архиепископа Василия патриаршески паладиумъ (г. 1024). Съ тоя начинъ станѫ търновский патриярхатъ. Послѣ унията на Бъргаретѣ съ Римъ въ малко години изчезнѫ. Подъ царя Ивана Асѣня независомоста на търновската черкова се припозна отъ цариграшкий патриярхъ чрезъ договорътъ въ градъ Лампсакъ г. 1234. Тая славна доба описание въ глава VI. и VII. Слѣднитѣ двѣ глави съдържатъ описание на събитията въ XIV. вѣкъ. Българско, което бѣше изнемоштѣло отъ безбройнитѣ боюве кое съ вѫтрѣшнитѣ си неприятели кое съсъ съсѣдитѣ си, пакъ се въздигнѫ при царя Ивана Александра. Александровитѣ синове, Иванъ Страшимиръ съ сѣдалиште въ Бѣдинъ (Видинъ) и Иванъ Шишманъ въ Търново, ускорихѫ падежътъ на държавата съсъ свòятъ раздоръ. Въ г. 1393. Іулия 17 Търново се привзе отъ Турцитѣ, патрияршеский храмъ се обърнѫ въ джамия, и самъ Евтимий, послѣдний патриярхъ търновский, биде хвърленъ въ тъмница. Тогава цариграшкитѣ патрияри подсебихѫ осиротѣната черкова търновска. Охридската черкова надживѣ търновский патриярхатъ съ нѣколко еште столѣтия, дору биде въ г. 1767 присъединена на цариграшкий патриярхатъ чрезъ усилието на Фанариотитѣ; за нейнитѣ сѫдби отъ г. 1186—1767 говори се въ глава X. Въ глава XI. г. списатель излага тѫжното време на Фанариотитѣ въ Българско и нѝй-дирьньото българско движение срѣшту тѣхъ. Подирньата глава съдържа кратко изложение върху католическата и протестанската пропаганда между Българетѣ. Накрай историята има двѣ притурки: въ едната се говори че нѣма охридската черкова непосредственна свързска съ архиепископството Първыіа Юстинияны; а другата притурка съдържа изводъ отъ единъ български лѣтописъ отъ минѫлото столѣтие, намѣренъ въ г. 1869 въ Македония отъ г. Гилфердинга.

При всичко че тая г. Дринова книга е работѣна твърдѣ порядочно, сѐ намѣрихме въ нейѫ нѣкои и други погрѣшки и недостатци, които ште си позволимъ да ги назначимъ тука, че може съ това да се послужи за нататъшенъ трудъ на българскитѣ историци.

При описанието на книжовната дѣятелность въ България, по царь-Симеоновото време, г. списатель ползувалъ се е нѝй-много отъ Шафариковата разправа „Rozkvět literatury v Bulharsku“ и Палаузовото списание „Вѣкъ болгарскаго царя Симеона“. Цитатитѣ изъ черноризца Храбра заелъ е насѫдѣ отъ вѣтхото издание на Калайдовича, макаръ че нинѣ имаме пѝ-правъ текстъ въ Шафариковитѣ Památky písemnictví Jihoslovanův“. Между списанията на Ивана Екзарха намѣрва се на стр. 41 преводътъ на Ивана-Дамаскиновата граматика, което излиза сега неосновително. Невоструевъ и Горски навѣрно доказахѫ, че това списание въ пѝ-ново време е преведено въ Сърбия отъ нѣкакваси византийска граматика, криво приписвана Ивану Дамаскану.[2])

Дриновъ на стр. 60 споменува за писмата на охридский патриярхъ Димитрия Хоматена къмъ сърбский краль Стефана Първовѣнчаннаго, за които писма г. Дриновъ ништо не знае пѝ-отблизо, когато тѣ сѫ потънко описани въ познатото списание на проф. Дра. Іос. Чишмана „Das Eherecht der orientalischen Kirche (Wien 1864) на стр. 48 — споредъ рѫкописътъ на кральовската библиотека въ Мюнхенъ. Съдържанието на тие писма отнася се во всичко за съпружеското право.

---

2) А. Горскій и К. Невоструевъ. Описаніе славянскихъ рукописей московской синодальной библіотеки. II. 2. Москва. N. 156, рѫкописъ отъ XVI. вѣкъ.

Преговоритѣ за унията въ България при царя Ивана I. (Калоиванъ) излага г. Дриновъ колко пѝ-надълго (стр. 68—80), зашто че тие събития придобихѫ не малки важности въ нѝй-ново време. Сирѣчь разпространителитѣ на католицизма и поддържателитѣ на унията между Българетѣ облѣгахѫ се на тия сношения, произвождаштицъ отъ тѣхъ нѣкакви правдини.

Въ преводитѣ (въ Цариграшкий Календарь отъ г. 1859) на старитѣ листини (грамоти) дава се такъвъ смисълъ, че Калоиванъ, подлагаштицъ се на Папа, като да е приелъ и законитѣ и цѣлий обрядъ на римската черкова. Но отъ латинскиятъ имъ текстъ ясно се види противното, сирѣчь че Българетѣ пакъ сѫ си остали съвършенно вѣрни на православнитѣ обряди и права, и ништо въ тѣхъ не сѫ промѣнявали. Потвърждаваме тука, че римската черкова при договоритѣ за съединение на истокъ удържавала е насѫдѣ туземнитѣ обряди и закони, както у Византийцитѣ така и у Русинетѣ и Ромѫнетѣ. Всичкитѣ потвърждения за това сѫ смѣстени въ поменѫтото списание на проф. Чишмана, въ стр. III. и IV. Сравни и разправата на Іос. Фидлера за унията на седмиградскитѣ (трансилванскитѣ) Ромѫне при Леополда I. и на сѫштий списатель статиитѣ за унията на Русинетѣ въ сѣверна Унгария (Sitzungsberichte der phil. — hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien. 1858 и 1862). На стр. 70 изброява г. Дриновъ списанията, въ които сѫ изложени листинитѣ на Калоивановата уния. Нѣма тамъ сборникътъ на Тайнера: „Vetera monomenta Slavorum meridionalium“, на който въ първий дѣлъ (въ Римъ 1863) сѫ напечатани тие паметници, на стр. 11 и нат.

На стр. 86 привежда г. Дриновъ византийскитѣ историци Акрополитъ и Григорасъ като очевидци-свидѣтели на събитията въ Лампсакъ г. 1234. Срѣшту Акрополита нѣма што да кажемъ, но Никифоръ Григорасъ се е родилъ токо въ г. 1295, прочее *шейсеть* години послѣ лампсацкий договоръ.

Извѣстията за отдѣлнитѣ търновски патриярси, които, за зла честь, сѫ изложени безъ лѣтобройни дата въ царь-Бориловий синодикъ, намѣрватъ се на стр. 95—98. За допълнение на Дриновитѣ извѣстия ште прибавимъ тука, че патриярхъ *Симеонъ* е билъ съвременникъ на сърбский царь Стефана Душана. Живълъ около г. 1346, което се види изъ уводътъ на Душановий законникъ.[3]) Неговий приемникъ *Теодосий II.* присжтствувалъ е на два български събора при царя Ивана Александра, отъ които събора втори е станжлъ въ г. 1360. За него се споменува въ старословѣнската легенда за св. Теодосия Търновскаго, която остала непозната г. Дринову.[4]) Тая легенда съдържа важни извѣстия за борбитѣ на българската черкова съ Евреитѣ, Исихаститѣ,*) Адамититѣ**) и Богомилитѣ въ XIV. вѣкъ. Въ г. 1379 Евтимий е вече билъ патриярхъ, споредъ свидѣтелството на Григора Цамвлака въ неговата рѣчь, што е написана въ г. 1409 за споменъ на руский архиепископъ Киприяна.[5])

На стр. 100 казва Дриновъ, че царь Александъръ умрѣлъ въ 1353, но на стр. 119 въ забѣл. 7. четемъ, че „Раичъ и Енгель лъжжтъ се, пишештицъ да е умрѣлъ Иванъ Александъръ въ г. 1353“, заштото оште билъ живъ въ г. 1355. Кога прочее умрѣлъ? Нѣкоиси назначаватъ умиранието му чакъ кждѣ г. 1371, което се потвърждава отъ ромжнский лѣтописъ, што е намѣренъ и изданенъ отъ В. Григоровича въ неговото списание за отношенията на Сърбия къмъ съсѣднитѣ държави въ XIV. вѣкъ (Казань 1859). Хронологията на българската история изисква оште основателно обработвание.

На стр. 125 споменува г. Дриновъ за едно писмо на охридский архиепископъ Гавриила до графа Славата, канцеларя на императора Фердинанда III. Чудно май иде, дѣто г. Дриновъ назначава тая листина кждѣ г. 1655, когато графъ Вилхелмъ Славата умрѣ въ г. 1652, на 19 Іануара. Името на графътъ пише г. Дриновъ на сѣкждѣ „Словата“.

Г-нъ списатель трудилъ сѐ е изъ разни извори да състави приемничеството на охридскитѣ патриярси или, както по̀-сетнѣ сж се писвали обикновенно, архиепископи отъ г. 1200—1767. Намѣрваме нѣколко дата, които сж пропуснжти отъ г. Дриновото внимание. *Паисий* „архиепископъ Пръвыя Юстинияны, на цѣла Сърбия, България и пр.“ издаде въ г. 1566 презъ м. Іулия четири грамоти до епископа Тимотея, съ които го опредѣлява за митрополитъ на цѣла Италия, Апулия, Амбракия, Басиликата, Калабрия, Сицилия, Малта, Далмация и на цѣлий западъ, съ право екзарха на

---

3) Сърбский Лѣтописъ 1828, IV. стр. 26. Законникъ, изд. Новаковичово. стр. XXV.

4) Чтенія при московскомъ университетѣ. Кн. I. Москва 1860.

*) **Исихасти** (отъ грьцкото ἡσυχάζω = живѣїж мирно, кротко, спокойствувамъ, и пр.; исихасти прочее означава = спокойници, мирни хора.) били сȃ грьцки Калугери въ XI. вѣкъ, които сȃ учили, че душата човѣшка трѣба да потъва въ Бога, безъ всѣко нейно дѣйствувание — спокойно да се наслаждава упъ съ небесната слава, цѣль на всичко сърдечно желание. Голѣмо усилие сȃ полагали тие хора да затъпяватъ всѣки чувства, и нȁй-сетнѣ поштѣло имъ се да повѣрватъ, че отъ небето свѣтлина имъ влиза, свѣтлина на благословенитѣ тамо духове. За тая имъ лудина много пъти е ставало дума въ духовнитѣ грьцки събори, дѣто учението имъ не е получвало надлежно осъждание, както напротивъ българската наша черкова е гонила и отъ дъно изтребвала такивато мистически, Грькымъ свойственни плевели. Исихаститѣ, на които гнѣздото се е намѣрвало на Св. Гора, удържѣли сȃ се чакъ до XV. вѣкъ. За тѣхъ нȁй-много е писалъ Барлаамъ, родомъ Грькъ отъ Калабрия, който се е родилъ около края на XIII. вѣкъ и е умрѣлъ въ г. 1348 въ Неаполь. Тойзи Грькъ е забѣлѣженъ по това оште, че той отъ императора Андроника III. биде изпратенъ до Папа Бенедикта II. въ Авиньонъ (въ Франция) да посредствува у него за увеждането на унията между источната и западната черкова. Но отъ това ништо не излѣзе, заштото на Грьцитѣ не бѣше работата за вѣра, ами за помоштъ срѣшту Турцитѣ, които по него време вече бѣхȃ допрѣли до самитѣ брѣгове на мряморно море въ Мала Азия. Сравни Slov. N. Rieger. Прага. 1863. Díl III. стр. 776 и Díl I. стр. 493.

З. р.

**) Адамити или Адамовци сȃ били хора, които сȃ се предавали на гнусенъ плотски мистицизъмъ (тайнственность). За такива еретици казватъ нѣкои да сȃ се появили между христиенетѣ оште въ II. столѣтие. Учението на тие злочестници билъ е нȁй-подлий кумунисъмъ, сирѣчь тѣ не сȃ считали ништо за свето нито за грѣхъ на тосъ свѣтъ, както разбира истинната человѣштина, и всичко имали сȃ за обшто, както и тѣ сами не сȃ принадлежѣли упъ нито на себе-си, нито на други нѣкой отдѣлно, а сȃ били обшти на всички и на всѣкиго. Въ събранията си носили сȃ се голи и двата пола, та отъ това, види се, да сȃ се нарекли Адамовци, сирѣчь вѣрни потомци на Адама, първаго отъ Бога създаннаго человѣка.

Това е било сѫшноста на вѣрата имъ. За това тѣ извръшвали сȃ работи нȁй-страшни и тъй гнусни, штото, както казва прочутий чески историографъ Палацки, „въ честно събрание не подобава да се приказватъ“.

Въ XII. и особенно въ XIII. и XIV. вѣкъ тая секта бѣше се появила въ Франца, Италия, Германия, въ Чехия и пр.; по него време имаше отъ нея и въ България.

Въ по̀-ново време, казватъ, „Духоборцы“-тѣ въ Русия да сȃ подобни на Адамовцитѣ или продължение на тѣхната секта. Сравни Slov. N. Rieger. Прага. 1960. Díl I. стр. 30.

З. р.

5) Невоструевъ и Горски. Описаніе II. 3. стр. 139.

всички тие старни, и му дава разни наставления. Оригиналитѣ на тие листини намѣрватъ се нинѣ въ зографский мънастирь на Света Гора (Виж. Миклошичовата Slavische Bibliothek. I. Bd. Wien 1851, стр. 176). Въ г. 1634 охридский архиепископъ *Авраамъ* отиде на Москва съ удостовѣрително писмо, подписано отъ всичкитѣ тогавашни митрополити и епископи на охридското архиепископство. Тая листина издадена е въ списанието на А. Н. Муравьева „Сношенія Россіи съ востокомъ по дѣламъ церковнымъ“. 1858. 4. II. стр. 158. Въ г. 1737 при избухванието на войната между Австрия и Турция споменува се за единъ охридски архиепископъ отъ рода на *Кантакузиновци*, който обричалъ помошть на австрийското правителство, ако да получи като императорски васалъ свѣтско и духовно управление надъ Босна, Сърбия, Албания и Македония, оште и ако му се даде мѣсто и гласъ въ нѣмскиятъ държавенъ съборъ (камара).[6] Въ нàй-ново време обнародвана е въ 27-ий свит. Гласника на Сърбското учено Друство (на стр. 289) една листина на царя Стефана Душана, отъ г. 1347, издана въ Скопия, въ която листина споменува се тогавашний охридски архиепископъ *Николай*.

На стр. 166 четемъ, че единъ изъ францисканскитѣ мисионери въ Българско, родомъ Сърбинъ, на име Богданъ Бакшичъ, билъ превелъ на простобългарский езикъ „Meditationes S. Bonaventurae“ (въ Римъ 1638, напечатани отъ пропагандата). Г-нъ списатель насланя се при това на Шафариковата история на словѣнскитѣ книжнини, издадена въ г. 1826. Преводътъ обаче на Бакшича не е български, ами хърватски, което самъ изказва Шафарикъ въ своята история на югословѣнскитѣ книжнини, написана около г. 1830 а обнародвана подиръ смъртта му (Geschichte der südslavischen Literatur. II. Bd. Prag 1865. стр. 248). Въ Кукулѣевичовата хърватска библиография намѣрваме всичко три списания Бакшичови.[7]

Г-нъ Дриновото произведение, като първи пò-голѣмъ трудъ въ малко издирѣнното поле, заслужва всѣка похвала.

---

[6] Versuch einer Lebensbeschreibung des Feldmarschalls Grafen von Seckendorf, meist aus ungedruckten Nachrichten bearbeitet. Wien 1792—1794. II. стр. 107.

[7] Bibliografia hrvatska. I. U Zagrebu 1860. бр. 149, 224, 2182.

Съ това дѣло той си утвърдѣва трайна споменъ въ историята на словѣнскитѣ книжнини. Тойзи му трудъ се отличава по основателность, безпристрастие и по съвѣстно употрѣбление на изворитѣ и на пò-новитѣ съчинения. Слогътъ му е ясенъ и простъ. Г-нъ списатель направи голѣма услуга на българската книжнина, която чрезъ това негово списание стѫпва въ крѫгътъ на европейскитѣ книжнини.

ІОСИФЪ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Преводъ отъ редакцията.)

Пространенъ Хрістіанскый Катихизисъ
за Православнѫ-тѫ Съборнѫ Въсточнѫ Черквѫ.
Прѣвелъ Хр. Г. Дановъ. Второ изданіе. стр. 152. Въ Віенѫ у книгопеч.
Л. Соммеровѫ. 1869. ц: 8 гр.

Малъкъ Православенъ Катихызисъ.
нареденъ отъ І. Груевъ.
Трете изданіе. стр. 32. Въ Віенѫ у книгопеч. Л. Соммеровѫ. 1869. ц: 1½ гр.

И двѣтѣ книги, заглавието на които написахме тукъ и които предприемаме да разгледваме, сѫ учебници, назначени за употрѣбявание въ нашитѣ Български училишта, каквито ги имаме сега, и за пособие на нашитѣ ученици, при *способитѣ на преподаванието*, каквито способи сѫштествуватъ и могѫтъ да сѫштествуватъ за сега у насъ. Съдържанието и на двѣтѣ книги е — сѫштноста на нашата вѣра, споредъ учението на Православната наша Съборна Источна Черкова. Формата, въ която, и въ двѣтѣ означени книги, е изложено това учение, е — *катихизическа*,[1] т. е. — на въпроси и отвѣти. Първата книга е преводъ, а втората „нарядена“.

Главното и единственно назначение на кой да е учебникъ се състои въ това — да помага на учащтитѣ се да придобиватъ тѣ *вѣрни, точни* и *здрави* познания за онзи прѣдмѣтъ, който имъ се преподава. Отъ това се вижда, че кой и да е учебникъ необходимо е да има двѣ главни достойнства: а) Правилно и вѣрно да излага предмѣтътъ — понѣ на толкова, на колкото иска да научи ученикътъ, и б) — да излага тойзи предмѣтъ така, штото ученикътъ лесно и удобно, при това и съ пълно съзнание да може да го усвоява. Но защтото учебницитѣ въобште биватъ изводъ отъ положително придобити вече резултати въ коя да е наука, — за това и по съдържанието си тѣ почти винѫги запазватъ необходимото първо условие. Въ това отношение означеннитѣ двѣ книги не могѫтъ да иматъ почти никакво съмнѣнние. Учението на нашата Православна Черкка отдавна вече се е формулировало напълно. Получено отъ нашиятъ божественъ Спасителъ, развивано отъ неговитѣ непосредственни слушители и ученици — отъ Апостолитѣ — и поеснявано отъ св. Отци и учители черковни, то се е предало въ единъ опредѣленъ и завършенъ видъ на нашата Православна черква, отъ която се и съхранява въ пълната си чистота. Прочее, като съдържаѭщи подобно едно учение и двѣтѣ означени книги по самата сѫштность на предмѣтътъ, не могѫтъ да грѣшѫтъ противъ първото условие, што се изисква отъ единъ добъръ учебникъ. Възможното отдалечаване отъ истината, което би могло да стане въ тъзи книги или по незнание отъ старна на списателвтѣ или по нарочното и доброволно штение на тъзи списатели, тукъ се съвършенно отстранява по слѣдната причина: едната отъ казаннитѣ книни, а именно *Пространниятъ Катихизисъ* е същтиятъ онзи (само въ преводъ), който е удобренъ и приетъ отъ сичкитѣ православни черкви. Преведенъ е той отъ рускиятъ православенъ катихизисъ (само не знаеме отъ кое издание, — защтото преводачътъ не счелъ за нужно не само да означи отъ кое издание е преведенъ тойзи катихизисъ, ами оште и отъ какъвъ езикъ)2)), който е удобренъ не само отъ Рускиятъ св. Синодъ, ами и отъ *Въсто-*

---

[1] Въ училишта преподаванието става нàй-повече съ два начина: 1) — Учительтъ, слѣдъ изпитванието ученицитѣ да ли си знаятъ урокътъ или не, начева преданието на новъ урокъ, като се ограничава въ това, че само разсказва, и не иска отъ ученицитѣ ништо друго, освѣнъ да внимаватъ добрѣ, а по нѣкогажъ ги кара и да повтарятъ онова, штото имъ е той разказалъ; 2) — Учительтъ на мѣсто да разказва урокътъ, той начева да разпитва ученицитѣ отъ-самъ оттатъкъ за предмѣтътъ, който иска да имъ преподаде, увлича ги въ разговоръ и така малко пò-малко съ взаимно питание и отговаряние, — той имъ разеснява и ги научва на всичко онова, на което иска да ги научи отъ урокътъ. Този послѣдниятъ начинъ се нарича — **Катихизация**.

---

2) Този сѫщти катихизисъ е преведенъ, ако не се лъжимъ, и отъ г. Касапски. Съжалѣваме твърдѣ много, дѣто нѣмаме на рѫцѣ тойзи преводъ, за да можехме да направимъ потрѣбното сравнение на двата превода и да си обеснѣхме необходимоста да се поевятъ въ нашата сиромашка книжнина два превода на една и сѫшта книга, тогазъ, когато много и твърдѣ необходими книги за насъ ние ги нѣмаме оште нито въ единъ преводъ.

чнитѣ Православни Патриарси, авторитетътъ на които въ тойзи случай е непоколебимъ. А втората книжка или *Малкиятъ Катихызисъ* е *нарядѣнъ* и, както се вижда — споредъ голѣмиятъ. Очевидно е, поради това, че означеннитѣ книги отъ къмъ съдържанието удовлетворяватъ потрѣбното и необходимо условие, защтото правилно и вѣрно излагатъ предмѣтътъ, който съдържѫтъ, и за това и ние отъ къмъ тая старна не ште да имъ правимъ никакво разглеждание.

Но способътъ на изложението на единъ предмѣтъ въ една книга зависи въ пò-вечето случаи отъ способноста на онзи, който прави това изложение. При това, тукъ има оште и други условия, които отстраняватъ всѣки авторитетъ, а искатъ списателятъ или преводачятъ нàй-повече да обръшта внимание на тъзи условия и, при работенето си, да се съобразява съ тѣхъ. Но защтото тукъ работата зависи пò-вечето отъ личната способность и даровитость на списателя или преводвача, а пакъ защтото способноститѣ не сѫ еднакви у всичкитѣ хора, — за това, разбира се, че единъ списатель ште може пò-сполучливо да свърши предприетата работа, а другъ — пò-несполучливо. Отъ това очевидно става, че способътъ на изложението на кой да е предмѣтъ въ некоя книга, а особенно — въ учебникъ може и трѣба да бѫде предмѣтъ на разглеждание за всѣки едного, който се интересува въобште отъ человѣческиятъ напредъкъ, а въ частности пъкъ — отъ успѣхътъ на учебнитѣ заведения. Толкова пò-вече е потрѣбно и необходимо да правиме подобно разглеждание ние — Българетѣ въ интересъсъ на нашето си народно развивание и усъвършенствование, а особенно — въ интересътъ на нашитѣ училишта. Училиштата на сѫдѣ сѫ главниятъ разсадникъ на просвѣштението, главнитѣ приготовители малкитѣ дѣца за бѫдушти добри членове на обштеството и оште пò-добри синове на отечеството. Такива трѣба да бѫдѫтъ тѣ и у насъ. Но нашата грижа не трѣба да се състои само въ това, штото при нареждането на училиштата си и при въвеждането въ тѣхъ тъзи или онъзи учебници да подражаваме само на другитѣ и да увеждаме такива нареди и учебници въ тѣхъ, каквито има и въ тѣхнитѣ училишта, но трѣба, при подобно едно подражавание, да се съобразяваме и съ състоянието на нашето си развитие, да се съобразяваме съ нашитѣ си нужди и потрѣбности. Въ своето развивание дѣтето има нужда отъ ръководитель и наставникъ, за да може то по̀-успѣшно и по̀-правилно за усъвършенствува и убогатява своитѣ умственни и нравственни способности. Училиштето е онова мѣсто, дѣто се полагатъ усилия и умѣне само и само за нравственното развивание и умственно убогатяване на дѣцата: това е назначението, това е цѣлата на всѣко едно училиште. Разбира се само отъ себе, че тукъ, въ училиштето, самъ учительтъ трѣба да е главниятъ, постоянниятъ и на̀й-добриятъ ръководитель на дѣтето или — на ученикътъ; но едно отъ главнитѣ и могуштественни пособия на учителятъ е — *учебната книга*, която има твърдѣ голѣма важность въ умственното развивание на дѣтето по това именно, че дѣтето или ученикътъ е *принуденъ* надъ нея и чрезъ нея малко-много самостоятелбо да работи съ своятъ младъ оште умъ, и слѣдователно, — да развива и убогатява този си умъ. Ште рече, че колкото една учебна книга или ръководство е по̀-добро, толкова по̀-добрѣ ште бъде и за самиятъ онзи, който се учи. Но въ какво именно се състои добротата на учебницитѣ отъ къмъ изложението на предмѣтътъ?

Главното и на̀й-доброто, на̀й-необходимото достойнство на всѣка една книга въ това отношение е — да бъде предмѣтътъ, за който се говори въ нея, просто, ясно и точно изложенъ; безъ многословие да се разкрива и разеснява въ нея предмѣтътъ така, штото даже и онѣзи, които и твърдѣ малко сѫ познати съ тойзи предмѣтъ, да могѫтъ да разбиратъ и усвояватъ онова, което четѫтъ. Особенно това е необходимо за единъ учебникъ. Учебникътъ е назначенъ за младитѣ умове, които при неговото пособие се развивватъ и убогатяватъ. Но за да може единъ учебникъ да развие правилно и да убогати както се слѣдва единъ младъ умъ, той трѣба да е *достѫпенъ* за тойзи младъ и неразвитъ оште умъ; трѣба малкото дѣте да разбира всичко въ учебникътъ. Нѣма съмнѣние, че учительтъ твърдѣ много ште помага на ученикътъ да разбира онова, което е написано въ учебникътъ, но и самъ учительтъ много би сбъркалъ, ако даде въ рѫцѣтѣ на ученика такъвъ единъ учебникъ, въ който изложението е тъмно и отъ многословие се затъмнява оште по̀-вече, и за обеснение на всѣки урокъ, впуска се въ дълги разправии за да разесни това или онова мѣсто отъ учебникътъ. Лошевиятъ учебникъ по необходимости ште накарва и на̀й-добриятъ учитель да се впуска въ многоглаголание за обеснение на нѣкое предложение тъмно, и въ този случай той (учительтъ) не ште може да избѣгне отъ да не разкрие предъ ученикътъ малко-много по̀-височки познания, които не могѫтъ оште да бѫдѫтъ достѫпни на младиятъ умъ и които, поради това, дѣтето не ште да разбере. При на̀й-добросъвѣстното и разумно преподавание много нѣшта при расправянието на учительтъ оставатъ непонятни за ученикътъ, — или по слѣдствие на природното неостроумие и бистро съображение или пъкъ по слѣдствие на невнимателность. Колко по̀-вече непонятно ште бъде за ученикътъ разправването на учительтъ, когато той въ разказването си е пренуденъ да смѣсва понятия оште непознати на ученикътъ. Но заштото пъкъ ученикътъ е задълженъ да научи урокътъ си, той употрѣбява усилия да го учи по онзи учебникъ, който е въ рѫцѣ му и, ако е учебникътъ лошевъ, ученикътъ ште се мѫчи да научи и онова, което не е ясно изложено и което той, по тая причина — не отбира. Но ако има нѣшто, което да затъпява дѣтскиятъ умъ, това е — да бъде дѣтето принудено да учи нѣшта недостѫпни за неговътъ неразвитъ оште умъ и за неговото съзнание. Задачата на училиштето е да развива нравственнитѣ и умственни способности на дѣтето, но правилното и дѣйствително развивание и укрѣпвание на умственнитѣ способности само тогава се сполучва както трѣба, когато дѣтето усвоява само онова, което успѣе да разбере; — Отъ всичко това вижда се оште, че освѣнъ простота и ясность въ изложението, учебницитѣ трѣба да бѫдѫтъ съобразни и съ умственниятъ възрасть на учаштитѣ се. Развитието на дѣтето утива полека-лека и постепенно. Така по степенни трѣба да бѫдѫтъ и учебницитѣ. Добриятъ учитель никога нѣма си позволи да даде на дѣца отъ първоначално училиште учебникъ — да речемъ по историята — който се употрѣбява въ по̀-горни училишта и за дѣца не само по̀-възрастни, ами и по̀-богати съ познания. Такъвъ учебникъ билъ би не само безполезенъ, ами оште вредоносенъ за малкитѣ дѣца, заштото способътъ на изложението въ него, подробноститѣ въ разкриванието на предмѣтътъ — всичко това надминува ограниченнитѣ и слаби още умственни способности на дѣтето, споредъ което много, твърдѣ много отъ тамъ то не отбира, и ако е принудено по такъвъ учебникъ да учи, неговитѣ умственни способности ште утъпѣватъ.

Но ако се иска простота и ясность въ другитѣ учебници, при това оште и да бѫдѫтъ съобразно съ възраста и способноститѣ на дѣцата, толкова пò-вече това се изисква въ такива учебници, които сѫ назначени да съдѣйствуватъ за укрѣпванието въ дѣтето религиозното чувство, за разесняванието и съзнателното усвояване на онова, което е нàй-необходимо за нравственниятъ животъ на човѣка, но което надминува познавателнитѣ способности човѣчески, т. е. — за усвояване и разеснение на вѣрата. По самото естество на предмѣтътъ, който се излага въ тѣхъ, тѣзи учебници говорятъ за нѣщта — тъй да речемъ — невидими, отвлѣченни, и за то толкосъ пò-вече е необходимо да има въ тѣхъ ясность, простота и опредѣленность, така штото и за слабитѣ умственни сили на дѣтето такивато понятия да бѫдѫтъ достѫпни и вразумителни. Истина, при съобштаванието на такивато понятия, които въобште надминуватъ познавателнитѣ способности на човѣка, трудно е да се запази такава ясность и точность, штото излагаемото и съобштаемото понятие да бѫде като че предъ очитѣ ни, — но ясность, простота и точность не се искатъ събственно за такивато понятия. Тѣзи понятия се постигватъ и приемватъ отъ сърцето, а сътнѣ вече чрезъ съзнетелно-разумнитѣ си способности човѣкъ постигва светоста и величието на тѣзи понятия, постигва имъ дѣйствителноста, и съ тойзи начинъ тѣ оште пò-дълбоко се вкореняватъ въ него. Е-тукъ-е именно потрѣбна е ясность, простота и опредѣленность въ изложението, — за да могѫтъ да се придобиятъ казаннитѣ резултати. Да се изеснимъ съ примѣръ. Понятието *Богъ* не иска никакви разеснения и доказвания, заштото това понятие е вродено въ човѣка. Но това не е достаточно. Потрѣбно ни е да знаеме оште какъвъ е Богъ — споредъ както ни учи св. Писание и нашата православна черкова и — колкото можемъ да си разеснимъ това отъ промислителнитѣ за цѣлиятъ мiръ проявления Божии; потрѣбно ни е да знаемъ какви сѫ отношенията на Бога къмъ насъ, какви трѣба да бѫдѫтъ нашитѣ отношения къмъ него. зашто трѣба да бѫдѫтъ такива и много подобни. Всичко това ние го намираме въ откровенното учение, а можеме да го постигнеме оште и съ умътъ и съзнанието си, заштото на всѣкѫдѣ въ величественниятъ Божи мiръ и въ насъ си ние виждаме Божието промислително око; можеме отъ едно цвѣтици, отъ една мравинка или мушица да познаеме Божието могуштество, благость, величие и проч. Но за да могѫтъ отъ всичко това да се придобиватъ желаннитѣ резултати, т. е. за да можемъ отъ всичко това да си съставимъ правилни понятия за Бога, за неговитѣ отношения къмъ насъ и за нашитѣ къмъ него и проч., необходимо е всичко това да бѫде намъ разеснявано ясно, просто и опредѣленно. Цѣлиятъ мiръ на всѣки едного говори за Бога, но заштото человѣцитѣ нито по сърце, нито по умственни способности не сѫ еднакви всичкитѣ, заради това и това говорение отъ едни може да се разбира така, отъ други инакъ, по слѣдствие на което едни могѫтъ да се заблуждаватъ пò-много, други пò-малко. Иска се, прочее, разеснение, но разеснение такова, штото напълно да увѣри човѣка, че разесняемото именно така трѣба да се разбира, както се разеснява, а не другояче. Но това може да се постигне само и само когато разеснението става ясно, просто и точно, когато не надминува умственното развиване на слушителя. Всяко едно неясно, неточно и многословно разеснение затъмнява на мѣсто да разесни предмѣтътъ и лесно повежда къмъ заблуждение, което въ случаятъ, за който ни е рѣчта, това става толкосъ пò-лѣсно, че, заштото отъ видимиятъ мiръ ние трѣба *сами* да дохождаме до заключения за Бога и проч. лесно можемъ направи невѣрни въ сѫштность, но вѣрни на изгледъ заключения. Малкото дѣте по своята неразвитость оште пò-лесно пада въ заблуждение въ много случаи, но особенно въ казанниятъ случай заблуждението му може да стане твърдѣ лесно и твърдѣ голѣмо оште и по това, че то е пъргаво и като не може оште сериозно и критически да се отнася къмъ онова, което му се дава за усвояване, а на всичко гледа съ пълно довѣрие и любовь, то лесно приема и усвоява всичко онова, което му се показва за истинно и достовѣрно. Поради това и учебницитѣ, които сѫ назначени да бѫдѫтъ пособие на младитѣ умове, за надлежното, съзнателно-разумно усвояване на подобни истини трѣба да иматъ ясность, точность и немногословие, трѣба да сѫ съставени споредъ възраста на дѣцата, за които сѫ назначени.

Иматъ ли това достойнство книгитѣ, които се зехме да разглеждаме тукъ, а именно — Пространниятъ Хрістіански и Малкиятъ Православни Катихизисъ? Отъ самото заглавие на тѣзи книги ние виждаме въ какво именно сѫ назначенни тѣ да ни служѫтъ за рѫководство, та и въ самитѣ тѣхъ ние намираме пълно опредѣление за всичкото имъ съдържание. Въ „Пространныятъ Катихизисъ“ на въпросътъ „Що е Православенъ Катахизисъ?“ отговаря се така: „Православенъ катихизисъ е наставленіе въ Православнѫ Хрістіанскѫ Вѣрѫ, кое-то сѫ прѣподава всякому Хрістіанину за благоугожденіе Богу и за спасеніе душѭ-тѫ.“ [1] А въ „Малкиятъ Катихызисъ“ на тойзи сѫщи въпросъ се отговаря: „Православенъ Катихызисъ е оглашеніе или ученіе за православнѫ Христіанскѫ вѣрѫ, което учи, какъ да ся угоди Богу и да ся спаси душѫ.“ [2] И така, отъ тѣзи опредѣления ние виждаме, че означеннитѣ книги щте помагатъ на учащтитѣ се да разберѫтъ и да се научятъ какъ трѣба да се угождава Богу и какъ да са спасява душата — съгласно съ учението на нашата Православна Черкова.[3] Щте каже, че тѣзи книги сѫ назначени за да спомогнѫтъ на ученицитѣ да придобиятъ едно отъ нѝй-полезнитѣ и нѝй-необходимитѣ за тѣхната доброчеститина познания. Прочее, иматъ ли тѣ потрѣбното достойнство отъ къмъ изложението, т. е. написани ли сѫ тѣ просто, ясно и точно, а — главното — за нашитѣ именно ученици? — За да отвѣщтаеме на тойзи въпросъ, ние трѣба пѝточно и опредѣлено да си разеснимъ нравственното и умственно състояние на нашитѣ ученици, трѣба да си опредѣлимъ нуждата, която иматъ именно нашитѣ Български — ученици въ религиознитѣ истини и въ кои и въ какви именно? Тогава само щте ни бѫде възможно, та и лесно да кажемъ рѣшително слово за тѣзи двѣ учебни книги.

Нравственноста е яка основа на единъ нѝй-доброчестъ животъ не само на едно отдѣлно лице, ами и на цѣли общини, на цѣли народи, а пъкъ основата на нравственноста е истинната религия. Тази е истината, която се признава и приема отъ всички, и която всѣки единъ, който искренно желае доброчестината на себе-си, милитѣ и близкитѣ си, на родоветѣ си, на общтината си и на народътъ си, трѣба да покровителствува на тази истина и да се грижи за нейното разпространявание и осѫштествявание въ народътъ и въобште въ человѣчеството. На религията се облѣгатъ, като на нѝй-главна основа, и гражданско — господарственнитѣ закони; на нея се облѣгатъ и нашитѣ отношения къмъ държавата и къмъ единъ другъ помежду-си; на нея се облѣга и нашиятъ общтественъ и домашенъ животъ; отъ нея и нашитѣ естественни — родственни връзски получватъ своята надлежна якость и неразривность; отъ нея получватъ смисълъ и значение нашитѣ радости и скърби тукъ, както нашитѣ постоянни стремления и вѣчно неудовлетворими желания за пѝ-голѣма доброчеститина; на нея се облѣга и отъ нея получва потикъ и чудниятъ напредъкъ на человѣчеството; съ една рѣчь — религията е и основа на всичкиятъ нашъ нравственно-общтественъ животъ, и подпора на него, и едно отъ главнитѣ средства, чрезъ които тойзи животъ получва пѝ-добро и пѝдобро усъвършенствование. Заради това и религията е предмѣтъ на уважение по всичкитѣ старни; заради това и добрата, истинската педагогия, на която цѣлта е — да приготви добри и полезни членове на общтеството и на цѣлото человѣчество, да направи човѣка съвършенъ и достоинъ на человѣческото си назначение, — за своя нѝй-главна основа полага религията.

Но какво се разбира подъ думата *религия?* — Думата *религия* означава *вѣроизповѣдание* съ всичкитѣ му особенности, съ всичкитѣ вѫтрешни и вънкашни обрядности. Тѣзи особенности и обрядности не сѫ друго, освѣнъ — видимо представение, разкривание и разеснявание на онова, което съставлява сѫштноста на вѣроизповѣданието. А пъкъ тая сѫштность е *вѣрата*, Споредъ това и на словата *вѣра* и *религия* даватъ различие, което може да се представи така: Вѣрата е онова дълбоко и свето чувство, което е вродено въ всѣки човѣкъ и което ни прави да признаваме надъ себе-си безконечно и всемогущто сѫштество — нашъ Творецъ и Про-

---

[1] Глед. Простр. Катих. Данова. стр. 3.
[2] „ Крат. Катихыз. І. Груева. стр. 2.
[3] Въ това се съсредоточаватъ всичкитѣ Нравственно-религиозни задължения на человѣка. Всичкитѣ други задължения произтичатъ отъ тѣзи.

мислитель, а религията е — съединение на това чувство съ неговото проевление въ видими форми. И така, като казваме *религия,* ние разбираме както самата *вѣра,* така и нейното *проевяване* въ видимитѣ форми. Едното безъ другото не може, и за това едното и другото е важно: въ съединение тѣзи двѣ — тъй да речемъ — старни (вѣрата и проевяванието ѝ) съставляватъ основата на нашиятъ нравственъ животъ. Истина главното зърно, *краеугжлниятъ камъкъ* на тая основа събствено е вѣрата: пълна, безгранична и права вѣра въ истиннаго Бога бива на̀й-чистъ и на̀й-изобиленъ изворъ за единъ нравственъ животъ; но, както человѣческата душа би останѫла за насъ съвършенно непозната, ако да не изказваше тя себе-си чрезъ вънкашни дѣйствия, така и сѫштествованието на вѣрата ние познаваме само чрезъ онѣзи явления и дѣйствия, които човѣкъ не може да не обнаружва макарь и при на̀й-малкото движение на душата и сърцето си. Ако нѣма вѣра, не може да има и никакви форми за нейното проевявание; а пъкъ штомъ има вѣра, не може да не има и какво-годѣ нейно проевявание. Но нѣма съмнѣние, че какъвто е изворътъ, такива трѣба да бѫдѫтъ и каналитѣ, презъ които той минува; че ако е изворътъ чистъ, трѣба да бѫдѫтъ и каналитѣ чисти, а пъкъ ако каналитѣ не сѫ чисти, въ тѣхъ чистата вода отъ чистъ изворъ малко по малко ште начене да става мѫтна, дору на̀й-послѣ никакъ почти не ште се познава да е тя отъ чистъ изворъ. Ако нѣма истинна и права вѣра, не могѫтъ да бѫдѫтъ истинни и прави и формитѣ, въ които се тя проевява. Езичницитѣ имахѫ вѣра, но заштото тя не бѣше истинна и права, за то и тѣхното богопочитание се извършваше съ толкова суевѣрни, смѣшни, твърдѣ често жестоки и безчеловѣчни обрядности. Но така сѫщо ако има права и истинна вѣра, а пъкъ формитѣ, въ които се проевява тя, не сътвѣтствоватъ на нея нито по светоста, нито по величието, нито по истинноста, тогава и самата вѣра изгубва чистотата, величието и истинноста си. Има много Христиенски секти, които въ основа на вѣроизповѣданието си полагатъ *изкуплението* и *спасението* на человѣческиятъ родъ чрезъ кръстната смърть на Ис. Христа, но които криво разбираштицѫ и криво тълкуваштицѫ словата на св. Писание, изказватъ тая си вѣра въ такива груби и суевѣрни форми, въ които нѣма даже и сѣнка отъ духътъ на високото и свето учение Христово, и които допуштѫтъ и даже освѣтяватъ много такива евления въ домашниятъ и обштественъ животъ, които сѫ противни и на нравственноста и на самата човѣческа природа. Суевѣрията, които виждаме и у насъ самитѣ, ясно доказватъ, че макаръ и да сме получили *печать дара духа святаго* чрезъ кръштението, макаръ и постоянно да слушаме словото Божие и да приемаме на̀й-светитѣ и високи дарове божии чрезъ причаштението, но се пакъ, неразбираштицѫ голѣмата сила на благодатната вѣра въ насъ, ние въ много случаи изказваме тая си вѣра въ такива форми, които доста много ни отдалечаватъ отъ истинниятъ духъ на нашата истинна, божественна вѣра, и чрезъ самото това *исказвание* въ насъ и за насъ се *затъмнява* и самата тая света и истинна вѣра. — Отъ всичко това се вижда, че за нашиятъ нравственъ животъ има важность не само *вѣрата,* ами и нейното *проевяване* въ видими, сътвѣтственни на нейната святость, истинность и величие форми. Въ съвъкупность тѣзи двѣ старни съставляватъ основата на целиятъ нашъ обштественно-нравственъ животъ.

Ште каже, че за да може нашиятъ нравственъ животъ да има напълно яка и непоколебима основа, не само трѣба въ насъ да има *права* и *истинна* вѣра, но оште трѣба да знаемъ и *какъ* да исказваме тая вѣра, и *зашто* така да ѭ изказваме, а не инакъ. Само въ такъвъ случай ние би имали яка основа на пълно-съзнателенъ нравстенъ животъ.

Но начинътъ, по който ние придобиваме вѣра, и начинътъ, по който придобиваме знание за *какъ* да изказваме тая вѣра и *зашто* така да ѭ изказваме, — не е и не може да бѫде еднакъвъ. Вѣрата е едно такова чувство, което — тъй да речемъ — принадлежи и се корени само въ *сърцето.* Вѣра не се придобива съ знание, съ умъ, заштото надминува онѣзи предѣли, до които може да достигне человѣческиятъ умъ. Тя има за предмѣтъ *сверхестественото,* което не съ умъ, не съ познания се постигва, но само съ една чиста и дълбока *вѣра.* Познанията, или всичко това, въ което се изказва человѣческиятъ умъ, могѫтъ да служѫтъ само за да потвърдятъ *възможноста* и дѣйствителноста на вѣрата. И разбира се, че колкото предмѣтътъ на вѣрата е *истиненъ, святъ* и *високъ*, толкова пò-голѣма опора за своята дѣйствителность и истинность ще намира тая вѣра въ всичкитѣ разнообразни произведения и чудни открития, които человѣческиятъ умъ така непрестанно прави въ всичкитѣ клонища на науката. Въ тѣзи неуморни успѣхи на человѣчеството, въ тѣзи непрекъснѫти открития человѣкъ намира нови и нови доказателства на *безпредѣлноста, всемогуществото, премудроста* и *благоста* Божии, и нѣма съмнѣние, че колкото человѣческиятъ умъ ще утива напредъ, толкова пò-вече человѣцитѣ ще постигватъ величието на Създателя си, толкова пò-ясно ще става за тѣхъ учението на нашата божественна вѣра за това величие, толкова пò-вече и неопровержими доказателства ще намиратъ тѣ и на безпредѣлната любовь и благость Божия къмъ създанието си и особенно — къмъ человѣцитѣ.

И така, *да имаме* вѣра е друго, а *да знаеме* защо трѣба да имаме такава а не друга вѣра, какъ да изказваме тая си вѣра и защо така да ѭ изказваме, а не инакъ — е друго. *Какъ* и *кога* се придобива едното и *какъ* и *кога* се придобива другото?

Както казахме, вѣрата принадлежи събственно на сърцето и не се придобива съ познания. Ще рече, че както всичкитѣ други нравственни качества, така и *вѣра* начева да се евява и развивва въ човѣка още отъ нàй-крѣхкиятъ му възрастъ, — отъ дѣтинството. Нѣма съмнѣние, че както поевяването и развиването на добри или лоши характерни черти става въ дѣтето отъ вънкашни впечатления и безъ волята и даже — безъ съзнанието на дѣтето, така и права или крива *вѣра* се начева въ дѣтето безсъзнателно и безъ волята му. И както въ първиятъ случай главни и единственни, при това и нàй-добри рѫководители на дѣтето сѫ родителитѣ, а нàй-пò-вече майка му, така и тукъ на майката лежи главната обязанность да вкорени 1) и развие въ дѣтето

си права, истинна и чиста вѣра. Какъ би направила това една майка? Съ твърдѣ лесенъ начинъ. Дѣтето нѣма още развити умственнитѣ си способности; то още не е въ състояние *критически* да се отнася къмъ тойзи или онзи предмѣтъ, къмъ това или онова евление. За него сѫществува само онова, което е достѫпно за неговитѣ чувства, и сѫществува така, както му го представляватъ тѣзи чувства. Питанията: „Защо е това така, а не инакъ? какъ е могло това така да стане?“ и проч. — не сѫществуватъ за дѣтето. Всичко то приема — тъй да речемъ — *на вѣра*. А пъкъ онова сѫщество, на което дѣтето нàй-много вѣрва, отъ което всичко приема за непогрѣшимо, това сѫщество е — майката. Прочее, на майката твърдѣ е лесно да посѣе въ сърцето на рожбата си първитѣ и нàй-необходими зърна на една света и чиста вѣра. Истина, както казахме, за дѣтето нищо *отвлѣченно*, нищо *умозрително* не сѫществува, но на майката не може да бѫде много трудно да даде на дѣтето си правилно понятие за Бога, за неговитѣ свойства и отношения къмъ всичко творение въобще и къмъ насъ человѣцитѣ — особно, — стига само да прави това съ начинъ, който да не надминува умственнитѣ сили на дѣтето. Дѣтето гледа на майка си като на сѫщество пò-горно и всемогущто, 1) защото въ нея то търси и намира удовлетворения на потрѣбноститѣ и желанията си, намира успокоението си. Но като дѣтето

---

1). Пò-горѣ ние казахме вѣрата е чувство вродено на човѣка. За да не се покаже противорѣчиво това, дѣто казваме сега, че трѣба отъ нàй-крѣхката възрасть още да се вкоренява въ дѣтето това чувство, потрѣбно е да се направи тукъ обеснение за какъ трѣбва да се разбира думата вродено. Това слово се употреблява нàй-пò-вече за нравственно-умственнитѣ особенности на человѣка. Казватъ на пр., за нѣкого-си, че е природно даровитъ, че той е роденъ за тази работа и проч. Това не ще рече, че щомъ се е той родилъ, у него е била напълно развита онази способность, за която сега го хвалятъ и казватъ че е природно надаренъ, ами ще рече, че въ него е имало сѣме за една извѣстна способность, и че това сѣме е имало възможность да се развие… Човѣкъ се ражда, както е извѣстно, твърдѣ слабъ и безъ всѣки особенни умственни способности; само той има възможность да се развие и да стане човѣкъ съ всички умственни способности, какъвто бива въобще человѣкъ. Тази именно възможность — е вродена въ човѣка. Вѣрата е едно отъ първитѣ и главнитѣ нравственни качества на човѣка, но човѣкъ не се ражда съ напълно развито религиозно чувство. Той само има зърно на това чувство, както има зърно и на всичкитѣ си други нравственни старни. Отъ способътъ само на развиванието зависи това зърно да даде добъръ или лошъ класъ и плодъ. И както ние не можемъ да си представимъ човѣка безъ никакви нравственни и умственни способности, така нѣма на свѣта човѣкъ, който да нѣма това чувство, което ние наричаме вѣра.

1) Че дѣцата така гледатъ на родителитѣ си или събственно на майка си доказва се отъ това, че твърдѣ често тѣ искатъ отъ нея нѣща невъзможни, които надминуватъ силитѣ на човѣка.

вече има понятие за сѫщество пò-горньо, не е трудно да му се даде понятие за Бога и за Неговото всемогущество. Майката е пъленъ авторитетъ за дѣтето. Когато тя му казва и повтаря, че има едно пò-горньо Сѫщество отъ насъ, което всичко може да направи, дѣтето ще повѣрва на майка си безъ всяко колебание. Така сѫщо на майката не ще е трудно да даде на дѣтето си понятие и за безпредѣлната благость и любовь Божии къмъ насъ. За такава любовь то вече има примѣръ предъ очитѣ си: въ майка си дѣтето винѫги намира искренна майчина любовь, майчино попечение и *трепѣрание* надъ неговото спокойствие, и споредъ това не ще му бѫде трудно да си представи друго сѫщество, подобно на родителитѣ си, само пò-горньо, което така сѫщо има любовь къмъ всички и се грижи за всички, както майка му за него. Съ такъвъ единъ начинъ майката безъ да прибѣгва къмъ нѣкои научни, умозрителни разправвания, а почти че *нагледно* може малко по малко да вкорени въ дѣтето си истинна вѣра въ Бога, да му даде вѣрно и правилно понятие и за всичкитѣ други Божии свойства. Разбира се, че първоначално всичкитѣ тѣзи понятия на дѣтето не ще надминуватъ оная дѣйствителность, която то вижда предъ очитѣ си, а именно — въ майка си. Богъ съ всичкитѣ свои свойства ще се представлява на дѣтето първоначално така, както му се представлява майка му съ своитѣ свойства и качества, които то забѣлѣжва отъ нейнитѣ отношения къмъ него. Както и да е, но съ тойзи начинъ лесно се посѣвватъ въ душата на дѣтето първитѣ зърна на светото религиозно чувство. Нѣма съмнѣние, че отъ майката зависи за да бѫде това чувство колко пò-правилно и пò-дълбоко вкоренено въ дѣтето. Ако дѣтето, като на дѣло изпитва майчина любовь, винѫги чува отъ тая майка за друго пò-горньо сѫщество, което има пò-голѣма обичь къмъ всички, и ако то често вижда обичливата си майка да се обрѫща тя съ горещата молитва къмъ пò-горньото това Сѫщество, въ горчивитѣ минути да прибѣгва подъ Неговата защита и всичката си надѣжда да възлага на Него, — тогава разбира се, че религиозното чувство пò-вече и пò-вече ще се вкоренява и укрѣпява въ дѣтето. Дѣтето ще вѣрва въ сѫществуванието на Бога, когото не вижда, както вѣрва въ сѫществуванието

на майка си, която вижда; то ще вѣрва въ неговата благость и обичливость, както вѣрва и въ обичливостта на майка си. И никакво съмнѣние не обезпокоява тихата дѣтска вѣра: то е още малко, познавателнитѣ му способности още дремятъ, и за това дѣтето не е още въ състояние да прави повѣрение между единъ и другъ предмѣтъ, да издирва — може ли да има разлика между онова, което вижда и което му се казва, и онова, което сѫществува.

По съ пораствանието на дѣтето начеватъ да се пробуждатъ и неговитѣ разумно-съзнателни способности, а съ това заедно дѣтето вече малко-много начева съзнателно да се отнася и къмъ думитѣ и къмъ предмѣтитѣ. То вече не вѣрва туку тъй на всичко, щото му се каже; въ него вече се поевява любопитство и желание да знае, защо е това така, онова инакъ и проч.; вече дѣтето се помѫчва да постигне и разбере много такива отвлѣченни понятия, които преди не е отдѣляло отъ онова, което е било достѫпно само на чувствата му. Съ една рѣчь, — дѣтето начева вече разумно-съзнателно да се отнася къмъ всичко и горѣ-долу критически да въсприема всѣко едно впечатлѣние. Разбира се, че дѣтето начева така да се отнася и къмъ религиознитѣ понятия. Въ него, наистина, има вече вкоренено религиозното чувство; дѣтето вече вѣрва въ битието Божие, въ Божията благость, въ всемогуществото Му и проч., защото добрата му майка се е погрижила да вкорени тая света вѣра въ него, но то вече не се удовлетворява само съ ония доказателства, които до сега намирало въ майка си и които чрезъ нея получвало, а иска още други. Въ дѣтето вече се евяватъ питания: „дѣ се намира Богъ, какъ той помага на хората, какъ имъ чува молитвитѣ, какъ направилъ свѣтътъ“ и много други подобни, и вече търси отговоръ на всички тѣзи питания съ своитѣ собственнни, макаръ и твърдѣ слаби още, разумно-познавателни сили. Нѣма съмнѣние, че и тукъ ние трѣба да рѫководимъ дѣтето, трѣба да удовлетворяваме любопитството му съ рѣшение на възбуденитѣ въ него въпроси. И защото дѣтскитѣ разумносъзнателни способности сѫ още доста слаби, за това трѣба и ние да се съобразяваме съ състоянието на тия способности, трѣба да обесняваме на дѣтето възбуденитѣ въ него въпроси, така и до толкова, до колкото може то да ни разбере. И тукъ се иска пакъ съ примѣри отъ видимиятъ міръ, съ примѣри отъ нашитѣ взаимни отношения (такива примѣри сѫ достѫпни за дѣтето, защтото то ги вижда съ очи си) и въобще съ всичко, що е достѫпно за дѣтето, да му разесняваме възбуденитѣ въ него въпроси. Така постепеннно, съобразно съ постепенното развиване на умственнитѣ и нравственни дѣтски сили ние трѣба да правимъ и на нататъкъ съ другитѣ истини на нашата вѣра, като малко по малко, и съ начинъ достѫпенъ за дѣтето, ние разкриваме тѣзи истини, запознаваме го съ изворитѣ, отъ които се черпятъ тѣзи истини и, споредъ възможноста, мѫчимъ се така да представяме работата, щото за много нѣща и само дѣтето съ собственниятъ си умъ да се убѣждава въ истинноста имъ. Само съ тойзи начинъ нашето рѫководство ще има добри сѣтнини за дѣцата; само съ тойзи начинъ ние ще можемъ да си постигваме цѣлта, т. е. ще можеме да укрѣпиме въ дѣтската душа твърда, чиста и права вѣра и ще можеме да го научиме какъ разумно-съзнателно да изказва то тая вѣра — съгласно съ учението на нашата Православна Черква. Ако ли непостѫпваме така, т. е. ако не вървимъ постепенно въ туй отношение, ние не полза, ами вреда ще принасеме на дѣтето. Въобще дѣтското развиване, както физическо така и нравственно, върви полека-лека и постепенно. Ако не се пази тая постепенность, развиванието се спира, не върви правилно и на мѣсто полза принасе вреда. Толкова по̀-вече такава постепенность трѣба да се пази въ религиозното развиване на дѣтето. Тукъ, въ религиозното развивание, защтото много нѣщо принадлежи на сверхестественната область и макаръ то да се приема и устоява отъ сърцето, но за съзнателно убѣждение въ истинноста и дѣйствителноста му иска се да има човѣкъ живо съображение, строго логиченъ умъ, заради това и въ тази область твърдѣ лесно се достигва до разни заблуждения, — особенно когато за единъ и сѫщи предмѣтъ има разни, едно на друго противоречиви, мнѣния и убѣждения, както е това на дѣло въ тая область. Колко по̀-вече пъкъ ще е достѫпенъ на съмнѣния младиятъ и още слабъ умъ и колко по̀-лесно ще пада той въ заблуждения, ако не е ималъ и нѣма надлежното рѫководство? Поради това въ тойзи случай (въ религиозното развивание) ние трѣба да пазиме постопенность. Ако на пр. при разесняванието на нѣкой въпросъ, който не е понятенъ на дѣтето, ние на мѣсто да се съображаваме съ умственното му развивание и на мѣсто да разеснимъ въпросътъ така и на колкото е възможно за дѣтето да го разбере, ние се впускаме въ дълги и широки разеснения, привеждаме свидѣтелства отъ разни авторитети, както и свидѣтелства отъ *здравиятъ* разумъ, съ разни логически и софистически мѫдрувания се стараеме да опровергаваме много противни и лъжливи мнѣния върху разесняемиятъ въпросъ, — тогава какво ще произлѣзе отъ това? За възрастенъ и доста развитъ човѣкъ таквозъ едно разеснение може би ще бѫде полезно, но за дѣте или младъ ученикъ такъвъ способъ на разеснение и доказвание не само не ще бѫде полезенъ, ами още — вредителенъ. Нашитѣ положителни доказателства то, по своята неразвитость, не ще може да разбере, така сѫщо дѣтето не ще може да разбере и нашитѣ опровергвания на разнитѣ противорѣчиви и лъжовни мнѣния върху разесняемиятъ въпросъ, а между това, то ще види, че възможни сѫ и дѣйствително сѫществуватъ съмнѣния въ истинноста на онова, което се преподава нему. Това е достаточно да възбуди и усили любопитството на дѣтето, което, като не разбира нашитѣ философски разеснения и опровержения (защтото тѣ ще надминуватъ умственното му развитие въ данната минута), само̀ ще начене, по своитѣ собственни мѫдрувания, или и на основание на нашитѣ наполвина неразбрани отъ него мѫдрувания, да рѣшава съмнѣнията върху извѣстниятъ въпросъ, само̀ ще се мѫчи да дойде до едно удовлетворително — понѣ за него — рѣшение, и нѣма съмнѣние, че ще се заплете въ рѣшаванието му и ще дойде до съвършенно криви резултати. А не трѣба нито на минута да забравяме, че сѫществува разнообразие въ религиознитѣ въпроси, че всяка една старна *претендира* на правота и истинность и употрѣбява усилия да спечели колкото е възможно по̀-вече членове или послѣдователи, и че ние сме задължени да запазваме дѣтето, което е дадено на попечението ни, отъ съблазнителнитѣ домогвания на чуждитѣ *учения* и да го укрѣпиме въ истинната, правата и света наша вѣра — по духътъ и учението на православната ни черква.

И така, тъй постепенно трѣба да се вкоренява и развива въ дѣтето чувството на истинната вѣра, тъй постепенно трѣба да се разкриватъ и даватъ на дѣтето високитѣ истини на нашата Православна вѣра, така постепенно трѣба да се научва дѣтето защо ние *вѣрваме* така, а други инакъ, защто ние изказваме вѣрванието си така, а други другояче, кое вѣроисповѣдание е по̀-право и защто то е по̀-право и проч. Очевидно е отъ това, че нито способътъ, нито времето нап ридобиване чувство религиозно и знание или разумно-съзнателно отнасение къмъ това чувство, — сѫ еднакви. *Вѣрата* може да се вкорени въ дѣтската душа оште отъ на̀й-крѣхката му възрасть като се дѣйствува само чрезъ чувствата на дѣтето, но възможность — разумно-съзнателно да се отнасе то къмъ тая вѣра, — тая възможность се дава на дѣтето послѣ, когато съзнанието му поукрѣпне, умственнитѣ му способности се поразвиятъ, като се дѣйствува не само чрезъ физическитѣ чувства на дѣтето, ами и чрезъ душевнитѣ му, при това се дѣйствува и постепенно: колкото по̀-вече укрѣпватъ душевнитѣ сили на дѣтето и въ него вече сѫ се вкоренили основнитѣ и първоначални понятия на вѣрата, толкова по̀-подробно можеме да разкриваме на дѣтето и такива истини, които се постигватъ и разбирватъ и съ укрѣпенъ вече умъ и укрѣпено съзнание. Ште рече, че всѣки възрастъ си има *нуждата* въ религиозни истини, че всѣко състояние нравственно и умственно иска особенъ начинъ на разкриване и разеснявание преподаваемитѣ истини, че за едно умственно състояние сѫ възможни и потрѣбни такива истини, а за друго — други. Домашното отглeдвание, както и училиштето трѣба строго да обръштатъ внимание на това, а особенно училиштето трѣба да обръшта на туй строго внимание, защтото въ него дѣтето не само приема готови истини, ами оште се и учи да познава защто сѫ тѣ истини, т. е. дѣтето си укрѣпява съзнанието, развива и убогатява умственнитѣ си способности, убогатява се съ познания.

Нѣка сега видимъ какъ у насъ се вкоренява и развива въ дѣцата религиозното чувство, какъ се разкриватъ предъ тѣхъ и какъ имъ се съобштаватъ високитѣ истини на нашата света Православна вѣра.

У насъ *благочестието* и *набожноста* сѫ укрѣпени до една

доста голѣма степенъ. Истина, по причина на многовѣковото и дълбоко невѣжество, на което сме били осѫдени ние — Българетѣ, у насъ сѫ се загнѣздили много и груби суевѣрия, които хвъргатъ доста тъмна сѣнка и на религиозното ни чувство; но основата, *зърното* на това чувство запазило се е у насъ така чисто и непокѫтнѫто, както сме го получили ние отъ прадѣдитѣ си. Обстоятелствата за насъ сѫ били много тежки и невѣжеството твърдѣ голѣмо, а пъкъ отъ друга старна — и съблазнитѣ за по̀-честитъ и по̀-спокоенъ животъ, както и съблазнитѣ и оскърбяванието на нашето религиозно чувство отъ самитѣ онѣзи, които сѫ били задължени да се грижѫтъ за чистотата и якоста на това чувство, — и тѣзи съблазни не сѫ били малко; но при всичко това ние сме си останѫли вѣрни на праотеческата си вѣра, като сме запазиле и древното благочестие. Обаче, при всичката тая видима якость и дълбочина на религиозното чувство, въ насъ не може да не се вижда и неговата слабость и плиткость. Това чувство у насъ, наистина, е изразъ или удовлетворение на една отъ на̀й-високитѣ потрѣбности на нашиятъ духъ, но въ такава форма, въ каквато го има у насъ, то се е свило по едно чисто подражание и по наслѣдственность отъ родителитѣ ни. По причина на дълбокото невѣжество нашитѣ родители безъ пълно съзнание сѫ предали на насъ нашата вѣра, и ние сме ѭ усвоили съвършенно безсъзнателно. Но така вкоренено чувство бива яко и непоколебимо въ човѣка само до тогава, до когато разумното съзнание въ него оште не се е пробудило, до когато умственниятъ му крѫгозоръ не се е уголѣмилъ съ разнообразни познания и понятия. До това време подобното чувство може да противостои на много тежки обстоятелства и на голѣми съблазни. Защтото оште въ човѣка, по причина на невѣжството, разсѫдочната способность не е развита на толкосъ, штото той чрезъ умозаключения да може да дохожда до *съмнѣния* какви да е, за това и неговото религиозно чувство е яко вкоренено въ него, макаръ да е и безсъзнателно. Но именно по причина на тая безсъзнателность твърдѣ често чистото религиозно чувство се замѣства съ на̀й-грубото суевѣрие. Твърдѣ често ние виждаме, че човѣкъ, по видимому на̀й-благочестивъ и набоженъ, въ нѣкои трудни обстоятелства отдава се на суевѣрни и глупи нѣкакви си отбрядности (на *баяния*, на *магии*, *врачуване* и проч.), и това го прави и тогава, когато съзнава, че това е противно на неговата света вѣра.[1] Отъ това се вижда до колко съзнателно е усвоена отъ него чистата света вѣра, която, обаче, по прежнему остава си въ него яко и непокилебима. Но штомъ настане благодатното онова време, когато начене въ човѣка съзнанието да се пробужда, умственнитѣ му сили и способности да се развиватъ, тогава това така по видимому дълбоко вкоренено чувство и до сега така непоколебимо, твърдѣ лесно би се разклатило, ако не намѣри пълно подкрѣпяване въ разумното съзнание, а при това още и срѣшва, при началото на разумно-съзнателното пробуждане, криви тълкувания и разсеения, основани по видимому на здравиятъ разумъ. Доказателство на това виждаме днесъ у насъ-си, а именно въ немалкото онѣзи легковѣрни, които нито сѫ линени отъ религиозно чувство, нито пъкъ изказватъ нѣкаквоси уважение къмъ това чувство, и които въ много случаи сами незнаятъ нито въ какво вѣрватъ, нито какво говорятъ... Освѣнъ това, така безсъзнателно предаванното и усвояванното религиозно чувство бива много неплодовито по отношение къмъ онѣзи, на които то се предава; бива като че не пълно, неясно. У насъ, както казахме, благочестието и набожноста сѫ познати. Нѣма нито едно семейство, което да не се отличаяа съ набожность. Поради това и нашитѣ дѣца още на майчини рѫцѣ получватъ първитѣ сѣмена на религиозното чувство. Но какво е това сѣме? То е нѣкакво-си общо, неопредѣленно; ако и да има нѣщго-си отъ духътъ на християнството, но това е нѣкакъ тъмно и пò-вечето се ограничава съ видими дѣйствия (кръстенето на пр. и цълуванието иконитѣ), и то — много пѫти и тѣзи дѣйствия не сѫ правилни. Та и у самитѣ родители високитѣ християнски истини не сѫ напълно съзнателно усвоени. Вѣра има у насъ, ние и изказваме тая вѣра така, споредъ както сѫ ни научили нашитѣ прѣдци и споредъ както ни учи и светата наша черква. Ние изпълнеме черковнитѣ обряди, изповѣдаме и приемаме всичкитѣ тайнства на нашата Православна Черква, но и за насъ самитѣ не е ясно, защто правиме това тъй; даже ние не знаеме добрѣ нито *сѫштноста* на вѣрата си, нито колко сѫ и какви сѫ тайнствата, както и тѣхното значение; не знаеме, кои сѫ главнитѣ догмати на вѣрата ни. На всички онѣзи, които не ходятъ въ нашитѣ черкви, не се молятъ така, както ние, — на всички тѣхъ ние гледаме като на *друговѣрци*, но това *друговѣрство* се състои за насъ само въ вънкашнитѣ форми, а колкото за разликата, която сѫштествува въ *сѫштноста* на нашето вѣроизповѣдание и изповѣданието на друговѣрцитѣ, — тая разлика ние никакъ не познаваме.

И така, ето въ какво положение е у насъ религиозното съзнание и развитие въ семейството. Дълбоко религиозно чувство има, има благочестие и набожность, но тѣзи свети и високи чувства не сѫ освѣтлени и укрѣпени у насъ отъ разумното съзнание. Отъ това у насъ има и много суевѣрия и заблуждения, отъ това и лесно се увлича човѣкъ у насъ отъ невѣрни, но по видимому основани на здравиятъ разумъ тълкувания св. Писание, св. догмати и канони черковни. Очевидно е, че при сегашното умственно и нравственно развитие у насъ, при сегашнитѣ познания, които ние имаме въ религиознитѣ въпроси, невъзможно е или понѣ много е трудно въ кѫшти да се даде на едно дѣте яка основа на едно надлежно религиозно развитие. Такава основа трѣба да даваме ние — родилитѣ, но, както вече казахме, ние сами твърдѣ малко познаваме основнитѣ догмати, сѫштноста на вѣрата си. Поради това ние сами възлагаме и тая света задача на нашитѣ си училишта. Много родители искатъ отъ училиштето да се научи дѣтето имъ и на нàй-първоначалнитѣ познания въ вѣрата. И учителитѣ наистина се виждатъ въ необходимость не само да даватъ на дѣцата първоначални познания въ религията, ами и много отъ тѣхъ да учятъ *какъ да се кръстятъ* и т. п. Таквозъ отнасене на семейството къмъ училиштето е едно отъ нàй-превъсходнитѣ условия, при които училиштето може да спечели пълно влияние не само надъ малкото дѣте, ами и надъ всичкото му семейство, и съ тойзи начинь да бѫде благотворно и на дѣтето и на семейството му. Вѣрата е света за всички и уважаема отъ всички. Всѣко семейство у насъ е благочестиво и набожно. Дѣтето е виждало и постоянно вижда у тѣхъ си, отъ родителитѣ и кѫштнитѣ си примѣри на благочестие, макаръ и това благочестие и тая набожность да не сѫ освѣтляватъ отъ разумното съзнание. Но ако сега училиштето начене да поучава дѣтето на религиознитѣ истини, нѣма съмнѣние, че дѣтето въ кѫшти ште разказва на родителитѣ си и какъ сѫ го научили въ училиштето да се моли, какъ да се кръсти и зашто да се кръсти, какъ Господь е добъръ и какъ помага на оние, които му се молятъ, какъвъ е утрѣ или у други день праздникътъ, зашто той день се празднува, — и проч. и проч. Всичко това се допада на родителитѣ, като на хора благочестиви. Може би даже обеснение на нѣкоя истина религиозна тѣ ште чуятъ отъ устата на милата си рожба. А това не може да не възбуди тѣхната любовь и уважение къмъ училиштето и при такава връзка или при такова условие училиштето съ успѣхъ може да рѫководи дѣтето къмъ негово развитие, умственно и нравственно убогатяване.

---

[1] Мнозина, слѣдъ като сѫ извършили нѣкое суевѣрно и глупо дѣло — ходили на пр. на врачка или на ходжа и проч. до толкова съзназатъ, че сѫ направили голѣмъ грѣхъ, щото сами си опредѣлятъ постъ и поклони.

И така, у насъ на училиштата се възлага почти всичкиятъ товаръ и въ религиозното развитие. Училиштата трѣба въ това отношение да начеватъ отъ самото начало и да ведѫтъ развитието религиозно, разумѣва се, постепенно, — както правятъ това и въ друго отношение. И училиштата го правятъ това. Какви средства употрѣбляватъ училиштата у насъ при извършвание на тойзи си светъ задатъкъ? Начинътъ и средствата сѫ сполучливо избрани, особенно за първоначалнитѣ училишта. Тукъ, както всичкото развивание, така и религиозното върви постепенно. На дѣтето нàй-първо се даватъ готви истини — разбира се съ езикъ дѣтски, отъ който то разбира; научва се дѣтето на нѣкои молитвички, разесняватъ му се тия молитвички, разказва му се въ повѣствователна форма за нѣкои събития отъ вѣтхозавѣтната и новозавѣтната свештенна история, отъ които събития нàй-добрѣ се вижда благоста и милосердието Божие; срѣшту всѣки праздникъ и въ всѣки праздникъ задължено е да ходи въ черкова, както и ходи, разесняватъ му се нѣкои отъ черковнитѣ молитви; съ една рѣчь — посѣвватъ се въ дѣтската душа първитѣ зърна на истината вѣра, даватъ му се, макаръ и въ общти черти, първоначалнитѣ и нàй-необходими религиозни понятия, като въ сѫштото време то се учи малко по малко да навикнува на обрядноститѣ черковни и въобште на *начинътъ*, съ който ние изказваме вѣрата си. Така сѫ *навикнѫли* да правятъ у насъ и така правятъ училиштата, особенно първоначалнитѣ, та и много добрѣ правятъ; само, нѣма съмнѣние, че колкото учительтъ, комуто сѫ въверени малкитѣ дѣца за да имъ дава първоначалното обучавание, — колкото той е *добъръ* и въ това отношение, т. е. колкото и въ туй отношение той съзнателно и съ умѣне си испълнюва обязанноститѣ, толкова пò-благи сѣтнини ште иматъ трудоветѣ му за дѣцата.

На нататъкъ, безъ да преставатъ да *праштатъ* дѣцата въ черква, да ги учѫтъ на молитви, на страхъ Божи, правилно продължаватъ въ училиштата у насъ тѣхното религиозно развивание: на дѣцата се дава да учѫтъ кратка (за *прѣдуготовителнытѣ* училишта — споредъ както се назначава въ *Расписътъ* на книгитѣ у книжярн. Хр. Г. Данова) и пространна (за у *пòгорнытѣ* училишта — споредъ сѫштиятъ расписъ) Св. История двата *завѣта* — Ветхий и Новий, отъ които, при разумното преподавание, дѣтето може понѣ колкогодѣ да *проумѣе* промислителното рѫководение человѣцитѣ къмъ Спасение (заштото това рѫководение дѣтето ште види въ дѣйствителни събития и примѣри), извършванието на самото спасение, — слѣдъ което пò-ясно ште му се представлява величието и безпредѣлноста на Божията благость къмъ человѣцитѣ, благодатниятъ съюзъ между человѣцитѣ и Бога и проч.

Вече подиръ това става нужда и за пò-подробни, пò-специални запознавания съ вѣрата. Дѣтето вече е доста развито, умственно-съзнателнитѣ му способности сѫ доста укрѣпнѫли вече, и то не се удовлтворява вече само съ на готово дадени устини. Къмъ всичко дѣтето начева вече да се отнасе разумно и критически; така нечева то да се отнасе и къмъ религиознитѣ истини. Ако преди дѣтето се е удовлетворявало само съ да знае, че има различни вѣроизповѣдания, сега вече въ него се ражда любопитство да знае, въ какво се състои разликата между различнитѣ вѣроисповѣдания, и прави усилия да си обесни и постигне съ умътъ си много такива религиозни истини, които преди приемало само на вѣра. Очевидно е, че и училиштето трѣба вече да начева да разкрива и разеснява на ученикътъ пò-височки въпроси отъ нашата вѣра, трѣба да начене да го запознава съ сѫштността и особеноститѣ на нашето вѣроисповѣдание, да му разкрива догматитѣ на светата ни вѣра, значението на обрядноститѣ и проч. и проч. — каквото въобште е необходимо да знае всѣки православенъ христиенинъ, а толкосъ по̀-вече ученикъ. Нѣма съмнѣние, че училиштето трѣба да постѫпва въ всичко това съ надлежната осторожность, т. е. трѣба, както казахме, да се съобштаватъ на дѣцата подобни познания ясно и вразумително, съгласно съ умственното имъ развитие, заштото, както вече знаеме, всѣко нѣшто, което не се разеснява както се слѣдва, не само, че не може да се разбере и усвои правилно, ами оште чрезъ тъмното разесняване се възбуждатъ разни съмнѣния и се достигва до разни заблуждения.

Прочее, какъ постѫпватъ въ това отношение нашитѣ училишта? Слѣдъ първоначалното обучване и упражнение малкитѣ дѣца въ религията, слѣдъ изучванието на Кратка и Пространна Св. История, започва се въ нашитѣ училишта преподаванието на *Катихизисъ.* Така сѫ *навикнѫли* да правятъ у насъ, така правятъ и до сега, както се вижда отъ извѣстията за испитанията въ разнитѣ училишта по отечеството ни, както се вижда и отъ програмитѣ училиштни, обнародвани сегисъ-тогисъ и отъ-тукъ-отъ-тамѣ въ нашитѣ вѣстници, а особенно отъ програмата, приета въ Пловдивското Главно училиште и въ училиштата по всичката Пловдивска окрѫжность.

По видимому въ религиозно отношение въ нашитѣ училишта всичко върви добрѣ и както се слѣдва. На̀й-първо се даватъ предварителни и на̀й-общи религиозни понятия на дѣцата, и съ начинъ практиченъ (въ взаимнитѣ или въ първоначалнитѣ училишта): послѣ имъ се даватъ по̀-широки познания отъ Ветхозавѣт. и Новозавѣт. Св. История, — то-же съ начинъ твърдѣ добъръ за дѣца; въ разказвания и въ примѣри на Божията обичь къмъ нѣкои ветхозавѣтни праведни, а на̀й-по̀-вече въ животътъ, чудесата и страданията на Ис. Христа дѣцата твърдѣ добрѣ и лесно могѫтъ си представи, могѫтъ се увѣри и научи до колко е безпредѣлна Божията благость къмъ насъ и проч. и проч. Но слѣдъ това вече потрѣбно е да имъ се съобштаватъ по̀-високи понятия на нашата вѣра; потрѣбно е по̀-подробно, по̀-специално дѣтето да се запознава съ религиознитѣ истини. И за удовлетворение на тази потрѣбность училиштата у насъ даватъ въ рѫцѣтѣ на ученицитѣ Катихизисъ.

До тукъ, до Катихизисътъ, въ нашитѣ училишта, колкото за религиозното развивание на дѣцата, — всичко върви добрѣ и както се пада. Казваме това, заштото предполагаме, че учителитѣ и въ това (религиозно) отношение си изпълняватъ обязаноститѣ на̀й-добросъвѣстно, къзваме го, заштото предполагаме, че тая много важна часть въ обучаванието и въ въспитанието дава се въ рѫцѣтѣ на хора, които сѫ достойни за това, и че никогажъ онзи учитель, който се чувствова неспособенъ добросъвѣстно да испълнюва тази света и висока обязаность, не ште тури светотатственна рѫка на нея. Събственно *програмата,* по която е назначено въ нашитѣ училишта да върви религоизното обучавание — до катихизисътъ — е правилна и добра, а вече отъ даровитоста и способноста на учителя зависи дѣйствителното нейно осѫштествяване.

Но съ *Катихизисътъ* нашитѣ училишта отстѫпватъ отъ правиятъ пѫть и правятъ крачка несъобразна съ дѣйствителното състояние, въ което се намѣрватъ тѣ днесъ за днесъ у насъ. Наистина, подиръ религиознитѣ понятия, които дѣцата получватъ първоначално и послѣ — отъ св. История, необходимо е да се запознаватъ тѣ съ по̀-горни, по̀-специални въпроси въ религията. Самото тѣхно съзнание и умственно развитие е такова, штото въ всичко иска по̀-вече и по̀-вече разеснение, познание, и заради това необходимо е овреме да имъ се *разесняватъ* основитѣ или сѫштноста на нашата Православна вѣра, важноста и истинноста на догматитѣ, важноста и голѣмото значение на всичкото устройство черковно и проч.; но нѣма съмнѣние, че както до сега е било необходимо да се пази ясность, точность и постепенность при съобштаванието на дѣцата познания, така е необходимо и сега да се пази всичко това. Сега даже това е по̀-вече необходимо да се пази, заштото пробуденото съзнание и разсѫдочность лесно се увличятъ отъ разни съмнѣния. Нашитѣ училишта, за да съобштѫтъ на дѣцата по̀-специални познания въ религията, залавятъ се за преподаванието на *Ка-*

тихизисъ и за рѫководство на дѣцата въ това отношение даватъ имъ преведениятъ отъ г. *Данова* „Пространенъ Хрістіанскый Катихизисъ“, или пъкъ наредениятъ отъ г. *І. Груева* „Малъкъ православенъ Катихызисъ“, — или друго нѣкое подобно рѫководство, — споредъ съображенията на учителятъ. Въ пò-вечето училишта, обаче, приети сѫ преведениятъ отъ г. Данова пространенъ Катихизисъ и наредениятъ малъкъ Катихизисъ отъ. Груева, т. е. тѣзи двѣ книги, които се зехме да разглеждаме. Но добрѣ ли правятъ нашитѣ училишта, дѣто въ религиозното развиваніе на дѣцата даватъ имъ за рѫководство тѣзи книги? Тойзи въпросъ ште се рѣши самъ по себе, когато се рѣши пò-напредъ зададениятъ вече въпросъ, а именно: „написани ли сѫ тѣзи книги именно за нашитѣ ученици?“

Нѣка пò-първо кажемъ думата си за Пространниятъ Катихизисъ.

Ние, за да улеснимъ рѣшението на тойзи въпросъ, помѫчихме се да си разеснимъ, какъ върви у насъ религиозното развитие на дѣцата и видѣхме, че както другото развиваніе, така и религиозното, възлага се у насъ преимуштественно на училиштата, и че училиштата първоначално, до Катихизисътъ, вършятъ дѣлото доста правилно, а отъ послѣ вече отстѫпватъ отъ правиятъ пѫть. И зашто отстѫпватъ? Да ли Катихизисътъ не може да даде потрѣбнитѣ познания въ религията? Дава. Въ всѣки единъ православенъ Катихизисъ е изложено, макаръ и на кратко, всичко онова, което е необходимо на всѣки единъ православенъ христиенинъ за да може той да угождава на Бога и да си спасява душата; толкосъ пò-вече ште бѫде изложено необходимото православно учение въ единъ такъвъ пространенъ християнски Катихизисъ, какъвто е преведенниятъ отъ г. Данова. Ште каже, че училиштата, като преминуватъ слѣдъ св. История на Катихизисъ, правилно постѫпватъ. По *форма*, наистина, правилно постѫпватъ, но средствата, които избиратъ нашитѣ училишта за пò-горньото религиозно развитие на дѣцата, т. е. книгитѣ и рѫководствата въ това отношение не сѫ никакъ сполучливо избрани. Ние видѣхме, какъ върви нашето религиозно развитие въ първоначалнитѣ училишта у насъ и, като предположихме, че учителитѣ си изпълняватъ въ това отношение длъжноститѣ твърдѣ добросъвѣстно и съ надлежно умѣние, казахме, че доста цравилно върви това развитие въ училиштата ни до Катихизисътъ. При всичката тази правилность, обаче, за насъ не може да не бѫде ясно, че оште дѣцата ни иматъ голѣма нужда отъ осторожно и постепенно разкривания религиознитѣ въпроси, че оште тѣ нѣматъ нито потрѣбнитѣ познания, нито пъкъ оная разумна сила и крѣпость, която е необходима при разесняванието тайноститѣ на нашата св. вѣра. Прочее, оште не е безопасно да се впускаме въ дълги и обстоятелственни разеснявания предъ дѣцата високитѣ истинни на вѣрата ни. Това не е безопасно и за кои да е ученици, даже и за ученици отъ такива училишта, които въ преподаванието на кой да е предмѣтъ иматъ строга система, и въ които първоначалното развитие на дѣцата е вървѣло така сѫшто по строга система, а освѣнъ това и вънкашнитѣ условия сѫ — за тѣхното развитие религиозно — доста благоприятни (суевѣрията на пр. не сѫ така много, или и никакъ ги нѣма; въ домашниятъ крѫгъ, отъ родителитѣ си и домашнитѣ, дѣтето вижда съзнателно-разумно благочестие, съзнателно-разумно отношение къмъ религията, и проч.); толкосъ пò-вече не е безопасно това за нашитѣ дѣца, когато и вънкашнитѣ отъ училиштето условия не сѫ до толкосъ благоприятни: и суевѣрията сѫ пò-вечко и невѣжеството пò-голѣмо.

Сега, като земемъ въ внимание всичко, што казахме за вървежътъ на религиозното развитие на дѣцата у насъ въ кѫшти и първоначално въ училиштата, като си присмѣтнемъ оште и това, каква нужда иматъ нашитѣ дѣца въ религиозно отношение именно тогава, когато имъ се дава за рѫководство Пространниятъ Катихизисъ, преведенъ отъ г. Данова; а отъ друга старна, като разгледаме тоя Катихизисъ, като обърнеме внимание на цѣлото му съдържание, на обемътъ му, на способътъ на изложението, на езикътъ му, на доказателствата въ него и проч., — ние не можемъ да не дойдемъ до пълно убѣждение, че казанниятъ Катихизисъ *не е за нашитѣ сегашни училишта, че г. Дановъ, като се е залувилъ да го превежда, освѣнъ че не е обърнѫлъ внимание на педагогическитѣ потрѣбности, што се изискватъ отъ всѣки единъ какъвъ да е учебникъ, ами оште и никакъ не му е дошло на умъ да се събра-*

зи понѣ колко-годѣ съ нуждитѣ и потрѣбноститѣ въ религиозно отношение на нашитѣ училища и ученици, за които г. Дановъ си е назначилъ трудътъ.

Такова печално убѣждение оште пò-вече се усилва въ насъ, като си помислимъ за нѣкои отъ пò-важнитѣ недостатки, отъ които нàй-много страдаятъ сега за сега тъй нареченнитѣ наши *пò-горни* училишта. Тѣзи наши наречени *пò-горни* училишта: а) — нѣматъ единъ опредѣленъ отъ години курсъ, така штото не е възможно да се опредѣли, както и никогажъ не е опредѣлено, въ какъвъ размѣръ да се преподава въ тѣхъ всѣки единъ предмѣтъ, нито е пъкъ възможно да се въведѫтъ въ тѣхъ учебници, съставени съобразно съ опредѣленниятъ курсъ; б) нѣматъ една опредѣленна програма; в) учителитѣ се мѣняваатъ често и предмѣтитѣ се преподаватъ отъ разнитѣ учители различно, — по слѣдствие на което правилниятъ вървежъ на развитието ученицитѣ се побърква; г) ученицитѣ не сѫ задължени да оставатъ въ училиштето едно опредѣлено време, ами, като *посѣдятъ*, да речемъ, година, напускатъ училиштето, и слѣдъ 6 мѣсеца или слѣдъ година пакъ начеватъ да го посѣштаватъ; д) учителитѣ се наематъ да преподаватъ, както и наистина преподаватъ и предмѣти, отъ които иматъ твърдѣ малко понятия; е) нѣма почти никакви отъ старна спомагателни средства, т. е. нѣма книги за прочитание, нито пъкъ никакви други за учителитѣ пособия, освѣнъ учебницитѣ, и ж) всеобшто отсѫтствува въ нашитѣ *пò-горни* училишта *педагогическиятъ способъ* на преподаванието.

Всички тѣзи неблагоприятни условия иматъ лошо влияние въобште на всичкото развитие, што се дава на дѣцата въ нашитѣ училишта, а особенно — въ пò-горнитѣ, но за религиозното развитие влиянието на тѣзи условия бива оште пò-лошо. Въ религиозното развитие не се дѣйсвува само на умътъ, ами оште и на сърцето, за това и тука се иска и *живи примѣри*, иска се ясность, послѣдователность; иска се онзи, който зема на себеси да рѫковпди дѣтето въ религиозното му развитие, не само да има добри познания въ туй отношение, ами оште и самъ да се отличава съ дълбоко религиозно чувство и да има добра способность ясно и вразумително да разказва преподоваемото.

По причина на всичко това, казаниятъ катихизисъ не е и не може да бѫде за нашитѣ тъй наречени *пò-горни* училишта. Споредъ тойзи Катихизисъ преподаваштицѣ и нàй-добросъвѣстниятъ и способенъ учитель малка полза би принесълъ на своитѣ ученици въ религиозно отношение — споредъ сегашното положение на нашитѣ училишта.

Нѣка докажемъ това, што го казваме тукъ.

Преведенниятъ отъ г. Данова „Пространенъ Хрістіанскый Катихизисъ за православнѫ-тѫ Въсточнѫ Черквѫ“ се състои отъ *Введение* и други три части. Въ введението се излагатъ нѣкои *предварителни понятия*, като на пр. што е вѣра, отъ дѣ се черпи учение за истинната вѣра, што е Божественно откровение, што е Св. Писание, Св. Предание и проч.; въ първата частъ се говори за *Вѣрата*, въ втората — за *Надѣждата*, а въ третята — за *Любовта*. И така, отъ къмъ съдържанието си пространниятъ катихизисъ е пъленъ. Онова, на което се основава всичкиятъ религиозенъ животъ и което е необходимо на всѣки православенъ Христиенинъ за да угоди на Бога и да си спаси душата, т. е. *Вѣра*, *Надѣжда* и *Любовь* — има го въ тоя Катихизисъ и всичко туй е изложено подробно и потвърдено съ много доказателства както отъ Св. Писание, така и отъ изрѣченията на Св. Отци и учители Черковни, а оште и отъ *здравиятъ разумъ*. Но при всичко това, тойзи Катихизисъ не е за нашитѣ сегашни училишта.

Първо и първо отъ къмъ формата на изложението тойзи Катихизисъ не го бива въобште за всѣко едно училиште, а толкосъ пò-вече за нашитѣ. Формата, въ която е изложенъ казанниятъ Катихизисъ е, както казахме, *катихизическа*, или — на *питания* и *отговори*. Тая форма си има *достойнството*, но само на практика и то — като пособие за да бѫде преподаванието на предмѣтътъ пò-добро, пò-дѣйствително. Таквази форма на преподаванието има за цѣль, да *накара* ученикътъ чрезъ усилието на собственнитѣ си умственни способности, чрезъ собственното си съображение, само при рѫководството на учителятъ, да дойде до пълното разбирвание на онова, което му се преподава. Учительтъ се съобразжава съ умственното развитие на ученикътъ и му задава питание таквози, на което ученикътъ да може да отговори; послѣ учительтъ, съобразно съ отговорътъ на ученикътъ, задава му друго питание, но таквози, което отъ една старна да произлиза отъ даденията вече отговоръ, а отъ друга — да повежда мисълта на ученика къмъ пò-нанататашното разеснявание преподаваемото. Но вижда се отъ всичко това, че тойзи способъ на преподаванието, освѣнъ дѣто е възможенъ и може да бѫде полезенъ само *практически*, ами иска оште и много други условия. Едно, тойзи способъ не може да се приложи или употрѣби за всичкитѣ предмѣти. Цѣлта на тойзи способъ е — да направи, штото ученикътъ самъ съ своето събстенно младо и неразвито оште разумѣние да разбире и усвои преподаванниятъ предмѣтъ. Очевидно е, че тойзи способъ не може да се приложи на тъкъвъ предмѣтъ, какъвто се съдържава въ Катихизисътъ. Споредъ казанниятъ способъ трѣба работата да се кара така, штото разесняемиятъ предмѣтъ да може пò-напълно да се обхвашта отъ разумѣнието на слушителя или ученикътъ; а между това, главното съдържание на Катихизисътъ се състои отъ такива истини, штото трѣба да се приематъ *на вѣра*, и не могѫтъ се обгърна съ разумътъ, заштото надминуватъ предѣлитѣ, до които разумътъ може да достигне. Друго, което се иска при казаниятъ способъ на преподаванието, е — голѣма *разумность* и *тактичность* отъ старна на учительтъ. Питанията трѣба да се задаватъ винѫги на мѣсто и въ логическата имъ послѣдователность, за да има отъ тѣхъ надлежна полза; инакъ, не на мѣсто и безъ тѣсна връзка задаваннитѣ въпроси, не ште принасватъ полза, ами само ште разбъркватъ умоветѣ на дѣцата. Но очевидно е, че за да се удовлетвори това условие, необходимъ е учитель съ дарования, потрѣбни за това. А такива учители рѣдко се намиратъ, а особенно у насъ. Третьо условие така сѫшто важно и необходимо при реченниятъ способъ на преподаванието, е — ученицитѣ да иматъ едно доста развито разсѫдочно съображение.

И така, ето какви важни условия сѫ потрѣбни, за да може казанниятъ способъ на преподаванието да се употребява даже практически. Толкова пò-вече си нѣма той мѣстото въ *учебникъ*. Учебникътъ се дава въ рѫцѣтѣ на ученикътъ, за да може той (ученикътъ) самъ да се потруди надъ усвояването онова, което му се разказало и разеснило отъ учительтъ. Едно отъ главнитѣ отличия и преимуштества на человѣческиятъ умъ е — въ всичко да трѣси и да намира послѣдователность и връзка, и да разбирва нàй-добрѣ, да обхвашта нàй-пълно и да усвоява нàй-яко и основателно само онова, въ което намѣри разумна връзка и послѣдователность. Тази превъзходна черта на человѣческата умственна способность се обнаружва твърдѣ отрано, оште отъ нàй-крѣхката възрастъ на дѣтето, когато то начева вече да разпознава предмѣтитѣ и да говори. Дѣтето, колко и да бръштолеви за пусти работи, и колко често да преминува въ говорътъ си отъ предмѣтъ на предмѣтъ, но никой не може отрѣче логичната връзка между думитѣ и понятията въ бръштолевението му. Отъ това дѣтето пò-скоро усвоява онова, което отбира. Поопитайте се да накарате дѣтето да научи и заповни нѣшто-си, изрѣчено въ фрази, между които нѣма тѣсна видима връзка, и нѣшто, изрѣчено въ фрази, между които има тѣсна очевидна връзка, и не ште бѫде трудно да се забѣлѣжи, че въ послѣдниятъ случай дѣтето пò-скоро, пò-лесно и пò-основателно ште научи и усвои казаното. Съ тази превъсходна черта на человѣческиятъ духъ се съображаватъ добритѣ педагози, когато настоятелно искатъ, штото всичко да се разказва на дѣцата ясно и послѣдователно; съ тая черта трѣба непремѣнно да се съображаватъ и всички онѣзи, които се залавятъ да съставляватъ или да превеждатъ учебници, за кои да е ученици. Отъ опитъ знаеме, та и кой да е ученикъ винѫги ште потвърди, че когато ученикътъ сѣдне да учи урокъ, нàй-лесно и нàй-основателно може да го научи само тогава, когато успѣе пò-първо да го *разбере* хубаво, т. е. когато успѣе да намѣри главната мисъль на урокътъ и разбере връзката на тая мисъль съ другитѣ мисли, които служѫтъ за нейното поеснение и допълнение. Съ тойзи начинъ пò-лесно и пò-основателно се усвоява изучаемото, заштото въ такъвъ случай ученикътъ свободно и съзнателно може да се отнася къмъ онова, което изучва; като разбере главната мисъль, както и връзката съ нея на другитѣ поесняюшти и допълняюшти мисли, ученикътъ вече лесно може и съ свои събственни думи да разкаже урокътъ, — което е вече ясно доказателство, че урокътъ е усвоенъ съзнателно и свободно.

А тамъ, дѣто всичко се върши свободно и съзнателно, тамъ всичко бива и основателно.

Но това важно въ педагогията условие не може да се уварди въ учебникъ, който е изложенъ на *питания* и *отговори*. При тойзи способъ на изложението урокътъ не може да има онази непрекѫснѫта връзка, която е необходимо да има; или понѣ ако има връзка, тя като че се прекъсва съ *питанията* и става за ученикътъ нѣкакъ невидима, неуловима, така щото ученикътъ не може, или понѣ твърдѣ трудно ще може да обнеме съ умътъ си цѣлиятъ урокъ въ логичната му връзка, защото питанията ще му бъркатъ свободно и напълно съзнателно да се отнася къмъ урокътъ си. При тойзи способъ ученикътъ винѫги ще зависи отъ *питанията* и ще се принуждава откъснѫто да научва всѣки единъ отвѣтъ отдѣлно, а въ такъвъ случай и *интересътъ* се губи, и вниманието се отекчава, и усвояването не може да бѫде пълно, свободно и съзнателно. Не е истина това, дѣто казватъ, че всѣко едно питание възбужда въ дѣтето новъ *интересъ*, слѣдователно и ново *внимание*. За да се възбуди ново внимание и новъ интересъ въ дѣтето трѣба то да не е задължено да *сѣди* надъ книгата и да учи урокъ. На практика пакъ какъ да е-даде, всѣко ново питание може да възбуди и новъ интересъ и ново внимание, но пò-вечето въ такъвъ случай, когато на ученикътъ се предоставя пълна свобода да обмисли питанието и да даде самò, съ своитѣ си собственни усилия, отговоръ на това питание. Това се забѣлѣжва на пр. въ дѣтскитѣ игри, въ предлагание гатанки и проч. Но при изучвание на урокъ, и то отъ книга, никогажъ не могѫтъ се достигна такива утѣшителни резултати. Урокътъ винѫги е сериозно нѣщто, а особенно урокъ отъ Катихизисъ. Урокъ не може се учи отдѣлно сѣка една мисъль въ него, а непремѣнно — въ логична връзка и послѣдователность. Въ продължение на полвинъ часъ или пò-малко (или пъкъ и пò-много) ученикътъ трѣба да си учи урокътъ и въ всичкото това време той трѣба да си съсрѣдоточава вниманието на тойзи урокъ. И колкото е ясно изложенъ предмѣтътъ и мислитѣ вървятъ едно слѣдъ друго въ тѣсна връзка и послѣдователность, толкова пò-не ще да се отекчава вниманието. Но при питания и отговори вървежътъ на мислитѣ

ще се прекъсва при всяко едно питание, ще се прекъсва и вниманието, за да се обърне на новиятъ въпросъ. И защото при всѣко прекъсвание вървежътъ на мислитѣ трѣба малко или много усилие за да се намѣри *правилна* връзка между отговорътъ и новото питание, за това и ученикътъ, когато учи урокъ на питания и отговори, не може да обнеме напълно цѣлиятъ урокъ и да го разкаже съ свои думи: при научванието урокътъ и при казването му ученикътъ винѫги ще зависи и ще се управлява отъ питанията. Накарайте нѣкой ученикъ да ви разкаже на кратко, но послѣдователно урокътъ си, що е той научилъ на питания и отговори, и вие ще видите, че и нàй-добриятъ ученикъ ще се затрудни и едвамъ ли ще може да ви разкаже урокътъ така, както вие желаете. Той ще чака отъ васъ питание и твърдѣ често таково буквално питание, каквото го има въ учебникътъ, ще се спира слѣдъ отвѣщаванието на зададениятъ въпросъ и непремѣнно ще чака ново питание. Така сѐ прави и тогава, когато между питанията има строга логическа послѣдователность, а пъкъ колко пò-вече трѣба така да се прави, когато нѣма връзка между питанията, или и има, но е твърдѣ — тъй да речемъ — отвлѣченна. А между това, нито единъ учебникъ, изложенъ на питания и отговори, никогажъ не може да уварди строга логическа послѣдователность въ питанията. Истина, всѣко едно питание може да служи за пò-голѣмото резеснение на предмѣтътъ, който се преподава въ извѣстниятъ урокъ, но това разеснение въ питанията на учебницитѣ върви пò-вечето не равно, ами — тъй да се изразимъ — на скокъ ту на една, ту на друга старна.

Тази строга логическа послѣдователность въ питанията, не могла да се уварди и въ пространниятъ Катихизисъ, превед. отъ г. Данова. Разворете тойзи катихизисъ, на пр. на страница 39. Тамъ има едно подиръ друго такива питания: 1. *Защо є было смрьтоносно человѣку ѣденіє-то отъ плода на дрьво за познаніє добро и зло?* 2. *Какъ наименованіє на дрьво за познаніє добро-то и зло-то є приличяло на своя прѣдмѣтъ?* 3. *Какъ сѫ могли Адамъ и Ева да послушать діавола, а не волѭ Божіѭ?* 4. *Какъ є прѣльстилъ діаволъ-тъ Адама и Евѫ!* 5. *Що є произлѣзло отъ Адамовий грѣхъ?* и 6. *Що є проклятіє?* Всички тѣзи питания вървятъ едно подиръ друго и служятъ за по доброто и обстоятелственно разеснение на третиятъ членъ отъ *Символътъ* на вѣрата ни; но между всичкитѣ тѣйзи питания нѣма тѣсна връзка, нито строга послѣдователность, а пъкъ вижда се вече твърдѣ добрѣ, какъ онзи, който прави питанията, *скача* отъ мисъль на мисъль, отъ понятие на понятие, за да разесни и допълни главната си мисъль. Или на пр. на страница 74, дѣто така сѫщо има въпроси, които нѣматъ тѣсна и послѣдователна връзка помежду си, и отъ които се вижда, че питачятъ *скача* отъ понятие на понятие: на пр. 1. *Защо бывать при крьщеніе-то въсприемници-ти*? 2. *Защо става заклинаніе надъ крыщаемый?* Та въобште отворете казанниятъ Катихизисъ на която и да е страница, вие на сѣкѫдѣ ште намѣрите питания или безъ всѣкаква връзка и послѣдователность, или пѫкъ ако има между имъ връзка и послѣдователность, тя е — тъй да речемъ — *вѫтрешна, скрита*, неуловима за ученикътъ, и може да се намѣри тая връзка само тогава, когато напълно е обгърнѫтъ отъ мислитѣ цѣлото съдържание на урокътъ. Очевидно е, че така безъ връзка питания могѫтъ да се правятъ на практика (въ класътъ на пр. отъ учительтъ) и ученикътъ да може да отвѣштава на подобнитѣ питания, безъ да се затруднява твърдѣ-твърдѣ, но това може да бѫде само тогава, когато ученикътъ усвоилъ урокътъ безъ вѣкакви питания, ами свободно и съзнателно така, штото може съ свои собственни думи да го разкаже всичкиятъ. Но да сѣдне ученикътъ отъ учебникъ на *питания* и *отговори* да учи откѫснѫто отговорътъ на всѣко питания, за него трудно ште е и да разбере добрѣ урокътъ, и да го усвои напълно и съзнателно, разумѣвасе и — да го раскаже разумно и вразумително. Толкосъ пò-вече това ште се случва съ нашитѣ ученици, когато въ пò-вечето отъ учелиштата у насъ главната метода на преподаванието е „отъ тука до тука“. Нѣма съмнѣние, че съ такава метода у насъ трѣба да се преподава преимуштественно Катихизисътъ, заштото и *добри* преподаватели по тойзи предмѣтъ рѣдко се намиратъ у насъ, но и самата форма на изложението Катихизисътъ — т. е. честитѣ питания и отговори ште бъркатъ, както и наистина бъркатъ, и на самиятъ учитель при разесненията уроцитѣ. Учительтъ непремѣнно трѣба да се съображава съ питанията, да не ги разбърква (едно да разесни пò-напредъ, а друго пò-послѣ) и пр., и въ такъвъ случай разеснението не може да бѫде нито свободно, нито хубаво. Може, наистина, да кажѫтъ, че цѣлта на учебникътъ е — да *научи* ученикътъ онова, което се съдържава въ урокътъ, и стига, ако ученикътъ може свободно да отговаря на всѣки единъ въпросъ отъ учебникътъ: това ште покаже, че ученикътъ *знае*. Добрѣ ама... урокътъ се учи не за да се казва въ класътъ само, ами и да убогатява познанията на ученикътъ, но това може да се постигне само тогава, когато ученикътъ свободно и съзнателно изучва и усвоява уроцитѣ си, — нѣшто, което трудно се достигва при учебници на питания и отговори. Освѣнъ това, трѣба да се зема въ внимание и драгоцѣнноста на времето. Ученикътъ пò-лесно и пò-добрѣ научва и усвоява урокътъ, когато е той изложенъ ясно и послѣдователно. Защто, пъочее, да мѫчимъ ученицитѣ и да злоупотрѣбляваме съ златото имъ време по трудни методи, споредъ както е изложенъ пространниятъ Катихизисъ?

И така, отъ къмъ формата на изложението Пространниятъ Хрiстiански Катихизисъ никакъ не е добро рѫководство за въ училиштата, а особенно — за въ нашитѣ и то — *пò-горны* училишта. Г. Дановъ не направилъ никакъ добрѣ, дѣто понѣ при „второто издание“ на български тойзи Катихизисъ не му е дошло на умъ да обърне внимание на едно отъ важнитѣ педагогически условия, които е необходимо да се пазятъ при съставянието или превежданието какъвъ да е учебникъ, а именно — на формата на изложението му. Ако да бѣше обърнѫлъ г. Дановъ внимание на това и се помѫчеше нѣкакъ да отстрани *питанията*, щтѣше да направи двѣ голѣми ползи: едно, че книгата штѣше да бѫде по сгодна за нашитѣ училишта и ученици, а друго, — че тя штѣше да стане пò-малка на обемъ, а споредъ това и цѣната ѝ штѣше да бѫде пò-малка.

Но не е въ това главниятъ недостатъкъ на преведенниятъ отъ г. Данова *Пространенъ Хрiстiанткый Катихизисъ*. Гланиятъ недостатъкъ на тойзи Катихизисъ е — въ самиятъ материалъ, който се съдържава въ него. Тойзи Катихизисъ се назначава за нашитѣ ученици въ *пò-горнитѣ* училишта. Но до дѣ достига умственното и религиозно развитие на нашитѣ ученици въ то време, когато имъ се дава тоя Катихизисъ — ние видѣхме. Ние предположихме, че първоначалното развитие религиозно — до Катихизисътъ — върви у насъ и въ нашитѣ училища доста добрѣ, че св. История и двата завѣта се преподава на нашитѣ ученици твърдѣ разумно. Но, при всичко това, никой не може да каже, че нашитѣ ученици нѣматъ вече нужда отъ постепенно, ясно и осторожно разкриване на религиознитѣ истини, особенно — на много догмати отъ нашата Православна вѣра. Колко и да е било добросъвѣстно първоначалното религиозно развитие у насъ, но защото то се е ограничавало само въ изучвание на св. История — споредъ както е тя изложена въ учебницитѣ, и защото още нѣмаме ние такива преподаватели, които при разказванието или разесняванието урокътъ отъ св. История, да направятъ това така, щото много нѣщта, които ученицитѣ немогѫтъ да намѣрятъ, да разберѫтъ и разеснятъ отъ урокътъ, — да имъ станѫтъ ясни и достѫпни отъ разесняванието на преподавателя, — заради това още не е нито полезно, нито безопасно да се разкриватъ предъ тѣхъ високитѣ Християнски истини безъ вѣка осторожность и надлежно — не научно- философско, а просто и ясно разказвание и разеснение. Нашитѣ ученици, като земать въ рѫка Катихизисътъ, иматъ още нужда отъ разесняване на най-първитѣ и основни Християнски истини, но отъ разесняване простичко, не натрупано съ много доказателства нито отъ св. Писание, нито отъ писанията и изрѣченията на св. Отци и учители черковни, нито пъкъ отъ *здравиятъ* разумъ. Подобнитѣ доказателства не само сѫ още безполезни за нашитѣ ученици, ами сѫ и опасни за цѣлоста и чистота на оная истина, на която искаме да научимъ ученикътъ. Нашитѣ ученици, освѣнъ св. История, не знаятъ почти никоя друга св. книга. Ако иматъ нѣкакво-си понятие, да речемъ, отъ св. книги — *Апостолътъ* и *Евангелието* или отъ *Псалтирятъ*, но това е само едно просто понятие: тѣ (нашитѣ ученици) нито съдържанието знаятъ на тѣзи книги, нито значението и важноста имъ отбиратъ още, нито пъкъ могѫтъ да цѣнятъ авторитетътъ имъ или важноста на свидѣтелствата имъ за нѣкоя истина. Поради това многото натрупани доказателства, важноста на които ученикътъ не постигва още, не служятъ за друго, освѣнъ да отекчаватъ вниманието на ученикътъ и да го побъркватъ при изучванието и усвояването урокътъ. Колкото за доказателствата на здравиятъ разумъ, като *здравиятъ разумъ* на ученикътъ нѣма още надлежна сила и крѣпость, не може той нито да доказва, нито да постигва готовитѣ доказателства за такива истини, които сѫ твърдѣ отвлѣченни и по̀-вечето надминуватъ силитѣ и вече на съвършенно развитъ и укрѣпнѫлъ здравъ разумъ, — каквито сѫ много отъ религиознитѣ истини. А нѣма съмнѣние, че когато за истини твърдѣ високи се искатъ доказателства отъ здравиятъ разумъ, а пъкъ здравиятъ разумъ, отъ който се искатъ тѣзи доказателства, не се е развилъ и не е укрѣпнѫлъ още до тамъ, щото, ако не може напълно да постигва. предложенната истина, понѣ да може да дойде до едно *вѣроятие* за сѫществуванието на тая истина, — нѣма съмнѣние, че въ такъвъ случай твърдѣ лесно и скоро се достигва до голѣми заблуждения. Така сѫщто безполезно и не безопасно е — до подробности и съ всичкитѣ доказателства и философски съображения да се разкриватъ предъ нашитѣ ученици догматитѣ, тайнствата и проч. на нашата Православна вѣра. Разкриванието и разеснението на догматитѣ и проч. на вѣрата ни е необходимо за всѣки Православенъ Християнинъ, но то трѣба да върви постепенно и въ единъ опредѣленъ обемъ, — споредъ до дѣто се предполага да стигне религиозното развитие на учащтий се; ако се предполага, че развитието му не ще бѫде напълно — трѣба безъ особенни подробности да се съобщтава на ученика само онова отъ религията, което му е необходимо да знае, като Православенъ Християнинъ; ако ли се предполага, че религиозното му развитие, както и другото, ще бѫде пълно, — тогава наистина могѫтъ религиознитѣ истини да му се съобщтаватъ съ подробноститѣ и доказателствата, — разумѣва се въ постепенноста имъ. Но за нашитѣ си ученици кое отъ двѣтѣ предположения можеме и трѣба да направиме? Разумѣва се, че само първото. Както казахме, нашитѣ училища нѣматъ единъ опредѣленъ отъ години курсъ, а пъкъ и ученицитѣ, ако днесъ слѣдватъ въ училищтето, утрѣ го напущатъ. При такова условие, разумѣва се, че необходимо е да съобщтаваме на ученицитѣ безъ голѣми подробности необхо-

ДЪРЖАВНА

димитѣ религиозни истини, зазтото, ако наченемъ тѣзи истини да ги разесняваме въ подробноститѣ имъ и съ всичкитѣ доказателства, — тогава, като не ште да има ученикътъ възможность напълно да довърши развитието си, ште остава въ религията — тъй да речемъ — на *срѣдъ пѫтя*. Но това е нàй-опасното. Ученикътъ или забравя всичко, што е училъ, та въ религиознитѣ си понятия никакъ не се отличава отъ онѣзи, които никогажъ не сѫ бивали въ училиште, или пъкъ, като има вече възбудено любознанието си, или чрезъ собственни мѫдрувания дохожда до голѣми заблуждения, или пъкъ лесно се отдава на чужди мнѣния.

И така, когато нашитѣ ученици зематъ въ рѫцѣ Катихизисътъ, тѣ иматъ оште голѣма нужда отъ постепенно, ясно и немногосложно разкриване на религознитѣ истни, иматъ нужда тѣзи истини да имъ се съобштаватъ въ такъвъ обемъ, въ какъвто е потрѣбно за тѣхъ, съобразно съ бѫдуштето тѣхно развитие. Може ли да служи за такова рѫководство разгледванниятъ Пространенъ Катихизисъ? Не.

Въ тойзи Катихизисъ *подробно* се излагатъ и разгледватъ *догматитѣ* на нашата Православна вѣра, и *възможноста*, *основателноста* и *истинноста* на тѣйзи догмати доказва се и се потвърждава съ *много* доказателства отъ *ветхоз. и новозавѣтнитѣ книги* на св. Писание, отъ *списанията* и *изрѣченията* на нашитѣ св. Отци и учетели черковни, отъ *здравиятъ* разумъ и проч.; обрѫшта се внимание на *правилноста на извършванието* нѣкои обрядности при тайнствата, богослужението и проч., като се доказва правилноста имъ пакъ отъ св. Писание, отъ св. Отци и учетели черковни и отъ здравиятъ разумъ; обрѫшта се оште внимание и на нѣкои *лжеучения*, споредъ които нѣкои догмати на нашата Православна вѣра или се отхвъргатъ съвършенно, или се тълкуватъ криво, и тѣйзи лжеучения се опровергаватъ сè пакъ съ доказателства отъ св. Писание, св. Отци и учители черковни и отъ здравиятъ разумъ. При това въ тойзи катихизисъ всичкитѣ доказателства и свидѣтелства, извлѣчени отъ св. Писание, изложени сѫ на *черковно-словѣнский* езикъ, — нѣшто, което дава друга особенность на цѣлата тая книга. Споредъ всичко това, разгледванъ въ обштиятъ си обемъ, Пространниятъ Катихизисъ се представлява не като учебникъ, но като

специално-полемическо съчинение. Всяка наука за своето *сѫществование* иска строга точность, трѣба да се насланя на положителни доказателства, да е безопасна отъ всѣки съмнѣния: толкосъ пò-вече е необходимо това за *богословска* наука; но тая необходимость си има мѣстото само когато се има предъ очи специално да се раскрива и доказва или цѣлата наука, или понѣ само нѣкои истини отъ нея, когато имаме предъ себе си противникъ и искаме да го убѣдимъ въ справедливоста, въ истинноста на нашето учение. *Учебникъ*, обаче, не е и не трѣба да бѫде друго, освѣнъ *изложение* на положително вече доказани истини. Ученикътъ първо се *учи*, а послѣ вече получва възможность да *познава* права ли е неговата наука или не, да прави разлика между своето и чуждото учение, да се съмнѣва въ истинноста на едното или на другото и проч. Заради това *учительтъ*, както и *учебникътъ*, необходимо е да иматъ пъленъ авторитетъ въ очитѣ на ученикътъ и винѫги *положително* да му съобштаватъ всичкитѣ истини, на които искатъ да го научѫтъ. Съмнѣнията въ тази или онази истина, опровергаванието на тѣзи съмнѣния съ доказателства отъ разни авторитети, отъ здравиятъ разумъ и проч., — всичко това е само за доста вече узрѣлъ умъ, който се е запозналъ понѣ што-годѣ съ съчиненията, отъ които се черпятъ доказателства, който се е запозналъ и съ противнитѣ учения, който е усвоилъ вече всичкитѣ истини), които му сѫ се преподавали, и само чрезъ опровергаванието на събственното си съмнѣние, както и съмнѣнието или лжеучението на други, иска пò-вече и съвършенно да се укрѣпи въ тѣйзи истини. Така сѫшто и твърдѣ специалното изложение на нѣшто-си съ всичкитѣ му подробни доказателства и свидѣтелства отъ разни авторитетни списания и проч. сѫ за пò-зрѣлъ умъ, а не за учебникъ, заштото таквози изложение бива полезно и необходимо само на онѣзи, които доста добрѣ сѫ познати съ авторитетнитѣ списания, отъ които се черпятъ свидѣтелства и доказателства. Очевидно е отъ всичко това, че такава *специално-полемическа* книга, каквато ни се представлява въ обштиятъ си обемъ разгледваниятъ Православенъ Катихизисъ, не може да служи за рѫководство на какви да е ученици, толкосъ пò-вече пъкъ на нашитѣ ученици, макаръ и у пò-горнитѣ ни училишта, и като се употрѣблява тая книга за ръководство, особенно въ нашитѣ училища, тя се употрѣблява по̀-вечето безъ полза.

Нашитѣ ученици, като зематъ да учѫтъ Катихизисътъ, не сѫ познати, както вече казахме, почти нито съ една книга отъ св. Писание; тѣ може би и първи пѫть начеватъ да се запознаватъ съ езикътъ на черковнитѣ наши книги, който езикъ, ако и да е нашъ старъ езикъ, езикъ на нашитѣ прадѣди, но, защото не е както сегашниятъ ни живъ езикъ и защото чрезъ него се изражаватъ високи истини на божественното откровение, — тойзи езикъ е много труденъ за нашитѣ ученици. Тази трудность още по̀-голѣма става въ Катихизисътъ споредъ това, че въ него изрѣченията, или свидѣтелствата и доказателствата сѫ турени на *откъси* на *откъси*, и ако да иматъ връзка съ доказиваемото, тая връзка обаче е неуловима за ученикътъ, особенно, когато той трудно отбира отъ езикътъ. Още: нашитѣ ученици не сѫ познати и съ *противнитѣ* учения, къмъ които сѫ насочени много питания и отговори, както и много *текстове* отъ св. Писание, много изрѣчения и отъ св. Отци и учители черковни, така и доказателства отъ здравиятъ разумъ. По причина на всичко това, Пространниятъ Катихизисъ, преведенъ отъ г. Данова, — да го кажемъ още еднъжъ — не го никакъ бива за учебникъ въ нашитѣ училища, и учителитѣ, които го даватъ на ученицитѣ си за ръководство, никакъ не правятъ добрѣ, защото по тойзи Катихизисъ нашитѣ бѣдни ученици много ще си биѭтъ главитѣ да учѫтъ, а малка, твърдѣ малка полза ще получватъ, — въ нѣкои отношения пъкъ — и вредъ може да получѫтъ. Ученикътъ, когато на всѣка стѫпка срѣща, че тамъ, въ е-ди коя книга, отъ е-ди кой пророкъ се говори *така* за *това*, а тамъ — така, а пъкъ като не знае по какъвъ случай е казано тамъ така, а тамъ инакъ, като не знае защо е казано, противъ кого е казано, защо се отдава важность на това, що е казано така въ е-ди коя книга и проч., — той не ще може да разбирва всичката важность на казаното, на свидѣтелствата и доказателствата, не ще може да постигва и усвоява връзката между доказванното и доказателствата, по слѣдствие на което ще бѫде пренуденъ почти всѣки единъ урокъ да научва *папагалски* и безъ всѣка полза за него-си.

Единъ даже и малко нѣщо сериозничекъ погледъ връхъ казанниятъ Катихизисъ ще ни потвърди напълно думитѣ.

Като разтворимъ преведенниятъ отъ г. Данова Пространенъ Хрістіанскый Катихизисъ, още отъ пързата му страница нà̀й-много биѭтъ на очи текстоветѣ отъ Св. Писание, изрѣченията на св. Отци и учители черковни и проч. Отговорътъ почти на всѣко едно питание се потвърдява и доказва отъ Св. Писание, отъ Св. Отци и учители черковни и проч. И забѣлѣжителното е въ това, че се казва още отъ *гдѣ* се зема изложенното доказателство или свидѣтелство, отъ коя книга, отъ коя *глава* въ тая книга, още се назначава и *стихътъ*. Така върви презъ всичкиятъ Катихизисъ чакъ до краятъ. Пита се: защо е всичко това въ учебникътъ? Вижда се да е за това, че ученикътъ самъ още по̀-вече да се увѣри въ истинноста и въ правилноста на своето учение, а при това и, когато стане нужда, да може да го потвърдява отъ Св. Писание и проч. Но това предположение подъ никакъвъ видъ не може да се оправдае отъ практиката. За да може ученикътъ напълно да се облѣга на Св. Писание и Св. Отци и учители черковни и подъ благотворното влияние на тѣхниятъ авторитетъ по̀-вече и по̀-вече да укоренява въ себе-си истинното учение, той трѣба да е познатъ както съ свещеннитѣ книги и тѣхнитѣ списатели, така и съ Св. Отци и учители черковни и списанията имъ — понѣ на толкосъ, щото да може до една извѣстна степень да оцѣнява важноста и силата на тѣхнитѣ свидѣтелства. Но какъ е възможно да бѫде това, когато ученикътъ първи пѫть въ Катихизисътъ срѣщва името — да речемъ — на нѣкой Пророкъ или на нѣкой Св. Отецъ и учитель черковенъ, когато ученикътъ първи пѫть прочитва *двѣ-три* думи или изрѣчения отъ тѣйзи Св. Писатели, и не знае нито по какъвъ случай сѫ казани тѣ, нито защо сѫ казани, ами ги гледа откъснѫти туку тъй и прилепени при доказиваемото много пѫти безъ особенна видима връзка както съ доказиваемото, така и съ другитѣ свидѣтелства и доказателства по сѫщото питание? На пр. на стр. 4 въ тоя Катихизисъ, като се отговаря на питанието: *„Защо въ ученіе-то за благочестіе е потрѣбно не само знаніе, нъ и вѣра?“* потвърдява се отговорътъ отъ изрѣченията на Св. *Кирилла Иерусалимски* и на пророка *Исайа.* „*Вѣра*, казва Кириллъ Іерусалимскый *е око, което озарява всякѫ съвѣсть; она сообщава человѣку вѣдѣніе*“. „ꙁащо-то, казва пророкъ, ѧ҆ще не ᲂу҆вѣрите, не и҆мате разꙋмѣти“. Исаіа. 7. 9. Огласит. поуч. 5. Но кой е тойзи Кириллъ Иерусалимски, кой е тойзи Исайа, защто сѫ писали това, което се привежда като доказателство на отговорътъ, и проч. и проч. ученикътъ не знае: той първи пѫть чува тѣйзи имена, първи пѫть чува и изрѣченията имъ. Какъ ще може ученикътъ да укрѣпи въ себе-си благоговѣйното почитание къмъ голѣмиятъ авторитетъ на тѣйзи лица и да земе словата имъ като непогрѣшимо, неопровержимо доказателство, та още по̀-вече да вкорени въ сърцето си истинноста на онова, което се доказва? Представи си, читателю, или по̀-добрѣ ти, достоуважаемий учителю, че единъ твой ученикъ сѣдналъ да си учи урокътъ отъ Дановътъ Катихизисъ и учи — да речемъ — питанието, което означихме по̀-горѣ. Какъ ти се струва, не ще ли той да сѣди съ часове и да си бие главата дору научи мѫчно разбирванното свидѣтелство: „Вѣра, казва Кир. Іерус., е око, и проч.; не ще ли ученикътъ да се спирва надъ имената, които не му сѫ познати, или понѣ не ще ли му бъркатъ тѣйзи имена; не ще ли си бие той главата, за да проумѣе, што ще да значи това: *Исаіа. 7. 9. Огласит. поуч. 5.*, когато той не е виждалъ нито книгата на Исаия, нито друга нѣкоя св. книга и не знае, какъ тия книги се раздѣлятъ на *глави* и *стихове;* когато не знае нито за едно списание на Кирилла Иерусалимски, и не ще ли на̀й-послѣ да бѫде той принуденъ, слѣдъ голѣми мѫки и трудове, папагалски да научи това мѫчно мѣсто отъ урокътъ, и слѣдователно, — безъ всяка за себе-си полза? А между това цѣлиятъ Катихизисъ сѐ тъй утива. Да се предполага, че ученикътъ ще заповни добрѣ-добрѣ всичкитѣ доказателства и свидѣтелства отъ Св. Писание и отъ Св. Отци и учители черковни, та когато стане нужда да може съ това да потвърдява истинноста и правилноста на своето вѣроизповѣдание, — и това е невъзможно, защтото е невъзможно самото дѣло, та даже и да бѫде възможно, не ще да има никаква полза. Въ паметта на човѣка остава само онова и бива благотворно, което се е усвоявало съзнателно, което се е усвоявало въ взаимната връзка и послѣдователность съ

други мисли и понятия. Но нашиятъ ученикъ, който зема въ рѫцѣ Катихизисътъ никога не би усвоилъ съзнателно *текстовѣтѣ* и въобще доказателствата и свидѣтелствата, които сѫ така изобилно турени въ него отъ Св. писание и проч., защтото, освѣнъ че сѫ на езикъ непонятенъ за него, ами и сѫ зети отъ разни ветхозавѣтни и новозавѣтни св. мѫже и писатели, за които ученикътъ не знае още нищо, зети сѫ отъ тамъ откъснѫто и откъснѫто сѫ прилепѣни на доказиваемото. На пр. на стр. 24 и 25 за сѫщтеството и сѫщтественитѣ свойства Божии дава се понятие отъ цѣлото — ветхозавѣтно и новозавѣтно — Св. Писание, и за всѣко сѫщтественно свойство Божие казва се по нѣкое изрѣчение *откъснѫто* кратичко отъ нѣкой пророкъ или апостолъ. За Бога, възможно ли е за единъ ученикъ, който, както вече казахме, нѣма понятие нито отъ една св. книга, който не знае даже имената на пророцитѣ и апостолитѣ, отъ които се заматъ свидѣтелства и доказателства, възможно ли е той съзнателно да научи и усвои всичко, което е *принуденъ* да научва, когато и много нѣщта отъ изрѣченията никакъ не разбира? Въ означеннитѣ страници на пр. *благоста* Божия се доказва съ тѣзи слова на апостола Иакова: „Бо́гъ любы̀ є҆сть или — *всевѣдѣнието* Божие съ това въсклицание на апостола Павла: „ѡ҆ глꙋбина̀ бога́тства и премꙋ́дрости и ра́зꙋма Бо́жіа! ꙗ҆́ко неиспыта̑ни сꙋ́дове є҆гѡ̀, и неизслѣ̑довани пꙋті́е Є҆гѡ̀! Какъ ще може ученикътъ да разбере това и чрезъ това да обесни на себе-си благоста или всевѣдѣнието Божие? А пъкъ, като не може да го разбере хубаво, той трудно — твърдѣ трудно ще го научи, и на̀й-повечето безъ пълно съзнание, полвинъ папагалски, по слѣдствие на което слѣдъ нѣкой други день ще го забрави. Но да предположимъ невъзможното, да речемъ, че ученикътъ не ще забрави онова, което е научилъ добрѣ — макаръ съзнателно, макаръ безсъзнателно —, да речемъ, че при всѣки удобенъ случай, той ще бѫде въ състояние да каже наученниятъ отъ Катихизисътъ свещтенъ *текстъ* за правосѫдието Божие, или за всемогущтеството Му и проч. Ще бѫде ли това полезно както за самиятъ ученикъ, така и за самата доказиваема истина, когато той не е познатъ нито съ една книга отъ Св. Писание, не е познатъ съ лицата, които сѫ написали тѣзи книги, нѣма никакво понятие за съдържанието имъ (на книгитѣ), не отбира важноста имъ, не може ясно да си представи, хубаво да разбере, какъ съ това или онова изрѣчение, съ тойзи или онзи текстъ се доказва тази или онази истина, не може да разбере правилно самото изрѣчение или самиятъ текстъ, — каква полза ште принесе таквози едно папагалско знание? Полза нѣма, но може въ нѣкои неблагоприятни случаи — вреда да има: може изрѣченията и текстоветѣ криво да се тълкуввbooтъ и разберѫтъ, по слѣдствие на което и самата истина пострадава. И това не е трудно да стане, защото много человѣци се намиратъ, които иматъ слабость да мислятъ, че отбиратъ отъ много нѣшта и предъ другитѣ да се показватъ, че отбиратъ, по слѣдствие на което въ нѣкой нечаканъ случай такъвъ човѣкъ ште си позволи да разсѫжда и тълкува нѣкои мѣста отъ Св. Писание, — както това се прави всѣки день и за други — не богословски — предмѣти. И така, съ тѣзи текстове и изрѣчения, които ученикътъ на всѣка стѫпка срѣшва изъ Катвхизисътъ, той (ученикътъ) напусто ште се труди, нàпусто ште си бие главата и ште си губи скѫпото време да научва на изустъ текстове, изрѣчения на Св. Отци и учители черковни, но пакъ нѣма ништо да знае, заштото при такива условия, каквито представлява Катихизисътъ, не е възможно да се учи инакъ, освѣнъ пò-вечето безсъзнателно и папагалски. Да предположимъ даже, че може преподавательтъ да бѫде такъвъ, щтото да се спира на всѣки единъ текстъ, да го разеснява добрѣ, да показва произхождението му, смисълта му въ редътъ на цѣлата книга, отъ дѣто е зетъ, връзката съ обесняемата и доказиваемата истина, и проч. и проч., — даже и въ такъвъ случай заучванието на текстоветѣ и изрѣченията така откъснѫто, както сѫ тѣ въ Катихизисътъ, не е възможно да бѫде благотворно и за учаштиятъ и за истината, която се изучва. Може би преподавательтъ ште е специалистъ и ште разеснява предъ ученикътъ всѣкъ единъ текстъ до подробности. Но такова разеснение не ште принесе на ученикътъ полза, заштото то ште надминува неговото развитие умствено, особенно, когато се случи да се разесняватъ нѣкои доста отвлѣченни текстове, тѣсно съединени съ ветхозавѣтнитѣ исторически събития, служашти за презнамѣнование на новозавѣтнитѣ събития. На пр. на стр.

29, за доказателство, че *невидимото* е сътворено преди *видимото* привежда се слѣдуюштиятъ текстъ отъ *Иова:* „ктò же є̆сть положи́вый ка́мень краеуго́льный на не́й? Є̆гдá (сотворены) бы́ша ѕвѣ́зды, восхвали́ша мѧ̀ гла́сомъ ве́лiимъ всѝ А̓нгели мои̏". За да се разесни тойзи текстъ, да се докаже, че той е тукъ на мѣсто, че наистина служи за потвърдение на истината, какъ невидимото е сътворено преди видимото, — необходимо е да се разкаже цѣлата история на *Иова*, да се разесни положението и обстоятелствата, които сѫ били причина да се каже приведеното изрѣчение. Но очевидно е, че при това разеснение учительтъ по неволя ште се допре и до много отвлѣчени въпроси, които не могѫтъ да бѫдѫтъ понятни на ученикътъ. Или на пр. на стр. 45, дѣто между другитѣ пророчества за рождението на Ис. Христа се казва и за пророчеството на *Даниила.* Какъ ште се разесни на ученикътъ това пророчество така щтото той да го разбере напълно и усвои всичкото? или пъкъ пророчеството *Иаково* (на стр. 48), — колко обстоятелственно разеснение на историческитѣ събития иска то, за да се разбере хубаво и усвои съзнателно . . . но много ли сѫ у насъ такива учители?

Ние показахме тукъ само на една-двѣ старници, приведохме единъ два примѣра, за да потвърдимъ думитѣ си, но това трѣба да се разбира за цѣлиятъ Катихизисъ, заштото тоя Катихизисъ до послѣднята си страница е испълненъ така съ *текстове* и *изрѣчения.*

Освѣнъ това, въ Катихизисътъ, който разгледваме, има много такива нѣшта, които ясно показватъ, че той не е за ученици, а за пò-зрѣли умове, заштото ученицитѣ по необходимости трѣбало би папагалски да го научватъ. На пр. на стран. 10 — 15, дѣто се говори за числото на Ветхозав. и Новозавѣтнитѣ книги, за раздѣлението на тѣйзи книги по съдържанието и проч., пита се за числото на Ветхоз. книги (стр. 10) и се отговаря, че, споредъ Кирилла Иерусалимски, Атанасия Велики и Св. Ивана Дамаскина, които се *основаватъ* на *Еврейското броение* тѣйзи книги, да сѫ тѣ 22. Очевидно е, че тукъ се предполага въ читательтъ малко или много познайство съ споменѫтитѣ светии, съ тѣхнитѣ списания и проч., предполага се опте и знание на това, че има и друго броение на Ветхозавѣтнитѣ свештенни книги, освѣнъ еврейското броение. По на доло (стр. 10 и 11) изброяватъ се поименно и една слѣдъ друга всичкитѣ ветхозавѣтни книги. Защто е таквози голо изброявание на тѣзи книги? Ученикътъ и мѫчно ште имъ научи имената и никаква полза не ште да има отъ това научвание. Ако ли се смѣта на туй, че ученикътъ ако не друго, понѣ *имената* на ветхозав. книги ште знае, — това знание нѣма полза, защтото не може да бѫде друго, освѣнъ папагалско. За да не бѫде папагалско, — трѣба да е съзнателно усвоено, но какво съзнание е възможно тукъ, когато ученикътъ не е виждалъ нито една отъ свештеннитѣ книги, а имъ заучва само голитѣ имена? — Непосредственно слѣдъ това изброявание прави се питание (на стр. 11) *„Защо въ този броежь на ветхозавѣтны-ты книгы не ся споменува за книгѫ прѣмѫдрости на сына Сирахова и за нѣкои другы?* и се отговаря: „Защото ги нѣма на Еврейскый языкъ“. Едно отъ двѣтѣ: онзи, който ште научва това, или трѣба да има понятие за Премѫдроститѣ Сирахови и за „нѣкои другы“ книги ветхозавѣтни, што ги нѣма въ горнето изброявание, или пъкъ трѣба да научва това папагалската. Това сѫштото може да се каже и за раздѣлението изброеннитѣ книги по съдържанието имъ на *законоположителни*, *исторически* и проч. За да може да знае, защто така се раздѣлятъ тѣзи книги по съдържанието си, ученикътъ трѣба да има понѣ предъ очи тѣйзи книги: инакъ напусто е трудътъ му. На стр. 34 за *Промисълъ* Божи се казва между друго, че *цѣлый 90-й псаломъ е изображеніе отъ особный и многообразный промыслъ Божій за человѣка.* Добрѣ, така е, но нашиятъ ученикъ не знае нито што е *псаломъ* и дѣ се намиратъ псаломитѣ, а пъкъ и Богъ знае, ште ли му се случи нѣкогажъ да земе въ рѫцѣ *псалтирятъ* и да прочете 90-й псаломъ. На стр. 37 се пита: *„Защо още е прибавено въ Символа на вѣрѫ-тѫ за Сына Божія, какво той е* **рожде́нъ, нє сотворе́нъ?** и се отвѣштава: „Това е прибавено за обличеніе Арія, кой-то нечестиво училъ, какво Сынъ Божій е сътворенъ“. Кой е тойзи Арий и защто отдаватъ на неговото учение толкова важность — това ученикътъ не го знае. На стр. 53 на питанието „Гдѣ е, на примѣръ, написано за това (т. е. че Ис. Христосъ ште умрѣ и ште въскръсне)“, отговаря се: На примѣръ въ 53 главѫ отъ книгѫ-тѫ на пророка Исаіа въ много подробны чрьты е изображено . . . и проч. Ученикътъ ништо не знае за пророкътъ Исаия, нито за пророчествата му или книгата му. При това за страданията и смърта на Ис. Христа сѫ пророкували и други, а тукъ се привежда само единъ примѣръ. Да ли това ште послужи за убогатявание познанията на ученикътъ? Не може, защтото ученикътъ, като не знае кой е тойзи пророкъ Исаия, като не е познатъ съ пророчествата му, ами гледа само едно само́ поставено пророчество безъ да се казва по какъвъ случай се е казало това, защто се е казало и проч., той (ученикътъ) ште е пренуденъ папагалски да го научи, а слѣдъ малко ште го забрави. На стр. 59 пита се: *Ученіе-то за исхожданіе на святаго Духа отъ Отца може ли да ся измѣнява, или допълнява?* и се отговаря: „Не може. Прьво, защо-то Православна-та Черква въ това ученіе повторява сѫщы-ты думы на самаго Іисуса Хріста; а Неговы-ты думы, безъ съмнѣніе сѫ достаточно и съврьшенно израженіе на истинѫ-тѫ. Второ, защо-то вторый Вселенскый Съборъ, на кой-то главный прѣдмѣтъ былъ да утврьди истинно-то ученіе за Святаго Духа, безъ съмнѣніе удовлетворително е изложилъ това ученіе въ Символа на вѣрѫ-тѫ; и Католическа-та Черква припознала това така рѣшително, щото третій Вселенскый Съборъ съ седмото си правило запрѣтилъ да ся съставлява новъ Символъ на вѣрѫ-тѫ“. Цѣлиятъ тойзи отговоръ е насоченъ противъ неправилноста на *папското* учение за произхождането на св. Духъ, за което учение ученикътъ оште ништо не знае, и за то самото питание и отговорътъ се показватъ нѣкакъ неумѣстни и безвременни. Освѣнъ това тукъ се спомѣнува *втори вселенски* съборъ, *трети вселенски* съборъ, за които ученикътъ ништо не знае, спомѣнува се даже и *седмо правило* отъ трети вселенски съборъ. Всичко това за ученикътъ е непознато; той чува само думи безъ връзка помежду си и — така, както сѫ изложени тукъ — безъ мисълъ за него (ученикътъ). Може ли всичко това съзнателно да се усвои отъ ученикътъ и съ време да му послужи за нѣшто? Не. Ученикътъ папагалски ште научва това и скоро ште го забравя, или ако го и не забравя, но безъ полза ште го помни и знае. На стр. 71 на питанието: *За да ся испълни длъгъ отъ повиновеніе камъ Черквѫ-тѫ, отгдѣ може да ся знае, що иска тя отъ свои-ты сынове?* отговаря се: „Това може да се знае изъ священно писаніе, изъ правила-та на святы Апостолы, святы Вселенскы и Помѣстны Соборы и на Святы Отцы и изъ черковны-ты уставы“. Добрѣ е отговорено, но ученикътъ не е познатъ нито съ правилата на св. Апостоли (той не знае нищо за сѫществуванието на тѣйзи правила), нито съ вселенскитѣ и помѣстни Събори и правилата имъ, нито пъкъ съ Черковнитѣ устави. Защо му е прочее знанието на тойзи отговоръ? Като знае, че *отъ тамъ* и *отъ тамъ* може да се научи човѣкъ какъ да си испълня дългътъ на повиновението къмъ Черквата, а пъкъ не знае какво е това *тамъ* и *тамъ*, нито пъкъ се има предъ очи за напредъ да се научи какво нѣщо е това *тамъ* и *тамъ*, какво учение се съдържава *тамъ* и *тамъ*, т. е. какъ учи св. писание, апостолскитѣ правила, вселенскитѣ и помѣстни събори и проч. за дългътъ на повиновението къмъ Черквата, — като не се знае това, каква полза отъ сухото туй знание, че *е-ди-гдѣ* и *е-ди-гдѣ* се намирало такова учение? Никаква.

Подобни несъобразности и безполезни за *нашитѣ* ученици питания и отговори има още много въ Катихизисътъ, но и тѣзи, които приведохме тукъ сѫ достаточно за да ни покажѫтъ до колко тойзи Катихизисъ не го бива за учебникъ въ нашитѣ училища.

Но онова, което нàй-много и нàй-добрѣ свидѣтелствува, че тойзи Катихизисъ не е за нашитѣ ученици, — това е туй, че въ него твърдѣ на често се възбуждатъ въпроси и се обръща внимание на такива нѣща, които, неразеснени добрѣ за ученикътъ, могѫтъ да възбудятъ само любопитството и любознателноста му, а това да докара повреждание на самата оная истина, която се проповѣдва. Въ нашата вѣра има истини, които съ умътъ не могѫтъ да се постигнѫтъ напълно. Подробното разесняване на таквато истини при помоща даже и на съвършенно развитъ разумъ, много пѫти повежда къмъ искривяване на тѣзи истини, къмъ страшни заблуждения; толкосъ пò-вече това може да се случи съ младитѣ, неразвити и неукрѣпнѫти още умове. А между това въ преведениятъ отъ г. Данова *Пространенъ Христіанскый Катихизисъ*, който се назначава за ученици млади, неразвити още (каквито тѫ въобще нашитѣ ученици), това никакъ не се е взело въ внимание. Въ него се възбуждатъ въпроси и се искатъ разеснения и на такива истини, които само съ *вѣра* могѫтъ да се приниматъ, а не се постигватъ и напълно раскриватъ и разесняватъ съ умъ; съ умъ може да се постигне и разбере само *възможноста*, *вѣроятноста* на тѣзи истини, и то съ умъ — доста развитъ и укрѣпнѫтъ. Между това, като се възбуждатъ подобни питания и се иска разеснение на подобни истини, въ Катихизисътъ сè пакъ не се даватъ нѣкои положителни отговори и разеснения, ами сè пакъ се прибѣгва къмъ вѣрата. За зрѣлъ умъ, който може да прави разни съображения и тънки отвлѣченни сравнения, който не прави никаква рѣшителна крачка безъ строго обмислювание, — това не е до тамъ опасно; но за младъ и неразвитъ още умъ това е опасно. Младиятъ човѣкъ за много нѣща не му и дохожда на умъ да иска разеснения, да пита „защо е това така, онова инакъ“ и проч. а приема много нѣща на *вѣра*. Но за това пъкъ той е твърдѣ любопитенъ и способенъ на съмнѣния, особенно когато тѣзи съмнѣния се възбуждатъ нарочно, — както се прави въ Катихизисътъ. И опасното тукъ е въ това, че младиятъ умъ, по своята пъргавость, дири разеснение на онова, въ което му се е възбудило съмнѣнието, а пъкъ, по своята неопитность и неразвитость, лесно пада въ заблуждение. На стр. 27 (въ простр. Катихизисъ) пита се: *Какъ единъ Богъ е въ три лица?* и се отговаря: „Мы не можемъ да постигнемъ тѫѭ вѫтрѣшнѫ тайнѫ на Божество-то, но вѣрвамы ѭ по непрѣложно-то свидѣтелство на слово Божіе. — **Божіѧ никтóже вѣсть тóчію Дýхъ Бóжій**“. І. Кар. 2. 11. Тукъ, както виждатъ читателитѣ, иска се разеснение на непостижимото съ умъ, и въ отговорътъ се казва на право, че това, за което се пита, ние не можемъ да го постигнемъ съ умътъ си, ами само го вѣрваме. Но защо е било въ такъвъ случай питанието? Възбудено питание и неразеснено, недоказано — безъ друго възбужда и оставя съмнѣние. Младиятъ пъргавъ и любознателенъ умъ, еднъжъ като се е възбудило съмнѣние въ него, не се удовлетворява той съ това: „не го разбираме, но трѣба да го вѣрваме“; той иска и търси пълно разеснение. Колко и да е силна вѣрата въ младиятъ човѣкъ или въ ученикътъ, но когато въ неговътъ умъ се вътлпи еднъжъ питането „какъ това е тъй?“ и не се даде удовлетворителенъ отговоръ на това питание, — тогава туй питание винѫги ще се върти изъ главата му — дору не намѣри той на него удовлетворително рѣшение, макаръ и криво. На стр. 32 и 33 се разеснѣва *предопредѣлението* Божие. Тѣйзи въпроси сѫ твърдѣ деликатни и искатъ осторожно разесняване, толкосъ пò-вече, че пълното и правилно разумѣване на това, даже и при готовото и опредѣленно рѣшение това отъ нашата Православна Черква, трудно се постигва и отъ съвършенно зрѣлъ умъ. При разесняванието на тѣйзи питания на ученикътъ трудно и невъзможно ще бѫде да разбере и съгласи *предопредѣлението* Божие съ Неговата *благость* и *всевѣдѣние,* толкосъ пò-вече, че за това има разни мнѣния, които се облѣгатъ ужъ на здравиятъ разумъ и се ползуватъ съ извѣстенъ авторитетъ въ учениятъ міръ. Учението на нашата Православна Черква за тойзи предмѣтъ мѫчно може да дойде на помощь на нашиятъ ученикъ, защото това учение не му е познато, може би то не е добрѣ познато и отъ самиятъ учитель, а пъкъ — както се разеснява въ Катихизисътъ — едвамъ ли нѣкой би разбралъ нѣщо. И за това, много пò-добрѣ щѣше да бѫде, ако таквосъ едно *възбудително* и *съмнително* разесняване за *предопредѣлението* би се отбѣгнѫло въ Катихизисътъ. — Питанията: *Защо въ Символа на вѣрѫ-тѫ послѣ отъ какъ е казано за Сына Божія, какво, Той ся въплътилъ, притурено е още, че Той ся въчеловѣчилъ? И така едно естество ли е у Іисуса Хріста? Спорядъ това и двѣ ли лица?* (стр. 42). *Останѫла ли е истинно за всѣкога дѣва Прѣсвятая Марія? Въ какъвъ разумъ Прѣсвята Дѣва е нарѣчена Богородица?* (стр. 43). *Какъ Іисусъ Хрістосъ, като Богъ, можялъ е да страда и да умрѣ?* (стр. 48). *Що можемъ да мыслимъ за това състояніе, въ кое-то е былъ Іисусъ Хрістосъ послѣ смрьть-тѫ Си и прѣди въскрьсеніе-то?* (стр. 52). *Ученіе-то за исхожденіе на Святаго Духа отъ Отца може ли да ся измѣнява, или допълнява?* (стр. 59). *На що можемъ да утвърдимъ понятіе-то за черквѫ-тѫ, що е на землѭ-тѫ и заедно на небо-то?* (стр. 62). *Какъ трѣба да ся разумѣва рѣчь:* прѣсѫществленіе? (стр. 82), и проч. и проч. Всички тѣзи въпроси сѫ такива, които не могѫтъ напълно да се постигнѫтъ и разеснятъ съ умътъ, а трѣба да се приематъ само съ вѣра. За това и *отговоритѣ* на всички тѣйзи питания въ

разгледванниятъ Катихизисъ сѫ тъмни, неопредѣленни, неудовлетворителни, пò-вечето разеснение се предоставя пакъ на вѣрата. Инакъ и не е могло да бѫде, защото онова, което надминува човѣческиятъ умъ, не може и напълно да се постигне отъ него и разесни. Обаче, подобнитѣ питания силно възбуждатъ любознателноста на човѣка, който като не намира въ отговоритѣ пълно рѣшение на питанията и удовлетворение на възбуденната вече негова любознателность, непремѣнно ще дири рѣшение и удовлетворение съ собственнитѣ си усилия, а това лесно докарва човѣка до заблуждение. Толкосъ пò-лесно става това за младитѣ и дѣтски умове, които сѫ пъргави и фърчащи, и които нѣматъ още онази якость, която би ги предпазила отъ увлечения и силни заблуждения.

И така, отъ всичко това се вижда, че преведенниятъ отъ г. Данова *Пространенъ Хрістіанскый Катихизисъ* не е билъ и не е за нашитѣ училища и ученици, че по него ученицитѣ се много мѫчѫтъ (особенно ако кажемъ тукъ, че езикътъ и въ питанията и въ отговоритѣ е много мѫченъ, тъменъ и сѣкашъ че не е Български.[1]) и се пакъ малко полза получватъ, че г. Дановъ, като се е залувилъ да го превежда може би и да е ималъ предъ очи нуждата за нашитѣ училища отъ рѫководство по тази часть, не не е никакъ разбиралъ тая нужда въ какво именно се състои тя.

Но у насъ отдавна тойзи Катихизисъ е приетъ въ нашитѣ училища за учебникъ и до сега се употрѣблява, както се види и отъ програмитѣ на училищата ни. Никой отъ нашитѣ учители до сега не се е обаделъ да каже, че тойзи Катихизисъ не е за нашитѣ училища. Едно отъ двѣтѣ: или нашитѣ учители нѣматъ понятие отъ това, какъ трѣба да се преподава кой да е предмѣтъ въ училищата, и за то преподаватъ по учебници, каквито имъ влѣзатъ въ рѫцѣ, като се задоволяватъ да преподаватъ урoцитѣ по методата „отъ тука до тука", или пъкъ, учителитѣ познаватъ добрѣ какъ трѣба да се преподаватъ предмѣтитѣ, но на религиозното обучавание гледатъ, може би, съ небрежение, и за то не намирали до сега или и сега не намиратъ за нужно да обръщатъ внимание на учебницитѣ по тази часть. а подобно въ първиятъ случай, при преподаванието на уроцитѣ задоволяватъ се съ „отъ тука до тука". Въ единътъ и въ другиятъ случай се сѫ еднакви, а учителитѣ… Но нѣка тѣ сами просѣтнинитѣ сѫ еднакви, а учителитѣ… Но нѣка тѣ сами произнесѫтъ сѫдъ надъ себе-си за това, заштото никой другъ въ тойзи случай не би казалъ за тѣхъ добра дума.

---

[1]). Това го турrame заградено, за да не би да се хвърли въ очитѣ на г. Данова, защото г. Дановъ и С-іе много сѫ чувствителни въ това отношение и твърдѣ се сърдятъ, когато нѣкой неодобрително се изкаже за езикътъ имъ... А пъкъ нашето намѣрение никакъ не е да сърдимъ нѣкого.

Може би ште ни кажѫтъ слѣдъ всичко това, че рѣченниятъ Катихизисъ е *преводъ* отъ рускиятъ Катихизисъ, и преводъ пъленъ, буквалень, и че той Катихизисъ се е употрѣблявалъ отдавна и днесъ се употрѣблява въ всичкитѣ *духовни* и даже *свѣтски* училища въ Русия, дѣто има и добри учители и голѣми богослови, та ако казанниятъ Катихизисъ не го биваше за учебникъ, тѣ отдавна штѣхѫ да го изхвърлятъ отъ училиштата си. На това ние ште кажемъ ето какво: Въ Русия, особенно въ тѣхнитѣ духовни учебни заведения, голѣмо значение иматъ и до сега *авторитетитѣ*, така штото каквото е направено отъ нѣкое авторително лице, то се пази почита надълги времена. Поради това въ рускитѣ духовни учебни заведения упорито сѫ удържвали — до преди 3-4 години — устарѣлитѣ методи на преподаванието, които методи, като устарѣли вече, ако и да сѫ имали схоластически характеръ, но заштото сѫ били удобрени и приети отъ старитѣ авторитетни времена, удържали сѫ се така дълго. Но независимо отъ това, има едно друго условие, което правя *възможно* преподаванието на разгледванниятъ Катихизисъ въ рускитѣ духовни учебни заведѣния. Тукъ той съставлява една връзка въ цѣлата система на духовното образование. Духовнитѣ въспитанници оште отъ малка, преди Катихизисътъ, начеватъ да се запознаватъ съ книгитѣ на Св. Писание отъ Ветхи и нови Завѣтъ, а послѣ Катихизисътъ въ продължение на 6-7 години систематически и подробно изучватъ цѣлото Св. Писание, цѣлата Черковна История, Списанията на Черковнитѣ Отци и Учители, тѣхната философска система, съ една рѣчь — получватъ цѣло богословско образование. При такива условия преподаванието на Пространниятъ Катихизисъ си има мѣстото и смисълта, заштото онова, което остава недоразбрано отъ Катихизисътъ, — разбирва се и се разеснява въ слѣдуюштитѣ години. Но у насъ не е така и за то преведенниятъ отъ г. Данова Пространенъ Катихизисъ

не може да бѫде за учебникъ добъръ въ нашитѣ училишта.

Това трѣбаше да кажемъ за преведенниятъ отъ г. Данова *Пространенъ Христіанскый Катихизисъ за Православнѫтѫ съборнѫ Въсточнѫ Черквѫ* и това го казахме. Дозволихме си така обширно да говоримъ и да се впускаме въ такива подробности едно за това, че предмѣтътъ е важенъ, а друго за това, че нашитѣ *списатели* и *преводвачи* сѫ малко упорити въ мнѣнието си и искатъ доказателства и убѣждавания даже за такива нѣшта, които сѫ очевидни, като ясний Божи день. Ние сме увѣрени напълно, че ако г. Дановъ, или кой да билъ другъ, прочете съ внимание всичко, што казахме за преведенниятъ отъ него пространенъ Катихизисъ, ако го прочете и го разбере както трѣба, — увѣрени сме, казваме, че и самъ господство му, както и всѣки другъ, напълно ште се съгласи съ насъ, че наистина тойзи Катихизисъ не го бива за учебникъ въ нашитѣ училишта, и за напредъ, ако г. Дановъ предприеме издаванието на Катихизисъ, ште гледа да се съобразява съ нуждитѣ и потрѣбноститѣ на нашитѣ ученици, съ състоянието на тѣхното умствено развитие, — както трѣба да прави и при издаванието на кой да е другъ учебникъ.

Сега трѣба да кажемъ думата си и за *нaряденниятъ* отъ г *I. Груевъ Малъкъ Православенъ Катихызисъ.* Но какво да кажемъ за тая книжка? Поевяването въ свѣтъ на нѣкоя книга се оправдава отъ цѣлта, за която се тя поевява? Съ каква цѣль е наредилъ г. I. Груевъ малкиятъ тойзи Катихизисъ, а г. Дановъ го е издалъ и го продава? Тази книжка се назначава за *у прѣдуготовителны училища*, т. е. за дѣца доста неразвити оште. Но разтворете тая книжка — да речемъ на стр. 2. Тамъ има питание: *По това какъ дѣлятъ Катихызиса?* и се отговаря: „На три дѣла: у прьвый дѣлъ ся намира учение"… и проч. Зашто е това на дѣтето? На стр. 8 се пита: *Какъ ставатъ спасителны за насъ страданія-та и смрьть-та Христовы?* и се отговаря (на стр. 9): „Кога-то и ние распинамы страсти-ты и похоти-ты, сир. кога ся въздрьжямы отъ тѣхъ". Г. I. Груевъ може добрѣ да познава, што е *страсти* и *похоти* и какъ се въздържватъ хората отъ тѣхъ, но дѣтето не знае и оште нѣма нужда да знае това, и за то не ште проумѣва казаното и на́пусто ште го учи. На стр. 11 пита се: *Що е чрьква?* Отъ. „Црьква (а зашто не пакъ *Чьрква?*) е отъ Бога урядено общество отъ хора, сдружены по еднакво исповѣданіе на вѣрѫ-тѫ и по общеніе въ молитвѫ и въ таинства-та“. Г. Груевъ ште бѫде единъ отъ нàй-гениалнитѣ педагози, ако може да растълкува на дѣцата тойзи отговоръ, особенно же тѣйзи думи: „и по общеніе въ молитвѫ и въ таинства-та“, — да ги ръстълкува така, штото дѣцата напълно да го разберѫтъ. На стр. 12 пита се: *Що е крьщеніе?* и се отговаря: „Крьщеніе-то е таинство, при кое-то тоя, който вѣрва, потопява ся три пѫти у водѫ въ имя-то на Отца и Сына и Святаго Духа, та умира за плътскый животъ и ся ражда за новъ, святъ и духовенъ животъ“. На дѣтето ште се растълкува и то ште може да разбере, както се слѣдва, што е плътски животъ, какъ се умира за тойзи животъ и какъ се ражда за новъ и святъ животъ!.. А такива *не за дѣца* питания и отгозори оште много има изъ тойзи *Катихызисъ.* Споредъ това ние не можемъ да разберемъ, зашто г. І. Груевъ е *нарядилъ* тая книжка. Може г. Груевъ да се е рѫководилъ при нарежданието на тая книга отъ слѣдуюштитѣ съображения: „да се дадѫтъ на дѣцата *кратички понятия* за нашата православна вѣра“. Но г. Груевъ, като *опитенъ* учитель, не е можалъ да не знае, че въ *Катихизисътъ* се излагатъ всичкитѣ догмати на вѣрата ни, а за разбирванието и усвояванието на високитѣ тѣйзи догмати иска се пò-крѣпъкъ и развитъ умъ, отъ колкото е крѣпъкъ и развитъ умътъ на дѣцата, които сѫ у предоготовителнитѣ училишта. Та дѣцата въ тѣйзи училишта нѣматъ оште нужда отъ Катихизисъ, и ако би зелъ нѣкой да имъ го преподава, макаръ той да е и „малъкъ“ и „пò-малъкъ“, — нà-пусто ште кара дѣцата да си биѭтъ главитѣ. За кого, прочее, е нареденъ тоя *малъкъ* Катихизисъ? Ние не смѣемъ да кажемъ за „у пò-горны-ты училища“, заштото тогава може да се разсърди г. Дановъ, който за тѣзи пò-горни училишта назначава своятъ си Пространенъ Катихизисъ, та и не е той за тѣзи училишта.

И така, съ каква цѣль се е погрижилъ г. І. Груевъ да *наряди* тойзи *малъкъ Православенъ катихызисъ,* когато той не е за нашитѣ дѣца (та въобште за дѣца не е), когато е нѣмало нужда да се поевява той, не се е чувствувала никаква необходимость, та и *сѫштествованието* му е безполезно? Друга цѣль ние не можемъ да предположимъ, освѣнъ — спекулация: книжката е малка, не твърдѣ скѫпа и се *харчи* много: вече има *трете изданіе.* Мислиме цѣлта, която предполагаме, да не е лоша — за г. І. Груевъ и г. Данова съ С-іе, но за народа, за нашитѣ сиромашки дѣца? Та кой ти пита това! Да бѫдѫтъ пò-умни и да не купуватъ!...

Водачь-тъ по пѫтя на Живота, нъравственность-та въ классическы-ты(?) поученія.

Единъ даръ за всякѫ еднѫ възрасть и въ двата пола.
Прѣведе и издаде съ свое иждивеніе **Алеко А. Крьстевичь.** Свищовецъ.
Посвящава на Българскѫ-тѫ Книжнинѫ.
Изданіе Пьрво. Стр. (безъ предговоритѣ) 222. Віена .... Юлія. 1870.
Книгопеч. Л. Соммерова и др.

Честита е нашата книжнина наистина, а споредъ нея — честитъ е и нашиятъ народъ. Народътъ ни е оште въ началото на пробужланието си, книжнината ни е въ началото на своето сѫштествование, а вече тая наша книжнина брои съ *стотини* книги отъ *всевъзможно* съдържание. Доказана е и съвършенно подтвърдена истината, че *нравственноста* е *основа* на доброчестъ частенъ и народенъ животъ, и погледнете, че нашата книжнина е доста богата отъ книги съ нравственно съдържание, — понѣ въ това отношение пò-богата, отъ колкото въ какво да е друго отношение (съперничество правватъ само *Пѣснопойкитѣ*). У насъ има „Начялно Рѫководство за длъжносты-ти на чловѣка“; има „Нравоученіе за дѣтца-та“; има пакъ „Начялно Рѫководство за длъжносты-ти на чловѣка“, само „за употрѣбленіе въ прьвоначялны училища“; има и „Кратки Начяла отъ Нравственнѫ Философіѭ“; има и „Искрыцы или разны *поучителны* приговорки“; има и „Бисеръ и безцѣнны камьни“ и проч. и проч. Въ послѣдньо време пъкъ книжнината ни се убогати оште съ една нравственнна книга — „Водачь-тъ по пѫтя на живота“, която книга се похвали и препорѫча отъ нашитѣ вѣстници, и която и ние се зехме да разгледаме и ѝ дадемъ достойното оцѣнение.

И така, какво пò-добро отъ това за насъ и за народътъ ни? *Нравственни* книги у насъ доста сѫ и — Господь е добъръ за напредъ — ще станѫтъ още пò-много: полето е широко, а освѣнъ това у насъ — Българетѣ — твърдѣ *свободно.* А като имаме *нравственни* книги, ние ще се *научимъ отъ тѣхъ* сами да бѫдемъ нравственни, а пъкъ, като бѫдемъ нравственни, ние ще бѫдемъ и благополучни: *нравственноста е основа на благополучието.* Какво пò-добро отъ това?

Разбира се, че нищо по добро не може да бѫде. Но тукъ се раждатъ двѣ питания: 1. Какъ е възможно отъ тѣйзи или отъ нравственни книги въобще да се придобива нравственность, и 2. Сѫществующитѣ у насъ нравственни книги такива ли сѫ, щото отъ тѣхъ да може човѣкъ да се *научва* на нравственность и да *става* нравственъ? Има още и трето питание, а именно — „Що е нравственность?“, но на това питание ние не ще се спираме, едно за то, че рѣшението му би заело много време, а друго — за то, че въ сѫществующитѣ у насъ нравственни книги рѣшението на това питание трѣба да го има напълно.

Да пристѫпимъ къмъ рѣшението на 1-то питание.

Книгитѣ, които се пишѫтъ и издаватъ на свѣтъ, биватъ три вида. Въ едни специално се разкриватъ и доказватъ високи научни истини, и такивато книги, като иматъ за предмѣтъ научни само въпроси, биватъ достѫпни и вразумителни и интересни само за онѣзи хора, които сѫ си посветили животътъ на науката. Втори видъ книги сѫ — учебници за въ училищата, споредъ което и тѣзи книги, като иматъ предъ видъ да развиѭтъ и убогатятъ умътъ на дѣцата съ положителни познания, съдържаватъ готови, вече доказани истини, на които изложението върви строго систематически и постепенно: отъ лесното — къмъ пò-мѫчното. Трети видъ книги сѫ онѣзи, които сѫ назначени за *публиката,* или за читатели отъ всѣкакъвъ родъ. Тѣхната цѣль е — доказаннитѣ вече истини отъ науката да се разпръснѫтъ и усвоятъ отъ пò-вече хора — млади и стари — и за то тѣйзи книги нѣматъ нито строга система въ изложението, нито строги научни доказателства, ами въ тѣхъ се излагатъ положително такива доказани вече истини, които сѫ потрѣбни и полезни за всѣки едного, и се излагатъ съ езикъ простичекъ и ясенъ, така щото да може да ги разбира всѣки.

Отъ какъвъ видъ могѫтъ да бѫдѫтъ тъй нареченнитѣ *нравстенни* книги?

Нѣма съмнѣние, че тѣйзи книги могѫтъ да бѫдѫтъ и отъ тритѣ вида. При всичко, че главната основа на нравственноста е така простичка, ясна и понятна всѣкиму, а именно — *любовь искренна къмъ всички и даже къмъ враговетѣ,* но сѐ пакъ могѫтъ да се напишѫтъ цѣли книги съ философски разсѫждения и научни доказателства за това „какво нѣщо е нравственность и кой може да бѫде истинно нравственъ човѣкъ“; така сѫщо могѫтъ философскитѣ тѣйзи разсѫждения и доказани истини да се изложѫтъ на право, безъ всѣки научни доказателства и съ езикъ ясенъ, така щото да бѫдѫтъ достѫпни и понятни за всички; най-сѣтнѣ възможно е да се състави и учебникъ по тая часть и да се дава въ рѫцѣтѣ на дѣцата, за да *придобиватъ* нравственность още отъ малка.

Сѫществованието на нравственни книги и отъ тритѣ вида е възможно, както виждаме, но до колко е необходимо и полезно за самата *нравственность* сѫществованието на тѣйзи три вида нравственни книги, — това е питание, което иска разеснявание. Предварително ние ще кажемъ, че първитѣ два вида (обширно-научно-философскитѣ разсѫждения за това, що е нравственность и проч., и популярното изложение резултатътъ отъ тѣйзи разсѫждения) сѐ могѫтъ да иматъ полза за нравственоста на човѣка, и то — при извѣстни благоприятни условия; но третиятъ видъ, т. е. учебницитѣ по тая часть — нѣматъ почти никаква полза. Та ние и не отбираме, защо е сѫществованието на *нравственни* учебници, когато въ училищата се преподава *законъ Божий,* отъ който, при разумно преподавание, може да се даде на дѣцата нàй-добрата и потрѣбна нравственность, и макаръ да виждаме, че у насъ сѫществуватъ „Начялно Рѫководство за длъжности-ты на чловѣка. — *За употрѣбленiе въ пръвоначялны училища*“; „Водачь по пѫтя на живота“, на който *преводвачятъ* заевява силна претенция, за да служи тая книга „чрезъ прѣподаванiе въ училищата ни и отъ двата пола за учебникъ по нравственнѫ часть“, както и други още подобни книги, но никакъ не можемъ да постигнемъ, каква полза би принесли тѣ на нравственноста на дѣцата ни, ако наистина би се увели за рѫководства въ нашитѣ училища.

Нравственноста е основа на всѣко благополучие. Това е доказано и се съзнава вече и у насъ. Така сѫщо е доказано, че нравственноста трѣба да се вкоренява въ човѣка още отъ малка, отъ крѣхката му възрасть, и да се вкоренява не въ умътъ, а въ сърцето. И това се съзнава вече у насъ, по слѣдствие на косто, разбира се, поевили сѫ се у насъ толкова нравствени книжки, назначени пò-вече за дѣца. Но това именно, че нравственноста трѣба да се вкоренява въ човѣка още отъ крѣхката му възрасть и да се вкоренява не въ умътъ, а въ сърцето, — това именно прави безполезно сѫществованието на всѣки нравственъ учебникъ, освѣнъ учебницитѣ по Законъ Божий. Цѣлта на учебникътъ е — да развие умътъ на дѣтето, да го убогати съ познания. Тази цѣль може да постигне и нравственниятъ учебникъ, т. е. той може да научи дѣтето какво нѣщто е нравственность, какъ трѣба да се отнася човѣкъ къмъ другитѣ, какъ трѣба да постѫпва въ извѣстни случаи и проч., — всичко това учебникътъ може да научи дѣтето, но тая ли е цѣлта на нравственниятъ учебникъ? Не може да бѫде тая цѣлта на подобнитѣ учебници. Ако да бѣше само тая цѣлта имъ, тогава не трѣбаше никакъ да се утруждаватъ дѣцата още отъ малка да се научватъ да познаватъ што е нравственность и кой може да бѫде истинно нравственъ човѣкъ: тѣзи познания дѣцата би ги получили и послѣ, въ пò-крѣпката и развитата си възрасть. Та не съ такава цѣль сѫ написани и издадени у насъ нравственнитѣ книжки. Особенно г. Алеко А. Крьстевичь е превелъ Водачь-тъ съвършенно съ друга пò-висока и пò-дѣйствтелна цѣль.

Подъ влиянието на разни неблагоприятни исторически обстоятелства въ народниятъ ни характеръ сѫ се евили черти доста неутѣшителни, а пъкъ въ новитѣ времена, подъ влиянието на криворазбраната цивилизация, една голѣма часть отъ младото поколѣние наше представлява ни се вѣтърничева, безхарактерна, лесно се поддава на нечестие, развратъ и проч. Ако се продължи това тъй и ако тази *зараза* стане всеобща у нашето младо поколѣние, тогава трудно може да се чака добра бѫднина за народътъ ни. Разбира се, че не трѣба до толкова да се плашиме за народната си бѫднина, защото особеннитѣ неутѣшителни евления, които се забълежватъ въ народниятъ ни характеръ, както и развалата на една голѣма часть отъ младото ни поколѣние, като донесени у насъ отъ вънъ, а не произлѣзли отъ вѫтрѣшниятъ народенъ нашъ битъ, на който коренятъ си остава чистъ, могѫтъ лесно да изчезнѫтъ едно — при свѣтлината на науката, а друго — при добрата отхрана. Г. Алеку А. Крьстевичь, като се плаши отъ наклонноста на младото наше поколение къмъ *вѣтърничевость, нечестие* и *развратъ* и като вѣрва, че *лѣкъ* на това зло могѫтъ да дадѫтъ училищата, намѣрва за нàй-вѣрно средство излѣкуванието на злото у насъ — въвежданието въ училищата ни „Науката за моралътъ“, и за да осѫществи това, което намира за потрѣбно и необходимо за нашитѣ училища, господство му не само се погрижилъ да преведе „Водачь-тъ по пѫтя на живота“, ами още и не пощадилъ срества да го издаде, и настоява, при това, щото тая книга да бѫде уведена въ нашитѣ училища като рѫководство или учебникъ въ тъй нареченната „наука за моралътъ“. Това похвално великодушие на г. Алека А. Крьстевича служи ни за доказателство, че не е достатъчно *да желае* човѣкъ доброто, ами треба още и да *отбира* кое е доброто. Господство му, като желае чрезъ увежданието въ училищата ни „Науката за моралътъ“ да оттърве младото ни поколѣние отъ безнравственноста и съ това да му приготви една добра и честита бѫднина, доказва, че, при подобно похвално желание и старание, самъ не отбира отъ това, што е „наука за моралътъ“ и какъ трѣба да се въвежда тя въ училищата ни, за да бѫде дѣйствително полезна на нашитѣ дѣца.

Ние вѣрваме, че, както г. А. А. Крьстевичь, така и другитѣ наши списатели, които сѫ имали грижата да преведѫтъ нравственни книжки, тѣ сѫ си сторили тойзи трудъ за да съдействуватъ на нашето младо поколѣние да се усъвършенствува въ добрата си нравственность, да стане напълно нравственно. Но тойзи ли е способътъ? Ако се въведе въ училищата ни „науката за моралъ-тъ“ и нашитѣ дѣца начнѫтъ по учебници и, разумѣва се, на изустъ да учѫтъ, че *нравственноста е таквосъ и таквосъ нѣщто*, че *нравственниятъ човѣкъ трѣба да бѫде такъвъ и такъсъ*, че *тъй и тъй трѣба да постѫпва човѣкъ*, че *нашитѣ длъжности къмъ Бога и къмъ другитѣ сѫ такива и такива* и проч. и проч., — съ всичко това ште ли се уништожи злото и нашето младо поколѣние ште ли стане наистина нравственно? Не. Човѣкъ чрезъ науката или учебницитѣ може да се научи какво нѣшто е нравственность, какви длъжности трѣба да има той къмъ Бога и къмъ ближнитѣ си и какъ да испълнюва тия си длъжности, но пакъ да не ги испълнюва, пакъ да не бѫде нравственъ, Ако е нашето младо поколѣние въ опасность отъ къмъ нравственна старна и ако е необходимо злото да се предвари и уништожи, ште ли се достигне тази света и висока цѣль, ако само научимъ младежитѣ си какво нѣшто е нравственность, а не се погрижиме да вкоренимъ въ сърцата имъ надлежната нравственность? Разумѣва се, че — не. Друго е *да знае* човѣкъ какво нѣшто е нравственность и кой е нравственъ човѣкъ, а друго е *да бѫде* нравственъ. Ако само научимъ младежитѣ си какво нѣшто е нравственнисть и проч., тогава ние ште ги направимъ, може би, само отлични моралисти, отлични проповѣдници на нравственноста, но тѣ сами, въ душата си, могѫтъ да станѫтъ и да си останѫтъ съвършенно безнравственни. И въ такъвъ случай злото у насъ не се изкоренява, а си остава пакъ зло.

И така, чрезъ въвежданието въ училиштата ни „науката за моралътъ“, чрезъ приеманието тази или онази книга за учебникъ по „нравственната“ часть и чрезъ преподаванието „нравственноста“ така, както се преподава Землеописанието или Числителницата, или другъ нѣкой предмѣтъ, или пъкъ чрезъголитѣ и сухи *нравственни наставления*, — чрезъ всичко това не може се постигнѫ желанната цѣль: да направимъ бѫдуштето си поколѣние нравственно и благополучно.

Нравственноста, на която основата е въ вѣрата, а и цѣлта ѝ е предмѣтътъ на вѣрата, не е друго, ами *чувство* и за то принадлежи, подобно на самото религиозно чувство, преимуштественно и даже единственно на сърцето. Умътъ само освѣтлява това нравственно чувство, възвишава го, очиства го отъ разни заблуждения. Очевидно е отъ това, че за да се даде на човѣка нравственность, т. е. да се направи така, штото той да бѫде дѣйствително нравственъ, трѣба да се дѣйствува пò-първо и преимуштественно на сърцето на човѣка, на чувствата му. А на сърце не се дѣйствува съ голи думи и сухи разсѫждения: на сърце се дѣйствува съ живи примѣри, съ живи въодушевленни и съчувственни думи, които да допиратъ до сърцето, до чувствителноста; дѣйствува се съ живо картинно представление на онова, което искаме да внушимъ на човѣка, на което искаме да го научимъ. Само въ такъвъ случай нашитѣ нравственни наставления и поучения ште могѫтъ да иматъ смисълъ и значение, само въ такъвъ случай ште можеме ние да постигнемъ желанната си цѣль: — да направимъ поучаемиятъ наистина да бѫде нравственъ. Нашиятъ Божественъ учитель дава ни превъзходно доказателево на това. Своето високо и свето учение той предава ни чрезъ нагледни примѣри и притчи, чрезъ живи примѣри ни научва на високи добродѣтели (на пр. въ разказътъ за благодѣтелниятъ Самарянинъ — Лук. гл. 10 ст. 30 — 35). Но особенно така трѣба да се постѫпва съ дѣца и ученици. Въ дѣцата разумнитѣ способности оште не сѫ развити и въ тѣхъ пò-вечето преобладава сърцето, чувствителноста отъ колкото разсѫдочнитѣ способности. Голитѣ и сухи нравственни разсѫждения и наставления на тѣхъ, като непонятни, не само не ште имъ принесѫтъ полза, ами могѫтъ да ги направятъ хладнокръвни къмъ самата нравственность, да ги направятъ да гледатъ на нравственнитѣ наставления като на нѣшто обикновенно и да не имъ даватъ никаква важность и значение. На дѣте разказвайте колко штете и го съвѣтувайте, че не е добрѣ да оскърбяваме и онеправдаваме сиромаситѣ; колко штете му разправяйте, че това снижава човѣческото достойнство, че отдалечава човѣка отъ високото му назначение, отъ Бога и проч., дѣтето не ште ви разбере, или ако ви разбере, това не ште му направи такова впечатлѣние, штото то само да почувствова лошевината отъ жестокосердието и онеправданията сиромаситѣ. Но представете му всичко това картинно, разкажете му на пр., че нѣкой-си сиромахъ деня и ноштя се мѫчи за прехрана на дѣчицата си и макаръ тѣзи дѣчица да сѫ просто облѣчени, макаръ гозбата имъ да е твърдѣ оскѫдна, макаръ презъ денятъ татку имъ да се мѫчи и работи много, но вечеръ, кога се върни въ кѫшти между дѣчицата си, той забравва всички мѫки и трудове, заштото наоколо му милитѣ му дѣчица съ своята глъчка и съ своитѣ смѣхове радватъ му сърцето. Но дохожда лошевъ човѣкъ и за *дългъ* иска да затвори въ тъмница баштата. Майката плаче, плачатъ и дѣцата и се молятъ на лошевиятъ човѣкъ да остави татка имъ; но нищо не помага. Въ туй време дохожда другъ добъръ човѣкъ, смилява се надъ малкитѣ дѣца, заплашта дългътъ на татка имъ и пакъ връшта на цѣлото семейство прежнята радость. — Разкажете подобно нѣшто на дѣцата, но го разкажете съ чувство и съ дѣтски езикъ, и дѣцата непремѣнно ште познаятъ какво нѣшто е жестокосердие и какво милосердие и непремѣнно ште покажѫтъ пълно съчувствие къмъ послѣдньото. А това вече значи, че основа на милосердие се е паложила въ сърцето на дѣтето. Но такъвъ резултатъ никогажъ не би се постигнѫлъ съ голи и сухи нравственни разсѫждения и наставления, както и съ нравственни уроци отъ нравственни учебници. заштото съ подобни разсѫждения, наставления и уроци ние можеме да дѣйствуваме само на умътъ, а не и на сърцето. А пъкъ тукъ главното е — не да знаеме какво е нѣшто нравственность, а на дѣло да бѫдемъ нравственни. Това сѫ го познавали всичкитѣ добри педагози и за то никогажъ не сѫ отруждавали дѣцата съ сухи нравственни наставления, ами винѫги сѫ се мѫчели да дѣйствуватъ не толкосъ на умътъ имъ, колкото на сърцето. Великиятъ педагогъ *Песталоцци* така е постѫпвалъ съ своитѣ ученици и е постигвалъ цѣлта си. Еднъжъ, когато едно цѣло село изгоряло и останѫли безъ пристаниште много дѣца, Песталоцци събралъ своитѣ ученици и като имъ разсказалъ злочестината на толкова дѣца, прибавилъ, че трѣбало би да ги прибере нѣкой, но нѣма кой да ги прибере. Разчувствованнитѣ ученици изевили желание да ги приберѫтъ при себе си. Добриятъ учитель имъ казалъ, че средствата имъ сѫ малко, че не ште да има средства и за тѣхната прехрана, но ученицитѣ всички изеднъжъ обевили, че тѣ по̀-малко ште ѣдѫтъ, а по̀-вече ште се трудѭтъ, та ште има и за другитѣ. Честитиятъ учитель заплакалъ отъ радость, заштото се увѣрилъ напълно, че вече въ ученицитѣ му се е вкоренило едно отъ на̀й-хубавитѣ нравственни чувства — *искренното състрадание къмъ злочестината на другитѣ* и *пълната готовность да се помага въ тая злочестина.*

Така трѣба да се преподава нравственноста въ нашитѣ учебни заведения, и така само ште може да се постигва желанната цѣль: да вкоренимъ въ сърцата на ученицитѣ истинна,

дѣйствителна нравственность. Инакъ, макаръ и десеть „науки за моралътъ“ да въвеждаме въ училиштата си, — сѐ ште бѫде на̀пусто. Впрочемъ, трѣба да се признаеме тукъ, че ние не можемъ хубаво да разберемъ, какво именно е това „наука за моралътъ“, и колкото по̀-вече мислимъ надъ това, толкова по̀-вече дохождаме до убѣждение, че и сами онѣзи, които предлагатъ да се въведе въ учебнитѣ ни заведения „науката за моралътъ“, и сами тѣ не отбиратъ *што* предлагатъ и *заштò* предлагатъ. Ако подъ въвеждание въ училиштата ни „наука за моралътъ“ тѣ разбиратъ, че трѣба нравственноста да се преподава въ училиштата ни така сѫщо, както се преподаватъ и другитѣ науки — по извѣстни учебници и на уроци, тогава тѣ не отбиратъ какво нѣшто е нравственность и какъ може да се вкорени тя на винѫги въ сърцата на дѣцата. Съ въвеждание въ училиштата ни „науката за моралътъ“ непремѣнно ште се евятъ у насъ учебници по тая честь. Но тѣйзи учебници не могѫтъ да бѫдѫтъ други, освѣнъ — превъсходно-схоластически и ништо друго не ште принасватъ на дѣцата, освѣнъ ште ги мѫчѫтъ и ште ги правятъ въобште хладнокръвни къмъ нравственноста, — споредъ както по̀-горѣ разеснихме. Ако ли пъкъ подъ „въвеждание въ училиштата ни наука за моралътъ“ тѣ разбиратъ, че въ училиштата ни, особенно сега за сега, трѣба да преобладава нравственниятъ елементъ, — тогава иматъ право, заштото наистина училиштата ни трѣба да бѫдѫтъ *нравственни*, но за това не е нужно въвеждането въ тѣхъ на особенни нѣкакви-си учебници по нравственна часть или и цѣла „наука за моралътъ“. Подъ име „училиште“ на сѫдѣ, особенно у насъ, разбиратъ въобште заведения, въ които дѣцата се учѫтъ не само да *четѫтъ* и *писватъ* и на други науки, ами се учѫтъ оште и на добра обнаска, учѫтъ се да бѫдѫтъ нравственни. Така сѫ гледали открай у насъ на училиштата, така гледатъ и до сега, и твърдѣ лошево впечатлѣние прави въ насъ това, когато нѣкои отъ училиштата не оправдаватъ тойзи гледъ на тѣхъ. Такива трѣба и наистина да бѫдѫтъ нашитѣ училишта, особенно сега, когато домашната отхрана у насъ оште не е стѫпила въ единъ добъръ, правиленъ и разуменъ пѫть. Но това се постигва не съ *нравственни учебници*, не съ суха и гола „наука за моралътъ“, ами се постигва само тогава, когато всѣки единъ учитель, уважаваштицъ себе си и званието си, самъ пази истинска (а не престорена) нравственность,[1]) която го облагородява и възвишава, и при всѣки удобенъ случай внушава на дѣцата нравственность не съ непонятни и схоластически наставления, като това на пр. „Ты о юноша и Ты о дѣвице! по̀-напрѣдь ще научите колко человѣкъ ся бори и желае съ ревность по добро-то, колко работи противъ потока на случаи-ты! обаче волны-ты на живота често ся издигатъ противъ него и твърдѣ скоро разкъсвать силѫ-тѫ му“, но съ жива, топла и понятна за дѣцата рѣчь, съ живи и нагляднн примѣри. Всѣки единъ учитель, като учитель, има нравственно задължение и прѣдъ Бога и прѣдъ съвѣста си да се грижи за добрата нравственность на дѣцата-ученици. Но освѣнъ това, въ всѣко едно училиште има да се преподава „Законъ Божий“, който дава твърдѣ удобни случаи да се внушаватъ на дѣцата и вкоренняватъ въ тѣхъ високитѣ правила на нравственноста. Остава само да има способенъ учитель, който своитѣ *живи* разказвания да потвърдява и усилва съ живи примѣри.[2])

И така, единъ отъ видоветѣ на книгитѣ, т. е. учебницитѣ по нравственна часть, ако и да могѫтъ да сѫштествуватъ, но сѫштествуванието имъ е безполезно: тѣ ништо не могѫтъ спомогна за подобряванието на нашата — както казватъ — *развалена* нравственность. — Вториятъ видъ, а именно — популярно изложеннитѣ понятия за нравственноста и, по край това, добри нравственни наставления, иматъ си мѣстото, значението и ползата. Такивато книги сѫ преимуштественно за хора възрастни, на които съзнанието и волята сѫ укрѣпнѫли вече, които въ много случаи въ постѫпкитѣ си могѫтъ да се управляватъ отъ разсѫдокътъ си. Такивато хора доста полза могѫтъ да добиѭтъ отъ четенето на *популярно* изложеннитѣ нравственни книги, но и то — ако изложението е не схоластично, ами просто и ясно, и ако оште сами четцитѣ иматъ *прѝсърцѣ* нравственноста. Къмъ тойзи

---

1) Подъ нравственность се разбира и честность, и благородство, и всичкитѣ добри качества, които правятъ човѣка човѣкъ.

2) „Но ако нѣмаме такива учители?“ така питатъ онѣзи, които предлагатъ да се въведе въ училиштата ни „науката за моралътъ“. Ако ги, наистина, нѣмаме, тогава какъвъ смисълъ има „въвеждането въ училиштата науката за моралътъ“? И кой и какъ ште преподава тая наука да речемъ и по на̀й-добриятъ за това учебникъ, когато нѣмаме учители достойни за това? Или — да е хората̀ че...

видъ книги се отнася почти всичкото Свештенно Писание отъ Вѣтхи и Нови Завѣтъ, житията на светитѣ угодници Божии и други благочестиви книжки. Къмъ тойзи видъ могѫтъ да се присъединятъ и така нареченнитѣ *нравственни приказки* за дѣцата. Само трѣба и тѣйзи приказки да сѫ написани съ всичката естественность, простота и ясность, а не прекалено. — За третиятъ видъ нравственни книги, т. е. за специално-научно-философскитѣ издирвания и доказвания сѫштноста, ползата и необходимоста на нравственноста, като у насъ нѣма оште подобни книги и едвамъ ли скоро ште се поевятъ, и ние за тѣхъ не ште кажемъ тукъ друго, освѣнъ това, че тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ интересни и полезни само за хора, които се наричятъ *хора на науката*.

И така, ние свършихме съ първото питание. И виждаме отъ всичко това, че *учебницитѣ* по нравственноста не могѫтъ да се считатъ полезни за въ нашитѣ училишта. Сега нѣка да рѣшимъ второто питание, а именно: сѫштествуюштитѣ у насъ нравственни книги такива ли сѫ, штото отъ тѣхъ да може човѣкъ да се научва на нравственность и да става нравственъ? Ние ште се спремъ за сега само на „Водачь-тъ по пѫтя на живота“, по поводъ на който и изложихме всичко, што казахме до сега за нравственнитѣ книги.

Каква е тази книга „Водачь-тъ по пѫтя на живота“?

Г. Алеко А. Крьстевичь въ писмото си до насъ[1]), като расправя на дълго и доказва, че е необходимо да се въведе въ нашитѣ училишта „науката за моралътъ“, прави прибавка на това писмо, въ която дава таквози оцѣнение за достоинсвото на преведената отъ него книга: „Отъ таквизы едны мысли и отъ таквози едно убѣжденіе побуденъ, прѣведохъ и издадохъ книгѫтѫ подъ заглавіе: Водачь-тъ по пѫтя на живота, Нъравственноста въ классическы-ты поученія. Книга, която да наставлява читателя въ вѣроисповѣданіето, да му вдѫлбява назначеніето и да го постави способенъ на благость-тѫ и добродѣтельтѫ. Нъравственность, която да отговаря по духътъ на Христіянсвото; тъй чтото да може да служи въ нъравственнѫ ползѫ на всякой единъ читающый Българинъ и отъ

---

1). Отъ 3. Марта 1872 г. Това сѫштото писмо видѣхме обнародвано сега на скоро въ вѣсти. „Право“ въ бр. 11 отъ 22 Мая с. г. подъ заглавие: „Вѣроисповѣданіе и нравственность“. Нѣма само прибавката.

двата пола, а най повечь за да може чрѣзъ прѣподаваніе да служи въ училищата ни и отъ двата пола за учебникъ по нъравственнѫ часть. Въ таквази смысьль ся оцѣни и припорѫчя и отъ редакторыты на нашиты цариградскы народны вѣстницы“.

Такова оцѣнение дава на тая книга самъ преводвачятъ ѝ г. А. А. Крьстевичь, като въ потвърждение привежда и оцѣненнието на нашитѣ цароградски вѣстници.

Като разгледваме преведената отъ г. А. А. Крьстевича книга „Водачь-тъ“ и като отнасеме на нея това оцѣнение, направено отъ господство му за тая книга, ние не можемъ да не кажемъ, че г. А. А. Крьстевичь твърдѣ много се *самооболштава*, като говори онова, което не е така. Колкото за оцѣнението и препорѫката тая книга отъ нашитѣ цароградски Народни вѣстници, наистина тя се оцѣни отъ тѣхъ твърдѣ добрѣ и се препорѫчи именно въ такъвъ смисълъ, въ какъвто ѭ препорѫчва и самъ г. А. А. Крьстевичь. И сега въ единъ отъ послѣднитѣ бройове на тѣзи наши народни вѣстници ние виждаме подобното оцѣнение и препорѫчване да се повтаря подъ слѣдуюштата форма: „Награда по училищнытѣ ни испытанія. Най сгодна, най полезна и най драгоцѣнна. Водачьтъ по пѫтя на живота. Намира ся за проданъ и пр.“ Вѣстницитѣ слугуватъ на общтественнитѣ интереси. Тѣ даватъ надлежното освѣтление върху тѣзи интереси и ги запазватъ отъ всѣкакъвъ уштербъ. Нѣма съмнѣние, че *миссията* и на нашитѣ вѣстници е такава, — както и тѣ гръмко го проповѣдватъ при всѣки удобенъ случай. Исправлението на нашата общтественнонародна нравственность и усигоряване добра нравственность въ младото наше поколѣние е единъ отъ нàй-важнитѣ наши общтественни и народни интереси. Поради това и *двукратното* препорѫчване отъ старна на нашитѣ народни вѣстници „Водачь-тъ по пѫтя на живота“ като книга за учебникъ въ училиштата ни и като книга за „най сгодна, най полезна и най драгоцѣнна“, — подобно двукратно препорѫчване не може да не се зема за сериозно и многозначуште. Но при всичко това, ние не можемъ да повѣрваме, че нашитѣ вѣстници *сериозно* сѫ направили подобно оцѣнение на „Водачь-тъ по пѫтя на живота.“ Не знаемъ побудителнитѣ причини на подобното оцѣнение и

препорѫчване, но то не е сериозно направено отъ нашитѣ вѣстници. Ако ли *паче чаяніе* това препорѫчване и оцѣнение е направено сериозно, тогава за голѣмо наше съжалѣние трѣба да се предполага едно отъ двѣтѣ: или редакторитѣ на нашитѣ народни вѣстници нѣматъ никакво понятие отъ педагогика, не знаѭтъ што е „наука за моралътъ“ и какъ може да се въведе тя въ училиштата ни, не познаватъ какво нѣщто е учебникъ, потрѣбно ли е сѫштествованието на нравственни учебници, и ако е потрѣбно — какви трѣба да бѫдѫтъ тѣзи учебници; или пъкъ — не сѫ прочели или понѣ отгорѣ-отгорѣ не сѫ разгледали книгата, която така високо оцѣняватъ и усердно препорѫчватъ на народътъ. Инакъ тѣ подъ никакъвъ видъ не би направили подобно оцѣнение и препорѫчване на „Водачь-тъ по пѫтя на живота“, заштото тая книга *не струва*. Препорѫчва се тая книга като такава, която ште *наставлява читателя въ вѣроисповѣданіето*, ште му *вдѫлбява назначеніето* и ште го *постави способенъ на благостьтѫ и добродѣтельтѫ*. Ште каже, че тая книга се препорѫчва като книга за прочитание отъ всѣки едного, като популярно изложение на високитѣ нравственни правила, така штото, който начене да ѭ чете, ште ѭ разбира хубаво, ште се заинтересувва отъ нея и заедно съ прочитванието ѝ ште спечелва и нравственность. Но колко е самата книга делечь отъ препорѫчванието! Езикътъ на тая книга е такъвъ лошевъ, небългарски и изложението е въ такава схоластическа форма направено, штото и нàй-разумнѣйшиятъ и благочестивѣйшиятъ Българинъ безъ голѣми мѫки не би разбралъ и единъ редъ отъ тая книга, а пъкъ и нàй-търпѣливѣйшиятъ едвамъ ли би ималъ търпѣние да прочете двѣ-три страници отъ тая книга, — и сѐ пакъ да не разбере ништо: така е въ тая книга всичко тъмно, иносказателно, исказано не съ човѣчески езикъ; мисли безъ връзка, думи безъ мисъль. Доказателство служи цѣлата книга. Растворете тая книга на която страница штете, вие на всѣкѫдѣ ште намѣрите сѫштото. Ето на пр. какъ се начева първата страница отъ тая книга:

„1. Чудный человѣческый животе! често едно самичко тьмно мьгновеніе на око отдѣля Небо-то ти отъ Ада.

2. Ты о юноша и Ты о дѣвице! по-напрѣдъ ще научите

колко человѣкъ ся бори и желае съ ревность по добро-то, колко работи противъ потока на случаи-ты! обаче волны-ты на живота често ся издигать противъ него и твърдѣ скоро раскъсвать силѫ-тѫ му“.

Какво е това? Нито едно право изражение, нито една мисъль изказана съ човѣчески езикъ.

Или на стр. 12. чл. 3. „О! погрыжи ся поне за свое-то си (чедо), что-то да прѣмине дѣтинскы-ты си годины радостно и весело, и да не стане съвсѣмъ бѣдно, даже *въ облачно-то врѣмя на бѫджщность-тѫ* да добыва *сладосты-ты на прѣминѫлыя рай* на младость-тѫ си“.

4. Хыляды цвѣтія можешь да разпрьсвашь по пѫтя на младость-тѫ безъ да прибѣгвашь безумно къмъ недопростителны и опасны срѣдства; зачто-то дѣте-то лесно ся благодаря съ малко-то“.

7. (стр. 13). Вѣроисповѣданіе-то е Ангелъ-тъ, кой-то изъ начяло почти обожествява нѣжно-то сърдце на дѣте-то, въоружава го противъ силѫ-тѫ на страсти-ты и избавя невинность-тѫ му неповредимѫ отъ бурѫ-тѫ на живота, отъ дни-ты на искушеніе-то и отъ измѣненіето на сѫдбинѫ-тѫ.

8. И самы-ты отрочета имѫть вѣроисповѣданіе, зачто-то тыи, като прѣдчувствуватъ присѫтствіе-то на божество-то, пытатъ за небесныя и земныя Творецъ, за оногова, който призовава слънце-то и звѣзды-ты на врѣмя-то имъ, и кой-то съ свѣткавицы-ты чудно озарява небо-то и съ гърмежи-ты си запазва повърхность-тѫ на землѭ-тѫ“.

Какво е това? За кого е написано? Да ли за дѣца, или за родители, или за философи? Трѣба да е за философи, заштото обикновенъ човѣкъ едвамъ ли ще може да разбере както се слѣдва какво ще рѣче това „облачно врѣмя на бѫдѫщность-тѫ“, „сладости-ты на прѣминѫлыя рай“ и проч.

Или: (на стр. 18) „31. Бѫди внимателенъ въ избираніе-то на читанкы-ты си! не избирай красны-ты, но всякога добры-ты и полезны-ты“.

46. Отбѣгвай поетицы-ты, что дышять сладострастіе, что тя *влекѫтъ на жертвенника съ веригы отъ цвѣтія и тя жертвуватъ въ мятежа на Діонисіовы-ты тържества.* Не ся прѣльствай отъ голѣмото имъ имя „класици“.

47. Великъ е цѣломѫдрый мѫжь, изрядно зрѣлище на

Ангелы-ты; защо-то неговити кокали сѫ като мѣчь, жизненны-ти му силы сѫ като небесный пламькъ, и въ чистѫ-тѫ му душѭ ся огледва Божіе-то лице“.

Ние никакъ не можемъ да се догадимъ какъ дѣтето или юношата ще знае, кои сѫ добри и полезни книги, та тѣхъ да избере по съвѣтътъ на „Водачь-тъ“, какъ ще разбере то това — какъ поетицитѣ дишѫтъ съ сладострастие, какъ тѣ влѣкѫтъ на жертвеникъ съ вериги отъ цвѣтя, какъ жертвуватъ метежя на Дионисиевитѣ тържества и що е това *мятежъ на Діонисіевы-ты тържества.* Разбиралъ ли го е самъ г. А. А. Крьстевичь като го е превеждалъ? Съмнѣваме се, заштото въ противенъ случай той щеше да се помѫчи да го изрази съ човѣшки езикъ.

Или: (на стр. 67) 3. Грѣхътъ приличя на едно море, кое-то въ продължителныя дъждь малко по малко ся надува.

4. Наращеніе-то на море-то не може да ся съгледа, нъ то всякога като ся издига малко по малко, и опасность-та става подобно по голѣма, ако изведнѫжь излѣзе нѣкоя буря.

5. За това разумный и опытный отива изъ начало да пригледа добрѣ водопады-ты и крайморскы-ты огради, ако сѫ въ състояніе да противостоять на издигваніе-то на страшны-ты волны.

6. А неопытный и глупавый не дава вниманіе на морско-то наращеніе пò-напрѣдъ, освѣнъ когато вече крайморскы-ти ограды сѫ срупаіѭть . . . и проч.“

Какво глупо, мѫчно за разбирвание и безполезно сравнение! Който не е видѣлъ какъ отъ морскитѣ страшни волни *водопады-ты и крайморскы-ты ограды ся срупаватъ и ливады-ты запустѣвать, какъ страшнити мятежи на бурѭ-тѫ събирѫть жители-ты на мѣсто-то за избавленіе на неисцѣлимы-ты нейны поврѣды*“, — който не е видѣлъ такова нѣщто, — нѣка чете „Водачь-тъ“ и нѣка знае, че така дѣйствува грѣхътъ и развратноста и такива сѫ тѣхнитѣ *слѣдствія.*

Или: (на стр. 120) „7. И живостный младѣцъ си прави молитвѫ-тѫ, когато прѣминува изъ *піянство-то* на забавленія-та въ нощнѫ-тѫ самотѫ и тишинѫ.

8. Зачто-то той, кога ся намира между желанія-та на младость-тѫ, гледа устремителны-ты вихрушкавы облацы на

бѫдѫщы-ты години и трепери отъ неявность-тѫ на собственны-ты си силы“.

Както щтете, но много отъ високо изказано. Ние не можемъ да разберемъ какви сѫ тѣзи „устремителны вихрушкавы облацы на бѫдѫщы-ты години“, и гдѣ младецътъ може да види тѣйзи облаци.

Или: . . . .

Обаче, стига да отекчаваме вниманието на Читателитѣ и да злоупотрѣбляваме съ тѣхното търпѣние. „Водачь-тъ по пѫтя на живота“ на всѣкѫдѣ е еднакъвъ. На която щте страница и да го разворите, сè щте срѣшните едно и тоже: изрѣчения *високи и дълбоки*, сравнения още пò-високи и пò-дълбоки, но онова, което е потрѣбно на читателя и за което читательтъ земва въ рѫцѣ тая книга, а именно — да се понаучи нѣщичко отъ нравственность, да намѣри нѣкои добри съвѣти и наставления — това го нѣма въ тая книга; или ако го има, то съвършенно се изгубва отъ високитѣ и дълбоки думи и неестественнитѣ сравнения, както това на примѣръ: „Една весела съвѣсть е едно небо въ сърдце-то“. Не вѣрваме и онзи, на когото фантазията е нáй-жива и фърчеста, да може и той да си представи *небе въ сърцето.*

Въобще „Водачь-тъ по пѫтя на живота“ е книга не за обикновенни, тъй да речемъ, *естественни* читатели, а за нѣкакви-си особенни. За това езикътъ на тая книга и формата на изложението ѝ сѫ *бамъ-башка.* Като четешъ тая книга, сѣкашъ че четешъ пророчествата на прочутиятъ *агатангела*, които четешъ-четешъ и послѣ самъ наченешъ да мислишъ и одумвашъ: „Това да ли не е казано за туй и туй, а това да ли не трѣба да се разбира така и така“, — и си го тълкувашъ както те е научилъ Господь.

И тази книга се препорѫчва за *нàй-сгодна, нàй-полезна* и *нàй-драгоцѣнна!* Срамота!

Но смѣшното, а заедно и печалното е това, че тая книга се рекомандува още и за *учебникъ по нравственнѫ часть* въ училищата ни. Да запазва Господь нашитѣ дѣца-ученици отъ подобни учебници! Ние не се съмнѣваме нито нàй-малко, че всѣки единъ што-годѣ разбранъ учитель разбира, че тая книга особенно за учебникъ — никакъ, съвършенно не ѭ бива, но не можемъ да се начудимъ на умътъ на онѣзи, които

си позволяватъ да препорѫчватъ тая книга не само за учебникъ, ами още и — за добъръ учебникъ!

Ние съжалѣваме твърдѣ много, гдѣто г. Алеко А. Крьстевичь не си е спрялъ вниманието на друга пò-практическа книга, ами е изхабилъ толкова благороденъ трудъ и великодушно пожертвование за „Водачь-тъ по пѫтя на живота“, която книга по голѣмата си непрактичность никакъ не оправдава трудътъ и великодушнитѣ пожертвования на г. Алека А. Крьстевича. Ако г. А. А. Крьстевичь на мѣсто „Водачь-тъ“ бѣше превелъ и издалъ друга нѣкоя по практична и полезна книга, тогава, разумѣва се, трудътъ и пожертвованията му щтѣхѫ да хванѫтъ мѣсто. Обаче, нѣма съмнѣние, че онова благородно и великодушно чувство, което е накарало г. А. А. Крьстевича да положи трудъ и жертви, за да се еви въ Българскиятъ книжовенъ свѣтъ „Водачь-тъ по пѫтя на живота“, нѣма съмнѣние, казваме, че това чувство, ако сàмо то е искренно, не щте охладѣе отъ тойзи първи *неодаченъ* опитъ, и че г. А. А. Крьстевичь при това си похвално чувство за напредъ щте принесе на нашата книжнина голѣма полза, стига само да *избирва* за превождание книги полезни за насъ, — което винѫги щте може да постигва, особенно при добритѣ и искренни наставления на хора, които пò-вече отбиратъ отъ това.

На свършвание ние намираме за неизлишно да препорѫчаме на Редакторитѣ на нашитѣ народни вѣстници, при оцѣняванието и препорѫчванието на народътъ каква да е книга, пò-вече внимание и усердие къмъ народнитѣ интереси, пò-вече умѣние и познания и пò-вечко добросъвѣстность, защтото онова, което въ частно лице е за съжалѣние, въ *редакторитѣ* не само става смѣшно, ами и неизвинително, защтото има много пò-лошеви сѣтнини.

* * *

Кратка Българска Исторія

по питаніе и отговоръ за първоначалны-ты училища.
отъ Д. Т. Душяновъ.
Второ изданіе допълнено.
Книжярница на Хр. Г. Дановъ и С-іе. Въ Пловдивъ, Русчукъ, Битоліж.
1872 г.
Въ печатницѫ-тѫ на Л. Соммеръ и С-іе. стр. 147.
Цѣна 5 гроша.

Казватъ, че ние сме останѫле много назадъ отъ другитѣ Европейски народи, че въ развието и въ просвѣштението сме оште много далечь отъ тѣхъ... Казватъ го това и не вѣрватъ, че ние съ *исполински* крачки вървимъ напрѣдъ и че вече като че сме достигнѫли въ нѣкои нѣшта Европейцитѣ. Но нѣма съмнѣние, че така говорятъ само онѣзи, които или ни завиждатъ на исполинскитѣ крачки, или пъкъ не сѫ познати съ богатсвото на нашата книжнина, въ която нàй-добрѣ се виждатъ тѣйзи исполински крачки. И *досадното* е въ това, че се намиратъ и такива хора, които дързнуватъ да ни осѫждатъ и за тикива нѣшта, за които, кой какъ ште да казва, — ние заслужваме пълна похвала. На примѣръ, като не знаятъ, че нашата книжнина е богата съ всевъзможни книги, тѣзи хора нàй-повече се оплакватъ отъ това, че ние сме нѣмали учебници за въ училиштата си, — тогасъ, когато именно отъ къмъ учебници ние сме богати.

Лошеви хора!

И наистина, друго и друго, — но отъ къмъ учебници книжнината ни е нàй-богата[1]). По който предмѣтъ и да потърсишъ у насъ сè ште намѣришъ по нѣколко учебника отъ единъ сѫшти предмѣтъ. Така у насъ има 5-6 „Български граммматики", има нѣколко „Священни Исторіи", има 7-8 „Географіи", има 6-7 „Числителници", има 2-3 „Славянски Грамматики", има 2-3 „Всеобщи Исторіи", има 5-6 „Български

---

1). Ние направихме голѣма грѣшка противъ правдата, дѣто, при разгледванието „Водачь-тъ по пѫтя на живота", казахме, че отъ къмъ нравствении книги книжнината ни е пò-богата, отъ колкото въ друго отношение, и че само Пѣснопойки-тѣ могѫтъ да съперничятъ съ тѣхъ. Но сега виждаме, че отъ къмъ „учебници" книжнината ни е пò-богата отъ колкото отъ други книги... Но пакъ грѣшимъ: въ послѣдньо време Драмитѣ надминихѫ всичко... Впрочемъ, отъ която старна и да погледнешъ на нашата книжнина тя сè ште излѣзе богата...

Исторіи", има и 2 „Логики" и проч. и проч. — сè по нѣколко... Не вървимъ ли ние напредъ съ исполински крачки? Другитѣ Европейски народи и тѣ иматъ по нѣколко учебници отъ всѣки единъ предмѣтъ; имаме и ние по нѣколко учебника отъ много предмѣти... Сега, не е ли лъжа и клевѣта, дѣто казватъ, че ние сме останѫли много назадъ отъ Еврейцитѣ, тогасъ когато ние по числото на учебницитѣ отъ много предмѣти можемъ да се сравняваме съ тѣхъ? И нàй-блистателно доказателство на нашиятъ *исполински* вървежъ и *громаденъ* успѣхъ въ развитието и просвѣштението служи „Българската История". До скоро ништо не се знаеше за Българската История.... Та и не казвахѫ ли до скоро, че нашата История Българска е тъмна, неразеснена? Така, но дору *специалиститѣ Историци* успѣятъ да разеснятъ тая история, ние си написахме и напечатихме не единъ, не два, а *нѣколко* учебника по нея. Не е ли това *исполински* крачки, не е ли *громаденъ* успѣхъ?

Така е. У другитѣ просвѣтени народи има по нѣколко учебници отъ всѣки единъ предмѣтъ, така е и у насъ. Само, има една малка разница у насъ отъ Европейцитѣ. У другитѣ всѣки единъ новъ учебникъ е пò-добъръ, пò-пъленъ и пò-усъвършенствуванъ отъ предидуштиятъ; у насъ — па опаки утива: всѣки новъ учебникъ бива пò-лошевъ отъ ветиятъ. Това нàй-повече се забѣлѣжва въ учебницитѣ по „Българгарската История", и въ това отношение първо мѣсто или на *чело стои* за сега нàй-новиятъ учебникъ по тая история, именно „Кратката Българска Исторія" на Д. Ш. Душяновъ.

За да се поеви *новъ* учебникъ по нѣкой предмѣтъ тогасъ, когато по тоя предмѣтъ вече сѫштествува другъ учебникъ, — трѣба първиятъ или *стариятъ* учебникъ въ какво да е отношение да има недостатки, а че съ новиятъ учебникъ се иска да се отстранятъ тѣйзи недостатки. Както вече знаеме, всѣки единъ учебникъ трѣба да има двѣ главни достойнства: *точность* и *вѣрность* на предмѣтътъ и *ясность* и *лекость* въ изложението — съобразно съ възраста и развитието на ученицитѣ. Ако въ едното или въ въ другото отношение учебникътъ има недостатки, разумѣва се, че трѣба той да се замѣсти съ другъ учебникъ, който да допълня недостаткитѣ.

Така трѣба да бѫде съ учебницитѣ по всѣки единъ предмѣтъ: *недобритѣ и несъвършенни учебници да се замѣстюватъ съ пò-добри и пò-съвършенни.* За съжалѣние, у насъ по Българската история става наопаки.

За първото достойнство на нашитѣ учебници по Българската История, т. е. че трѣба въ тѣзи учебници предмѣтътъ да е изложенъ точно и вѣрно, и че, ако въ единътъ учебникъ нѣма тайзи точность и вѣрность, въ другиятъ — въ пò-новиятъ — да се изправва тойзиваженъ недостатъкъ, ние нѣма какво да кажемъ за нашитѣ учебници по тази часть. Списателитѣ имъ не сѫ си давали трудъ да помислюватъ надъ това, да ли историческитѣ фактове въ дѣйствителность сѫ били такива, както се описватъ въ сѫштествуюштиятъ учебникъ или и въ другитѣ сѫштествуюшти извори по Българската История, ами както е казалъ единътъ, така го повтаря и другиятъ. Отъ къмъ тая старна ние не можемъ каза, че у насъ наопаки върви съ Българската История. Не наопаки върви въ това отношение, а *вѣрно:* каквото е казалъ единъ, таквозъ казва и другиятъ. Впрочемъ, и пò-вече не трѣба да искаме отъ нашитѣ учебници въ това отношение. Тѣ не сѫ и написани съ цѣль — да откриватъ и доказватъ историческитѣ истини, което, може би, не е работа на учебникъ, а да научѫтъ дѣцата на онѣзи истини, които сѫ вече открити отъ другитѣ (но прави ли сѫ тѣзи истини — това не е работа на *учебнико-писателитѣ*). До колко сѫ прави нашитѣ *историко-учебнико-писатели* въ това отношение, ние оставяме на другитѣ да рѣшѫтъ. Нашето си внимание ние ште обърнемъ на второто достойнство на тѣзи учебници, а именно — на *яснοста* и *лекоста* въ изложението. Учебникъ се съставлява за ученици и той трѣба да има ясность и лекость въ изложението, за да може лесно и хубаво да се разбирва отъ ученицитѣ. За да се напише, прочее, учебникъ хубавъ въ това отношение, трѣба онзи, който се зема да пише, добрѣ да отбира отъ работата. Ако за самиятъ предмѣтъ на учебникътъ списательтъ му може да намѣри оправдание и опора въ разни авторитетни специалисти, за способътъ на самото изложение таквози оправдание си нѣма мѣстото и не помогва ништо. Необходимо е понѣ въ способътъ на изложението да се изказва способноста на списателя на учебницитѣ. Необходимо е понѣ въ това отмошение новиятъ

учебникъ да е пò-добъръ отъ стариятъ. Инакъ, новиятъ учебникъ нáпусто излиза на Божи свѣтъ, нáпусто прави тежина на *нѣкои-си* книжнини и съвършенно безъ правда зема паритѣ на родителитѣ, че не принася на дѣцата имъ никаква полза.

А въ това именно отношение у насъ става наопаки съ учебницитѣ по Българската История.

Прьвъ учебникъ по Българската История е извѣстниятъ на всинца ни Царственникъ, който не е друго освѣнъ Българската История на Отца Паисия — само въ *съкраштенъ* видъ. По езикътъ и по формата на изложението Царственикътъ не можеше на дълго време да остане за учебникъ въ училиштата ни. И наистина, на 1857 г. въ „Мѣсецословътъ" за тая година поеви се Кратката Българска История на г. Д. Цанкова подъ заглавие: „Единъ погледъ врьху Българската Исторiя". Тая история е отлично рѫководство за дѣцата: езикътъ е гладъкъ, изложението просто и ясно, фактовитѣ събрани и наредени така, както е пò-лесно за изучванието имъ отъ дѣцата.[1] Но на 1861 год. еви се „Кратка Българска История", написана отъ г. Д. Войникова. Въ *предговорътъ* си г. Войниковъ, като не спомѣнува ништо за г. Цанковата История, казва, че „мисль-та за да ся даде едно *способно* рѫководство за народнѫ-тѫ ни исторiѭ на наши-ты младежи", насърчила го е да състави казаната кратка история. Отъ това се види, че г. Войниковъ или не е зналъ за сѫштествованието на г. Цанковата история, или пъкъ тая история му се е показвала *неспособно* рѫководство за нашитѣ младежи, та за то поискалъ да снабди младежитѣ ни съ *способно* рѫководство по нашата история. За съжалѣние, г. Войниковъ ако и да сэ е ползувалъ отъ г. г. *Венелина, Шафарика, Рачя, С. Палаузова* и оште отъ *други*, както и отъ *Царственникътъ* и *Г. Раковски,*[1]) но Историята му не може се сравнява съ г. Цанковата, като учебникъ. Г. Войниковъ не направилъ нѣкои особенно важни допълнения въ историята си, или ако и да има тукъ тамѣ нѣщто си прибавено и допълнено — пò-вече отъ г. Цанковата История, това е въ такива незначителни дребулии, които, като затъмняватъ ясноста на изложението, смаляватъ достойнството на книгата, — като учебникъ. Между това, на мѣсто изложение простичко и лекичко, на мѣсто езикъ гладъкъ, ясенъ и удобопонятенъ, какъвто е езикътъ на цанковата история, ние въ войниковата история виждаме езикъ размазанъ, високо-поетически-философски, а слѣдователно — и тежъкъ, не тъй удобопонятенъ, — съ една рѣчь, такъвъ езикъ, какъвто е въобще езикътъ на г. Войникова въ неговитѣ *стихотворения* и многочисленни драматически произведения[2]). Обаче на г. *Д. Т. Душяновъ* Българскитѣ Истории на г. Цанкова и г. Войникова[3]) показали сѫ се, вижда се, *неспособни* рѫководства за дѣца, и именно за такива дѣца, които още не сѫ така развити въ езика, щтото да могѫтъ да разказватъ съ своитѣ думи онова, което сѫ научили и разбрали, и ето че на 1869 год. господство му надарява *първоначалнитѣ* ни *училища* съ „Кратка Българска Історія по пытаніе и отговоръ“, която история слѣдъ двѣ години, а именно въ сегашната благословенна 1872 година се свява въ *второ изданіе допълнено.*

---

[1] Главниятъ недостатъкъ на тая история е тойзи, че като е писана съ особенна цѣль, а именно: като запознае дѣцата или массата на народътъ съ дѣлата на прѣдцитѣ ни, да укорени въ тѣхъ особенни погледи върху нѣкои исторически фактове,—въ тая история нѣкои фактове (за главенството на папата въ первенствующтата Черква и за унията при Бориса и Ивана Асѣня) сâ преиначени. Тойзи недостатъкъ обаче не умалява достойнството на книгата въ педагогическо отношение и лесно се отстранява.

И каква е тая История? Оправдава ли тя посвяванието си? Имало ли е нужда да се поеви тя, и като се е поевила, какво превъсходство има отъ другитѣ истории Български, што сѫштествуватъ у насъ, какви недостатки попълня тя на тѣйзи истории?

Ние се зехме да разгледваме „Кратката Българска Истор'я“ на г. Д. Т. Душановъ и да кажемъ на читателитѣ си каква е тая история, и за това трѣба да отговоримъ на тѣзи питания, които сега направихме.

Главното, което щте кажемъ, е, че „Кратката Българска Історія“ на г. Д. Т. Душяновъ не *струва,* че тя въ много нѣщта отстѫпва на г. Войниковата история, пъкъ е твърдѣ далечъ отъ историята на г. Д. Цанкова, че тя и по формата на изложението и по съдържанието не іѭ бива именно за онѣзи ученици, за които іѭ назначава г. Душяновъ, и че ние не проумѣваме, наистина, какъ нѣкои отъ нашитѣ учители и списвачи така лесно се рѣшаватъ да списватъ и издаватъ *учебници,* безъ да обмислятъ добрѣ работата, безъ да си пресмѣтнѫтъ, че това не е играчка, ами е работа важна, че не може туку тъй — *скимнжло ти и пиши,* ами се иска умѣне, искатъ се познания. Да се поеви по нѣкой предмѣтъ учебникътъ съ недостатки тогасъ, когато по тоя предмѣтъ не е имало другъ учебникъ, — това си има мисъль; но да се поеви лошъ учебникъ тогасъ, когато по сѫщтиятъ предмѣтъ има вече пò-добри учебници или даже такива сѫщти, какъвто е новиятъ — това ние не разбираме.

Г. Душяновата „Кратка Българска История“ е почти буквално, но несполучливо, повтаряние на г. Цанковата и г. Войниковата история. Какво е накарало г. Душянова да си прави трудъ и да списва и издава друга Българска История? Ето какво: Господство му, както казва въ „прѣдисловіето“ отъ първото издание на книгата си, защтото искалъ да улесни изучванието отъ дѣцата народната история, написалъ своята по „пытаніе и отговоръ“ Българска История, и іѭ написалъ по „пытаніе и отговоръ“ именно за това, че „отъ опитъ забѣлѣжилъ господство му, какъ много по-добрѣ ся вдлъбява у дѣтинскѫ память това, което тя (паметта?) учи, когато ся пыта и ся отговаря, отъ колкото кога безъ въпросы учи нѣща, и то само за тогава, дума, това, *догдѣто*

---

1). Г. Войниковъ се е ползувалъ и отъ такива авторитети, които още въ то време въ много нѣщта отстъпвахâ предъ строгата историческа критика, а не обърнълъ внимание на други пò-нови и пò-основателни историци, както на пр. на г. Гильфердинга. Освѣнъ това, по всичко се вижда, че г. Войниковъ много се е ползувалъ и отъ историята на г. Цанкова. Обаче, той и не споменува нищто за това. Защто ли?

2). Ние не разбираме защто г. Дановъ въ Каталогътъ на книгитѣ си назначава историята на г. Цанкова за „у предуготвителны-тѣ училища“, а историята на г. Войникова за „у по-горны-тѣ“. Какъ се струва на г. Данова: онзи ученикъ, който въ приготвителното училищте добрѣ изучи цанковата история, щте има ли нужда отъ историята на г. Войникова, и ако я учи, щте ли придобие нѣщто пò-вече? Може да е направено това за туй именно, че историята на г. Цанкова хуваво се разбира и лесно се учи, а г. Войниковата — трудно се разбира и мѫчно се учи.

3). Има и други „Кратки Български Истории“ — както се вижда отъ Каталогътъ на г. Данова, но ние, като не сме ги виждали, не можемъ нищто да кажемъ за отношението на г. Душянова къмъ тѣхъ.

ученикътъ не ся е развылъ още доволно въ языка, та да може да искаже съ своиты думы онова, что е научилъ и разбралъ“. Ште каже, че г. Душяновъ отъ опитъ позналъ, че сѫштествуюштитѣ до него учебници по Българ. История не сѫ се годили за дѣцата, и съ намѣрение да помогни на малкитѣ си братчета и сестрици, той положилъ трудъ, написалъ Българската си история и ѭ издалъ.

Намѣрението на г. Душянова е било похвално, цѣлта му света. Но г. Душяновъ не разбиралъ задачата си. Той се е залувилъ за работа безъ строго обмисление, безъ надлѣжно пресмѣтание силитѣ си, и за то трудътъ му е несполучливъ.

Г. Душяновъ казва, какъ отъ опитъ забѣлѣжилъ, че онова, което се учи на питание и отговоръ пò-добрѣ се вдълбявало въ дѣтиската память. Не забѣлѣжилъ добрѣ господството му. Друго и друго, но история не може, та и съвършенно непрактично е да се изучва на питания и отговори. Ние имахме случай, при разгледванието на преведенниятъ отъ г. Данова „Пространенъ Катихизисъ“, да докажемъ непрактичноста на питанията и отговоритѣ въ учебницитѣ. Обаче и тукъ ште кажемъ, че питанията въ учебникътъ, какъвто и да е той, не олесняватъ, ами затрудняватъ научванието на урокътъ, едно за това, че намѣсто скратено и вразумливо да бѫде изложенъ урокътъ, питанията и отговоритѣ го правятъ размазанъ и съ това го затъмняватъ, а друго — заштото дѣтето, когато учи по питания и отговори, то не може да учи свободно, то се води отъ питанията и малко се грижи за *цѣлото* и разумно-съзнателно усвояване на цѣлиятъ урокъ, а отъ това — дѣтето бива превудено папагалски да научва урокътъ. Разгледайте на сѣкѫдѣ историята на г. Душянова и вие ште видите, че нѣшта, които можѣло да се изкажѫтъ въ нѣколко реда и да бѫдѫтъ много пò-вразумителни за дѣцата, като сѫ направени на питания и отговори, разтегнѫли сѫ се на цѣли страници и станѫли тъмни и мѫчни за разбирване. На пр. на стр. 54 отъ тая история начева се разказванието за покръштванието на Бориса и на цѣла България. На мѣсто това събитие кратичко да се разкаже на дѣцата и съ тѣхенъ ясенъ дѣтски езикъ, то се разтяга на питания и отговори и утива на цѣли страници, оште и съ езикъ съвършенно недѣтски. Та въобште питанията и отговоритѣ не сѫ приложими нàй-повече на исторически учебникъ, особенно назначенъ за дѣцата.

Че г. Душяновъ не разбиралъ *задачата си* и се е залувилъ за работа, отъ която не отбиралъ, — това се вижда отъ противорѣчието, което го има между *прѣдисловія-та* отъ първото и второто издание на Кратката му Българска История и самата тая история. Въ предисловията си господство му казва, че написалъ историята си *за дѣца малкы* и такива малки, въ които оште езикътъ не е доволно развитъ така, штото да могѫтъ съ свои думи да разказватъ онова, което сѫ научили и разбрали, а между това въ самата история има много такива нѣшта, които и самъ г. Душяновъ едвамъ ли ги разбира; при това самитѣ питания и отговори сѫ изложени така и съ такъвъ езикъ, штото не малки дѣца, ами и възрастни ученици трудно би учили по тая история. Представи си, читателю, че ти влизашъ въ класъ и намирвашъ г. Душянова, де се занимава съ малки дѣца по Българската История. „Този народъ отъ гдѣ си влѣче потеклото?“ чувашъ ти да пита г. Душяновъ малкото дѣте, а малкото дѣте отговаря: „Отъ Индо-Европейскы-ты народы, както и сичкы другы Славянскы народи…“ и проч. (стр. 9). За Бога, попитай г. Душянова, той самъ обеснилъ ли си е хубаво, какво нѣшто сѫ това Индо-Европейски-тѣ народи, и ште видишъ, че и самъ той не го отбира хубаво. Та да рѣчемъ, че го отбира, — *малкитѣ* дѣца отбиратъ ли го, и зашто имъ е да го учѫтъ? Но, чувай, че г. Душяновъ пакъ пита: „Българити отъ кога сѫ станѫли извѣстни въ Историѭ-тѫ?“ Малкото дѣте пакъ отговаря: „Оште отъ II-ый вѣкъ прѣдъ Р. Хр., когато единъ дѣлъ отъ тѣхъ минѫлъ Кавкаскы-ты горы, та ся заселилъ въ Арменіѭ, както пише Арменскый историкъ Мойсейренъ; а въ V-ый вѣкъ слѣдъ Р. Хр. тѣ вече были познати на много историци по своето независимо господарство, что завладѣли отъ тогавашныты народы: Славяны, Фины, Мордвы, Черемисы, Чювани, Вотягы, Татары и другы (слава Богу, че тѣзи *други* не се нареждатъ, заштото и безъ тѣхъ се уморихме да нареждаме имената на завладѣнитѣ народи! Ами г. Душяновъ знае ли, кои сѫ били тѣзи *и други?*), и комуто прѣдѣлити испослѣ достигнѫли да ся простирать отъ Уралскыты планины, до рѣкыты: Сурѫ и Окѫ; и отъ рѣкы: Вяткѫ и Камѫ, — до изворыты на рѣкы: Донъ, Хонръ и Самаря; Срѣдата му пъкъ была по сѣверо-источныты брѣгове на рѣкѫ Волгѫ". Боже мой! Какви голѣми познания у нашето малко дѣте! Какво великолѣпно красноречие! Малкото дѣте знае какво пише за нашитѣ прѣдци Арменскиятъ писатель *Мойсейренъ* (ами г. Душяновъ има ли понятие за тойзи историкъ, както и за другитѣ арабски историци, които нарежда въ забѣлѣжката си?), знае дѣ-дай-си народи, които сѫ били покорени отъ нашитѣ прѣдци, знае до подробности до гдѣ се е простирало старото българско владѣние, и всичко това изказва съ такова великолѣпно красноречие (г Войниковото красноречие остава назадъ)! Не се ли чудишъ, читателю? Чуди се, чуди! Г. Душяновъ иска да прави *невъзможното — възможно:* онова, което трудно може да се научи и отъ възрастни, господство му го назначава за *малки* дѣца. — На стр. 62 г. Душяновъ пита: „Кажѣте сега книгыты, които отдѣлно написали св. Кириллъ и Методій?" Малкото дѣте нарежда имената на книгитѣ, които може би и самъ г. Душяновъ не е виждалъ, и самъ той не разбира, трѣба ли на малкото дѣте таквози папагалско знание. Пакъ пита: „Ами какви книги написалъ св. Климентъ?" Малкото дѣте пакъ нарежда единъ купъ имена, а г. Душяновъ само слушя и не отбира трѣба ли на малкото дѣте таквози папагалско знание. Пакъ пита: „А Иванъ Екзархъ какво е написалъ?" Малкото дѣте пакъ нарежда купъ имена, а г. Душяновъ сѐ пакъ не може да разбере, трѣба ли на дѣтето таквози папагалско знание. И така върви до стр. 68. Впрочемъ, така върви не само до страница 68, ами по цѣлата История върви така. На сѣкѫдѣ отговоритѣ изложени тъй лошево и съ такъвъ езикъ, штото цѣлата книга никакъ не ѭ бива даже и за лошъ учебникъ. А пъкъ г. Душяновъ казва, че нѣкои-си малцина учители, съ които се е срѣшнѫлъ въ пѫтуванието си и които сѫ го придумали да остави книгата си както си е (на *пытаніе* и *отговоръ*), намирали тая книга *понѣ вразумителнѫ* за малкитѣ дѣца. Тѣ ви излъгали, г. Душяновъ, или и сами тѣ нищо не отбирали отъ това. Не трѣбвало да ги слушате. Твърдѣ е жално дѣто сте ги послушали и за това — да оставите книгата си на „пытаніе и отговоръ"; или понѣ, като сте ги послушали, — да сте искали да Ви разеснятъ, ако сѫ само могли, какъ пò-добрѣ да разпредѣлите питанията, защтото сега, както сѫ питанията въ книгата ви, твърдѣ много отъ тѣхъ има неумѣстни и безсмисленни, а при това още, на мѣсто да улесняватъ за дѣтето урокътъ, тѣ го правятъ мѫченъ, защтото, както казахме, *размазватъ* го и съ това го затъмняватъ. Не ви ли е дошло на умъ, че който постѫпва споредъ глупави съвѣти, той непремѣнно прави глупави работи?

Впрочемъ, отъ предговоритѣ се вижда, че г. Д. Т. Душановъ не е кривъ дѣто на свѣтъ Божий се е евилъ неговътъ лошъ учебникъ по Българската история. Не е кривъ, защтото той, както се и самъ исповѣдва, дѣйствувалъ тукъ не съзнателно и самостоятелно, ами подъ влиянието на други. По *принужденнето* на своитѣ *съзванници, учители и приятели*, г. Душяновъ напечаталъ историята си, „безъ да знае до колко ще може да послужи изъ нашиты училища". Послѣ, при второто издание, господство му *по съвѣтътъ на нѣкои учители* искалъ да направи книгата си споредъ *Берте*, защтото и на него *аресвалъ* тойзи начинъ, но мнѣнието на пò-вечето учители, съ които господство му се е срѣшнѫлъ въ разходката си, било — да си остане книжката както си е била, и той ѭ оставилъ. И ние искаме отъ човѣкъ, който не съ пълно съзнание и самостоятелность, а по принуждение и чужди съвѣти прави работа, — искаме отъ такъвъ човѣкъ нѣщто разумно и хубаво въ таквосъ едно важно предприятие, каквото е съставенето и списванието на учебникъ!..

Но не трѣба ли и Книжарницата на г. Дановъ и С-іе, въ светиятъ интересъ на правилното наше народно развитие, *да поддържва* малко *спекулативнитѣ си стремления*, та да не дава възможность на хора, които нѣматъ надлежнитѣ познания и способности, да пълнятъ злочестата наша книжнина съ недостойнитѣ си произведения?

* * *

КНИЖОВНИ ВѢСТИ.

I.

Читалище, повременно Списаніе, издава ся отъ Българското Читалище въ Цариградъ (излиза два пѫть въ мѣсеца) Година втора, книж. 1, 2. 3, 4, 5, 6 (7 и 8 не сме получили. Безъ редакторъ), 9, 10, 11, (12 не сме получили), 13 и 14 (редакторъ *Л. Іовчевъ*). въ Цариградъ. Въ печатницѫтѫ на Съвѣтника (до 4 бр.) и на Б. Читалище (другитѣ бройове) 1871 и 1872.

Повременното това Списание продължава да излиза редовно въ опредѣленното си време, както се вижда[1]), което свидѣтелствува за похвалната ревность и твърдо постоянство на неговитѣ учредители. За голѣмо съжалѣние, обаче, ето и втората му година приближава да се искара, учредителитѣ на това списание употрѣбляватъ голѣми усилия, редакторитѣ му се смѣняватъ, а и до сега още то (Списанието) не може да влѣзе въ единъ пò-обмисленъ и пò-добъръ пѫть. Тази горчива истина открива друга още пò-горчива истина, че у насъ нѣма още на книжовното поле достойни дѣятели, или ако и да има нѣколко, тѣ непростително оставатъ хладнокръвни, студени къмъ успѣхътъ на нашата литература, и предпочитѫтъ пò-вече да се предаватъ на спокойствието си, да гледатъ рахатътъ си, отъ колкото да се потрудватъ и да написватъ нѣщо добро, сериозно и полезно за народътъ, та съ това да съдѣйствуватъ за правилното и успѣшно народно наше развитие. За това и въ такова едно повидимому съ такава блага цѣль учредено повременно Списание „Читалище“ става двѣ години, и човѣкъ на рѣдко и твърдѣ на рѣдко ще срѣшне въ него нѣкоя добра и за предъ хора сполучлива статя; за това, въ туй повременно списание работата дохожда даже до тамъ, щото въ него отново се превежда и препечатва

онова, което отколѣ го има напечатано на български. Така, въ брой 6, год. II отъ това Списание, на стр. 272, се начева статя: *„За изнамѣрваніето на сахатитѣ за въ джобъ“*. Тази сѫщата статя ѭ има и въ „Българскы-ты Книжици“ за год. 1859, брой 21 и 23 подъ заглавие: *„Изобрѣтеніе на малкыты за въ пазвѫ часове“*. — Въ 9-й брой на „Читалище“, год. II. стр. 410 начева се статя подъ заглавие: *„Съгласованіе на въспитаніето съ развитіето на душевнитѣ способности“*, която статя е преведена отъ г. Д. Е. Я. и напечатана въ „Българскытѣ Книжици“ още преди 12 години (глед. „Бълг. Книж. 1860, кн. 3 и 4, стр. 89—96 и 123—128), подъ заглавие: „За съгласованіе то въспитанія съ развитіе то на душевни тѣ способности“. Пита се: Защто сѫ препечатани тѣйзи стати? Да се препечатва *нѣщо* е възможно и полезно, но само тогасъ, когато това *нѣщо* е много важно за читателитѣ, много полезно; при това и пакъ се иска въ него *нѣщо*, споредъ времето и успѣхитѣ на науката, да ставѫтъ потрѣбнитѣ допълнения. Но въ едната отъ казаннитѣ препечатани стати се говори какъ сѫ се изнамѣрили (криво е заглавието, защтото въ тая статя се разказва не какъ сѫ се изнамѣрили малкитѣ часове, ами — какви препятствия срѣшвалъ онзи, отъ невѣжеството на хората, който изнамѣрилъ тѣзи часове, дору докара дѣлото си до край) малкитѣ часове. Каква до толкосъ голѣма важность въ тая статя, та да се препечатва? Втората статя, тя има пò-вече важность и интересъ за насъ, защтото говори за предмѣтъ, който винѫги си запазва интересътъ, а особенно има интересъ за насъ, но сè пакъ трѣбало би, ако не друго нѣкое допълнение да станеше на тая статя, понѣ *преводътъ* да бѫдеше пò-добъръ. А той не само, че не е пò-добъръ, ами е пò-лошевъ въ препечатванието.

Доста смѣшно се показва въ „Читалище“, дѣто гледашъ отвънъ *коджамъ-ити* заглавие, а разтворишъ книгата и виждашъ, че то не било нищто, ами сѫ се надраскали нѣколко реда, само и само да се види, че има нѣщто написано, както на пр. въ кн. 2 (отъ II година) има между другитѣ заглавия и такова гръмко заглавие: „Мысли“. Нѣкой-си *Л. І.* изказва двѣ-три мисли. Та мисли ли сѫ, чудо ли сѫ!... Само г. *Л. І.* не ще ли благоволи другъ пѫть да исказва не до тамъ високи мисли, та и съ пò-простичекъ езикъ, заштото твърдѣ е високо и дълбоко, та не се отбира хубаво.

---

[1] Казваме както се вижда, защтото не получваме книжкитѣ редовно и на време.

Лошево впечатлѣние правятъ и стихотворенията, които се срѣшватъ почти въ всѣка една книжка, и които сѫ сѐ лошеви: безъ вкусъ, безъ чувство, безъ мисъль, — сѣкашъ, че нашитѣ стихоплетци не съ перо, ами съ брадва дѣлатъ стиховетѣ … Зашто ли губятъ време да драштѫтъ такива лоши стихове? Впрочемъ, редакцията на „Читалище“ е много виновата, дѣто дава мѣсто на какви бѫдй статии и стихотворения. Неуже ли почтенната тая редакция не отбира до толкосъ, че лошитѣ литературни произведения иматъ за простодушнитѣ читатели и лоши сѣтнини?

Но не е всичко лошево въ това списание. Въ до сега излѣзлитѣ бройове на „Читалище“ намиратъ се и статии твърдѣ добри, които могѫтъ да се четѫтъ съ интересъ и отъ четенето имъ полза да се придобие. Такива статии сѫ на пр. Двѣтѣ критически стати на г. *В. Поповича* за картинитѣ на г. Н. Павловича (въ бр. 1. стр. 19 и бр. 11 стр. 501); „Млѣкопитанiето на дѣцата“ отъ г. В. Н. Грънникова (бр. 3. стр. 115); „За храняніето и храната на человѣка“ (кн. 13 и 14). Така сѫщто е хубаво и стихотворението на г. *Славейкова* „Изъ отговоръть на **“ (бр. 3. стр. 135).

Ние искренно желаеме добъръ успѣхъ на „Читалище“, но препорѫчваме на редакцията му пò-вече умѣние и строгость въ избирванието на метериалъ за помѣстване въ книжкитѣ, заштото *истинниятъ и траенъ успѣхъ на едно повременно списание не се състои толкосъ въ редовното му излизание, колкото въ доброто съдържание.*

2.

ВЛАДИСЛАВЪ КРАЛЬ и ВЕЛИКИИ КНЯЗЪ БОРИСЪ.

Позоришни дѣла отъ И. С. Владикина. Букурещъ. Въ печатницата на А. Андричъ. 1870. 1871 (едната книжка има стр. 54, а другата — 26). Цѣната имъ е ½ рубла.

Ако има на свѣта поле, въ което съ нàй-голѣма дързость да се правятъ глупави работи, това е — литературното поле, и особенно — полето на нашата злочеста литература.

Залавя се човѣкъ да пиши за работи, отъ които ништо не отбира, и зато му се виждатъ лесни и възможни, пиши нàй-глупаво, а гледашъ, че съ едно безобразие казва: „туй сѫмъ написаль: ако не ти аресва, напиши ти пò- хубаво, — да те видiѫ!“ — така штото не знаешъ, да се чудишъ ли на такава една дързость, или да оплаквашъ нравственното упадвание на онзи народъ или обштество, въ което сѫ възможни подобни евления.

Такива грозни мисли ни обземватъ винѫги, когато се случи да пообмислеме малко състоянието на нашата упърпана поетическо-драматическа литература, която въ послѣдньо време туку се обогатява … Но съ особенна сила такива грозни мисли ни напитихѫ, като прочетохме пуснѫтитѣ сега на скоро въ Българскиятъ свѣтъ двѣ *позоришни* дѣла на г. Владикина, за появяванието на които съобштаваме тукъ на читателитѣ си.

И двѣтѣ означени произведения на г. Владикина нѣматъ никакво достоинство въ всѣко едно отношение, и друго ништо не правятъ на нашата книжнипа, освѣнъ умножаватъ числото на лошитѣ книги у насъ … Впрочемъ, не! Ако да бѣше само това, тогава можеше да се остави безъ внимание дързоста на такивато бездарни писатели, какъвто се показва г. Владикинъ въ двѣтѣ си *позоришни дѣла*, както сѫ и други нѣкои. Но ние сме оште въ дѣтинството на нашето си развитие. Ние имаме голѣма нужда отъ книги, отъ душевна храна, но не отбираме оште, коя храна е полезна за насъ. Заради това нашата читаюшта публика всѣко едно, макаръ и нàй-долно, литературно произведение зема го за нàй-хубаво, чете го, представлява го на *театро* (заштото списателятъ го е назначилъ за *позориште*) и заштото не е виждала другъ пѫть такова нѣшто, въсхиштава се отъ него, ублажава и превъзнася писательтъ, който се насърчва пò-вече и съ нови и нови подобни произведения надарява простодушната публика. И изниксатъ у насъ *стихове* подиръ *стихове, драми* подиръ *драми, позоришни игри* подиръ *позоришни игри* … Писателитѣ едвамъ смогватъ: отъ една старна се пиши, а отъ друга се печата. И за то у насъ има и „Страшны Крумовци“, и „Велислави“, и „Чорбаджiи“, и „Владиславъ-Кралювци“, и „Борисовци“, и прочая, и прочая. Всичко това се пиши, печата се, харчи се и се чете... Писачитѣ доволни отъ публиката и публиката доволна отъ писачитѣ.

Но дохожда ли нѣкому на умъ, какво голѣмо зло правятъ на простодушнитѣ читатели лошевитѣ тѣзи книги? Това никому не дохожда на умъ, а трѣбало би понѣ писачитѣ, които отъ *голѣмо желание да принесѫтъ и тѣ полза на Българската книжнина и на милиятъ си народъ*, списватъ и продаватъ произведенията си, трѣбало би понѣ тѣ да помислюватъ надъ това съ пò-голѣмо внимание и пò-голѣма строгость. Лошевитѣ книги, особенно такива, които сѫ достѫпни и на неразвита още публика и лекичко се четѫтъ, както сѫ у насъ на пр. *стихотворенията, дримитѣ, позоришнитѣ игри* (това име е ново у насъ. Къмъ какъвъ родъ на литературнитѣ производения трѣба да се отнасятъ тѣйзи *позорищни игри?* Къмъ драматическитѣ произведения ли? Но драматическитѣ произведения се означаватъ съ името си — *Драма*, а тѣзи носятъ име *позорищни игри.* Наистина сме гениални хора!) и проч., развалятъ вкуса на читателитѣ, на мѣсто да облагородѭтъ и възвисятъ духътъ и чувствата на човѣка, тѣ ги правятъ долни и никакви; на мѣсто да укрѣпятъ въ младото поколѣние характеръ, тѣ го правятъ безхарактерно, на мѣсто благи чувства, тѣ вкореняватъ жестокость, своенравие, мстителность, злоба... Ето сътниннитѣ отъ лошитѣ поетическо-драматически произведения! На тѣзи сътнини подпада нàй-повече нашето младо поколѣние. Съ открита душа и сърце то посрѣща всѣка една книга, защото въ невинноста си вѣрва, чи всичко, каквото се печата, е добро, съ жедность чете, увлича се, като не може да разпознае хубавото отъ лошевото, и се разваля...

Ние предвиждаме какъвъ викъ и крясъкъ ще дигнѫтъ нашитѣ бездарни писатели, като прочетѫтъ тѣйзи наши редове. „Господине!“ ще викатъ едни, „толкосъ можихме, толкосъ направихме: направи ти пò-добро!“ „Господине!“ викатъ други, „ами дѣ сѫ твойтѣ пò-хубави списания? Излѣзъ да те видимъ!“ „Господине!“ викатъ трети, „докажи, че произведенията ни сѫ лошеви!“

„Толкосъ можихъ, толкосъ направихъ“ вика и се сърди почтениятъ списасель, за дѣто му казватъ, че произведението му е лошево. Тѣзи слова и сърдитня показватъ нàй- добрѣ,

до колко господство му отбира отъ работата, за която се е залувилъ. Всѣко нѣщто си иска *майсторътъ.* Който не знае да прави *чизми*, той, ако се залуви за тая работа, не ще направи друго, ами само ще *изхаби* стоката. Простено ли е да му се премълчава и да се оставя и за напредъ да разваля стоката и нàпусто да губи времето? Но въ писменноста много пò-вече не е простено да се оставятъ бездарнитѣ и неспособни хора да писватъ и издаватъ лоши книги, защото тѣзи книги иматъ лошо влияние на многочисленни читатели.

„Докажи, Господине, докажи, че книгата ми е лошева“, казва сърдито оскърбениятъ авторъ, като му се казва, че списанието му не струва. Наистина, доказателства трѣбатъ, но трѣбатъ не за бездарнитѣ писатели, които, като не могѫтъ да отберѫтъ, че сѫ бездарни, не ще отбиратъ и отъ доказателства, ами трѣбатъ за хора разумни, трѣбатъ за читателитѣ. Книгитѣ се пишѫтъ за читателитѣ, и за да не би лошитѣ книги да принесѫтъ врѣдителность на читателитѣ, *истинната критика* е длъжна да каже, кои книги сѫ добри и за приемане, и кои лоши и за отхвърлюване, като при това доказва *казването* си така, щото читателитѣ напълно да се увѣрятъ, че критиката е права, да познаятъ сами защто една книга е лоша, и защто друга — добра и полезна. За това и „Бълг. Книж. Дружество„ е открило въ „Периодическото си Списание“ *Критически Отдѣлъ,* въ който съ надлежни доказателства да се разгледва всѣка една българска книга и на всѣкоя да се дава надлежното мѣсто. — Нѣка бѫдѫтъ спокойни нашитѣ знаменити списачи, които, освѣнъ собственнитѣ си произведения искатъ и други доказателства на бездарноста си.

Но ние се отдалечихме отъ предмѣтътъ си. Рѣчта ни бѣше за позоришнитѣ дѣла на г. Владикина, а ний захортувахме за нашитѣ знаменити писатели. Впрочемъ и г. Владикинъ е единъ отъ тѣхъ, както го показватъ позоришнитѣ му дѣла, и за всичко, що се казва за тѣхъ, трѣба да се разбира и за г. Владикина. Колкото за *позоришнитѣ му дѣла* ние ще повторимъ това, което казахме въ началото: тѣ не струватъ и сѫ нищо и никакво. Господство му сѣкашъ, че и *презъ плѣтъ* не е виждалъ или челъ позоришни дѣла. До колко г. Владикинъ не отбиралъ отъ работата, за която се е завзелъ, вижда се отъ това че отъ таквосъ грозно-трагическо събитие, каквото е убийството на Радомира отъ Владислава, господство му направилъ нищо и никакво произведение, и го направилъ тогава, когато ималъ предъ себе си едно доста сполучливо подобно произведение на сърбски езикъ, отъ което, както се вижда, съставилъ своятъ Владиславъ.

Г. Владикинъ казва, че ощто на 1866 година щтѣлъ да издаде на свѣтъ тѣзи си произведения, но „минала му лисица пѫть“ тогасъ и не ги издалъ. Кешки и сега да бѣше му минѫла пѫть лисица, та да не виждахѫ бѣлъ свѣтъ тѣйзи лоши произведения, защтото и ядъ хвашта човѣка и смѣхъ като ги прочете и не е възможно да не ги захвърли съ бърборение: *празна мара тѣпанъ била!*...

3.

Българскый народенъ сборникъ. Събранъ, нареденъ и издаденъ отъ *Василія Чолакова.* Часть I. Болградъ 1872. 8-о стр. 356 (безъ страницитѣ на предговорътъ и имената на спомоштествователитѣ, — предговорътъ се състои отъ 18 стр. а списъкътъ на спомоштествованията отъ XII. стр.). Цѣна (отъ първо назначена 4 а сега=) 5 франка.

Нàй-сетнѣ излѣзе на свѣтъ първата часть на многоочакванниятъ г-нъ Чолаковъ „Българскый Народенъ Сборникъ“. Тая книга, ако гледаме по заглавието ѝ и особенно по изложението на съдържанието и предговорътъ ѝ, съдържа материяли отъ полето на българската *народна* книжнина, сирѣчь съдържа народни пѣсни, пословици, гатанки; баяния, приказки, обичаи и пр. Пò-вече отъ 30 години се минуватъ отъ като се е започнѫло по нѣщто да се появява самъ-тамъ отъ такива наши материяли, а именно между година 1830 и 1840 срѣщтаме нàй-първо нѣколко български народни пѣсни, обнародвани въ хърватското периодическо списание „*Kolo*“*); въ г. 1842 издаде г. Иванчо Богоевъ (Андреевъ а сега Д-ръ Богоровъ) въ Пеща една малка книжка съ народни пѣсни български; слѣдъ това излѣзохѫ нѣколко български народни пѣсни и въ „Цариградскій Вѣстникъ“; въ г. 1852, ако не се лѫжимъ, излѣзе въ Цариградъ едно малко пѣснопойче съ народни пѣсни, между които имаше обаче и други; въ г. 1855 въ Петербургъ излѣзохѫ нѣколко български народни пѣсни отъ П. Р. Славѣйкова; въ сѫщтата 1855 година издаде г. Безсоновъ въ Москва читавъ сборникъ съ български народни пѣсни, придружени съ доста добри забѣлѣжки и особно съ една пространна разправа за българский езикъ и за казаннитѣ пѣсни; послѣ срѣщтаме нѣколко свои народни пѣсни въ забѣлѣжкитѣ на „Горскій Пѫтникъ“ (отъ Раковски, издаденъ въ Нови Садъ 1857); нѣколко български народни пѣсни намѣрваме и въ слѣднитѣ двѣ отъ Раковски издадени книги: „Показалецъ“ (въ Одеса 1859) и „Нѣколко Рѣчи о Асѣню Първому“ (въ Бѣлградъ 1860); такожде и въ „Българскы-тѣ Книжици“ (издаваеми въ Цариградъ отъ г. 1858—1861) обнаридвахѫ се доста наши народни пѣсни; въ г. 1860 излѣзохѫ „Народни Песме Македонски Бугара“ отъ Ст. Верковича (въ Бѣлградъ); въ г. 1861 Братия Миладиновци издадохѫ въ Задребъ „Бѫлгарски Народни Пѣсни“; нѣколко народни пѣсни срѣщтаме и въ „Дунавскый Лебедъ“ (издаванъ въ Бѣлградъ отъ г. 1860—1861); г. Л. Каравеловъ издаде въ г. 1861 „Памятники Народнаго Быта Болгаръ“ (въ Москва), въ която книга освѣнъ до 3000 пословици намѣрваме и нѣколко пѣсни и приказки; въ г. 1865 Раковски издаде въ Букурещтъ своята „Българска Старина“, дѣто и тамъ срѣщтаме нѣколко народни пѣсни; въ г. 1868 обнародвахѫ се нѣколко пѣсни народни въ „Общтъ Трудъ“ отъ Т. Икономова (въ Болградъ); въ г. 1869 г. М. С. Милоевичъ издаде въ Бѣлградъ „Песме и Обичаи укупног народа србског“, между които „песме“ една голѣма часть има чисто български (преправени на сърбски отъ г. Милоевича при помощта на почтенниятъ ни еднородецъ г. Стояна Везенкова!). Отъ изложеннитѣ дата виждаме, че едвамъ отъ 10-15 години се е подбрало пò-множко да се докачва и изработва полето на българската народна книжнина.

Трѣба всѣки да предполага, че г. Чолаковъ е добрѣ изучилъ и, безъ съмнѣние, познава основателно всичко, што се е изработило до сега на това наше поле; освѣнъ това, трѣ-

---

*). Мислиме, тие пѣсни да е събралъ и далъ В. Ст. Караджичъ за обнародвание въ „*Kolo*“.

ба оште да предполагаме, че господство му, преди да стѫпи на казанното поле да работи, и дору да се е рѣшилъ да тури подъ печатъ гореозначенниятъ свой „Българскый Народенъ Сборникъ“, първо ште да се е потрудилъ да се запознае достаточно и съ народната книжнина понѣ на другитѣ словѣнски народи, особенно съ народна книжнина на Сърбохърватитѣ, които отъ всичкитѣ други словѣнски народи успѣли сѫ до сега нàй-добрѣ да си обработятъ народната книжнина. И това г. Чолаковъ е можалъ да постигне толкова пò-лесно и пò-основателно, заштото сърбскохърватский езикъ за Българинъ е нàй-достѫпенъ, па и самъ г. Чолаковъ ходилъ е не веднъжъ въ Сърбия и Хърватско, та е можалъ тамо да изучи непосредственно всичко, штото му е трѣбало за неговото толкова важно полезно и благородно предприятие. Само ако така предварително е постѫпилъ г. Чолаковъ, можилъ е удовлетворително да си уравни пѫтятъ за да изработи нѣщо добро за сегашно време отъ народното книжовно поле, и да бѫде отъ друга старна въ положение да даде пълно уцѣнение върху достойнството на всичкиятъ до сега излѣзълъ материялъ отъ българската народна книжнина. И като самъ г. Чолаковъ казва въ предговорътъ си, че отъ 10 годинъ насамъ се труди на тая работа, напълнихме се съ надѣжба радостна и съ не малко вѣрвание, че г. Чолаковий трудъ ште бѫде нѣщо основателно ако не превъзходно.

Съ такава блага надѣжба и увѣрвание посрѣшнѫхме тоя „Българскый Народенъ Сборъ“, и, като прочетохме 2-3 страни отъ предговорътъ му, нашата надѣжба и увѣрение не се поклатихѫ оште. Но като преполовихме и довършихме предговорътъ, изгубихме увѣрение и всѣка надѣжба за превъзходството на казанниятъ г. Чолаковъ трудъ. Съ толкова пò-голѣмо любопитство поехме да разгледваме самиятъ материялъ на сборникътъ, и, слѣдъ разгледванието си, ний дойдохме до увѣрение съвсѣмъ друго за достойнството на г. Чолаковий трудъ: той излиза една твърдѣ слаба работа, неговото достойнство стои много пò-долу отъ трудътъ на братия Миладиновци, макаръ че г. Чолаковий трудъ излиза цѣли десеть годинъ пò-сетнѣ отъ трудътъ на братия Миладиновци; а, въ сравнение съ отличнитѣ сърбскохърватски такива произведения, тоя сборникъ е нищо и никакво. При едно просто само разгледвание на тоя сборникъ, всѣки читатель това ште забѣлѣжи нàй-първо, че сѫштий сборникъ е *безъ планъ — безъ редъ и безъ цѣль* „събранъ, нареденъ и издаденъ“. Въ тойзи сборникъ ний срѣштаме твърдѣ малко материялъ отъ самаго Чолакова *събранъ и нареденъ*, па и тойзи сѫштиятъ е тъй несвѣсно и тъй небрежливо събранъ и нареденъ, штото ний се почудихме на г. Чолакова, какъ е дързналъ да издаде за предъ свѣта такава работа въ година 1872! Па и другата пò-голѣма часть на материялътъ въ тойзи сборникъ, която часть е само доставена г. Чолакову а събирвана и нареждана отъ други хора, и тойзи материялъ, току речи всички, отъ къмъ събирвание и нареждание не пада пò-долу въ недостойнството си отъ другиятъ материялъ, който е събранъ и нареденъ отъ самаго г. Чолакова. Но тука не е за чудо, дѣто намѣрваме въ сборникътъ на г. Чолакова и доставенниятъ нему отъ други хора метериялъ да не заслужва голѣма прехвала, когато таквасъ цѣна, даже и пò-долна, има и отъ него (г. Чолакова) събранний и нареденъ материялъ. Тука говориме изобште; но отъ подробното си разгледвание не можемъ да не кажемъ, че има въ сборникътъ нѣкои и други материяли доста съвѣстно записани. Ала, споредъ както изисква строгата наука и споредъ улесненията, съ които е можилъ да се ползова г. Чолаковъ, нѣма отистина нищо събрано и записано въ неговий сборникъ. Г-нъ Чолаковъ въ пространниятъ си предговоръ впуснѫлъ се да ни разправя философски за важноста и значението на народнитѣ умотворения на кой да е народъ, за ползата, която може да придобие единъ народъ отъ изучванието на своитѣ народни (простоліудни) умотворения, и пр. Нъ отъ материалътъ на сборникътъ му ний виждаме. че г. Чолаковъ никакъ не разбира важноста и значението на народното умотворство, заштото, ако отистина отбирваше, той не штѣше да има въ сборникътъ си тъй безграмотно събранъ, наредетъ и издадевъ матариялътъ. Въ много глаголственний си предговоръ г. Чолаковъ ни приказва оште и за начинътъ, какъ трѣба да се събирватъ народнитѣ умотворения. Това мѣсто въ предговорътъ е нàй-смѣшното и нàй-безочливото. И ний, като бѣхме разгледали вече материялътъ въ сборникътъ на г. Чолакова и като знаехме, какъ несвѣсно и небрежно е събирванъ и нарежданъ тойзи сборникъ, имаштицъ предъ видъ што казва г. Чолаковъ въ предговорътъ си за начинътъ по който трѣбува да се събирватъ народнитѣ умотворения, спрѣхме се да помислиме, каква е тази несъобразна работа въ предговорътъ съ съдържаниато на сборникътъ, — и премисляштицъ така, рекохме да прекараме оште веднъжъ цѣлиятъ предговоръ. И отъ това свое второ прочитвание на предговорътъ ний дойдохме къмъ едно твърдѣ неприятно и прискърбно съмнѣние, че на-да-ли произлазя и самиятъ тойзи предговоръ отъ перото на Василія Чолакова, заштото и самъ господство му трѣба да ни даде за право, че казанний предговоръ почти въ ништо не се срѣшта (съотвѣтствува) съ материялътъ на сборникътъ му. Но това наше съмнѣние нѣка излѣзеше съвсѣмъ безосново, нѣка предговорътъ бѫдеше цѣлиятъ отъ самого г. Чолакова, но тогасъ съ каква цѣль е писалъ тойзи си предговоръ, когато не съответствува почти съ ништо въ материялътъ на сборникътъ? Не е ли съ цѣль — да закрие недостоинството на мателиалътъ въ тойзи сборникъ предъ очитѣ на читателитѣ? А въ такъвъ скучай г. Чолаковъ не има-ли читателитѣ за твърдѣ оскѫдни отъ къмъ умъ и разумъ?

Но г. Чолаковъ иска (въ продговорътъ си) да ни увѣри, че той е нàй-съвѣстно извършилъ всичко, което зависи отъ него, за да излѣзе сборникътъ му добъръ. Човѣкътъ десетъ години се трудилъ и други толкова жъртви материални и нравственни билъ положилъ, та, въ растояние на туй време съ толкова грижа и старание, и съ толкосъ ревностно прилежание, штото е могъкъ да извърши, ето че го изнася и представя на свѣтътъ. Ний обаче ште си позволимъ да кажемъ на г. Човакова просто и ясно, че *той не е положилъ никакъвъ трудъ нито е ималъ нѣкакво присърце за тая работа, която си позволява самъ да ѭ нарича: десето годишенъ неговъ трудъ.* Тукъ за потвърдение на думата ни служи самиятъ сборникъ съ предговорътъ му заедно; пò-голѣмо доказателство и да търсимъ не можемъ намѣри освѣнъ тойзи *десетогодишенъ трудъ* на г. Чолакова. Но господсто му тукъ може да ни каже, че отъ тойзи му трудъ първата часть (— издадений сега сборникъ) е нàй-слабата часть. Можемъ-ли обаче да повѣрвамо, че г. Чолаковъ, или който да билъ други, ште

издаде нàй-първо отъ многогодишний си трудъ нàй-слабата часть? Но да се съгласимъ, че издадениятъ сега сборникъ на г. Чолакова е нàй-слабатата часть отъ 10-годишниятъ му трудъ, ний обаче и отъ тая нàй-слаба часть можемъ да си представимъ, какъвъ може да бѫде самиятъ каймакъ на толкосъ годишний му трудъ.

Но нѣка се държимъ току о издадениятъ нинѣ сборникъ. Отъ тойзи сборникъ (и отъ предговорътъ му заедно) ний се увѣрихме, че г. Чолаковъ нѣма нито понятие, а камо-ли здраво и основателно познание, за онова, што сѫ до сега превъзходно изработили въ полето на своята народна книжнина Руситѣ, Чеситѣ и отъ югословѣнетѣ особенно Сърбитѣ, които преди цѣлъ половинъ вѣкъ сѫ започнѫли да работятъ на туй поле съ единъ начинъ нàй-благоразуменъ, и които поради това сѫ били първитѣ рѫкодители и на самитѣ Риси въ туй отношение. Па и Нѣмцитѣ, отъ нѣкои свои учени мѫжие, особенно отъ братия Гримови, иматъ по тая часть прекрасни и даже нàй-добри работи. Но за тѣхъ и за други чузди намъ народи не штемъ и да споменуваме тука. Тѣхнитѣ трудове може да не сѫ никакъ достѫпни за г. Чолакова, па и да му сѫ достъпни, тѣ не сѫ му толкосъ били потрѣбни. Но г. Чолаковъ, ако се е наелъ както мисляхме и се надѣвахме всинца, да събирва и изучва българското народно умотворство — споредъ искането на науката, трѣбува непремѣнно да знае всичката отбрана литература по тая часть както на словѣнскитѣ така и на другитѣ европейски народи. Истина, че н. пр. Вукъ Стефанъ Караджичъ, който преди 50 и повече годинъ подбра да изучва сърбската народна книжнина и и да ѝ събирва материялитѣ отъ устата на народътъ, не знаеше ништо пò-вече освѣнъ да чите и пише, и пакъ извърши тая работа тъй майспорски штото си увѣковѣчи името. Но Караджичъ бѣше роденъ за таквасъ работа. Съ такъвъ духъ, съ такъвъ талантъ и енергия, съ каквито бѣше надаренъ Караджичъ, твърдѣ малцина хора се раждатъ на свѣтътъ. А който нѣма потрѣбнитѣ способности за нѣкоя работа, която би инакъ желалъ да извърши, той може да си постигне желанието до извѣстна степень доста добрѣ, но само ако положи за това всевъзможенъ трудъ. Безъ трудъ не може се направи ништо добро. Та и нàй-даровититѣ, безъ трудъ, не могѫтъ извърши ништо порядочно. Но отъ г. Чолакова ний не искахме чакъ толкосъ много трудове върху предприятието, за което се билъ заловилъ оште преди десеть години. Стига господство му да бѣше се запозналъ критически понѣ съ това, което е досега събрано и издадено на български отъ полето на народната ни книжнина, и стига ако бѣше положилъ малко трудецъ да усвои наставленията, за начинъто по който трѣбува да се събирватъ и изучватъ народнитѣ ни умотворения, които наставления оште преди 2-3 години станѫхѫ презъ печатътъ доволно извѣстни на публитата ни въобште. И за това искаше-ли се нѣкакъвъ особенъ трудъ и голѣми жъртви? Което до сега е събрано и изделено на български отъ народнитѣ ни умотворения, изложихме пò-горѣ, и всѣки вижда, че за единъ добросъвѣстенъ челѣкъ не е трѣбало трудове и жъртви да се запознае пò-отблизо съ всички тие материяли. А г. Чолаковъ не е счелъ за нужно да се запознае баремъ съ пò-сериознитѣ отъ тѣхъ. Колкото пъкъ за горѣспоменѫтитѣ наставления, тѣ се обнародвахѫ нѝй-първо въ „Право“ въ г. 1869, подирѣ и въ други нѣкои български вѣстници; мислимъ да не се лъжимъ, ако кажемъ, че тѣ — подъ име: „Писмо до българскитѣ читалишта“ — се напечатахѫ и на отдѣлни листове както и че ги препечата и г. Дановъ въ календарятъ си за г. 1870. Въ това отношение г. Чолаковъ можеше да се ползува и отъ първата книжка на „Пер. Списание“ (виж. стр. 12—16 г. 1870). Та и дѣйств. членове на „Бъл. Кн. Дружество“ оште преди двѣ години съвѣтовахѫ г. Чолакова не веднъжъ, какъ трѣба да слѣдва дѣлото си.

Но тукъ господство му ште ни каже, че не му е трѣбало до толкова да обръшта внимание на тие работи, заштото знае твърдѣ добрѣ што върши, или пъкъ че не е можилъ да се ползова нито отъ писменнитѣ нито отъ устнитѣ тие наставления, заштото до преди двѣ години вече ималъ е *събранъ и нареденъ* материялътъ на издаденниятъ си нинѣ сборникъ, и че не можилъ освѣнъ да издаде тойзи сборникъ, както е. Но като го издадохте, господине Чолаковъ, тогасъ считате ли тая работа за добросъвѣстна отъ васъ, когато вече сте билъ увѣренъ, че приготвенниятъ материялъ за издавание не е като хората събранъ и нареденъ? Да речемъ

тука че ште кажете: „както можихъ и което можихъ да сега, това издадохъ, и не можахъ да не го издамъ, заштото бѣхъ се вече свързалъ съ публиката“. Съ туй не можете да се оправдаете, г-не Чолаковъ, заштото ний искаме отъ васъ работа здрава а не таквасъ, каквато ни сега подавате; публиката не дава паритѣ си за слаби работи, а ги дава за работи, които да хваштатъ здраво мѣсто. Ваший сборникъ не струва заштото е слаба работа, та злѣ сте сторили, дѣто сте го издали. Вий не трѣбало да го издавате такъвъ; а намѣсто това трѣбало е да си дадѣте малко трудъ и предварително да се запознаете съ всичко, което ви е необходимо за да можете да слѣдвате дѣлото си така, както трѣба; и подирѣ вий лично да прибѫдяхте въ Българско нѣколко време между самиятъ народъ, отъ когото непосредственно да съберехте български народни умотворения, и, като една часть съберехте и наредехте, както се слѣдва, тогасъ да ги издадехте въ сборникъ, който можехте да продавате двайно пò-скѫпо отъ колкото продавате издаденниятъ си нинѣ сборнилъ, макаръ да издадехте сборникъ много пò-малъкъ отъ сегашниятъ си. Така трѣбаше да направите, г. Чолаковъ. А вий прибързахте и издадохте сборникъ, отъ който народътъ ни нѣма да види истинна полза. И тая ваша погрѣшка е за неопростявание, толкова повече, че вий бѣхте оште на време предваренъ, — да не ѭ правите. —

Нѣка да се повърнемъ пакъ на предговорътъ, да укажемъ оште на нѣкои въ него неумѣстни и дѣтински изказвания отъ г. Чолакова. „Великиятъ ученъ словѣнски мѫжъ г. *Штросмайеръ*, оште въ 1861 година, . . . бѣше нѝй-главната побудителна причина, дѣто ние оште отъ тогава се рѣшихме да събираме изъ отечеството си народнитѣ нрави, обичаи, приказски, пѣсни и т. п.“, казва ни г. Чолаковъ во предговорътъ си на стр. VIII. Ште попитаме г. Чолакова, да ни каже, да ли тъй е мислѣлъ Штросмайеръ*) да събирва г. Чолаковъ българскитѣ народни умотворения, както ги намѣрваме сега въ издаденниятъ му сборникъ? Тукъ ште ни каже г. Чолаковъ, че той знае, какъ трѣбало да си върши работата, но че на всѣко мѣсто и на всѣки часъ, при извършванието на работата си, той срѣщталъ насѫдѣ безъ брой спѫнки всѣкакви, за които спѫнки тоже се погрижилъ (господство му) да даде прилично изложение въ предговорътъ си, и слѣдователно че му дохожда много чудно, дѣто ний не искаме никакъ да знаеме за тѣхъ спѫнки. Ний знаеме и напълно вѣрваме г. Чолакову, че е срѣщталъ таквисъ спѫнки, но, за работата, за която е думата ни тука, ако той е ималъ потрѣбнитѣ способности и особенно ако би да е ималъ истинна ревность, което е главното за успѣхътъ на всѣко предприятие, той непремѣнно можеше да надвие такива даже и пò-голѣми спѫнки. И Вукъ Ст. Караджичъ биде отъ други хора*) подбуденъ за подобна работа както г. Чолаковъ, но г. Караджичъ извърши чудеса, извърши дѣла, които иматъ вѣчна цѣна, макаръ че се залови за работа още преди 50-60 годинъ. А г. Чолаковъ што извърши до сега, когато отъ 10 годинъ насамъ полагалъ толкосъ трудове, и когато 50 годинъ пòподирѣ отъ Караджича започнѫлъ дѣлото си? Или преди 50 годинъ не е имало изъ сърбскитѣ старни въ Турско и Австрия таквисъ спѫнки, каквито е имало въ Българско отъ 10 годинъ насамъ? Въ едно дълго време Караджичъ бѣше подложенъ да срѣшта тъй много и тъй голѣми спѫнки, щото никакво сравнение не може да бѫде между тѣхъ и онѣзи, за които ни приказва да е срѣшналъ г. Чолаковъ при работата си. Всичката току речи сърбска журналистика както и пò-вечето сърбски тогава „учени“ хора водѝхѫ цѣли 30 годинъ люта борба съ Караджича срѣщу неговото направление и идеи за въздигванието и образованието на сърбский езикъ. Освѣнъ това, австрийското правителство а не пò-малко и правителството на младата сърбска държавица (Сърбия) немилостиво гонѣхѫ Караджича и не веднъжъ сѫ го изтирвали вѫнъ отъ границитѣ, на чужди старни да тегли съ фамилията си наедно всѣкакви неволи, като нѣмаше никакъвъ особенъ имотъ за пò-охолна прехрана: едвамъ отъ г. 1835 започнѫ да се поулеснява отъ къмъ пари. И пакъ надви противницитѣ си, iунашки прекара всичкитѣ други трудности и до края на животътъ си († 1864 во Вѣна) дѣйствова и извърши такива работи въ полза на своятъ народъ и въобще за науката, съ които си уплете вѣнецъ на вѣчна слава и почеть отъ всичкиятъ ученъ свѣтъ. Тайната на тойзи Вуковъ успѣхъ не бѣше друго освѣнъ неговата естественна дарба и — нàй-главно — неговата безкрайна любовь и трудолюбие къмъ дѣлото си.

---

*) Штросмайеръ е родомъ Хърватинъ, по вѣроисповѣдание — католикъ —, епископъ Дѣковский въ Славония. Той, по своето безкрайно родолюбие и штедрота, по своето дълбоко учение и человѣколюбие, почита се за първи югословѣнски мѫжъ. За просвѣштението на своятъ народъ подарява милиони грошове; само за Българетѣ има до сега — което е извѣстно — да е подарилъ пò-вече отъ 100,000 гроша, съ половината на които напечатохѫ се Българскитѣ народни пѣсни отъ Братия Миладиновци.

Но защото не всѣки може да бѫде като Караджича, за това и ние не чакахме отъ г. Чолакова до толкова велики дѣла, но и не искахме да изработи такова дѣло, както е издадениятъ му сборникъ. Ний щѣхме нàй-сетнѣ да се благодаримъ и съ толкова отъ него, ако бѣше казанниятъ му сборникъ баремъ такъвъ, какъвто е сборникътъ на братия Миладиновци. Споредъ сборникътъ на г. Чолакова, ний — Българетѣ — виждаме се много пò-назадь въ г. 1872 отъ колкото сме били въ г. 1861 отъ къмъ тая страна въ наший душевенъ животъ, която се наелъ да обработва и г. Чолаковъ. Мѫчно ни е, дѣто тъй се излъгахме въ голѣмитѣ си надѣжби, които имахме въ душата си за 10 годишнитѣ трудове на г. Чолакова, къмъ когото обаче трѣба да бѫдемъ тука пò-справедливи, защото не е той самъ виноватъ въ това, — има и други покрай него. Нѣкои отъ пò-извѣстнитѣ български публицисти, каквито ги имаме на днешенъ день, бѣхѫ проглушили ушитѣ на публиката съ велегласни препорѫчвания на издаденнитѣ трудове на г. Чолакова. Друго е да има човѣкъ въ себе-си частно надѣжба и даже вѣрвание за нѣкое предположенно дѣло, а друго е, преди да види самото дѣло, да исказва публично тѣзи надѣжби и вѣрвания за него съ бамбастични провиквания. Такива глупави препорѫчвания, които правятъ нѣкои наши публицисти, принасятъ двойни вреди: едно, препорѫчваниятъ съ тойзи начинъ се разгальва и започва да мисли Бо-зна што за себе-си, ако той не е такъвъ, за какъвто го препорѫчватъ; друго, публиката изгубва всѣко довѣрие когато види, че препорѫченнитѣ ней дѣла не сѫ таквисъ, за каквито сѫ ѝ ги препорѫчали. Отъ това произлиза ли нѣкоя полза за народътъ ни?

Ето отъ такивато причини и г. Чолаковъ се поразгалилъ, и вече има себе-си за авторитетъ, комуто трѣба безусловно да вѣрваме. Свидѣтелство за това служи ни предговорътъ му въ сборникътъ, дѣто господство му съ единъ доста сполочливо авторски тонъ иска да ни увѣри, че напълно познавалъ своятъ предмѣтъ, но че не успѣлъ да го изработи както трѣба, защото срѣшнѫлъ грамадни спѫнки, та споредъ това и публиката нѣма, разбира се, да му дари твърдѣ кусурь. Па и кой би дръзнѫлъ да търси тука кусури, когато такъвъ овторитетъ говори за себе-си самъ, че знае превъзходно щтото трѣба да знае, и поради това че щтѣлъ билъ да извърши и дѣлото си тъй превъзходно, ако да не билъ злочестъ да срѣшне спѫнки за неизказвание!...

---

*) Извѣстниятъ славистъ Копитаръ во Вѣна е далъ нàй-първо поводъ на Вука Ст. Караджича да си посвети живота съ трудове въ полето на сърбската народна книжнина, което е станжло къмъ краятъ на г. 1813.

За Караджича виж. на пространно въ Nauc. Slov. Rieger, dil IV. Прага. 1865. стр. 544—548.

Но г. Чолачовъ може нàй-сетнѣ да ни каже, че говориме за сборникътъ му съ общти чърти, а не влизаме въ подробности за да укажеме на хората, въ кое именно се състои недостойнството на сборникътъ му. Не самъ господство му но и други много подобни нему авторитети наши ште ни кажатъ така, но тѣ съ тòва ште да засвидѣтелствуватъ изново, че не знаѭтъ што казватъ, Като указваме на достойни трудове по тая часть, които сравняваме съ трудътъ на г. Чолакова и, при извършванието на които трудове е имало много пò-голѣми спѫнки, и като наумяваме дѣ што се е писало и обнародвало на български за способътъ, какъ трѣба да са извършаватъ таквисъ трудове, трѣба ли повече да говориме ощте? Да говориме пò-вече што рече да повтаряме — нѣщто, което е излишно.

Но нѣка бѫде. Само за сега ний вече ште да прекѫсаме тука рѣчта си, която и тъй станѫ много дълга, и на която обаче пакъ ште се повърнимъ съ идущтитѣ книжки и ште влеземъ въ нѣкои подробности, до колкото е потрѣбно — при разгледванието сботникътъ на г. Чолакова. Признаваме се искренно, че, ако тойзи трудъ бѣше първо произведение въ нашата книжнина по своя родъ, не заслужваше нито сега, тъй надълго да говориме за него, и ний не щтѣхме да бѫдемъ толкова строги въ разгледванието си на това произведение. Но ний имаме вече пò-много произведения като него даже и пò-добри (н. пр. отъ бр. Миладиновци), и тѣзи произведения сѫ излѣзли на свѣтъ ощте преди 10 годинъ. За това и ний не можехме да бѫдемъ пò-снизходителни къмъ трудътъ на г. Чолакова, макаръ господство му да се извинява въ предговорътъ си. Пълно снизхождение заслужва само онзи, който върши нѣкоя работа безъ да съзнава че ѭ върши съ погрѣшки и недостатки; а г. Чолаковъ, който самъ съзнава погрѣшки и недостатки въ издаденниятъ си сборникъ, заслужва ли пò-голѣмо снизхождение отъ онова, което му правимъ сега, като издаде тоя сборникъ съ съзнанитѣ отъ него погрѣшки и недостатъци? Както и да е, но работата е важна и — много важна —, па и г. Чолаковъ като се кани да ѭ продължава, ний счетохме за първа своя длъжность, да произнесемъ предъ публиката това свое сѫждение върху издадений му сборникъ, и да покажемъ на господство му нàй-добриятъ пѫть, по който трѣба за напредь да слѣдва започетото си дѣло, ако иска идущтитѣ му сборници не само да се разпродадѫтъ и скоро и изгодно, но и да принесѫтъ желаемата полза на народа ни и на българската наша бѫдѫщта наука.

Прочее ако г. Чолаковъ мисли отистина сериозно да продължава тая работа, никакъ не ште се убезсърчи отъ сегашното ни тукъ колко строго толкова и справедливо разгледвание трудътъ му, и ште извърши всичко, што му е необходимо за да излязатъ бѫдущтитѣ му трудове напълно удовлетворителни ако не превъзходни.

Ощте двѣ три думи и свършваме за сега.

Въ краятъ на страница XXII и на другата XXIII страница въ предговорътъ си г. Чолаковъ ни убаждя, че Българетѣ нѣматъ ощте съвършенно, напълно опредѣлено правописание, и че само „Бъл. Кн. Дружество“ било приело да употрѣблява „едно доста сполучливо правописание“, което и господство му благоизловилъ по това да приемне за сега и за напредъ, макаръ че не му се аресвало напълно; г. Чолаковъ ни разправя и кое именно не аресва тукъ въ правописанието, което употрѣбява казанното Дружество, и което Дружество продължава г. Чолаковъ, „не се рѣши да направи съвършенно рѣшителна крачка, а се ограничи само съ половина крачка“. Нàй-сетнѣ господство му изказва надѣжба, „че Бъл. Кн. Дружество“ не ште остави тойзи въпросъ така недовършенъ, а въ скоро време ште му дате рѣшителенъ край. При тойзи случай г. Чолаковъ прави и една своя филогогишка забѣлѣжка за *еровѣтѣ* на край думитѣ и пр.

Разбирате ли, г. Чолаковъ, што говорите и тука? Ний не ви вѣрваме, защтото инакъ вий щтѣхте да забѣлѣжите че, колкото за народнитѣ умотворения, „Бъл. Кн. Дружество“ оште отъ самото си начало направи съвършенно рѣшителна крачка въ правописанието си, както свидѣтелствуватъ за това всичкитѣ до сега излѣзли книжки на „Пер. му Списание“, дѣто има материяли отъ народнитѣ ни умотворения обнародвани. И това именно правописание трѣбаше и трѣба господство ви да приемнете, а не онова, което е *прѣходно* и привременно за сега и което Дружеството съ време тъкми да замѣни съ другото постепенно, дору се понавикнѫтъ читателитѣ на него. Трѣба ли и тукъ да казваме на г. Чолакова, че не слѣдвалъ дѣлото си съ пълно присърце, като изоставилъ отъ вниманието си и тая толкосъ очевидна работа?

Въ предговорътъ си г. Чолаковъ ималъ добрината да ни опредѣли и важноста, значението и ползата отъ изучванието на народнитѣ *облекла* (костюми). Ала отъ издаденнитѣ му костюми, всѣки щте се увѣри като насъ, че г. Чолаковъ толтосъ отбиралъ отъ народнитѣ ни облекла и толкова старателно е умѣлъ да ги събере, нареди и издаде, както и самиятъ свой цѣлъ „Българскый Народенъ Сборникъ“. Г. Чолаковъ ни представлява единъ младъ Българинъ отъ Шопско съ *брада* и една Българка изъ Тракийскитѣ старни съ кубилица за вода, която има *вратовръска* около ризата си на вратътъ. Нийдѣ въ Българско — нито въ Шопско — ний не сме виждали нито чули, млади Българе (селени, защтото само у селенитѣ намѣрваме чисто народно облекло) да си пущтатъ *бради*, нито селенки моми да носятъ *вратовръзки* около шията си като примѣна (труфило). Наистина, ний не познаваме тъй добрѣ, както г. Чолакова, народътъ си, неговий духъ, „неговътъ естетиченъ вкусъ“, и пр., та може на сегашнитѣ Българе — селени и селенки естетичниятъ вкусъ да е станѫлъ брадатъ и съ вратовръзки! Но ний мислиме, че тука само на г. Чолакова естетичниятъ вкусъ е игралъ ролята, дѣто въ издаденнитѣ му облекла намѣрваме твърдѣ смѣшни и безестетични чърти, които придаватъ на цѣлото изображение таково достойнство, каквото н. пр. изображението на единъ Белгиецъ — селенинъ, който да се представлява въ него съ народното си облекло, но главата му да е обръснѫта и само на върха ѝ да има едно перчанче като на единъ селенинъ — Турчинъ. Съ една дума и въ издаденитѣ костюми на г. Чолакова, дѣто господство му има по̀-вече намѣся, тамъ има и значителни погрѣшки. Само отъ лева старна фигуритѣ сѫ добрѣ представени, както старитѣ така и младитѣ Българе отъ Шопско. Но тѣзи подирнитѣ сѫ извадени оште въ г. 1860, не отъ г. Чолакова, а отъ софийскаго учителя, покойнаго С. Филаретова, който отъ тѣхъ бѣше далъ на братия Миладиновци и други бѣше пратилъ въ г. 1861 до свои приятели въ Прага.

4.

Pisani Zakoni na Slovenskom Jugu. *Библиографично начъртание* отъ Д-ра **В. Богишича**, дѣйствителенъ членъ на Югословѣнската Академия. **Загребъ.** 1872. 8-о стр. 201.

Това съчинение е много интересно и важно. То щте състои отъ 4 части. За сега е излѣзла само първата му часть, въ която се съдържатъ държавнитѣ закони на Българетѣ, Сърбитѣ, Хърватитѣ и пр. Съ идущитѣ книжки ние щте имаме възможность да дадемъ на читателитѣ си потрѣбнитѣ свѣдѣния за тая важна книга, а особенно да ги запознаеме съ онзи ѝ отдѣлъ, който се отнася собственно за нашето българско законодателство.

УПРАВИ.

Въ тѣзи книжки станѫли двѣ погрѣшки въ текстътъ, които считаме за потрѣбно да управимъ тука.

1.

На стр. 10. забѣл. 1. погрѣшно се казва, че Султанъ *Мустафа IV.*, наслѣдникътъ на Султанъ *Селима III.*, билъ убитъ въ Цариградъ въ г. 1808 отъ Еничеритѣ, именно за това, че искалъ да турни въ дѣйствие плановетѣ на предшественникътъ си и да направи въ държавата нѣкои преобразувания, особенно да уведе редовна войска, — когато на противъ Султанъ Мустафа IV. искаше да се удържи ветий редъ въ държавата, и за това, по негова заповѣдь Еничеритѣ заедно съ другитѣ противници на реформитѣ убихѫ Султанъ Селима III., който бѣше турилъ твърдо намѣрение и бѣше започнѫлъ вече да прави преобразования въ държавата си, особенно въ войската. Селимъ III., синъ на Султана Мустафа III. родилъ се е въ г. 1761. и царувалъ е отъ 1789 — 1807. Султанъ *Абдулъ Хамидъ*, братъ на Мустафа III., царувà подиръ брата си отъ година 1774 — 1789; а Султанъ Мустафа IV. е нàй-голѣмий синъ на Султанъ Абдулъ Хамида, и тойзи Мустафа IV., слѣдъ убиванието на чичова си синъ Султанъ-Селима III., успѣ да се възкачи на османский престолъ въ г. 1807. Но, слѣдъ нѣколко мѣсеца и той биде погубенъ отъ привърженцитѣ Султанъ-Селимови, въ челото на които стоеше *Мустафа Байрактарь*, Тръстениклиоглу, русенски паша, съ помоштa на когото, подуръ убиванието Султан-Мустафово, се покачи на престолътъ Султанъ *Махмудъ II.* въ г. 1808.

2.

На стр. 87. тòже се казва погрѣшно, че *Мустафл-Байрактарь*, отъ село Тръстеникъ близо до Русе, е билъ единъ отъ нàй-върлитѣ противници на реформитѣ, които по него време е имало да се уведѫтъ въ държавата, — когато напротивъ Мустафа-Байрактарь е билъ единъ отъ нàй-горештитѣ приятели на реформитѣ, и за това отъ Русе (Русчукъ) като тамкашенъ паша, притѣква съ войска на Цариградъ срѣшту Мустафа IV., убийца Селимова, сваля го отъ престола и проглисява за неговъ приемникъ Султана Махмуда II, както забѣлѣжихме въ първата пò-горѣ управа. Махмудъ назначи за Велики везирь *Мустафа Байрактаря*, слѣдъ което Еничеритѣ са дигнѫхѫ изново, и съ юрюшъ ударихѫ на царский дворецъ, искаштицъ пакъ султанъ Мустафа IV. да се покачи на престола. Мустафа-Байрактарь като вижда, че не ште може да излези на глава предъ Еничеритѣ, убива затворенниятъ Султана Мустафа IV. и себе-си погубва, като запаля барутъ и се извъргва на въздухътъ.

Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ оште, че Мустафа-Байрактарь, преди да се упѫти за Цариградъ, бѣше опредѣленъ да иде съ войската си тоъ Русе срѣшту Сърбитѣ, които по него време се бияхѫ съ Турцитѣ. Преди това оште тойзи русенски паша бѣше ходилъ да се бие съРуситѣ, които бѣхѫ нагазили Влашко и Богданско.

При тѣсъ двѣ управи ште прибавимъ оште слѣдната:

Г-нъ Д. Енчевъ въ едно свое частно писмо до насъ иска да управимъ едно мѣсто въ IV. книжка отъ „Пер. Списание“, а именно на стр. 87, дѣто г. Бончовъ намѣсто г. Балабанову, тогавашному главному редактору на „Читалище“ въ Цариградъ, казва за г. Енчева, че тойзи подирниятъ билъ казалъ (на стр. 209 въ забѣл. 1. кн. 7. на „Читалище“), че Волтеръ изнадналъ отдавна и не е вече на мода. Г. Енчевъ има пълно право да иска да управимъ това мѣсто въ текстътъ, дѣто трѣба да се разбере не за г. Енчева а за г. Балабанова. И ний съ благодарение испълнеме тука искането на г. Енчева, но и позволяваме си да му забѣлѣжимъ, че погрѣшката, за която е тука думата ни, станъла е — безъ да штемъ ний или г. Бончовъ.

* * *

ПЕЧАТНИ ПОГРѢШКИ.

Страница	7				редъ	25	намѣсто	остана вѣ	чети	остана въ.
"	8				"	25	"	почти	"	оште.
"	9				"	35	"	неограничелъ	"	неограниченъ.
"	11				"	16	"	имемно	"	именно.
"	13				"	26	"	дѣятелностѣ	"	дѣятелность.
"	23				"	22	"	такика	"	таквва.
"	25				"	7	"	желанието	"	желание.
"	27				"	25	"	студено	"	студена.
"	"				"	31	"	и	"	или.
"	35				"	1	"	буздузанитѣ	"	буздуганитѣ.
"	37				"	6	"	диесцеза	"	диецеза.
"	59				"	15	"	на	"	на.
"	63				"	8	"	побъгнѫ	"	побѣгнѫ
"	"				"	32	"	речи	"	речи.
"	70				"	22	"	хочехте	"	хочехме.
"	"				"	34	"	дайде	"	дойде.
"	"				"	38	"	Плеленъ	"	Плевенъ.
"	72				"	39	"	стоіѫ	"	сторіѫ.
"	78		забѣл.	1	редъ	8	"	бѣснува	"	да бѣснува.
"	79		"	3	"	3	"	фългарска	"	българска.
"	80	отъ	"	4	"	9	"	думана	"	думата.
"	80		"	5	"	4	"	пò-лече	"	пò-вече.
"	84	отъ	"	10	"	4	"	населие	"	население.
"	85	"	"	11	"	2	"	Абдулъ-Гамиду	"	Абдулъ-Хамиду.
"	"	"	"	"	"	6	"	Кѫмбурцу	"	Кумбурцу.
"	86		забѣл.	14	"	11	"	1824	"	1826.

Страница	88	забѣл. 17 редъ	18	намѣсто	срт.	чети	стр.
„	90	отъ „ 19 „	9	„	твъргина	„	твърдина.
„	93	„ „ Хайдутъ-Велко редъ	14,	намѣсто	тонсия	чети	тончия.
„	96	редъ	33	намѣсто	уячавашо	чети	уячаваше.
„	101	забѣл. 25 редъ	5	„	Гърцко	„	Гръцко.
„	112	редъ	23	„	уплашимъ	„	уплашилъ.
„	123	„	15	„	оставимъ	„	оставилъ.
„	125	„	26	„	Вѣ съборътъ	„	Въ съборътъ.
„	136	„	21	„	Ламбардия	„	Ломбардия.
„	„	„	34	„	сѣберна	„	сѣверна.
„	144	„	4	„	черка	„	Черква.
„	147	„	26	„	ни ереста	„	на ереста.
„	151	„	21	„	1776	„	1767.
„	161	„	18	„	зе даванието	„	за даванието.
„	162	„	12	„	предласполага	„	предрасполага.
„	165	„	33	„	цѣца	„	дѣца.
„	171	„	4	„	ма	„	на.
„	172	„	66	„	родиселитѣ	„	родителитѣ.
„	181	„	22	„	Обече	„	Обаче.
„	185	„	32	„	значестини	„	злочестини.
„	186	„	15	„	муси е	„	муси се.
„	189	„	10	„	ночледие	„	ногледие.
„	200	„	21	„	веестранно	„	всестранно.
„	206	„	19	„	нѫ бъiрiавѫ	„	нѫ бъiрiакѫ.
„	„	„	22	„	дѫ рова	„	дѫ рови.
„	„	„	23	„	дѫ рова	„	дѫ рови.
„	208	„	35	„	iуптуши	„	iутпуши.
„	„	„	36	„	iуптуши	„	iутпуши.
„	211	„	7	„	источници	„	источници.
„	„	забѣл. 2 редъ	1	„	напечатап	„	напечатано.
„	224	редъ	18	„	Дудавътъ	„	Дунавътъ.
„	228	„	23	„	ток-оречи	„	токо-речи.
„	232	„	24	„	нев вди	„	не види.
„	243	„	20	„	безонова	„	безосновна.
„	245	„	33	„	(престрашни)	„	(пристрастни).
„	248	„	13	„	порядочно	„	основателно.
„	„	„	29	„	Дамаскану	„	Дамаскину.
„	272	„	16	„	лишепи	„	лишени.
„	273	„	25	„	родилитѣ	„	родителитѣ.
„	275	„	29	„	удовлтворява	„	удовлетворява.
„	„	„	30	„	устини	„	истини.
„	284	„	22	„	какъ да е-даде	„	какъ да е-да-е.
„	287	„	15	„	иъочее	„	прочее.
„	299	„	39	„	опъ	„	отъ.
„	312	„	15	„	правственнисть	„	нравственность.
„	315	„	16	„	честь	„	часть.
„	327	забѣл. редъ	3	„	дрѣдцитѣ ни	„	прѣдцитѣ ни.
„	331	редъ	17	„	де се	„	да се.
„	341	„	17	„	обнаридвахѫ	„	обнародвахѫ.
„	„	„	20	„	Задребъ	„	Загребъ.
„	342	„	27	„	Сборъ"	„	Сборникъ".
„	344	„	20	„	скучай	„	случай.
„	347	„	1	„	да	„	до.

Гласъ. А ти видишъ нѣщто?

Германъ. Прощтавай! остани съ Богомъ! това е мѣсто страшно. Спусни се ти долѣ.!.. тамъ, на небото е твоятъ помошникъ и мститель!... Проклетиятъ твой синъ!... (иска да бѣга).

Мооръ (съ страхъ пристъпя). Стой!

Германъ (вика). О ле-ле!

Мооръ. Стой, ти казвамъ!

Германъ. О ле-ле, майко! сичко сега ште да се открие!

Мооръ. Стой! Казвай — кой си ти? што правишъ ти тука? Казвай!

Германъ. Милость, милость имайте за мене! Преди да ме убиете, чуйте само една дума!

Мооръ. (измъква ножъ). Какво штѫ да чуiѭ?

Германъ. Истина, вие ми подъ смърть запретихте; но азъ не можѣхъ какво да сторѫ... не посмѣхъ... Единъ Богъ на небото!... това е вашъ башта! мене ми се горко досвидѣ за него. Убийте ме сега на мѣсто!

Мооръ. Тука се крие нѣщто потайно! казвай, не скривай! Азъ искамъ сичко да знаiѭ.

Гласъ. (изъ кулата) О Боже! ти ли тамъ приказвашъ, Германе? съ кого приказвашъ, Германе?

Мооръ. Тамъ има оште нѣкой? Какво се чини тука? (припка къмъ кулата). Да ли е той въ вериги вързанъ отъ човѣци? — Азъ штѫ тия вериги да расковѫ. Ей, гласе! оште веднъжъ! дѣка сѫ вратата?

Германъ. Имайте жалость, господине!... Не ходете нататакъ! Заминете си отъ жалость! (Загражда му пъть).

Мооръ. Четире пѫти е заключенъ! Махни се! нѣка излѣзе! Доди ми *сега пръвъ пъть* на помошть, *хайдутство*! [Зима сѣчива за трошене и отваря рѣшетенитѣ врата. Отъ земята стая единъ старецъ, изсъхналъ, като скелетъ].

Старецътъ. Пожалѣйте ме сиромахъ! Пожалѣйте!

Мооръ. (уплашенъ отскача назадъ). Това е на баща ми гласътъ!

Стари Мооръ. Благодарѫ те, Господи! Яви се часътъ на избавлението ми.

Мооръ. Душо на стари Моора! што те е обезпокоило въ гроба ти? или си ти нѣщто грѣшенъ отишелъ на оня свѣтъ